

LUND UNIVERSITY

Åldrandet och språket

en språkhistorisk analys av hög ålder och åldrande i Sverige cirka 1875–1975

Rosengren, Anna

2011

Document Version:

Förlagets slutgiltiga version

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Rosengren, A. (2011). *Åldrandet och språket: en språkhistorisk analys av hög ålder och åldrande i Sverige cirka 1875–1975*. [Doktorsavhandling (monografi), Historia]. Södertörns högskola.

Total number of authors:

1

General rights

Unless other specific re-use rights are stated the following general rights apply:

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Read more about Creative commons licenses: <https://creativecommons.org/licenses/>

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

LUND UNIVERSITY

PO Box 117
221 00 Lund
+46 46-222 00 00

7 år. de numera franska fanns hela den äldre tilläta fanns ett,

Åldrandet och språket

En språkhistorisk analys av hög ålder
och åldrande i Sverige cirka 1875-1975

och oförklarade till något yngre

Anna Rosengren
Södertörn Doctoral Dissertations 59

Åldrandet och språket

En språkhistorisk analys av hög ålder
och åldrande i Sverige cirka 1875-1975

Anna Rosengren
Södertörn Doctoral Dissertations 59

Södertörns högskola
SE-141 89 Huddinge
2011

www.sh.se/publications

©Anna Rosengren

Omslaget är baserat på fotografier av ansökningar till Nils
Rosqvists stiftelse i Malmö inför öppnandet år 1884.
Malmö Stadsarkiv, Nils Rosqvists stiftelse.

Omslag: Jonathan Robson
Grafisk form: Per Lindblom

Tryckt hos E-print, Stockholm 2011

Södertörn Doctoral Dissertations 59
ISSN 1652-7399

Södertörn Studies in History 11
ISSN 1653-2147

Studia Historica Lundensia
ISSN 1650-755X

ISBN 978-91-86069-36-0

Till Inger och Karl Erik

Innehållsförteckning

Förord	7
1. Inledning	9
Om hög ålder och åldrande.....	10
Avhandlingens övergripande syfte och disposition.....	12
Tidigare forskning	13
Hög ålder och åldrande – det historiska perspektivet	13
Välfärdsforskning och bakgrundsteckning.....	19
Mot identifieringen av ett forskningsproblem.....	25
Åldrandet och språket – mot ett nytt angreppssätt.....	28
Teoretiska och metodologiska utgångspunkter	32
Språkhistorisk analys.....	32
Multipla perspektiv – om urval av källor.....	39
Synkron och diakron analys av källmaterial	42
Källmaterial, frågeställningar och metod	43
Introduktion till källorna	43
Avhandlingens frågeställningar: ”parole”, problem, population	45
Kort om metod – den dubbla språkhistoriska analysen	45
2. Födelsedagsnotiser.....	47
Om hyllningstexter och familjesidor	50
Födelsedagsnotiser i sju dagstidningar	52
Åldersuttryck i födelsedagsnotiser	54
1925 – notisernas födelse	55
1950 – kulmen	60
1975 – antalet minskar	67
Sammanfattning.....	70
3. Ansökningshandlingar	73
Privata hem för gamla.....	73
Brev från två århundraden	85
Ansökningshandlingar som styrda källor.....	85
Ansökningar till fyra malmöstiftelser	87
Åldersuttryck i ansökningshandlingar	91
”Gammal och svag som jag är och alldeles döf” – ansökningar år 1884.....	91
1900: ”arbetsförmågan på grund af tilltagande ålder alltjemt minskar”	100
Ekonomi och kronologisk ålder i fokus kring år 1925.....	109
1940-1950 – pensionsålder ersätter tal om sökandes ålder	115
”Frisk och kry för mina år” – 1960-talets slut	124
Sammanfattning.....	127

4. Statliga förslag och utredningar	131
Om källmaterialet	131
Innehåll och uttryck i förslag och utredningar	133
Årtiondena kring 1900 – kronologi och arbetsförmåga	133
1934-1946 – om ålderspension, ”åldringar” och ålderdomshem	146
Pension och vård under 1950- och 1960-tal	159
1970-talets utredningar – nya pensionsregler och vaga gränser	174
Sammanfattning	182
5. Hundra år av åldrande	187
Text och kontext	187
Om åldrande, kvinnor och pensionering	190
Från ”lifskraft” till ”åldrandet”	191
Om kvinnor och pensionering som ”socialt åldrande”	195
Två teman	199
Kropp och kronologi	199
Kollektiv och individ	201
Slutord – idéer om åldrandet under hundra år	202
Summary	205
Käll- och litteraturförteckning	211
Förteckning över tabeller	225
Förteckning över använda förkortningar	227

Förord

En underbar tid. När ett fem år långt projektarbete går mot sitt slut är det lätt hänt att man blickar tillbaka på den tid som gått. Det har förvisso varit en period av slit och återkommande villrådighet. Det hårda arbetet har dock vägt lätt jämfört med den stora glädje jag känt över att få ge mig i kast med ett helt nytt forskningsämne och över att få undervisa – det var ännu roligare än jag vågat hoppas på! Avhandlingsarbetet förutsätter därtill att man vänder och vrider på sina forskningsresultat. Att få ägna sig åt reflektion i denna tid av snabba samhällsförändringar har varit helt fantastiskt.

Flera faktorer har bidragit till denna positiva upplevelse av doktorandtiden. Södertörns högskola har en stark historikermiljö med ett stort antal doktorander och etablerade forskare, och det har varit oerhört berikande att få ingå i denna miljö. Likaså har jag under dessa år uppskattat att få inblick i forskning inom andra ämnen. De institutionsövergripande forskardagarna och – inte minst – alla informella möten i vårt gemensamma pentry har givit mig detta. Som doktorand i Forskarskolan i historia har jag också ingått i ett nätverk av historiker från fyra olika lärosäten. Det inflöde av nya idéer och impulser som sådana nätverk skapar är ovärderliga. Till Forskarskolan i Lund riktar jag även mitt tack för tryckbidraget till avhandlingen.

Störst betydelse har naturligtvis mina handledare haft. Professor David Gaunt har varit min huvudhandledare och alltid lånat mig sitt öra och kommit med klagörande kommentarer. Många gånger har jag fått synpunkter som fått mig att höja blicken och se arbetet i ett nytt ljus vilket jag är mycket tacksam för. Docent Ulla Rosén i Växjö har varit min biträdande handledare och har med noggranna läsningar, kloka kommentarer och stort engagemang hjälpt mig att föra avhandlingsarbetet framåt. Detsamma gäller Christine Bladh som ofta med kort varsel givit mig värdefulla synpunkter. Det korta avståndet till Christines kontor har gjort att jag titt som tätt stuckit in huvudet och då alltid fått insiktsfulla kommentarer. För allt detta riktar jag mitt varmt kända tack till er alla tre. Jag vill även tacka docent Magnus Öhlander som med stor insikt opponerade vid slutseminariet samt professor Norbert Götz som vänligen läst hela inledningskapitlet och bistått med många klagörande reflektioner.

I avhandlingens slutskede kom Per Lindblom och Jonathan Robson från Södertörns högskolas bibliotek in i bilden. Stort tack till er båda för all hjälp med det vackra omslaget och layout! Genom hela avhandlingstiden har jag dock haft

sällskap av mina duktiga och vänliga doktorandkollegor. Det har varit en stor glädje att få lära känna er alla, kloka och roliga som ni är. Många fler personer har på olika sätt hjälpt mig under dessa år. Ni vet vem ni är och jag tackar er av hela mitt hjärta.

Vissa materialtyper kallar jag i avhandlingen *styrda källor*. I hög grad är naturligtvis denna typ av förord just en sådan styrd källa. Om jag ändå förmedlar glädje och tacksamhet över den tid som varit är det bra.

1. Inledning

I Nationalencyklopedin beskrivs "åldrande, *senescens*" som en "process vid vilken strukturer, [...] gradvis bryts ner". Det handlar om "förändringar som successivt äger rum i kroppen och i psyket".¹ Ganska exakt hundra år tidigare lät Nordisk familjebok ordet "ålderdom" hänvisa till "senescens". Den latinska termen beskrevs då som "människans involutionsperiod" under vilken tid "[å]ldersförändringarna sträcka sig [...] förr eller senare till hela organismen, både yttre och inre organ".²

Likheterna är stora. Visserligen ändrar sig uttryck så att "ålderdom" i slutet av 1800-talet motsvarades av "åldrande" hundra år senare.³ Innehållsligt råder dock stor likhet mellan uppslagsverken. I både fallen gavs "åldrande" och "ålderdom" en medicinsk/biologisk innebörd. Dagens forskning om hög ålder och åldrande tar också till stora delar sin utgångspunkt i ett medicinskt eller ett omvårdnads-perspektiv. Detta stärker ytterligare intrycket att åldrandet är ett biologiskt fenomen. Då som nu handlar åldrandet om en gradvis kroppslig och psykisk nedbrytning. Detta vet vi. Eller?

Men hur framträdande är det medicinska perspektivet *utanför* uppslagsverk och medicinsk litteratur? Jag har studerat tre källmaterial som ungefärligen behandlar hundraårsperioden mellan de två uppslagsverken. De valda materialen består av födelsedagsnotiser, ansökningshandlingar till privata ålderdomshem samt statliga förslag och utredningar. I dessa material framträder en delvis anorlunda bild. Här har de medicinska förklaringarna haft en undanskymd plats eller inte varit märkbara alls. Andra faktorer har i stället präglat källornas ut-sagor om hög ålder och åldrande. Vilka var dessa faktorer? Hur beskrevs hög ålder och åldrande vid olika tidpunkter? Skilde sig de olika källmaterialen åt? Denna typ av frågor ämnar jag besvara i avhandlingen.

¹ Bengt Nordén samt Ove Dehlin, David H. Ingvar och Lennart Hulthén. *Nationalencyklopedin*, sökord "Åldrande", 1996, s. 339-340. Texten är oförändrad idag. Bengt Nordén och Ove Dehlin, David H. Ingvar och Lennart Hulthén. *Nationalencyklopedin*, sökord "Åldrande", hämtad 2011-09-16.

² Nordisk familjebok, sökord "Ålderdom" (1894), <http://runeberg.org/nfar/0207.html>, hämtad 2011-04-06 och "Senescens" (1890), <http://runeberg.org/nfan/0444.html>, hämtad 2011-04-06. "Involution" betyder tillbakagång. Ordet användes i artikeln "i motsats mot evolutionsperioden, gubbåldern i motsats mot barna-, ynglinga- och mannaåldern".

³ "Åldrande" i denna medicinska betydelse har belagts för första gången år 1907. Som kommer att framgå av avhandlingen skulle det dock dröja innan termen blev allmänt spridd. Svenska Akademiens Ordboksredaktion (SAOB), Lund, sökord "Åldrande", 1907.

Frågor kring hög ålder och åldrande har stor aktualitet. Brister i äldrevården upptäcks alltför ofta. I Sverige och Europa talar politiker om ökade kostnader för äldrevården och om behovet av att höja pensionsåldern när medellivslängden stiger. Med avhandlingen vill jag ge en historisk bakgrund till dessa frågor som är så aktuella idag. I avhandlingens slutkapitel ges också en historisk översikt över åldrandet som process så som det kommer till uttryck i källorna. En stor överensstämmelse mellan innehållet i det sena 1800-talets diskussioner om "lifskraft" och senare perioders förståelse av "åldrandet" framstår då tydligt. I denna del kommenterar jag även uppgifter i tidigare forskning om att kvinnor ansetts tidigare åldrade än män samt att pensionsålder setts som ett tecken på "socialt åldrande". Dessa uppgifter har det varit svårt att finna explicit stöd för i mina undersökningar.

Idéhistorikern Åsa Andersson har analyserat en svensk, nutida rådgivningsbok om åldrandet. Hon belyser hur rådgivningsförfattaren använder sig av historiska ideal för att beskriva åldrandet och betonar det vanskliga i att jämföra historien med nutiden eftersom historiska processer är så komplexa.⁴ Denna avhandling kan beskrivas som ett försök att visa på något av denna historiska komplexitet. När historiker gör tillbakablickar över aktuella fenomen säger de nästan alltid att fenomenet inte alls är helt nytt. "Titta här, redan på 1800-talet gjorde man på det viset." Även jag besitter nu denna sorts kunskap i viss mån. Jag vet när man mer allmänt började tala om "åldrandet". Jag vet när man för första gången föreslog att den allmänna pensionsåldern skulle höjas. Håll utkik efter år 1955.

Om hög ålder och åldrande

Avhandlingens titel är *Åldrandet och språket*. I undertiteln använder jag formuleringen "hög ålder och åldrande". Här ger jag en kort introduktion till hur jag med dessa formuleringar vill beskriva mitt undersökningsområde.

Avhandlingen handlar om vad som också skulle kunna uttryckas som att bli gammal. Vad är det som ska inträffa för att en person ska anses bli gammal? Sociologen Håkan Jönson skriver att forskningen inte får "ta kategorin 'de äldre' för *given* som sådan".⁵ Etnologen Owe Ronström har på liknande sätt framhållit vikten av att undersöka de sammanhang som gör att vi talar om människor som

⁴ Åsa Andersson. "Konsten att åldras med värdighet. Om samtida och historiska åldrandeideal" i *Livslinjer. Berättelser om ålder, genus och sexualitet*, Fanny Ambjörnsson och Maria Jönsson, red. Göteborg, 2010, s. 104-105.

⁵ Håkan Jönson. "Inledning" i *Åldrande, åldersordning, ålderism*. Håkan Jönson, red. Elektronisk resurs liu.diva-portal.org/smash/record.jsf?pid=diva2:354703, hämtad 2011-06-10. Linköping, 2009, s. 10.

gamla.⁶ Han hänvisar till den amerikanska antropologen Christine L. Fry som menar att vi behöver ställa sådana grundläggande frågor som "What ages people?" och "What do people need to know to judge someone's age?".⁷ Kan vi urskilja någon förändring över tid när det gäller vad som har inträffat när en person ansetts bli gammal? Jag intresserar mig emellertid inte enbart för vad som skulle kunna beskrivas som en process som leder till att man blir gammal. Jag vill även fånga hur man över huvud taget har beskrivit gamla personer. Hur har man vid olika tidpunkter i historien markerat att de omtalade personerna var gamla, att de nått tillståndet att vara gamla? Denna typ av frågor har jag velat fånga med uttrycket "hög ålder och åldrande".⁸ Detta uttryck använder jag ofta även om jag tillåter mig viss språklig variation av omsorg om läsaren. Därför talar jag ibland även om "åldrande" och "åldrandet" eller om "att åldras". När jag benämner den grupp som har bedömts vara gammal eller på att väg att bli gammal i källmaterialet eller i tidigare forskning använder jag "äldre".

Vad är då hög ålder, vad är åldrande? På ett allmänt plan poängteras ofta inom humanistisk och samhällsvetenskaplig forskning att hög ålder och åldrande är både biologiskt och kulturellt betingade. Den amerikanske historikern Thomas R. Cole menar att vi måste kritisera det ofta gjorda antagandet att biologiska förändringar utgör "the underlying reality of aging, upon which are constructed psychological, social, political, and cultural responses".⁹ Den svenska etnologen Karin Lövgren lägger stor vikt vid de kulturella aspekterna i sin avhandling om hur ålder framställs i populärpress till kvinnor över fyrtio år. "Åldrande är skapat av kultur, snarare än biologi, mer av seder, bruk och traditioner än kroppslig förändring. Biologi har en roll i åldrande, men åldrande är även, som genus, socialt och kulturellt konstruerat".¹⁰ I en nyutgiven antologi betraktar Fanny Ambjörnsson och Maria Jönsson "[å]ldrande och föreställningar om ålder" som "sociala och kulturella fenomen".¹¹ Till denna forskningstradition som betonar

⁶ Owe Ronström. "Ålder som perspektiv" i *Vård* nr. 2 1999, s. 13. För denna referens tackar jag Magnus Nilsson, NISAL, Nationella institutet för forskning om äldre och åldrande, Linköpings universitet.

⁷ Christine L. Fry. "Cross-Cultural Perspectives on Aging" i *Gerontology. Perspectives and Issues*, Kenneth F. Ferraro, red. New York, 1997, s. 141.

⁸ Nationalencyklopedin uttrycker det på följande sätt: "Traditionellt brukar man dock med åldrandet i huvudsak avse endast perioden från vuxen ålder till döden". Nordén, Dehlin, Ingvar, Hulthén 1996.

⁹ Thomas R. Cole. *The Journey of Life. A Cultural History of Aging in America*. Cambridge, Cambridge University Press, 2006 [1992], s. xxii.

¹⁰ Karin Lövgren. 'Se lika ung ut som du känner dig'. *Kulturella föreställningar om ålder och åldrande i populärpress för kvinnor över 40*. Diss. Norrköping, 2009, s. 46.

¹¹ Fanny Ambjörnsson och Maria Jönsson. "Inledning" i *Livslinjer. Berättelser om ålder, genus och sexualitet*, Fanny Ambjörnsson och Maria Jönsson, red. Göteborg, 2010, s. 11-12. Betoningen av åldrandet som ett både kulturellt och biologiskt fenomen framförs av flera forskare, se exempelvis Anne Leonora Blaakilde. "Löper tiden från Kronos? Om kronologiseringens betydelse för föreställningar om ålder" i *Åldrandets betydelser*, Lars-Eric Jönsson och Susanne Lundin, red. Lund, 2008, s. 26; Sandra Torres och Gunhild Hammarström. "Hög ålder som ohälsa och hot. Äldre människors erfarenheter" i *Åldrandets betydelser*, Lars-Eric Jönsson och

kulturella aspekter av hög ålder och åldrande hoppas jag ge ett bidrag genom att undersöka i vilken mån biologiska eller andra aspekter har kommit att forma det som ansetts utgöra hög ålder och åldrande.

Trots att vi många gånger har en bestämd uppfattning om vad vi menar med hög ålder och åldrande tycks det samtidigt näst intill omöjligt att ange någon exakt innebörd. Michel Foucault är känd för att ha skrivit historien om två andra fenomen som svårligen låter sig fångas i enkla definitioner: sexualiteten och vansinnet.¹² På svenskt område har etnologen Nils-Arvid Bringéus studerat ett annat svårdefinierat fenomen, lyckan. ”Lyckan kan man inte fånga, inte ta på, knappast ens beskriva. Den speglas i tankar, ord, bilder och föreställningar”, som Bringéus uttrycker det.¹³ Idéhistorikern Karin Johannisson har studerat nostalgi som inte heller låter sig fångas på något enkelt sätt.¹⁴ Att undersökningsobjekt som sexualitet, lycka och nostalgi svårligen låter sig definieras blir särskilt uppenbart när det gäller studier över långa tidsperioder, som hos dessa forskare. Denna studie av hög ålder och åldrande är begränsad till en hundraårsperiod. Som kommer att framgå av de empiriska analyserna hinner dock hög ålder och åldrande beskrivas och förstås på olika sätt också under denna period.

Hur ska man då gå tillväga för att studera något som inte låter sig definieras? Det valda tillvägagångssättet går ut på att jag närmar mig hög ålder och åldrande *indirekt* genom att studera de sätt på vilka hög ålder och åldrande har uttryckts. Avhandlingens undertitel *En språkhistorisk analys av hög ålder och åldrande* indikerar att tillvägagångssättet har såväl språk som historisk kontext som viktiga komponenter. Genom förfarandet fångas aspekter som antyder vari hög ålder och åldrande vid olika tidpunkter har ansetts bestå. De använda teoretiska perspektiven återkommer jag till. Närmast presenteras avhandlingens övergripande syfte och disposition och därefter tidigare forskning.

Avhandlingens övergripande syfte och disposition

Avhandlingens övergripande syfte är att undersöka hur hög ålder och åldrande har manifesterats och förståtts i Sverige under en hundraårig period. Detta gör jag indirekt genom att studera de ord och uttryck som använts i relation till hög ålder och åldrande. Startpunkt för avhandlingen är 1871 års fattigvårdsförord-

Susanne Lundin, red. Lund, 2008, s. 58; Linn Sandberg. *Getting Intimate. A Feminist Analysis of Old Age, Masculinity & Sexuality*. Diss. Linköping 2011. Elektronisk resurs <http://liu.diva-portal.org/smash/record.jsf?searchId=1&pid=diva2:408208>, hämtad 2011-05-03, s. 14.

¹² Michel Foucault. *Vansinnets historia under den klassiska epoken*. Lund, 2010 [1972]; *Sexualitetens historia. Band 1 Viljan att veta*. Göteborg, 2009 [1976]; *Band 2 Njutningarnas bruk*. Göteborg, 2002 [1984]; *Band 3 Omsorgen om sig*. Göteborg, 2002 [1984].

¹³ Nils-Arvid Bringéus. *Lyckan kommer, lyckan går. Tankar, ord och föreställningar om lyckan*. Stockholm, 2004, s. 9.

¹⁴ Karin Johannisson. *Nostalgia. En känslas historia*. Stockholm, 2001.

ning. 1977 års utredning *Pensionär '75* har fått utgöra dess slutpunkt. Detta är en period fylld av genomgripande samhällsförändringar. Industrialisering och inflyttning till städerna, större andel äldre i befolkningen, högre medellivslängd och ett samhälle där staten tar ett ökat ansvar för sina medborgares välfärd är bara några av de utvecklingslinjer som kan urskiljas under perioden.

Avhandlingens fortsatta disposition är som följer. Inledningskapitlet följs närmast av en redogörelse av *Tidigare forskning* med betydelse för mitt arbete. Denna redogörelse tjänar flera syften. Forskningsläget placerar avhandlingen i ett vetenskapligt sammanhang. En viktig aspekt är därtill att analysen av tidigare forskning lett mig mot det som blev avhandlingens huvudsakliga forskningsproblem. I forskningsöversikten presenteras även centrala verk inom välfärdsforskningen som ger en översikt över grundläggande politiska, ekonomiska och demografiska utvecklingsdrag under avhandlingens undersökningsperiod. Avsnittet tjänar därför även som bakgrund till avhandlingens empiriska undersökningar. I forskning med språklig inriktning fann jag inspiration till hur forskningsproblemet skulle kunna hanteras. Denna typ av forskning avslutar forskningsöversikten. Därefter följer det teoretiska ramverk avhandlingen baserar sig på i *Teoretiska och metodologiska utgångspunkter*. Avhandlingen tar sin utgångspunkt i språkliga teorier såsom de kommer till uttryck hos exempelvis Reinhart Koselleck och Quentin Skinner. I avsnittet förs även ett resonemang kring likheter och skillnader mellan dessa teorier och strukturalism med utgångspunkt i Ferdinand de Saussures indelning av språket i *langue* och *parole*. Inledningskapitlet avslutas med en introduktion till källmaterialen, presentation av frågeställningar samt kortfattade uppgifter om använd metod.

Efter inledningskapitlet följer avhandlingens tre empiriska undersökningar. *Födelsedagsnotiser* presenteras i kapitel 2, *Ansökningshandlingar* i kapitel 3, och *Statliga förslag och utredningar* i kapitel 4. Analysen av de tre undersökningarna presenteras kronologiskt i respektive kapitel. Den traditionellt kronologiska redogörelsen är vald därför att den på ett tydligt sätt återger de språkliga förändringar som sker. I kapitel 5, *Hundra år av åldrande*, summeras resultaten från de empiriska undersökningarna i en sammanfattande analys.

Tidigare forskning

Hög ålder och åldrande – det historiska perspektivet

Här presenteras först historiska översiktsverk i vilka förändringar med avseende på hög ålder och åldrande har beskrivits för långa perioder. Därefter tar jag upp

forskning där skillnaden mellan kroppsligt och kulturellt åldrande utgjort en viktig utgångspunkt.¹⁵

Översiktsverk

Med början på 1970-talet publicerades flera översiktsverk som beskriver den förändrade synen på hög ålder och åldrande genom tiderna. Genom olika kultur- eller idéhistoriska perspektiv ville forskarna belysa äldres situation samt omgivningens attityder till äldre.

I tidigare svensk forskning är den amerikanske historikern David H. Fischer ofta citerad. I *Growing Old in America* hävdar Fischer att Amerika fram till 1700-talets slut var en gerontokrati – ett land under ledning av äldre. Därefter kom landet att i tilltagande grad präglas av fientlighet mot äldre, så kallad gerontofobi. Den yttersta förklaringen till att gerontokratin successivt bröts ner står enligt Fischer att finna i de amerikanska och franska revolutionernas ideal om jämlikhet, ideal som medförde att traditionella sociala hierarkier – inklusive åldershierarkin – ifrågasattes.¹⁶ Efter revolutionstiden försämrades de sociala och ekonomiska villkoren för äldre vilket Fischer exemplifierar med frikyrkliga texter, skönlitteratur, poesi och populärkultur.¹⁷ Fischer pekar på att äldre blev fler och levde högre upp i åldrarna vilket gjorde att de under 1900-talet kom att betraktas med förakt snarare än som tidigare med vördnad.¹⁸ Samtidigt började en ny idé om att människor åstadkommer sina främsta samhällsinsatser under sina tidiga år att få genomslag, något som Fischer menar ledde till att många i den äldre arbetskraften tvingades sluta arbeta.¹⁹ Eftersom det under tidigt 1900-tal många gånger inte fanns några pensioner att tala om ledde detta i sin tur till utbredd fattigdom bland äldre.²⁰

Den amerikanska historikern Carole Haber kommer till liknande resultat i *Beyond Sixty-Five. The Dilemma of Old Age in America's Past*. Haber framhåller hur samhällsekonomiska faktorer medförde att äldre förlorade inflytande över både arbete och egendom samt inom familjen. Hon betonar även den medicinska vetenskapens betydelse för de förändrade attityderna till äldre kring sekelskiftet 1900. Amerikanska läkare lade stor vikt vid klimakteriet inte bara hos kvinnor utan även hos män, för vilka tillståndet ansågs långt allvarligare än för

¹⁵ Indelningen sammanfaller i stora drag med den amerikanske historikern David G. Troyanskys: "At the most general level, however, the literature on old age and the elderly can be divided between social and cultural history". "Översiktsverk" motsvaras ungefär av "cultural history". Forskning som skiljer mellan socialt och kroppsligt åldrande motsvaras då av "social history". David G. Troyansky. "The Elderly" i *Encyclopedia of European Social History: From 1350 to 2000*, Peter N. Stearns, ed. in chief. Detroit, 2001, s. 219.

¹⁶ David H. Fischer. *Growing Old in America*. Oxford, Oxford University Press, 1978, s. 77-78, 109.

¹⁷ Fischer 1978, s. 114-132.

¹⁸ Fischer 1978, s. 114.

¹⁹ Fischer 1978, s. 138, 142-143.

²⁰ Fischer 1978, s. 144, 153, 160.

kvinnorna. Den medicinska förståelsen av åldrandet som något som skedde via det oundvikliga klimakteriet fick till konsekvens att äldre kom att betraktas som en enhetlig, behövande och från övriga vuxna helt skild grupp. Detta förklarar enligt Haber att politiker under 1900-talet i ökande grad definierade äldre utifrån deras kronologiska ålder, vanligtvis sextiofem år. Idéer om att äldre inte längre hade någon viktig roll i samhället var betydelsefulla för att åldrandet kom att ses som ett medicinskt fenomen. Representanter för detta idéinnehåll fokuserade på grupper av äldre i avsaknad av egendom och arbete. Det ledde till att "old age" kopplades till såväl fattigdom som sjukdom. Trots att idéerna i huvudsak gällde fattiga menar Haber att politiker kom att dra alla äldre över en kam. Detta var en väsentlig skillnad jämfört med samhället före industrialiseringen då endast sådana gamla personer som var i avsaknad av resurser riskerade att ses som "useless and overaged". Då var bedömningen individuell och avsåg personens funktion, *därefter* (mot slutet av 1800-talet) avsåg bedömningen en hel kategori och baserades på en formell gräns i form av kronologisk ålder.²¹

Den franske historikern Georges Minois menar i *Histoire de la vieillesse en Occident. De l'Antiquité à la Renaissance* att ett samhälles socioekonomiska och kulturella organisation i kombination med dess människoideal avgör vilken roll äldre får.²² "Varje samhälle har de gamlingar det förtjänar [...]", fastslår han.²³ Enligt Minois betraktades äldre inte längre som tillhörande samhället. För att ändå bli accepterade fanns det endast en roll de kunde ikläda sig: rollen som visa personer utan några som helst fel och brister.²⁴ Under hela undersökningsperioden utgjorde fysisk styrka ett viktigt ideal. Detta hade en i grunden negativ inverkan för de äldres situation.²⁵ Men därutöver kunde flera andra faktorer inverka i positiv eller negativ riktning vid olika tidpunkter och på olika områden. Till dessa faktorer hörde kunskap och erfarenhet, familjerelationer, ekonomisk ställning och samhällets attityder.²⁶ Därtill framhåller Minois utseendet som en särskild faktor. I samhällen som hyllade kroppslig skönhet menar han att äldre

²¹ Carole Haber. *Beyond Sixty-Five. The Dilemma of Old Age in America's Past*. Cambridge, Cambridge University Press, 2008 [1983], s. 125-126. Med klimakterium förstås här de kritiska tillstånd som enligt den antika läran ansågs inträffa hos människan vart sjunde år. Att män blev allvarligare drabbade ansågs bero på att det manliga klimakteriet inträffade så plötsligt medan det för kvinnornas del handlade om en gradvis förändring med början vid menstruationens upphörande. Det kvinnliga klimakteriet ansågs inträffa i fyrtiofem- till femtiofemårs-åldern medan det manliga klimakteriet inträffade mellan femtio och sjuttiofem års ålder. Haber beskriver sålunda hur åldrandet ansågs inträffa tidigare hos kvinnor än hos män (s. 68-69). I sina slutsatser utelämnar emellertid Haber dessa skillnader mellan könen.

²² Georges Minois. *Histoire de la vieillesse en Occident. De l'Antiquité à la Renaissance*. Paris, 1987, s. 21.

²³ "Chaque société a les vieillards qu'elle mérite [...]". Minois 1987, s. 21.

²⁴ "[...] le seul rôle qui leur convienne est inhumain: une sagesse sans défaillance, sans erreurs, sans faiblesse". Minois 1987, s. 408.

²⁵ Minois 1987, s. 408-409. Minois talar om "la vieillesse" och "la situation des vieux" ("ålderdomen" och "de gamlas situation").

²⁶ Minois 1987, s. 409-411.

nedvärderades.²⁷ Minois är noga med att påpeka att det inte går att urskilja någon historisk utveckling i en viss riktning. Olika faktorer har påverkat situationen för äldre än i positiv, än i negativ, riktning utan att någon övergripande utveckling kan urskiljas.²⁸

Dikotomin mellan kroppsligt och socialt åldrande

För att beskriva den forskning som använder sig av distinktionen mellan kroppsligt och socialt åldrande är den amerikanske antropologen Leo Simmons en god utgångspunkt. Han publicerade år 1945 en sammanfattning av ett stort antal undersökningar av ickeindustrialiserade samhällen.²⁹ Historikern David Gaunt påpekar att Simmons var först med att upptäcka att människor kunde definieras som gamla innan det märktes fysiskt.³⁰ Ett svenskt exempel på forskning som utgår från en indelning i kroppsligt och socialt åldrande utgör Gunhild Hammarström Tornstams avhandling *Det sociala åldrandet* från år 1975.³¹ Hon beskriver hur det inom gerontologin ”förutom kronologisk ålder” även finns andra kriterier i form av ”det biologiska, det psykologiska och det sociala åldrandet”.³² Indelningen präglar gerontologisk forskning än idag. I Nationalencyklopedins artikel om gerontologi görs en indelning i medicinsk gerontologi, som behandlar åldrandet i ett biologiskt och medicinskt perspektiv, medan socialgerontologin hanterar psykologiska och sociala faktorer.³³ Det biologiska åldrandet beskrev Hammarström Tornstam som kroppens förändringar, och psykologiskt åldrande beskrevs som ”människans adaptiva förmåga, förmågan att lära, komma ihåg och effektivt respondera på sin omgivning”.³⁴ Det sociala åldrandet, slutligen, avsåg förhållandet mellan individen och omgivningen och individens förmåga att uppfylla roller på det sätt omgivningen förväntade sig.³⁵

²⁷ “Les sociétés ayant le culte de la beauté corporelle sont portées à déprécier la vieillesse [...]”. Minois 1987, s. 410.

²⁸ Minois 1987, s. 409.

²⁹ Leo Simmons. *The Role of the Aged in Primitive Societies*. New Haven, Yale University Press, 1945.

³⁰ David Gaunt. ”Kulturell och social olikhet” i *Socialgerontologi*, Lars Andersson, red. Lund, 2002, s. 88.

³¹ Gunhild Hammarström Tornstam. *Det sociala åldrandet. Ett tvärkulturellt perspektiv*. Diss. Uppsala, 1975.

³² Hammarström Tornstam 1975, s. 11.

³³ Ove Dehlin. *Nationalencyklopedin*, sökord ”Gerontologi”, <http://www.ne.se/lang/gerontologi>, hämtad 2010-09-08. Se även exempelvis Stig Berg. *Åldrandet. Individ, familj, samhälle*. Stockholm, 1996, s. 9, 15, 16. Denna strikta indelning har dock börjat överges inom delar av forskningen vilket jag gjordes uppmärksam på vid Äldreseminariet, Institutet för Gerontologi i Jönköping, i samband med att jag presenterade avhandlingsarbetet (2011-03-09). Även en senare utgåva av *Åldrandet. Individ, familj, samhälle* visar hur den strikta uppdelningen till stora delar övergivits och indelningen i de olika formerna av ålder tonats ner. Stig Berg. *Åldrandet. Individ, familj, samhälle*. Malmö, 2007, s. 19.

³⁴ Hammarström Tornstam 1975, s. 12-13.

³⁵ Hammarström Tornstam 1975, s. 14-15.

Indelningen i kroppsligt och socialt åldrande präglade också det svenska tvärvetenskapliga forskningsprojektet "Äldre förr, nu och i framtiden" som genomfördes under 1980-talet och början av 1990-talet. Projektet leddes av en styrgrupp bestående dess ordförande, historikern Birgitta Odén, av läkaren Alvar Svanborg samt av sociologen Lars Tornstam. Svensk historisk forskning om hög ålder och åldrande nådde en höjdpunkt med detta tvärvetenskapliga projekt. Därefter har den historiska forskningen inom detta område minskat i omfattning och tilldrar sig nu knappast någon uppmärksamhet vid landets lärosäten. Projektet syftade till att "finna lösningar på hur man så länge som möjligt skall kunna uppskjuta de åldrandes övergång från en oberoende aktiv grupp till en beroende grupp".³⁶ Tre forskarmiljöer knöts till projektet: en geriatrisk-socialpsykologisk grupp, en gerontologisk grupp samt en historisk grupp.³⁷ Det är logiskt att de medicinska och gerontologiska perspektiven fick stort genomslag. Indelningen i kroppsligt och socialt åldrande blev framträdande även i flera av de etnologiska och historiska studierna inom projektet. Etnologen Gunilla Kjellman utgick exempelvis från denna indelning som hämtats från gerontologin.³⁸ Historikern Christina Carlsson Wetterberg framhöll att man "[a]nalytiskt kan [...] skilja mellan biologiskt, psykologiskt och socialt åldrande" och fokuserade på den sistnämnda typen.³⁹ Också i senare historiska studier har "socialt åldrande" använts som analytiskt begrepp. "Det är först och främst det sociala åldrandets villkor som intresserar historiker" skriver Birgitta Odén, och även historikern Ulla Rosén har funnit inspiration i det sociala åldrandet i sin analys av landsbygdens äldreomsorg.⁴⁰

Indelningen i kroppsligt och socialt åldrande är tydlig också i den forskning som har utgått från ett livscykel- eller ett livsloppsperspektiv (i denna översikt använder jag termen livslopp). Perspektiven är vanliga inom gerontologin⁴¹ och har även använts av många historiker. Som Lars Tornstam har påpekat rymms en rad olika teoretiska inriktningar bakom dessa termer. Av störst relevans för historisk forskning om hög ålder och åldrande är dels teorier kring stadiein-

³⁶ Lars Tornstam, Birgitta Odén och Alvar Svanborg. "Inledning" i *Äldre i samhället förr, nu och i framtiden. Del 1: Teorier och forskningsansatser*, Lars Tornstam, Birgitta Odén och Alvar Svanborg, red. Stockholm, 1982, s. 9.

³⁷ Tornstam, Odén, Svanborg 1982, s. 8.

³⁸ Gunilla Kjellman. *Åldringskultur i urbana miljöer. En etnologisk studie av boendemönster och livsformer bland äldre*. Uppsala, 1987, s. 34.

³⁹ Christina Carlsson Wetterberg. "Kvinnor, arbete och åldrande. Textilarbeterskor i Malmö 1870-1918" i *Scandia* 1988:2, s. 236.

⁴⁰ Birgitta Odén. "Åldrandets förvandlingar: de gamlas villkor från senmedeltid till välfärdsstat" i *Svensk historia underifrån. Bryta, bygga, bo*, Gunnar Broberg, Ulla Wikander och Klas Åmark, red. Stockholm, 1994, s. 7; Ulla Rosén. *Gamla plikter och nya krav. En studie om egen-dom, kvinnosyn och äldreomsorg i det svenska agrarsamhället 1815-1939*. Växjö, 2004, s. 59-60.

⁴¹ Se exempelvis Hammarström Tornstam 1975, s. 15; Lars Tornstam. "Livsstilsbegreppet i gerontologin" i *Äldre i samhället förr, nu och i framtiden. Del 1: Teorier och forskningsansatser*, Lars Tornstam, Birgitta Odén och Alvar Svanborg, red. Stockholm, 1982, s. 181-182.

delning med ålderdomen som avslutande fas, dels forskning som använder livsloppsperspektivet för analyser av hela samhällsgrupper.⁴²

Livsloppsperspektiven har använts sedan 1960-talet. Inledningsvis byggde perspektivet på antagandet att individer genomgår åldersrelaterade faser med vissa bestämda händelser under livstiden. Under 1970-talet började forskningen allt mer betona individuella olikheter i livsloppen.⁴³

Frågor som behandlats har bland annat gällt tidpunkten i livet vid vilken olika händelser har inträffat och vilka effekter sådana händelser får för samhället i stort.⁴⁴ Giftermål, utträde ur arbetslivet och hushållsstruktur tillhör de händelser som har tilldragit sig forskarnas intresse.⁴⁵ För kvinnor har tidpunkt för inträde i änkeståndet analyserats liksom tidpunkten för nedkomst av första och sista barnet samt då sista barnet lämnade hushållet.⁴⁶ Andra studier har lyft fram pensionering och att bli mor- och farförälder.⁴⁷ Inflytandet från sociologiska teorier var starkt vilket typen av ställda frågor ger en fingervisning om. Sociologerna Sara Arber och Jay Ginn har fokuserat på ekonomiska och sociala skillnader mellan äldre kvinnor och män.⁴⁸ I senare verk har de kommenterat att stora delar av forskningen kring kvinnor har kommit att betona kvinnors sämre ekonomiska och politiska situation, medan forskningen i mycket mindre utsträckning uppmärksammat de fördelar som vissa äldre kvinnor kunde ha i jämförelse med vissa äldre män.⁴⁹

Livsfaser i samhälleligt perspektiv studeras exempelvis av den danska etnologen Anne Leonora Blaakilde. Hon menar att det framväxande industrisamhällets starkare betoning av tidsrationalitet medförde att särskilda livsfaser infördes baserade på personers arbetsförmåga. Införandet av dessa livsfaser – barndom, vuxenliv och ålderdom – medförde att samhället kom att struktureras utifrån kronologisk ålder. Blaakilde illustrerar införandet av ålderdomen med

⁴² Lars Tornstam. *Åldrandets socialpsykologi*. Kristianstad, 1992, s. 197-200.

⁴³ Se exempelvis Hammarström Tornstam 1975, s. 19-26; Howard P. Chudacoff. "The Life Course of Women: Age and Age Consciousness, 1865-1914" i *Journal of Family History* vol. 5:3 1980 s. 274-275; Jennie Keith och David I. Kertzer. "Introduction" i *Age and Anthropological Theory*, Jennie Keith och David I. Kertzer, red. Ithaca, Cornell University Press, 1984, s. 25-26.

⁴⁴ Chudacoff 1980 s. 275; Tornstam 1992, s. 197-200.

⁴⁵ Se exempelvis Howard P. Chudacoff och Tamara K. Hareven. "Family Transitions into Old Age" i *Transitions. The Family and the Life Course in Historical Perspective*, Tamara K. Hareven, red. New York, 1978, s. 217-243.

⁴⁶ Chudacoff 1980 s. 277.

⁴⁷ Fry 1997, s. 141; Jean-Pierre Bois. *Les vieux: de Montaigne aux premières retraites*. Paris, 1989, s. 352-353, 363, 378-379 (betydelsen av att bli mor- och farförälder).

⁴⁸ Sara Arber och Jay Ginn. *Gender and Later Life: A Sociological Analysis of Resources and Constraints*. London, 1991 och "'Only Connect': Gender Relations and Ageing" i *Connecting Gender and Ageing. A Sociological Approach*, Sara Arber och Jay Ginn, red. Buckingham, Open University Press, 1995, s. 1-14.

⁴⁹ Sara Arber, Kate Davidson och Jay Ginn. "Changing Approaches to Gender and Later Life" i *Gender and Ageing: Changing Roles and Relationships*, Sara Arber, Kate Davidson och Jay Ginn, red. Buckingham, Open University Press, 2003, s. 2.

reformer under 1800-talets slut då ålderspension infördes först i Tyskland och därefter i Danmark.⁵⁰

Efter denna presentation av forskning med historiskt perspektiv samt med utgångspunkt i kroppsligt och socialt åldrande redogör jag för centrala verk inom välfärdsforskningen.

Välfärdsforskning och bakgrundsteckning

Välfärdsforskning – forskning som studerar framväxten av sociala reformer – har i stor utsträckning engagerat samhällsvetare och historiker. Redogörelsen fokuserar huvudsakligen på forskning som behandlat reformer riktade mot en äldre befolkning i Sverige under avhandlingens undersökningsperiod. Birgitta Odéns översikt över lagstiftningen för äldre under en månghundraårig period tillhör standardverken på området liksom Åke Elmér's *Folkpensioneringen i Sverige* för frågor om pension.⁵¹ Inom välfärdsforskningen har perspektiv som utgår från klassaspekter varit framträdande och utgör tyngdpunkten i redogörelsen nedan.

Perspektiv baserade på klass och makt

Centrala frågor för forskning inom detta område har behandlat den politiska processen samt klassificering av välfärdssamhällen utifrån konstruktionen av socialförsäkringarna. Olika tidpunkter har framhållits som centrala för tidig svensk socialpolitik vilket jag ger exempel på nedan.

Enligt ekonomhistorikern Rolf Ohlsson banade 1880-talets politiska diskussioner väg för en mer human inriktad socialpolitik. Det dröjde visserligen till in på 1900-talet innan den politiska omsvängningen resulterade i konkreta reformer, men det viktiga ursprunget förlägger Ohlsson till 1880-talet.⁵² I likhet med många andra forskare framhäver Ohlsson betydelsen av den motion om åldersdoms- och olycksfallsförsäkring som liberalen Adolf Hedin lade fram år 1884.⁵³

Ohlsson framhåller därtill vikten av de nya idéer som följde på den begynnande svenska industrialiseringen och framväxten av arbetarrörelsen. Det första socialdemokratiska mötet hölls i Malmö år 1881, det socialdemokratiska partiet

⁵⁰ Blaakilde 2008, s. 33-35. Dessa ålderspensioner var dock begränsade till arbetare i Tyskland och till fattiga personer i Danmark så någon generell försäkringsmässig bestämd ålderdom var det inte heller frågan om i dessa länder.

⁵¹ Birgitta Odén. "Tidsperspektivet" i *Att åldras i Sverige*, Birgitta Odén, Alvar Svanborg och Lars Tornstam, red. Stockholm, 1993, s. 13-86; Åke Elmér. *Folkpensioneringen i Sverige. Med särskild hänsyn till ålderspensioneringen*. Lund, 1960.

⁵² Rolf Ohlsson. "Demografiska aspekter på det svenska välfärdssamhällets uppkomst och framväxt" i *25 år i täten. En vänbok till Per Gunnar Edebalk*, Lars Harrysson, Ove Mallander och Jan Petersson, red. Meddelanden från Socialhögskolan 2003:2. Lund, 2003, s. 103, 113.

⁵³ Ohlsson 2003, s. 113; Sven E. O. Hort. *Social Policy and Welfare State in Sweden*. Lund, 1993, s. 43-48; Per Gunnar Edebalk. *Välfärdsstaten träder fram. Svensk socialförsäkring 1884-1955*. Lund, 1996, s. 14, 19.

bildades år 1889, fackföreningsrörelsen tog fart under 1880-talet och den socialdemokratiska tidningen *Arbetet* startade år 1887. Allra störst vikt lägger Ohlsson dock vid olika demografiska faktorer: de stora födelsekullarna kring 1815-1830, en nedgång i födelsetalen från cirka 1880, 1880-talets ökade emigration samt det förhållandet att personer födda under tidigt 1800-tal levde längre än tidigare generationer. Dessa faktorer medförde att antalet personer över 65 år fördubblades mellan 1860 och 1900. Befolkningen i stort ökade dock bara med 25 procent under samma period och andelen äldre ökade därmed. Enligt Ohlsson måste det sena 1800-talets nyvaknade intresse för reformer riktade mot en äldre befolkning ses mot bakgrund av hur de stora barnkullarna från tidigt 1800-tal börjat intressera sig för sin egen ålderdom.⁵⁴

Den dansk-amerikanske statsvetaren Peter Baldwin framhåller också det sena 1800-talet som den tidpunkt då viktiga drag i den svenska socialpolitiken utkristalliserades. I *The Politics of Social Solidarity. Class Bases of the European Welfare State 1875-1975* analyserar han välfärdssamhällets framväxt i en komparativ analys av Skandinavien, Frankrike, Tyskland och Storbritannien. I analysen av 1913 års pensionsreform beskriver Baldwin bakgrunden till den slutgiltiga konstruktionen med en kombination av avgifter och skattefinansierad försäkring för i princip hela befolkningen. Baldwin betonar framförallt två faktorer. Dels framhåller han inflytandet från bönderna som hade önskemål om universella och skattefinansierade reformer, dels betonar han den utökade manliga rösträtten som trädde i kraft första gången i 1911 års val. Denna vidgning av rösträtten medförde att såväl liberaler som socialdemokrater ansåg sig tvungna att ta hänsyn till den fortfarande stora gruppen bönder. Baldwins poäng är att drag som har kommit att anses karaktäristiska för svensk socialdemokrati – skattefinansierade och universella socialförsäkringar – i själva verket var böndernas önskemål vilka artikulerades redan under sent 1800-tal.⁵⁵

Sociologen Sven E. O. Hort framhåller att grunden till den svenska socialpolitiken måste sökas i perioden från cirka 1880 till 1910. I *Social Policy and Welfare State in Sweden* analyserar Hort de idéer som låg bakom den tidiga socialpolitiken. Hort framhåller visserligen Hedins motion som den absoluta startpunkten för svensk socialpolitik. Därtill menar han att vi måste ta hänsyn till idéinnehållet i samtidens utomparlamentariska diskussioner. I en tid då partipolitiken ännu var i sin linda fördes dessa frågor i hög grad av liberala intellektuella. Dessa hämtade i sin tur mycket av sina idéer från de stora folkrörelserna – nykterhetsrörelsen, väckelserörelsen och arbetarrörelsen. De tidiga liberalerna symboliserade en ny och humanitär syn på tidens sociala frågor, en syn som stod i motsats till en äldre och repressiv syn på vem som skulle få samhällets hjälp. Många av företrädarna för den nya synen knöts till *Centralförbundet för Socialt Arbete*,

⁵⁴ Ohlsson 2003, s.103-109.

⁵⁵ Peter Baldwin. *The Politics of Social Solidarity. Class Bases of the European Welfare State 1875-1975*. Cambridge, Cambridge University Press, 1996 [1990], s. 83-93.

CSA, som bildades under 1900-talets första år som en nationell organisation för sociala frågor.⁵⁶

Efter det första valet med utvidgad rösträtt år 1911 var det socialdemokratiska partiet lika stort som de konservativa. De bildade regering tillsammans med det största partiet liberalerna. I takt med att det socialdemokratiska partiet växte sig allt starkare uppstod enligt Hort en klyfta mellan å ena sidan de liberala tankegångarna om hjälp till självhjälp, och å andra sidan förespråkare för socialförsäkringar. Denna motsättning syntes tydligt i utformningen av 1913 års pensionsreform där det liberala tankegodset fick ge vika för en mer allmän socialförsäkringstanke. En annan fråga där motsättningarna mellan liberaler och socialdemokrater blev tydlig ser Hort i 1920-talets diskussioner om arbetslösheten.⁵⁷

Även Per Gunnar Edebalk ser en konflikt mellan ett äldre liberalt tankesätt, där understöd skulle utgå efter individuell behovsprövning, och ställer det mot ”socialförsäkringens nyare rättighetsbegrepp”. I likhet med Hort ser Edebalk 1913 års pensionsreform som ett liberalt nederlag som senare skulle följas av nederlag även inom arbetslöshetspolitiken. Liberalerna hade bland annat starkt kritiserat hur den skattefinansierade tilläggspensionen enligt 1912 års pensionsförslag skulle utgå i form av i förväg bestämda belopp, i stället för att avpassas efter individens behov. Det liberala tankegodset fick dock mycket litet genomslag av 1913 års reform. ”Den individuella behovsprövningens och uppfostringsideologins tillämpningsområde beskars alltså ordentligt”, som Edebalk formulerar det. Pensionsreformen, ”världens första allmänna pensionsförsäkring”, byggde på invaliditetsprincipen. Enligt Edebalk accepterades denna princip under 1890-talet med innebörden att den skulle få pension som ”var varaktigt arbetsoförmögen eller uppnått 67 års ålder”.⁵⁸

Ohlsson, Hort och Baldwin betonade alltså det sena 1800-talet och perioden kring sekelskiftet som centrala för inledningen av svensk socialpolitik. Edebalk menar i stället att 1910-talet bör ses som den period då ”den svenska välfärdsstatens socialförsäkringssystem knäsatte”. Skälen till detta ser han i införandet av den allmänna pensionsförsäkringen (1913) samt av en olycksfallsförsäkring under samma årtionde (1916).⁵⁹

På liknande sätt framhåller Per Borg att 1913 års reform innebar något kvalitativt nytt. Den bröt med tidigare tankestrukturer om att generella insatser inte varit tillåtna, och visar att åtgärder för medborgarnas räkning i form av institutionella strukturer inte bara tilläts utan var önskvärda. Visserligen pekar Borg på att politikerna inte förväntade sig att någon skulle kunna leva på pensionen. Den

⁵⁶ Hort 1993, s. 20-21, 47-49.

⁵⁷ Hort 1993, s. 75, 88-89.

⁵⁸ Edebalk 1996, s. 71-80, citat s. 71, 80, 76, 75.

⁵⁹ Edebalk 1996, s. 10.

bröt därigenom inte mot den rådande ordningen utan förutsatte existensen av fattigvård och hjälp från enskilda.⁶⁰

Vid sidan av 1913 års pensionsförsäkring har utformningen av 1946 års pensionsreform varit föremål för forskningens stora intresse. Det socialdemokratiska partiet växte sig allt starkare under 1900-talets första hälft. Med valet år 1932 inleddes den socialdemokratiska dominansen som skulle komma att vara till 1976.

Att den stora pensionsreformen under 1940-talet ses som en socialdemokratisk produkt förvånar därför inte, men det är en syn som Peter Baldwin vänder sig emot. Med 1946 års reform erhöll alla personer, även välbeställda, samma pensionsbelopp. Baldwin vänder sig mot tolkningen att reformen var ett utslag av vänsterns styrka vid denna tid. I stället menar han att det var högern som förespråkade denna lösning medan socialdemokraterna, inte minst av rösttaktiska skäl, tvingades att förorda detta alternativ.⁶¹

I likhet med Baldwin ser Hort att det nya i 1946 års pensionsreform var att enhetliga belopp skulle utgå till *alla*, oavsett inkomst. Däremot framhäver Hort det socialdemokratiska, och även det liberala, inflytandet, och förklarar närmare varför det var en nyhet att enhetliga belopp skulle utgå till alla. Redan under 1920-talet hade socialdemokrater försökt och även lyckats driva fram två pensionsreformer år 1935 och 1937 varigenom behovsprövningen kom att ske i form av prövning av inkomst. Men därtill framhåller Hort att inkomstprövningen medförde att många välbeställda exkluderades från samhällets förmåner. Stora grupper välbeställda hade tagit del i 1913 års pensionsreform, och med 1935 års inkomstprövning blev konsekvensen att dessa grupper exkluderades. Med 1946 års reform blev pensioneringen sålunda åter mer generell.⁶²

Ytterligare en reform som har varit föremål för forskares intresse är den allmänna tjänstemannapensionen som efter flera politiska turer klubbades igenom år 1959.⁶³ Peter Baldwin beskriver hur arbetarrörelsen och facket sedan 1940-talet krävt att arbetare skulle få samma rätt till utökad pension som redan tillkom många tjänstemän.⁶⁴ En kommitté hade fått i uppdrag att ta fram en tjänstepension för arbetare. I dess utredning från år 1950 var dock även egenföretagare inkluderade, ett förhållande som enligt Baldwin var ett resultat av påtryckningar från Bondeförbundet.⁶⁵ Förslaget mötte omfattande kritik. Diskussioner gällde särskilt om försäkringen skulle vara obligatorisk, om hela arbetslivet skulle vara

⁶⁰ Per Borg, *Systemskifte: en studie av tröghet vid fyra brytpunkter inom svensk välfärdspolitik*. Diss. Stockholm, 2004, s. 80-83.

⁶¹ Baldwin 1996, s. 135, 112, 114.

⁶² Hort 1993, s. 94-96.

⁶³ För en övergripande redogörelse över innehåll i utredningarna samt den politiska processen, se Björn Molin och Åke Elmér. Björn Molin. *Tjänstepensionsfrågan. En studie i svensk partipolitik*. Lund, 1967; Elmér 1960.

⁶⁴ Baldwin 1996, s. 208, s. 213.

⁶⁵ Baldwin 1996, s. 213.

pensionsgrundande (vilket gynnade arbetare) eller endast ett visst antal av de mest välbetalda inkomststärn (vilket gynnade tjänstemän) samt hur finansieringen skulle ske.⁶⁶ 1955 lades ett andra förslag fram med innebörden att försäkringen skulle vara obligatorisk medan finansieringen delvis ändrades.⁶⁷ År 1957 presenterades ett tredje förslag med innebörden att pension skulle utgå efter trettio år och baseras på de femton bästa åren, och det var detta förslag som innehöll den lösning som slutligen skulle väljas.⁶⁸ Att förslaget i så stor utsträckning kom att tillfredsställa tjänstemännens intressen berodde enligt Baldwin på att socialdemokraterna nått slutsatsen att deras politik måste appellera även till tjänstemän.⁶⁹

Som framgår av redogörelsen ovan har forskare haft olika åsikter om vilken period som ska ses som starten på svensk socialpolitik. De har också haft skilda åsikter om vems intressen som varit mest betydelsefulla för utformningen av olika reformer. En tydligare samsyn märks i beskrivningarna av den övergripande utvecklingen av svensk socialpolitik under 1900-talets första hälft. Flera forskare har framfört hur reformer under tidigt 1900-tal karaktäriserades av tankar kring universalism – det vill säga ej begränsade till arbetare som i flera samtida europeiska försäkringar – och skattefinansiering.⁷⁰ Med införandet av enhetliga förmåner som skulle utgå till alla oavsett inkomstnivå urskiljs ett andra steg som exemplifieras med 1946 års pensionsreform.⁷¹ Som ett tredje steg kan man se införandet av inkomstbortfallsprincipen som aktualiserades genom såväl ATP-reformen som den sjukförsäkringsreform som trädde i kraft år 1955 efter decennier av diskussioner.⁷²

Vid sidan av pensionsfrågor har också den historiska bakgrunden till dagens äldreomsorg tilldragit sig forskarnas intresse. Birgitta Odén har redogjort för den historiska utvecklingen av äldreomsorg i flera artiklar och har inte minst framhållit det stora ansvar som legat på kvinnor att ta hand om den äldre generationen.⁷³ Gerdt Sundström har behandlat utvecklingen av äldreomsorg inom

⁶⁶ Baldwin 1996, s. 214; Molin 1967, s. 21-23.

⁶⁷ Molin 1967, s. 24-25.

⁶⁸ Molin 1967, s. 52; Klas Åmark. *Hundra år av välfärdspolitik. Välfärdsstatens framväxt i Norge och Sverige*. Umeå, 2005, s. 181.

⁶⁹ Baldwin 1996, s. 209, 212, 217-223.

⁷⁰ Baldwin 1996, s. 92-93; Hort 1993, s. 95. Hort framhåller dock hur svenska socialförsäkringar innehöll en blandning av universalism och inkomstprövning även efter införandet av 1913 års pensionsförsäkring (s. 147-149). Edebalk framhåller universalismen i Edebalk 1996, s. 153. I polemik med Baldwin påpekar historikern Klas Åmark att endast avgiftspensionen var (i huvudsak) universell medan skattefinansiering endast gällde tilläggspensionen – en distinktion som Baldwin utelämnar. Åmark 2005, s. 51, not 25.

⁷¹ Baldwin 1996, s. 135; Hort 1993, s. 117; Edebalk 1996, s. 167.

⁷² Baldwin 1996, s. 222; Hort 1993, s. 117-119. Undantaget här är Per Gunnar Edebalk som menar att inkomstbortfallsprincipen kan härledas till 1916 års olycksfallsförsäkring. Denna tolkning har ifrågasatts av Klas Åmark. Edebalk 1996, s. 104-105 samt Åmark 2005, s. 49.

⁷³ Odén 1993, s. 13-86; Odén 1994, s. 7-27; Birgitta Odén. "Rätten till en god ålderdom" i *Rätten: en festskrift till Bengt Ankarloo*, Lars M. Andersson, red. Lund, 2000, s. 82-100; Birgitta Odén. "Den gamla goda tiden? Kvinnor i äldreomsorgen förr och nu" i *Socialgerontologi*, Lars Andersson, red. Lund, 2002, s. 274-288.

både offentlig och privat regi över tid.⁷⁴ Per Gunnar Edebalk har i *Drömmen om ålderdomshemmet* och *Hemmaboendeideologins genombrott* analyserat övergången från en politik som under 1940-talet såg ålderdomshemmen som den idealiska vårdformen. Bland annat på grund av de stora kostnader som en utbyggnad av ålderdomshem skulle medföra ändrades politiken under tidigt 1950-tal till att i stället förorda vård i hemmet som det främsta alternativet.⁷⁵ Även David Gaunt har skildrat utvecklingen av vad som ofta benämns den öppna vården, och framhåller betydelsen av den debatt som följde på författaren Ivar Lo-Johanssons reportage från olika ålderdomshem i Sverige kring år 1950.⁷⁶

Andra perspektiv

Perspektiven baserade på makt och klass ger intressanta resultat samtidigt som andra aspekter förbises. Historikern Klas Åmark betonar vikten av mer kvalitativt inriktade studier för att nå en djupare förståelse av enskilda aktörers motiv. Vidare framhåller han nödvändigheten av att lyfta fram den genusordning som välfärdsstaten bygger på,⁷⁷ och som inte kommer fram i maktresursperspektiven.

Hos historikern Kerstin Abukhanfusa är emellertid genusperspektivet i fokus. I *Piskan och moroten. Om könens tilldelning av skyldigheter och rättigheter i det svenska socialförsäkringssystemet 1913-1980* analyserar hon hur staten tilldelade medborgare olika rättigheter och skyldigheter baserat på om personen var kvinna eller man. Tanken att en manlig föreståndare skulle ha huvudansvaret för hushållets försörjning fanns enligt Abukhanfusa kvar under stora delar av undersökningsperioden. Denna "försörjardoktrin" medförde att könsspecifik ojämlikhet både doldes och upprätthölls. Kvinnors behov uppmärksammades sällan. Främst berördes gifta kvinnor och då i förhållande till sina äkta män. Ännu mindre uppmärksammades kvinnor efter det att inkomstbortfallsprincipen börjat tillämpas med lagen om allmän tilläggspension från år 1959. Därefter blev det särskilt tydligt att kvinnors hemarbete inte tillmättes lika stor betydelse som förvärvsarbete.⁷⁸

Historikern Anders Berge beskriver i *Medborgarrätt och egenansvar. De sociala försäkringarna i Sverige 1901-1935* hur medborgarnas moraliska skyldigheter gentemot staten fanns som icke uttalade villkor i de tidiga svenska socialrefor-

⁷⁴ Gerdt Sundström. *Caring for the Aged in Welfare Society*. Stockholm, 1983.

⁷⁵ Per Gunnar Edebalk. *Drömmen om ålderdomshemmet – åldringsvård och socialpolitik 1900-1952*. Meddelanden från Socialhögskolan 1991:5. Lund, 1991 och *Hemmaboendeideologins genombrott – åldringsvård och socialpolitik 1945-1965*. Meddelanden från Socialhögskolan 1990:4. Lund, 1992 [1990].

⁷⁶ David Gaunt. "Hemvård i stället för vårdhem. Den öppna vårdens uppkomst" i *Hemmet i vården, vården i hemmet*, David Gaunt och Göran Lantz, red. Stockholm, 1996 (b), s. 39-64.

⁷⁷ Åmark 2005, s. 26-27, 35-36.

⁷⁸ Kerstin Abukhanfusa. *Piskan och moroten. Om könens tilldelning av skyldigheter och rättigheter i det svenska socialförsäkringssystemet 1913-1980*. Stockholm, 1987, s. 329-362, förklaring "försörjardoktrin" s. 334.

merna.⁷⁹ Berge lyfter fram många av de undantag som reformerna innehöll, exempelvis de så kallade värdighetsbestämmelserna som innebar att personer som inte erlagt sina avgifter i tid eller visat prov på ”tredska” kunde fråntas rätten till pension. I en senare artikel har han även analyserat 1946 års pensionsreform och dess uppdateringar. Berge har där analyserat källmaterialet som ”text” och kan ur sin analys identifiera medborgarnas moraliska skyldigheter som låg inbäddade i socialförsäkringarna.⁸⁰ Han finner att de sista värdighetsbestämmelserna inte togs bort förrän år 1954; först då utsträcktes rätten till pension även till personer med alkoholproblem.⁸¹

Mot identifieringen av ett forskningsproblem

Gemensamt för ovan skisserade verk är att frågan om hur hög ålder och åldrande har manifesterats och förståtts inte har utgjort något huvudsakligt motiv. Välfärdsforskningens inriktning mot makt och klass har utelämnat diskussioner kring vari hög ålder och åldrande kan ha tänkts bestå. Inte heller den mer genus- eller omsorgsinriktade forskningen har haft dessa frågor i fokus. I översiktsverken och i forskningen med utgångspunkt i kroppsligt och socialt åldrande har dock intresset riktats direkt mot ”de äldre”. Här har hög ålder och åldrande omnämnts i samband med sjukdom och fattigdom, som ett resultat av kroppslig arbetsoförmåga eller i samband med förlust av ekonomiska tillgångar. I andra fall har klimakteriet, att bli mor- och farförälder eller att pensioneras framhävts. Samhälleliga perspektiv avbyter individuella. Den centrala frågan har dock inte gällt åldrandets natur och det har ibland varit svårt att få grepp om vilka som faktiskt var ”de äldre”. En analys av de metoder som forskare använt för att ringa in sitt undersökningsobjekt kastar ljus över denna problematik. Kort uttryckt har undersökningsobjektet ibland till stor del bestämts av *källmaterialen*, i andra fall har forskaren utgått från en specifik *kronologisk ålder*. I åter andra fall kan forskaren ha utgått från vissa *modeller av åldrandet*.

Vart och ett av dessa tillvägagångssätt får återverkningar på undersökningen. När det gäller översiktsverken har de valda källmaterialen i stor utsträckning fått ange hur attityderna mot ”de äldre” har varit. Det har funnits en tendens att utifrån materialet göra en generaliserande beskrivning av kategorin äldre, ibland så långtgående att materialet har fått skapa kategorin. Den tyske gerontologen Hans-Joachim von Kondratowitz pekar på riskerna med hypoteser som förenklat beskriver situationen före och efter.⁸² Ett viktigt skäl till att sådana förenkling-

⁷⁹ Anders Berge. *Medborgarrätt och egenansvar. De sociala försäkringarna i Sverige 1901-1935*. Lund, 1995.

⁸⁰ Anders Berge. ”The ’People’s Pensioner’ in Sweden 1914-1954. On the Changing Moral Content of a Social Category” i *Scandinavian Journal of History* vol. 24 1999, s. 267.

⁸¹ Berge 1999, s. 278.

⁸² Hans-Joachim von Kondratowitz. ”The Medicalization of Old Age. Continuity and Change in Germany from the Late Eighteenth to the Early Twentieth Century” i *Life, Death, and the*

är uppstår kan vara att slutsatser dragits utifrån olika källmaterial. David H. Fischer utgick från olika kulturella källor i resonemangen kring att äldre vördades och var mäktiga fram till slutet av 1700-talet varpå deras status successivt sjönk.⁸³ För perioden kring sekelskiftet 1900 har Fischer emellertid identifierat andra typer av källor, företrädesvis i form av expertutlåtanden och statistik.⁸⁴ Resultatet blir att Fischer jämför två helt olika socioekonomiska populationer: jordägende familjefäder för den tidiga perioden och lönearbetare utan pension för den senare. Analysen framställs dock som en redogörelse för *äldres* förändrade status, det vill säga för en relativt enhetlig grupps relativt enhetliga utveckling. Det står ställt utom tvivel att perioden karaktäriserades av en långtgående proletarisering, men en precisering av olikheter i studiernas populationer hade varit önskvärd. Möjligen hade historikern Paul Johnson just Fischer's *Growing Old in America* i åtanke när han framförde att tolkningsproblem delvis kan förklaras med "comparisons of incomparable sources – for instance, evidence about rich and powerful old men in the distant past with descriptions of the aged poor in more recent times".⁸⁵ Georges Minois upplyser dock läsaren om att hans material främst består av spridda litterära texter vilket får till följd att resultaten i första hand gäller de övre samhällslagren.⁸⁶ Hos Carole Haber är situationen närmast den omvända. De huvudsakliga källmaterialen hos Haber utgörs av dokument producerade av medicinsk och politisk expertis. Som Haber själv påpekar behandlade dessa material främst äldre i avsaknad av egendom och arbete, och "old age" kom därför att kopplas till fattigdom och sjukdom.⁸⁷ I stora delar av Habers källmaterial är det sålunda en sjuklig och ekonomiskt utsatt grupp personer som blir "de äldre". David Gaunt har påpekat förhållandet att allmänna yttranden ofta innehåller negativa värderingar om åldrandet.⁸⁸ Det tycks vara fallet hos de medicinska och politiska experter som utgör Habers huvudsakliga källmaterial.

Ett alternativ till att låta källmaterialen bestämma gruppen "äldre" har varit att utgå från en viss kronologisk ålder. I svensk forskning har exempelvis gränsen sextio år använts av etnologen Gunilla Kjellman.⁸⁹ Historikern Ann-Kristin Högman har undersökt "the concept of old age" genom att identifiera vanligt förekommande kronologiska gränsdragningar under den valda undersökningsperioden. Baserat på dessa åldersgränser har Högman likaledes utgått från sextio

Elderly. Historical Perspectives, Margaret Pelling och Richard M. Smith, red. London, 1991, s. 135. På samma sätt framhåller Håkan Jönson att denna typ av förenklingar ger en bild av homogena samhällen. Håkan Jönson. *Ålderdom som samhällsproblem*. Lund, 2002, s. 37-38.

⁸³ Fischer 1978, s. 86-96, 114-132.

⁸⁴ Fischer 1978, s. 132-192.

⁸⁵ Paul Johnson. "Historical Readings of Old Age and Ageing" i *Old Age from Antiquity to Post-Modernity*, Paul Johnson och Pat Thane, red. Elektronisk resurs. London, 1998, s. 15.

⁸⁶ Minois 1987, s. 19.

⁸⁷ Haber 2008, s. 125-126.

⁸⁸ Gaunt 2002, s. 85.

⁸⁹ Kjellman 1987, s. 34.

år i sin studie om åldrande kvinnor och män.⁹⁰ Ulla Rosén har i sin analys om äldreomsorg använt sig av delar av ett mycket stort historiskt källmaterial där åldersgränsen sextio år användes. Baserat på materialet har även Rosén valt sextioårsgränsen för sin studie.⁹¹

I forskning som utgår från en indelning i kroppsligt och socialt åldrande har effekten blivit att frågor många gånger koncentreras till icke-kroppsliga faktorer. ”The experience of bodily aging is a topic curiously ignored by mainstream gerontology”, som den brittiske psykologen Chris Gilleard uttrycker det.⁹² Hos Georges Minois, som inte utgick från denna indelning i kroppsligt och socialt åldrande, ägnades däremot stort utrymme åt att diskutera utseendet hos gamla personer. Därtill kommer svårigheten att avgöra huruvida en faktor ska anses utgöra kroppsligt eller socialt åldrande. Arbets(o)förmåga är ett sådant exempel. Brist på arbetsförmåga har i samhället före industrialiseringen ansetts medföra att en person sågs som ”socialt åldrad” av sin omgivning. Birgitta Oden beskriver hur ”[d]et biologiska åldrandet ledde till arbetsoförmåga, därför att arbetet var tungt. Arbetsoförmåga blev i det gamla samhället uttryck för det sociala åldrandet”.⁹³ Exemplet visar att det biologiska och det sociala åldrandet är relaterade, men hur ska man skilja dem åt? Var slutar det kroppsliga, var börjar det sociala? Distinktionen är långt ifrån entydig.

Indelningen i kroppsligt och socialt åldrande är ett sätt att beskriva verkligheten, en teori eller modell. Den brittiske historikern Thomas Dixon berör detta i sin analys av uppkomsten av ”emotions” som psykologisk term. Dixon ifrågasätter huruvida en viss teori verkligen kan fånga specifika sinnesstämningar. I stället för att utgå från en viss teori väljer han att studera det psykologiska språkets historia.⁹⁴ Om man, som i mitt fall, vill undersöka hög ålder och åldrande i Sverige under en hundraårsperiod är det naturligtvis av största intresse att vissa teorier får stort genomslag i vissa perioder och sedan ersätts av andra. En intressant fråga blir då *hur* och *när* teorierna gjorde sitt intåg. Som läsaren kommer att märka är framväxten av dessa teorier tydlig i det statliga källmaterialet och det lämpar sig därför väl för att identifiera skiftande teoretiska modeller över åldrandet. På liknande sätt som Dixon närmar jag mig forskningsproblemet via språket och låter teorier om åldrandet snarare bli studieobjekt än analytiska verktyg i denna avhandling.

Konsekvensen av de ovan diskuterade angreppssätten är att ”de äldre” har förblivit vaga i konturen. Klart och tydligt presenterades uppgifter om hur situa-

⁹⁰ Ann-Kristin Högman. *Ageing in a Changing Society: Elderly Men and Women in Urban Sweden 1830-1930*. Diss. Umeå, 1999, s. 34-48. För vissa analyser har även gränsen 50 år valts.

⁹¹ Rosén 2004, s. 16, 147.

⁹² Chris Gilleard. ”Women Aging and Body Talk” i *Cultural Gerontology*, Lars Andersson, red. Westport, Connecticut, 2002, s. 139.

⁹³ Odén 1994, s. 13.

⁹⁴ Thomas Dixon. *From Passions to Emotions. The Creation of a Secular Psychological Category*. Cambridge, Cambridge University Press, 2003, s. 20.

tionen hade varit med avseende på både status, ekonomi och pensionering, men trots att "de äldre" presenterades som en homogen kategori förblev den egendomligt undflyende. När det gäller forskning som utgått från källmaterial eller kronologisk ålder, är en viktig anledning till detta att frågan om samtiden faktiskt ansåg att personerna var gamla har förblivit obesvarad. I de fall forskare har utgått från vissa teorier har problemet varit av ett annat slag. Dels styr teoretiska modeller vilken typ av frågor som blir möjliga att ställa till materialet, dels infin- ner sig svårigheter att skilja mellan olika former av åldrande.

Forskarnas olika sätt att utforma undersökningar visar på de metodiska svårigheterna att studera hög ålder och åldrande. Det ligger nära till hands att förknippa dessa svårigheter med den komplexa karaktären av själva undersöknings- objektet. Det är med utgångspunkt i den ovan beskrivna forskningen som mitt forskningsproblem vuxit fram: att analysera hur hög ålder och åldrande har manifesterats och förståtts. Därefter infinner sig svårigheten att operationalisera problemet. Embryot till hur det skulle kunna ske fann jag i forskning som tagit hjälp av språklig analys.

Åldrandet och språket – mot ett nytt angreppssätt

I redogörelsen ovan har de termer som forskarna använt för att tala om hög ålder och åldrande många gånger förblivit odefinierade. Litteraturvetaren Pär Alexandersson konstaterar i sin avhandling från år 2009 att få forskare reflekterat över val av termer i studier av hög ålder och åldrande.⁹⁵ Ser vi till översikts- verken är ett tecken på att termerna förblivit odefinierade att de använts paral- lellt och ofta synonymt. David H. Fischer nämner exempelvis redan på allra första sidan "growing old", "aging", "old age" och "elderly people" när han intro- ducerar sitt forskningsområde.⁹⁶ Carole Haber talar på samma sätt om "old age", "the elderly", "superannuated" och "overaged" på första sidan i sin inledning.⁹⁷ Vad forskarna lägger in i dessa benämningar beskrivs dock inte närmare. Inte heller inom svensk historisk forskning har denna typ av termer brukat precise- ras. Därför har det varit vanligt att använda exempelvis "ålderdom" och "åldran- de" som utbytbara termer som inte närmare definierats, liksom varit fallet med bruket av "de gamla", "åldringar" och "de äldre". Som Paul Johnson har påpekat ligger en del av förvirringen bakom bruket av olika termer i deras "interchange- able use to describe both conditions and processes which can be either individu- al or societal".⁹⁸ I sig kan denna typ av otydligheter ses som ett uttryck för svår- igheten att bestämma undersökningsobjektet.

⁹⁵ Pär Alexandersson. *Konsten att avstå. Framställningar av åldrande och visdom i västeurope- isk litteratur från Cicero till Fredrika Bremer*. Diss. Uppsala, 2009, s. 59, not 53.

⁹⁶ Fischer 1978, s. 3.

⁹⁷ Haber 2008, s. 1.

⁹⁸ Johnson 1998, s. 3.

Generellt sett har språket inte utgjort föremål för forskarens explicita analys i den ovan refererade forskningen. Anders Berge ville dock betrakta det offentliga källmaterialet som "text" och indikerar därmed en syn på språket som något annat än direkt reflekterande en yttre verklighet. I övrigt har språkliga frågor knappast uppmärksamats. Det finns dock andra exempel på forskare som i studier relaterade till hög ålder och åldrande har gjort språket till föremål för analys. Jag exemplifierar först med forskare som reflekterat över sitt eget språk. Därefter diskuterar jag forskning i vilken resonemang förts kring språket i källmaterialet.

Forskarens språk

Ett tidigt exempel på en diskussion där forskarens egna termer problematiseras finner vi Marta Szebehelys avhandling *Vardagens organisering. Om vårdbiträden och gamla i hemtjänsten*. I boken framhåller Szebehely att de flesta forskare som studerar hemhjälp inte närmare kommenterar sina begreppsval.⁹⁹ Enligt Szebehely är detta val av vikt både ur en ideologisk och praktisk synvinkel, och hon redogör för motiven till sina egna begrepp.¹⁰⁰ Den amerikanske historikern David Troyansky framhåller att val av beteckning är problematiskt därför att ord som "the elderly", "the aged" och "older people" ger många och ibland negativa associationer. Våra val av beteckning återspeglar därmed även våra kulturella föreställningar och kan enligt Troyansky också ses som tecken på historisk förändring.¹⁰¹ Pär Alexandersson reflekterar också över sitt eget bruk av termer och framhåller att "gammal" och "äldre", som han alternerar mellan, inte ska ses som uttryck för någon avsiktlig värdering.¹⁰² Även Clary Krekula, forskare i socialt arbete och social omsorgsvetenskap, använder sig av dessa båda termer i sin avhandling med intervjuer om kvinnor äldre än sjuttiofem år. Krekula gör dock tillägget att hon med orden endast vill återspegla det förhållandet att det rör sig om informanter som "har levt många år".¹⁰³

Den franske historikern och demografen Patrice Bourdelais beskriver som en illustration till diskussionen ovan hur sociologer bytte namn till "third age". Syftet var att komma bort från de negativa associationerna hos "elderly" och "old age".¹⁰⁴ Ibland är det dock svårt att veta om det är forskaren som medvetet uppdaterar sitt språkbruk, eller om förändring i termer skett på initiativ av förlaget.

⁹⁹ Marta Szebehely. *Vardagens organisering. Om vårdbiträden och gamla i hemtjänsten*. Diss. Lund, 1995, s. 24.

¹⁰⁰ Szebehely 1995, s. 25.

¹⁰¹ Troyansky 2001, s. 219.

¹⁰² Alexandersson 2009, s. 22, not 15.

¹⁰³ Clary Krekula. *Kvinna i ålderskodad värld. Om äldre kvinnors förkroppsligade identitetsförhandlingar*. Diss. Uppsala, 2006, s. 26. Se även diskussioner i Lövgren 2009, s. 48-49; Sandberg 2011, s. 13-14; Torres och Hammarström 2008, s. 57-58.

¹⁰⁴ Patrice Bourdelais. "The Ageing of the Population. Relevant Question or obsolete notion?" i *Old Age from Antiquity to Post-Modernity*, Paul Johnson och Pat Thane, red. Elektronisk resurs. London, 1998, s. 125.

En text av den amerikanska antropologen Christine L. Fry från år 1990 löd: "Old people are people that have been here longer than others".¹⁰⁵ Samma text hade sju år senare ordalydelsen: "Older people are people who have been here longer than others".¹⁰⁶ Oavsett på vems initiativ det skett kan vi konstatera att de enskilda orden ansetts vara så viktiga att en förändring genomförts. Valet mellan olika termer, mellan exempelvis "old" och "older", kan sägas gälla val av verklighet med avseende på hur kommande läsare möter den i forskarens text. Samtidigt visar Bourdelais och de två upplagorna av Frys text att forskarens språk också är en funktion av den tid i vilken hon eller han är verksam. Vid ett visst tillfälle vill man byta till en term som är mer positivt laddad. Den historiska period i vilken texten skrivs inverkar med andra ord på forskarens språk. Forskning där denna typ av frågor lyfts fram i förhållande till forskarens källmaterial presenteras nedan.

Språket i källmaterialet

Att även språket i forskarens *källmaterial* påverkas av det omgivande samhället framgår exempelvis av forskningen om livsberättelser. Detta är en typ av källmaterial som har använts av forskare som studerat hög ålder och åldrande, inte minst gerontologer. Ofta baseras de empiriska undersökningarna på intervjuer av äldre personer.¹⁰⁷ Såväl sociologen Anna Johansson som socialgerontologen Peter Öberg beskriver en förändring i synen på livsberättelser i forskningen. Johansson talar om en utveckling från "berättelse som produkt" till "processorienterad berättelseforskning", från "livshistoria" till "livsberättelse".¹⁰⁸ Inom den första inriktningen ansågs berättelsen kunna referera till en objektiv verklighet. Öberg beskriver hur en persons historia sågs som "ett fönster till objektiva fakta om historiska och samhälleliga händelser" och "till berättarens upplevelsevärld" i vad han kallar det realistiska perspektivet.¹⁰⁹ Johansson beskriver hur fokus successivt riktades mot form och tillkomstsituation i livsberättelsen.¹¹⁰ Öberg påpekar att man i det första perspektivet gick miste om viktig information eftersom konstruktionen av en berättelse sågs som irrelevant eller störande.¹¹¹

I det senare perspektivet framhålls att en berättelse inte kan anses utgöra en direkt förmedling av en händelse. Den måste i stället betraktas som resultatet av

¹⁰⁵ Christine L. Fry, "Cross-Cultural Perspectives on Aging" i *Salient Perspectives in Gerontology*, Kenneth F. Ferraro, red. New York, 1990, s. 142 (citerad i Ronström 1999, s. 13). Min kursivering.

¹⁰⁶ Fry 1997, s. 150. Min kursivering.

¹⁰⁷ Inom gerontologisk forskning har möjligheten framhållits att reflektion och beskrivning av den egna livsberättelsen kan vara värdefull för att öka äldres livskvalitet. Bo Hagberg, "Minnet av ett levtt liv" i *Socialgerontologi*, Lars Andersson, red. Lund, 2002, s. 67-68, 80.

¹⁰⁸ Anna Johansson, *Narrativ teori och metod. Med livsberättelsen i fokus*. Lund, 2005, s. 188-189, 222.

¹⁰⁹ Peter Öberg, *Livet som berättelse. Om biografi och åldrande*. Diss. Uppsala, 1997, s. 71.

¹¹⁰ Johansson 2005, s. 213, 222.

¹¹¹ Öberg 1997, s. 72-73.

berättarens val av innehåll och utformning, av samspelet mellan den som berättar och den som lyssnar, samt av det sammanhang i vilket berättelsen uppstår.¹¹²

Med avseende på berättarens val framhåller exempelvis etnologen Mats Lindqvist att detta val i själva verket påverkas av forskarens frågor. Han betonar att det är forskaren som formulerar det problem som ska lösas, och forskaren styr därigenom intervjuvären till viss del.¹¹³ Lena Aléx berör samspelet i sin avhandling om kvinnligheter och manligheter hos personer över åttiofem år, och diskuterar det maktperspektiv som intervjusituationen innebär.¹¹⁴ När det gäller sammanhanget har flera forskare betonat att varje tid har kulturella föreställningar som anger vilka historier som alls är möjliga att berätta. Etnologen Birgitta Svensson menar att berättelser behöver förstås mot bakgrund av sin "historiska och kulturella kontext – *tidsandan*".¹¹⁵ Eftersom denna tidsanda har vissa gemensamma drag kommer den att ge berättelserna ett likartat innehåll även om individerna har helt olika bakgrund.¹¹⁶ Historikern Britt Liljewall har skrivit om självbiografier och menar att vi genom denna typ av källor indirekt också når "kollektiva värderingar".¹¹⁷ Etnologen Jonas Frykman menar å sin sida att en berättelse alltid är avhängig av de "förväntade *life-scripts*" som råder inom olika kulturer.¹¹⁸ Dessa forskare påpekar sålunda att flera faktorer kan påverka källmaterialets innehåll och form, och framhåller hur berättelserna pekar ut mot samhälleliga värderingar.

I exemplen kring forskarens eget språk och redogörelsen av livsberättelseforskning har jag urskilt ett förhållande mellan text och kontext. Det är i detta

¹¹² Johansson 2005, s. 189.

¹¹³ Mats Lindqvist. "Diskursteori och etnologi. Tankar kring en diskursanalytisk avhandling" i *Rig*, 2004, s. 34.

¹¹⁴ Lena Aléx. *Äldre människors berättelser om att bli och vara gammal tolkade utifrån genus- och etnicitetsperspektiv*. Diss. Umeå, 2007, s. 29, 40.

¹¹⁵ Birgitta Svensson. "Livstid: metodiska reflexioner över biografiskt särskiljande och modern identitetsformering" i *Skjorta eller själ? Kulturella identiteter i tid och rum*. Gunnar Alsmark, red. Lund, 1997, s. 41. Kursivering i original.

¹¹⁶ Svensson 1997, s. 50.

¹¹⁷ Britt Liljewall. *Självskrivna liv. Studier i äldre folkliga levnadsminnen*. Stockholm, 2001, s. 68.

¹¹⁸ Jonas Frykman. "Biografi och kulturanalys" i *Självbiografi, kultur, liv: levnadshistoriska studier inom human- och samhällsvetenskap*, Christoffer Tigerstedt, J.P. Roos & Anni Vilkkö, red. Stockholm, 1992, s. 243, 261. Kursivering i original. Liknande tankar framförs av etnologerna Billy Ehn och Alf Arvidsson. Billy Ehn "Livet som intervjukonstruktion" i *Självbiografi, kultur, liv: levnadshistoriska studier inom human- och samhällsvetenskap*, Christoffer Tigerstedt, J.P. Roos & Anni Vilkkö, red. Stockholm, 1992, s. 215 och Alf Arvidsson. *Livet som berättelse. Studier i levnadshistoriska intervjuer*. Lund, 1998, s. 20. Thompson, Itzin och Abendstern poängterar vidare hur viktigt det är att forskaren är medveten om att människors berättelser formas av tidens generaliseringar. "The danger, however, lies not only in swallowing false generalizations, or in forgetting how far the realities of later life are shaped by social pressures which may be quite new or open to future change. We should be equally sensitive to the pervasive and often demeaning influences of some of the common images of old age on older men and women themselves." Paul Thompson, Catherine Itzin och Michele Abendstern. *I Don't Feel Old. The Experience of Later Life*. Oxford, Oxford University Press, 1990, s. 3.

förhållande som jag fick inspiration till hur det svårfångade åldrandet skulle kunna bli möjligt att studera. Det teoretiska ramverk som hanterar detta förhållande presenteras närmast.

Teoretiska och metodologiska utgångspunkter

Språkhistorisk analys

Avhandlingen utgår från språkliga teorier såsom de kommer till uttryck bland annat hos den brittiske historikern Quentin Skinner och den tyske historikern Reinhart Koselleck. De har varit verksamma inom sina respektive inriktningar sedan sent 1960-tal respektive tidigt 1970-tal. Under lång tid var det dock fråga om parallella arbeten. Skinner berättar att han först under senare hälften av 1980-talet gjordes uppmärksam på Kosellecks forskning genom amerikanen Melvin Richter.¹¹⁹

I en senare publicerad monografi jämför Richter de båda historikernas teorier och belyser även andra forskare med närbesläktade inriktningar.¹²⁰ Även om dessa forskningsansatser uppvisar stora likheter i vetenskapsteoretiskt hänseende är det inte helt klart hur man ska namnge dem. Beteckningarna är ännu mycket skiftande och används på olika sätt i litteraturen.

Exempelvis framhåller Melvin Richter att de brittiska historikerna J.G.A. Pocock och Quentin Skinner ofta benämns "historians of [...] political thought".¹²¹ När dessa historiker presenteras av nordiska forskare kan det låta på andra sätt. Mats Persson omnämner Pocock och Skinner som förnyare av den politiska idéhistorien och diskuterar huruvida Koselleck ska anses tillhöra en modern eller klassisk idéhistorisk tradition. Jussi Kurunmäki påpekar att Koselleck och Skinner ofta presenteras som företrädarna för de två huvudsakliga inriktningarna inom begreppshistoria. Hos Helge Jordheim används däremot begreppshistoria enbart för att beteckna den inriktning som har utvecklats av Koselleck.¹²² Floran av termer som används för dessa besläktade inriktningar är således ganska omfattande. I avhandlingen kommer jag att använda *språkhistorisk forskning* alternativt *språkhistoriska teorier* som en gemensam beteckning för dessa inrikt-

¹¹⁹ Quentin Skinner. *Visions of Politics. Volume 1. Regarding Method*. Cambridge, Cambridge University Press, 2002, s. 177.

¹²⁰ Melvin Richter. *The History of Political and Social Concepts. A Critical Introduction*. New York, Oxford University Press, 1995.

¹²¹ Richter 1995, s. 124.

¹²² Jussi Kurunmäki. "Begreppshistoria" i *Textens mening och makt. Metodbok i samhällsvetenskaplig text- och diskursanalys*, Göran Bergström och Kristina Boréus, red. Lund, 2005, s. 184; Helge Jordheim *Läsningens vetenskap. Utkast till en ny filologi*. Gräbo, 2003, s. 154.

ningar. Genom dessa beteckningar betonar jag den uppfattning om ömsesidig påverkan mellan språk och historia som utmärker inriktningarna.¹²³

När dessa forskare presenteras i litteraturen läggs i allmänhet tonvikt vid deras respektive metodiska tillvägagångssätt, teoretiska utgångspunkter och inspirationskällor. Beskrivningar av Reinhart Koselleck innehåller i regel ingående diskussioner om hur man ska förstå "begrepp", eller "Grundbegriffe", vilken utgör en så central komponent i hans författarskap.¹²⁴ På motsvarande sätt diskuteras innebörden av "idea" och "concept" hos Quentin Skinner, och man diskuterar svårigheter att praktiskt arbeta med dessa analysenheter.¹²⁵ Skillnaderna forskarna emellan kommer därmed i förgrunden. I denna översikt vill jag emellertid koncentrera mig på de *gemensamma* dragen. Jag kommer därför inte att specifikt belysa skillnader mellan forskarnas perspektiv och metoder. För en introduktion till de grundläggande utgångspunkterna hos dessa forskare hänvisas till utmärkta introduktioner¹²⁶ liksom till forskarnas egna texter av programförklarande natur¹²⁷.

Jag vill i stället redogöra för karaktäristiska drag i språkhistorisk forskning genom att beskriva hur den skiljer sig från en annan forskningsinriktning med språket i fokus: strukturalism och senare varianter i form av exempelvis diskurs-

¹²³ Idéhistorikern Henrik Björck föreslår "språkbrukshistoria" som beteckning på en metod som tar fasta på "det bruk [av ord] som ger mening". Henrik Björck. *Folkhemsbyggare*. Stockholm, 2008, s. 9. Jag vill dock lägga tonvikten på den betydelse som läggs vid såväl språk som historisk kontext i dessa inriktningar, och använder därför beteckningen "språkhistorisk forskning".

¹²⁴ Kosellecks teori och metodiska angreppssätt går ut på att finna betydelsen i vad han kallar *Grundbegriff*. För att ett ord ska kvalificera som *Grundbegriff* krävs att det exempelvis har utgjort ett nyckelord inom politik eller vetenskap, att det har varit benämningen på viktiga grupper i samhället eller har varit ett viktigt teoretiskt begrepp. Reinhart Koselleck. "Einleitung" i *Geschichtliche Grundbegriffe: historisches Lexikon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland*. Bd 1, A-D. Stuttgart 1972, s. XIV.

¹²⁵ Henrik Björck beskriver två skäl till varför han med tiden fått viss skepsis till "begreppet begrepp". Dels tenderar begreppen att ges ett slags självständigt och överhistoriskt drag, dels visar Björck på svårigheten att skilja idéinnehållet från uttrycket. Björck 2008, s. 9. För liknande resonemang, se Richter 1995, s. 133-134 (om Skinner); Bo Lindberg. "Introduktion" i *Trygghet och äventyr. Om begreppshistoria*, Bo Lindberg, red. Stockholm, 2005, s. 5-13; Staffan Hellberg. "Ordet begrepp" i *Trygghet och äventyr. Om begreppshistoria*, Bo Lindberg, red. Stockholm, 2005, s. 51-58 (om Koselleck).

¹²⁶ Richter 1995; Hayden White. "Foreword" i Reinhart Koselleck. *The Practice of Conceptual History. Timing, History Spacing Concepts*. Stanford, Stanford University Press, 2002, s. IX-XIV; Lindberg 2005, s. 5-13; Mats Persson. "Begreppshistoria och idéhistoria" i *Trygghet och äventyr. Om begreppshistoria*, Bo Lindberg, red. Stockholm, 2005; Kari Palonen. "Den begreppshistoriska Verfremdungseffekten" i *Trygghet och äventyr. Om begreppshistoria*, Bo Lindberg, red. Stockholm, 2005, s. 35-50; Hellberg 2005, s. 51-58; Kurunmäki 2005, s. 181-217.

¹²⁷ Exempelvis Quentin Skinner. "Meaning and Understanding the History of Ideas" i *History and Theory* vol. 8:1 1969, s. 3-53; Skinner 2002; Koselleck 1972, s. XIII-XXVII; Reinhart Koselleck. *Futures Past. On the Semantics of Historical Time*. Elektronisk resurs. New York, Columbia University Press, 2004 [1985]; J.G.A. Pocock. *Politics, Language & Time. Essays on Political Thought and History*. London, 1973.

analys.¹²⁸ Helge Jordheim har framfört att ”den strukturalistiska traditionen i stora stycken monopoliserat möjligheten att tillämpa Saussures insikter på historiska texter”.¹²⁹ Detta är ett ganska starkt påstående, men att språkliga teorier under senare decennier ofta haft sitt ursprung i strukturell lingvistik och diskursanalys är tydligt. Att just utgå från Ferdinand de Saussures teorier om *langue* och *parole* är ett sätt att identifiera skillnader mellan språkhistoriska teorier å ena sidan, och strukturalism å den andra.

Ferdinand de Saussure om *langue*, *parole* och tecken

Den schweiziske lingvisten Ferdinand de Saussures tankar om språket publicerades i början av 1900-talet. Hans teori tog sin utgångspunkt i en strikt uppdelning mellan *langue* och *parole*. *Langue* var det homogena och väldefinierade objektet som passivt delades av alla människor. Dessa drag hos *langue* gjorde att det också var möjligt att studera. Detta till skillnad från *parole* som var de heterogena, individuella och medvetna utsagorna vilka inte studerades av Saussure.¹³⁰ *Langue* är språket som system och kan som sådant göras till föremål för analys, om än enbart i synkrona studier.¹³¹

Ett annat grundläggande drag i Saussures teori är tanken att språket består av tecken. Varje tecken består i sin tur av två delar. En stam med trädkrona är ”the concept ’tree’”, alltså ungefär idén eller begreppet träd (engelska: ”signified”, franska: ”signifié”). Den andra delen är ”sound-image” som är det uttryck genom vilket idén eller begreppet förmedlas till oss, det vill säga det uttalade eller stavade ordet ”träd” (engelska: ”signifier”, franska: ”signifiant”). Hur idé och uttryck förhåller sig till varandra är vidare arbiträrt. Saussure exemplifierar med det franska uttrycket ”*b-ö-f*” och det tyska ”*o-k-s*” som båda hänvisar till samma idé. Centralt i Saussures teori är vidare att varken innehållssidan eller uttryckssidan i ett tecken kan ges ett konkret innehåll. Betydelser kan enbart uppstå genom skillnader; i språk finns enbart ”*differences without positive terms*”.¹³²

Vad betyder då detta? Jordheim förklarar genom att beskriva hur det blir ”meningslöst att tala om ljudet *b* på något annat sätt än hur det skiljer sig från

¹²⁸ Flera andra benämningar är möjliga. För en diskussion, se exempelvis Marianne Winther Jørgensen och Louise Phillips. *Diskursanalys som teori och metod*. Lund, 2000, s. 12-15. Jag kommer här främst att använda mig av termen strukturalism därför att den visar på ursprunget i Ferdinand de Saussures teorier om språket som strukturellt system.

¹²⁹ Jordheim 2003, s. 87.

¹³⁰ Ferdinand de Saussure. ”Course in General Linguistics” i *Literary Theory. An Introduction*, Rivkin, Julie och Ryan, Michael, red. Oxford, 1998 [1916], s. 76-77. I den engelska översättningen används ”language” och ”speech” eller ”speaking” i stället för ”langue” och ”parole”. Bland nutida forskare används i regel de franska termerna och så gör också jag.

¹³¹ Saussure 1998, s. 77, 83; Jordheim 2003, s. 94; William H. Sewell Jr. *Logics of History. Social Theory and Social Transformation*. Chicago, Chicago University Press, 2005, s. 359.

¹³² Saussure 1998, s. 76-79, 88, citat s. 88 (kursivering i original).

exempelvis ljudet *p*". Enbart genom att beskriva vad något inte är kan betydelser byggas upp.¹³³

Både historikern William H. Sewell Jr. och Helge Jordheim lyfter fram Saussures teorier för att förklara vissa drag inom strukturalismen. De framhåller exempelvis frånvaron av historia och kontext inom strukturalismen. I stället har synkrona studier varit i fokus. Sewell ser en förklaring till frånvaron av historia och kontext i strukturalismens ursprung i Saussures *langue*. I tillägg till ursprunget i *langue* framhåller Jordheim även Saussures teorier om *tecken*. Jordheim framför hur strukturalismens obenägenhet att studera förändring över tid kan kopplas till tanken att både idén och uttrycket i Saussures tecken är i avsaknad av positiv existens. Och när så är fallet "blir det heller inte meningsfullt att studera hur dessa enheter förändras genom historien".¹³⁴

Med utgångspunkt i Saussures teorier om *langue* och *tecken* förklarar alltså Sewell och Jordheim strukturalismens betoning av synkrona analyser, frånvaron av historia och kontext samt hur betydelser enbart kan uppstå genom skillnader. I efterföljande teoretiska inriktningar ses vidare subjektet i allmänhet som decenterat och utan fast kärna; aktören har ersatts av subjektspositioner.¹³⁵ Vidare har verklighetens materiella aspekter varit starkt nedtonade och språkets verklighetsgenererande kapacitet har i stället framhävts.¹³⁶ Historikern Henrik Berggren berör denna fråga i sin avhandling där han analyserat begreppet "ungdom". Han framhåller hur diskursteoretiker utgått från att språklig makt "skulle vara överordnad alla andra samhällsförhållanden" och menar att de inte alls "erkänner existensen av någon utomliggande icke-språklig verklighet".¹³⁷

Till skillnad från strukturalismen utgör historia och kontext viktiga komponenter i den språkhistoriska forskningen. Inriktningen lämpar sig väl för både diakrona och synkrona studier. Som kommer att framgå av exemplen nedan från språkhistoriska forskare är aktören närvarande och har själv möjlighet att välja språkbruk, och den materiella aspekten av verkligheten betonas tillsammans med den språkliga.¹³⁸ Schematiskt kan de två inriktningarna åskådliggöras på följande sätt:

¹³³ Jordheim 2003, s. 93 (kursivering i original).

¹³⁴ Sewell 2005, s. 359; Jordheim 2003, s. 86-87, 93, 95 (kursivering i original). Detta är förvisso inte det enda möjliga sättet att tolka Saussure. Efter det att Saussure framhållit att allt i språk är negativt säger han närmast motsatsen. Om nämligen idé och uttryck är förbundna med varandra och skapar ett tecken, får det ett värde. Det negativa i språket gäller enbart när idé och uttryck betraktas var för sig, "their combination is a positive fact", däremot. (Saussure 1998, s. 88).

¹³⁵ Jørgensen och Phillips 2000, s. 12, 21-25.

¹³⁶ Jørgensen och Phillips 2000, s. 11, 15. Det ska här poängteras att Jørgensen och Phillips framhåller hur poststrukturalismen bröt mot strukturalismens fokus på det statiska *langue*, och hur den genom att ta in *parole* i analysen även kunde studera förändring (s. 17-18).

¹³⁷ Henrik Berggren. *Seklets ungdom. Retorik, politik och modernitet 1900-1939*. Diss. Stockholm, 1995, s. 18.

¹³⁸ För liknande diskussioner kring förhållandet mellan språk och verklighet i olika vetenskapsteoretiska inriktningar se Henrik Berggren och Lars Trägårdh. "Historikerna och språk-

Språkhistorisk forskning	Strukturalism
Parole	Langue
Betydelse kan fastställas (om än flyktigt)	Betydelse uppstår enbart som skillnader
Diakron och synkron analys	Tonvikt på synkron analys
Historia och kontext	Historia och kontext nedtonade
Aktörer	Subjektspositioner
Verkligheten är materiell och språklig	Språket är verklighet

Historikern Anna Nilsson har påtalat de stora likheterna mellan diskursanalys och begreppshistoria i Reinhart Kosellecks anda.¹³⁹ Redogörelsen ovan visar också på sådana likheter, men jag har samtidigt poängterat vissa skillnader. Till de centrala punkter som skiljer språkhistoriska teorier från strukturalism och diskursanalys hör dels tanken kring ett förhållande mellan språk och verklighet, dels betoningen av aktörens möjlighet att själv avgöra vilket språk som är lämpligt att nyttja i olika sammanhang.¹⁴⁰

Nedan visar jag hur några av de centrala dragen i den språkhistoriska forskningen formuleras av företrädare för dessa inriktningar samt av andra forskare som applicerar denna typ av teoretiska perspektiv.

Språkhistorisk forskning

Centralt i denna inriktning är således betoningen av den historiska kontexten och utgångspunkten att en text måste studeras mot bakgrund av sin historiska kontext för att rätt kunna förstås. Forskarna beskriver detta på olika sätt.

Skinner's huvudpöäng är att alla yttranden också är talakter. Någon yttersta mening i yttrandet kan vi inte fastställa. Däremot kan vi försöka förstå vad kvinnan eller mannen bakom yttrandet faktiskt gjorde genom sitt yttrande. [W]e need to make it one of our principal tasks to situate the texts we study within such intellectual contexts as enable us to make sense of what their authors were doing in writing them.¹⁴¹

På likande sätt framhåller Koselleck att konflikter "must be interpreted and decoded in terms of their contemporary conceptual boundaries, and the self-understanding on the part of past speakers and writers on their own language-

ket: teoretiska ambitioner och praktiska begränsningar. En taktisk programförklaring" i *Historisk tidskrift*, 1990:3, s. 357-375 samt Lindqvist 2004.

¹³⁹ Anna Nilsson, "Etik, emotion och existens. Tankar kring en ny begreppshistoria" i *Möten med historiens mångfald*, Lars Berggren, Klas-Göran Karlsson och Charlotte Tornbjör, red. Lund, 2010, s. 16.

¹⁴⁰ Dessa slutsatser ligger mycket nära Henrik Berggrens och Lars Trägårdhs resonemang: "[Diskurserna] måste problematiseras genom att föra in ett aktörsperspektiv och genom att försöka hitta förklaringar till samhällelig förändring." Berggren och Trägårdh 1990, s. 361.

¹⁴¹ Skinner 1969, s. 37-39; Skinner 2002, s. 3 (citatt).

use”.¹⁴² Pocock, å sin sida, betonar vikten av att förstå ”the ’language’ or ’vocabulary’ with and within which the author operated”.¹⁴³ Alla tre understryker således vikten av att identifiera kontexten för att innehållet i den studerade texten eller yttrandet ska kunna förstås. Syftet att på detta sätt undvika anakronistiska tolkningar är ett annat gemensamt drag. Skinner opponerade sig i sin forskning mot föregångare som han ansåg hade betraktat idéer som överhistoriska och oföränderliga enheter.¹⁴⁴ Genom att lyssna till det förflutna och ”see things their way” betraktar han historikerns arbete som ett slags ”exorcism” varigenom anakronistiska grepp undviks.¹⁴⁵ Koselleck har på motsvarande sätt med begreppet *Verfremdungseffekt* velat beskriva hur forskaren bör förhålla sig till historiska källor och därigenom undvika anakronismer.¹⁴⁶

Men därtill framhåller forskare hur texten inte bara måste förstås mot bakgrund av kontexten, utan hur den även *betingas av* kontexten. Vid varje given tidpunkt finns regler och konventioner som anger vad som kan sägas.

Skinner lägger stor vikt vid de konventioner som sätter gränser för möjliga yttranden. Han betraktar kontext som den ram som hjälper oss att komma fram till möjliga innebörder som yttrandet kan ha haft vid olika tidpunkter och situationer. Kontexten ska här ses som de språkliga konventioner som sätter gränser för möjliga utsagor, och mot vilka de studerade utsagorna ska analyseras för att identifiera möjliga tolkningar.¹⁴⁷

Genom att försöka lokalisera regler och konventioner går forskaren sålunda från kontexten och *in* mot texten, mot det historiska källmaterialet. Det betyder att vi kan förstå varför vissa texter blir till och varför innehållet i dem blir på ett visst sätt genom att fokusera på reglerna och konventionerna vid specifika historiska perioder.

Ett annat viktigt drag i den språkhistoriska forskningen är det tydliga aktörs-perspektivet. Särskilt framträdande är detta hos Skinner. Som Richter har påpekat studerar Skinner, i likhet med Pocock, gärna enskilda aktörer i sina empiriska studier.¹⁴⁸ I sig lyfter detta fram aktören. Men Skinner för också explicita resonemang kring aktörens möjlighet att handla och att använda sig av språket. Kanske är det så, föreslår han, att

¹⁴² Koselleck 2004, s. 80. Liknande resonemang s. 81-82.

¹⁴³ Pocock 1973, s. 25.

¹⁴⁴ Skinner 1969, s. 37-38; Skinner 2002, s. 176.

¹⁴⁵ Skinner 2002, s. 6.

¹⁴⁶ Koselleck 1972, s. XIX. Se även Koselleck 2004, s. 81.

¹⁴⁷ Skinner 1969, s. 49; Pocock 1973, s. 15. Michel Foucault har naturligtvis gjort sig till en av de främsta uttolkarna för tanken att särskilda regler avgör vad som kan och inte kan sägas i vad han kallar *diskursens ordning*. Ibland poängteras också det teoretiska släktskapet mellan Foucault och forskare som Koselleck och Skinner, exempelvis hos Helge Jordheim. Michel Foucault. *Diskursens ordning*. Stockholm, 1993 [1971] s. 7, 24-25; Jordheim 2003.

¹⁴⁸ Richter 1995, s. 139.

[...] agency deserves after all to be privileged over structure in social explanation. Language, like other forms of social power, is of course a constraint, and it shapes us all. As I try to show [...] however, language is also a resource, and we can use it to shape our world.¹⁴⁹

Aktören har således språket i sin hand och makten att använda det. Också Koselleck lyfter fram individens möjlighet att agera via språket. Han exemplifierar med en politiker som använde sig av en helt ny teknisk term i syfte att få fram en retorisk poäng i sitt tal.¹⁵⁰ Även hos Koselleck har således individen möjlighet att självständigt bedöma språkets värde och att använda sig av det. Betoningen av aktörens möjlighet att använda språket på ett medvetet sätt innebär i sin tur att språket också har en verklighetsskapande kapacitet, och att aktören är aktiv i att skapa denna verklighet.

Ytterligare ett karaktäristiskt drag i den språkhistoriska forskningen är dess betoning av verklighetens materialitet. Sewell påtalar exempelvis "the materiality of human action" med avseende på mer språkhistoriskt inriktad forskning.¹⁵¹ Verkligheten ses förvisso inte som enbart materiellt betingad. I jämförelse med strukturalismens efterföljande och antiessentiella inriktningar¹⁵² är dock den materiella aspekten påtaglig.

Koselleck är explicit på denna punkt och framhåller kopplingen mellan språkliga studier och socialhistoria. Eftersom händelser lämnar språkliga spår som vi kan studera, så menar han att social förändring blir själva undersökningsobjektet. Undersökningen får därmed starka drag av socialhistoria. Koselleck är vidare tydlig med att analyser av detta slag "must refer not only to the history of language, but also to sociohistorical data, for every semantic has its link to nonlinguistic content".¹⁵³

Språk och verklighet måste alltså ses tillsammans. Händelser sätter spår i språket och språket har alltid en koppling till icke-språkliga förhållanden, så kan resonemanget sammanfattas. Henrik Berggren uttrycker det som att "språket kan vara en reflektion av verkligheten men också en skapare av verklighet".¹⁵⁴ Språket kan därmed studeras för att nå upplysningar om det historiska sammanhanget. Denna tanke uttrycks tydligt hos Karin Johannisson: "Det betyder att historisk förändring kan lokaliseras genom analys av begrepp, eller omvänt, att språklig förändring återspeglar större förvandlingar".¹⁵⁵ Språket i källorna kan

¹⁴⁹ Skinner 2002, s. 7.

¹⁵⁰ Koselleck 2004, s. 78. Utifrån Skinners teorier framhåller statsvetaren Kari Palonen att särskilt politiker "är de främsta konceptuella innovatörerna i det politiska språkbruket". Palonen 2005, s. 42.

¹⁵¹ Sewell 2005, s. 361.

¹⁵² Jørgensen och Phillips 2000, s. 12.

¹⁵³ Koselleck 2004, s. 79, 81. Se även Lindberg 2005, s. 8 samt Persson 2005, s. 19-20 om Kosellecks koppling till socialhistoria.

¹⁵⁴ Berggren 1995, s. 17.

¹⁵⁵ Johannisson 2001, s. 161.

således användas för att studera den historiska kontexten, och förändringar i språket kan signalera historisk förändring. I denna typ av analys går forskaren från texten och *ut* mot kontexten.

Utifrån vad som ovan sagts är de teoretiska utgångspunkterna för avhandlingen: uppfattningen om ett ömsesidigt förhållande mellan text och kontext (med innebörden att språket kan användas för att identifiera samtida historiska förhållanden samtidigt som historiska förhållanden kan ha inflytande över möjliga utsagor), samt en ontologisk vetenskapssyn som ser människor som aktörer med förmåga att handla och påverka inom givna strukturer bland annat genom val av språk.

Jämfört med diskursanalys har denna typ av teoretiska perspektiv inte varit särskilt vanligt förekommande inom svensk historieforskning. Henrik Berggren och Bo Trägårdh har jag nämnt liksom idéhistorikern Karin Johannisson. Därtill har exempelvis Nils Edling i en analys av "arbetslöshet" valt att undersöka begreppet genom att studera samtidens sätt att formulera problem. På så sätt når Edling kunskap om historisk förändring och undviker samtidigt "reduktionistiska och deterministiska fällor".¹⁵⁶ På liknande sätt undersöker Mikael af Malmberg och Bo Stråth "*how various meanings of Europe have been mobilized in the process of nation-state construction*" genom att studera olika innebörder av "Europe" i centrala texter.¹⁵⁷

Jag har inte sett att denna typ av språkhistoriska analys tidigare har använts i svensk historisk forskning om hög ålder och åldrande. Pär Alexanderssons avhandling om åldrande och visdom ger vid ett första påseende intryck av utgå från ett sådant perspektiv. Alexandersson beskriver hur han använt bland annat begreppshistoria och retorikanalys. Som han själv poängterar har han dock använt dessa perspektiv främst i sina inledande kapitel.¹⁵⁸ I denna avhandling kommer dock språklig analys att appliceras på samtliga empiriska källmaterial.

Multipla perspektiv – om urval av källor

En viktig aspekt i avhandlingen är vidare att hög ålder och åldrande ska studeras ur olika perspektiv. Ett viktigt skäl till att studera samma objekt ur flera perspektiv finner vi hos Quentin Skinner.

Enligt Skinner går det inte att fånga den yttersta betydelsen eller meningen bakom ett visst yttrande. Däremot kan vi komma en bit på väg genom att försö-

¹⁵⁶ Nils Edling. "Den svenska arbetslösheten tar form" i *Lokalt och internationellt. Dimensioner i den nordiska arbetarrörelsen och arbetarkulturen*, Pauli Kettunen, red. Sällskapet för forskning i arbetarhistoria i Finland. Tammerfors, 2002, s. 297-298.

¹⁵⁷ Mikael af Malmberg och Bo Stråth. "Introduction: The National Meanings of Europe" i *The Meaning of Europe*, Mikael af Malmberg och Bo Stråth, red. Oxford, 2002, s. 4, 12. Kursivering i original.

¹⁵⁸ Alexandersson 2009, s. 24-31. Alexandersson använder sig även av diskursanalys, en lite förvånande kombination givet att de vilar på olika vetenskapsteoretiska antaganden.

ka förstå vilken fråga som yttrandet avsåg att besvara, och genom att ringa in den kontext i vilken yttrandet gjordes. Vi kan vidare försöka fastställa på vilka olika sätt som olika aktörer uttryckte samma tanke. Skinner tycks helst av allt vilja se en analys av *alla* exempel på aktörers användning av en viss "idea", något som han dock erkänner är "an almost absurdly ambitious enterprise".¹⁵⁹

En avhandling är inte rätt plats för absurda projekt, men att försöka belysa undersökningsobjektet ur mer än ett perspektiv ser jag som en riktig tanke. Ett sådant förhållningssätt ligger även i linje med historikern Paul Johnson's varning för att tolka specifika utsagor om "old people" som karaktäristiska för samhället i stort:

Since 'old people' at any particular time will be defined in diverse ways and observed from a variety of perspectives by different observers, it is inappropriate to take any of these perspectives as emblematic of a view generally held in society.¹⁶⁰

En viktig målsättning i avhandlingsarbetet har därför varit att arbeta med flera olika perspektiv genom att analysera flera olika källmaterial. Jag har velat belysa hög ålder och åldrande ur så olika vinklar som möjligt och har därför försökt finna sinsemellan olikartade material. Genom att studera flera och olika perspektiv får jag viss inblick i utsagornas representativitet i de synkrona analyserna. Risken minskas att *ett* perspektiv beskrivs som "emblematic of a view generally held in society".

I avhandlingen vill jag undersöka hur hög ålder och åldrande har manifesterats och förståtts genom att studera källmaterial utanför den medicinska litteraturen. Att hög ålder och åldrande görs till föremål för undersökningar inom medicinen samt inom rådgivningslitteraturen är väl känt och har visats i såväl internationell som svensk forskning.¹⁶¹ Men vilka idéer om åldrande kan vi hitta utanför dessa material? Valet av källor har som nämnts fallit på födelsedagsnotiser, ansökningshandlingar och statliga förslag och utredningar. Dessa material har valts därför att jag bedömt sannolikheten som hög att de skulle innehålla ord och uttryck om hög ålder och åldrande.

Eftersom jag utgår från ett språkhistoriskt perspektiv som anger att språk kan säga något om den historiska kontexten har det vidare varit viktigt att källmaterialen tillkommit i anslutning till de händelser de beskriver. För att låna historikern Britt Liljewalls uttryck har jag haft som kriterium att "skrivtid" och "hän-

¹⁵⁹ Skinner 1969, s. 38-39.

¹⁶⁰ Johnson 1998, s. 15.

¹⁶¹ Se exempelvis Cole 2006; Haber 2008; Birgitta Odén. "Åldrandet som medicinskt problem – ett historiskt perspektiv" i *Humaniora och medicin*, Ingrid Gottfries och Bodil E. B. Persson, red. Lund, 1996 (b); Janicke Andersson. *Konsten att leva länge. Föreställningar om livets förlängning i handböcker 1700-1930*. Stockholm, 2007; Åsa Andersson. "Förgubbnings och befolkningen" i *Historiens mångfald. Presentation av pågående forskning vid institutionen för historiska studier, Umeå universitet*, Ann-Katrin Hatje, red. Umeå, 2004, s. 110-119.

delsetid” skulle ligga nära varandra.¹⁶² Detta får till konsekvens att vissa materialtyper som nedtecknas långt efter händelsetiden, många självbiografier och nekrologer exempelvis, faller utanför dessa ramar.

I valet av material har jag särskilt strävat efter att inkludera källor som ger möjlighet att belysa individuella perspektiv. Tidigare svensk historisk forskning om hög ålder och åldrande har ofta studerat generella utvecklingstendenser. Utsagor gällande individer har varit förhållandevis sällsynta.¹⁶³ Det betyder emellertid inte att jag försöker lyfta fram enskilda aktörer. Jag har varit intresserad av att finna material producerat *av* och *om* individer, vilket uppfyllts med ansökningshandlingarna och födelsedagsnotiserna. Jag har valt att studera en stor mängd av dessa material. Anledningen är dock inte att studera enskilda livsöden, utan att kunna urskilja eventuella mönster kring hög ålder och åldrande. Detsamma gäller det statliga källmaterialet varför jag inte haft individuella utredare i fokus.

Att de valda perspektiven skulle inkludera kvinnor har vidare varit en viktig målsättning. Som tidigare forskning har konstaterat har det ofta varit svårt att identifiera äldre kvinnor i källmaterialen.¹⁶⁴ Därtill har flera forskare påvisat att föregivet könsneutrala källmaterial i själva verket endast handlat om män. Exempelvis var tidig pensionslagstiftning modulerad på den manlige arbetaren.¹⁶⁵ Även för mer sentida källmaterial har detta förhållande konstaterats. Håkan Jönson menar exempelvis att termerna ”åldringar” och ”pensionärer” i statliga utredningar vid 1900-talets mitt många gånger bara avsåg män.¹⁶⁶ Svårigheterna att finna kvinnor i källmaterialen pekar på vikten av att försöka identifiera källor

¹⁶² Liljewall 2001 s. 67.

¹⁶³ För svenskt vidkommande ska här särskilt framhållas Birgitta Odéns studie av brevväxlingen mellan Selma Lagerlöf och friherrinnan Henriette Coyet på Torups slott i Skåne. Analysen ger oss glimtar av värderingar hos två äldre kvinnor i samhällets ekonomiska och kulturella toppskikt. Historikern Anna Götling har använt sig av två långa sviter dagböcker skrivna av farfar och sonson i Dalarna från 1800-talets senare hälft samt slutet av 1900-talet och låter individerna träda fram i denna mikrostudie. Birgitta Odén. ”Gamla kvinnors vishet” i *Lagerlöfstudier*. Sunne, 2005, s. 71-82; Anna Götling. *Att åldras i Backåkers. En mikrohistorisk studie av de äldres levnadsvillkor på en småbrukargård i södra Dalarna 1826-2001*. Falun, 2001.

¹⁶⁴ Se exempelvis Carlsson Wetterberg 1988 s. 237; Philippe Albou. *L'image des personnes âgées à travers l'histoire*. Paris, 1999, s. 15-16; Monique Stavenhuet. ”'Younger People are Preferred': The Self-Images of Elderly Women Represented in their Letters to a Dutch Almshouse, 1885-1940” i *Journal of Family History* vol. 25:2 2000, s. 212; Birgitta Odén. ”Gamla kvinnors krämpor i äldre tid” i *Könsmaktens förvandlingar. En vänbok till Anita Göransson, Göran Fredriksson*, red. Göteborg, 2003, s. 148-149.

¹⁶⁵ Janet Roebuck och Jane Slaughter. ”Ladies and Pensioners: Stereotypes and Public Policy Affecting Old Women in England, 1880-1940” i *Journal of Social History* vol. 13:1 1979, s. 106; Blaaikilde 2008, s. 34.

¹⁶⁶ Håkan Jönson. *Det moderna åldrandet. Pensionärsorganisationernas bilder av äldre 1941-1995*. Diss. Lund, 2001, s. 217-218. Samma slutsats drar etnologen Ulrika Tutorius utifrån sin analys av den så kallade Möllerkommittén. Den verkade vid samma tid och strävade efter att få fler äldre personer i arbete. Ulrika Tutorius. *Arbeta! Mot passivitet och isolering! Kampen för medelålders och äldres rätt till arbete och aktivitet i Sverige 1950-1990*. Stockholm, 1996, s. 43.

som inkluderar både kvinnor och män samt att därtill vara uppmärksam på eventuellt könsneutralt språk.

Synkron och diakron analys av källmaterial

Ytterligare en målsättning har varit att de valda källmaterialen skulle gå att studera diakront, över tid. Det är en ofta använd metod inom den begreppshistoriska forskningen i Kosellecks anda. Mitt angreppssätt skiljer sig dock på vissa punkter från hur exempelvis *Geschichtliche Grundbegriffe* är upplagd, det lexikon över moderna politiska begrepp som Koselleck varit en av redaktörerna till. I inledningen anger Koselleck att ett stort antal källmaterial av varierande karaktär har använts. Främst gäller det vetenskapliga verk från olika discipliner, men även tidningar, dagböcker, brev och ordböcker ingår.¹⁶⁷ Omfattningen av källmaterial förefaller närmast överväldigande och behandlingen av dem har beskrivits som ”mer impressionistiskt än systematiskt”.¹⁶⁸ Anna Nilsson påtalar vidare att artiklarna har stark tonvikt på centrala filosofiska verk.¹⁶⁹

I redogörelsen av tidigare forskning har vi sett hur forskare kunde använda vissa källmaterial vid analysen av en historisk period, och andra material för senare perioder. Jag har gått tillväga på ett annat sätt än som skett i *Geschichtliche Grundbegriffe* eller i den forskning som utgått från olika material vid olika perioder. Jag har begränsat mig till tre källmaterial och har strävat efter att materialen skulle finnas tillgängliga under hela undersökningsperioden. Detta för att så långt som möjligt kunna jämföra situationen vid olika historiska tidpunkter i den diakrona analysen. I likhet med Nilsson strävar jag därtill efter att inkludera källor som fångar mer vardagsnära uttryck och förhållanden.¹⁷⁰ Avhandlingen bygger således på en kombination av synkrona och diakrona analyser baserade på tre källmaterial som följs – med något undantag – under hela undersökningsperioden.

Ett sådant tillvägagångssätt har inte varit vanligt inom forskning om hög ålder och åldrande. Jag har endast identifierat en forskare som har arbetat på ett liknande sätt. Det är den nederländska historikern Monique Stavenuiter som i sin avhandling har studerat äldre i Amsterdam under 1800-talets senare hälft. Stavenuiter analyserar tre olika källmaterial som täcker stora delar av hennes undersökningsperiod: skönlitteratur, personliga dokument i form av dagböcker och självbiografier, samt demografiska data. Emellertid är Stavenuiters synkrona analys begränsad till de två förstnämnda källmaterialen, medan den demografiska undersökningen hanteras separat.¹⁷¹ I denna avhandling ska dock tre källmaterial sättas i förhållande till varandra.

¹⁶⁷ Koselleck 1972, s. XXIV-XXV.

¹⁶⁸ Persson 2005, s. 16.

¹⁶⁹ Nilsson 2010, s. 17.

¹⁷⁰ Nilsson 2010, s. 22.

¹⁷¹ Monique Stavenuiter. *Verzorgd of zelfstandig. Ouderen en de levensloop in Amsterdam in de tweede helft van de negentiende eeuw*. Diss. Groningen, 1993, s. 16.

Efter denna beskrivning av operationaliseringen av forskningsproblemet – via språkhistorisk analys, multipla perspektiv samt synkron och diakron analys – ger jag en kort introduktion till de tre källmaterialen. Därefter presenteras avhandlingens frågeställningar. En kortfattad beskrivning av använd metod avslutar inledningskapitlet.

Källmaterial, frågeställningar och metod

Utifrån ovan nämnda kriterier har som nämnts födelsedagsnotiser, ansökningshandlingar och statliga utredningar och förslag valts som källor. De tre perspektiv som materialen representerar kan beskrivas som att äldre *tilltalas* i födelsedagsnotiserna, *själva talar* i ansökningshandlingarna samt *omtalas* i det statliga materialet. Av de tre källmaterialen är det endast de statliga förslagen och utredningarna som har varit föremål för mer ingående studier i tidigare forskning om hög ålder och åldrande. En kort introduktion till vart och ett av materialen följer här. Mer ingående beskrivningar av materialens beskaffenhet och källkritiska aspekter återfinns i respektive empiriskt kapitel.

Introduktion till källorna

Den första källan utgörs av tidningarnas födelsedagsnotiser om kvinnor och män över sextio år. Födelsedagsnotiser är en form av hyllningstext som idag finns på familjesidorna tillsammans med bland annat dödsrunor och bröllopsfoton. Notiserna liknar ”ett slags biografier i kortform” där den historiska skildringen av jubilaren har en framträdande plats.¹⁷² En viktig anledning till att välja dessa notiser är att deras positiva anslag utgör en stark kontrast till både ansökningshandlingarna och det statliga materialet i vilka behövande personer ofta varit i fokus. Vid urvalet av notiser har gränsen satts vid sextio år därför att jag vid en översiktlig analys inte fann att personer yngre än så omtalades i relation till hög ålder. Även bland sextioåringar var uttryck relaterade till hög ålder och åldrande sällsynta. En vidgning av materialet till yngre åldersgrupper har jag därför inte bedömt som relevant. Sju svenska dagstidningar med skiftande upplagestorlek och politisk färg har analyserats. Traditionen att publicera födelsedagsnotiser utvecklades först under 1900-talets första decennier varför det första nedslaget görs år 1925. Denna studie begränsar sig därför till perioden 1925-1975.

Det andra källmaterialet består av *ansökningar* jämte medföljande intyg till privata ålderdomshem. Ansökningshandlingar har liksom födelsedagsnotiser använts i ganska blygsam utsträckning i svensk historisk forskning. En viktig

¹⁷² Jämför Gunilla Byrman. ”Manligt och kvinnligt på familjesidan”, i *HumaNetten*, nr. 15 2004. <http://www.vxu.se/hum/publ/humanetten/nummer15/art0405.html>, hämtad 2008-10-20. Citatet finns i artikelns inledning (sidnumrering saknas i internetversionen).

anledning till att jag har koncentrerat min studie till fyra privata stiftelser i Malmö är att källsituationen i flera avseenden var unik. Malmö hade för det första flera privata ålderdomshem som vände sig till både kvinnor och män. Detta var ovanligt kring sekelskiftet 1900 då en majoritet av hemmen enbart riktade sig till kvinnor.¹⁷³ Vidare finns ett mycket stort antal ansökningshandlingar bevarade, både beviljade och avslagna. Utgallringar av ansökningshandlingar är annars mycket vanliga.¹⁷⁴ För ett hem, Dahlgrenska stiftelsen, är källsituationen särskilt gynnsam. Alla fyra hemmen har dock efterlämnat betydelsefullt material. De fyra malmöhemmen vände sig vid öppningstillfället i slutet av 1800-talet och början av 1900-talet till ett socialt skikt som med den tidens språkbruk gick under benämningen ”pauvres honteux” (skamsna fattiga).¹⁷⁵ Även personer med en mer traditionell arbetarbakgrund sände dock in sina ansökningar. Materialet visar därmed hur personer från olika samhällsgrupper formulerade sig, även sådana grupper som vanligen inte efterlämnar mycket skriftligt material. Särskilt talrika är ansökningarna från kvinnor. Stavenuiter har i en artikel analyserat ansökningshandlingar som kvinnor ur den lägre medelklassen skrev till ett liknande hem i Amsterdam, och hon menar att källmaterialet är unikt för att det fångar en grupp som vanligen inte syns i källorna.¹⁷⁶ I min egen undersökning fångar jag dock inte enbart kvinnor, utan även grupper av män som inte heller lämnat många spår i arkiven.

Som tredje källa har jag valt *statliga förslag och utredningar* med inriktning mot en äldre befolkning. Totalt har ett fyrtiotal förslag och utredningar analyserats. Även vissa centrala lagar ingår i studien. I denna typ av källa framgår hur aktuella frågor formuleras och får sin politiska lösning på ett nationellt plan. Men det statliga materialet är betydelsefullt också för hur människors liv utformar sig i praktiken. De beslut som fattas baserat på utredningarna innehåller de gränsdragningar som anger vilka populationer som ska få ta del av samhällets hjälp, de villkor som är förenade med att hjälpen ska utgå samt bestämmelser om hjälpens storlek. Utredningar och förslag får därmed högst kännbara verkningar för människors dagliga liv. Det är därför av intresse att studera det idémässiga innehåll som ligger bakom de praktiska konsekvenserna. Detta källmaterial har studerats inte minst i den tidigare presenterade välfärdsforskningen. Med avhandlingens fokus på hög ålder och åldrande och genom språkhistorisk analys nås emellertid nya resultat.

¹⁷³ I själva verket var det så ovanligt att det funnits en föreställning om att sådana hem *endast* fanns för kvinnor. Nordisk familjebok, sökord ”Pauvres honteux” (1888), <http://runeberg.org/nfal/0465.html>, hämtad 2010-04-12. Se vidare avsnitt *Privata hem för gamla*.

¹⁷⁴ Inte minst är detta fallet när det gäller offentliga institutioner som fattiggårdar och kommunala ålderdomshem. Detta är anledningen till att min studie baseras på privata institutioner.

¹⁷⁵ En närmare beskrivning av uttrycket ”pauvres honteux” och information om hemmen lämnas i avsnitt *Privata hem för gamla*.

¹⁷⁶ Stavenuiter 2000, s. 212.

Avhandlingens frågeställningar: ”parole”, problem, population

Avhandlingens syfte – att identifiera hur hög ålder och åldrande har manifesterats och förståtts i Sverige under perioden cirka 1875-1975 – kan alltså sägas ha stor överensstämmelse med Saussures innehållsliga del av ett tecken. Denna innehållsliga del försöker jag komma åt genom de olika ord och uttryck som använts för att tala om ålder, vad jag kallar *åldersuttryck*. Jag utgår därmed från att idén om hög ålder och åldrande inte med nödvändighet varit oförändrad över tid, samt att idén om vad som utgjort hög ålder och åldrande kan ha skiftat med exempelvis geografisk, social och åldersmässig bakgrund. För att dra en parallell till Saussures kända exempel om ett träd, är min utgångspunkt att idén om ett träd inte alltid och för alla utgjorts av en stam och en trädkrona, utan kan ha haft olika utseende. På samma sätt kan idén om vad som har ansetts utgöra hög ålder och åldrande ha skiftat.

Utifrån de teoretiska och metodologiska utgångspunkterna har jag identifierat avhandlingens frågeställningar. Den första gäller vilka de förekommande *åldersuttrycken* var i de olika källmaterialen vid olika tidpunkter. Med åldersuttryck avses ord, uttryck och utsagor som refererade till hög ålder och åldrande. Det kan ha varit ord och uttryck som i sig själva hade någon form av åldersbestämning (som ”ålderdom” och ”åldrande”). Det kan också ha varit ord som indirekt hänvisade till hög ålder och åldrande (exempelvis att ”njuta sitt otium” som hänvisar till en fas efter förvärvsarbetslivets slut, och som enligt forskning relaterar till åldrande). Denna fråga tar således sin utgångspunkt i vad Saussure kallade *parole*.

Den andra frågeställningen gäller vilka aspekter av hög ålder och åldrande som åldersuttrycken hänvisade till; vilka sakfrågor eller *problem* som avsågs. Gällde framställningar om hög ålder och åldrande försörjningssvårigheter, vårdbehov eller kanske förestående pensionering? Slutligen har analysen av den tidigare forskningen visat att källmaterial inte utan vidare kan antas behandla ”åldre”. Olika grupper kan avses i olika källmaterial. Därför måste varje källmaterial studeras med uppmärksamheten riktad mot vilka grupper som faktiskt behandlas. Den tredje frågeställningen fokuserar därför på den *population* de olika åldersuttrycken gällde.

Frågeställningarna behandlar sålunda vad som i korthet kan uttryckas som ”parole”, problem och population.

Kort om metod – den dubbla språkhistoriska analysen

Det grundläggande tillvägagångssättet har varit att identifiera åldersuttryck i tre olika källmaterial med hänsyn till vilka problem de anspelade på och vilka populationer de avsåg. I arbetet med att identifiera åldersuttryck har jag försökt ha en öppen hållning för att identifiera ord och uttryck som på olika sätt relaterade till

hög ålder och åldrande.¹⁷⁷ Eftersom avhandlingen bygger på språklig analys kommer citat ur källmaterialen att vara ofta förekommande i avhandlingens tre empiriska kapitel.

Analysen av åldersuttryck har skett genom vad jag kallar den *dubbla språk-historiska analysen*. Genom språket i källmaterialet har jag försökt urskilja den omgivande, historiska kontexten. Men jag har även ur den samlade analysen sökt urskilja eventuella övergripande idéer eller händelser som haft inflytande över de utsagor som brukades vid olika tidpunkter. Här använder jag mig av den historiska kontext jag har identifierat i alla tre källmaterialen tillsammans med min förförståelse i övrigt. Denna metod har jag använt i alla tre empiriska undersökningar. Frågor kring metod specifika för de enskilda källorna återfinns i respektive empiriskt kapitel.

Därmed är de övergripande teoretiska och metodiska ramarna för avhandlingen presenterade. I nästa kapitel redogör jag för den första empiriska undersökningen som visar hur hög ålder och åldrande uttrycktes i födelsedagsnotiser för kvinnor och män över sextio år.

¹⁷⁷ Mitt tillvägagångssätt har stora likheter med hur Magnus Nilsson identifierade uttryck ur en databas från 2000-talet: "I min genomläsning av tidningarna försökte jag också tänja på min egen fantasi för att förstå hur något kanske handlade om äldre och åldrande". För att inte missa viktiga resonemang som specifika sökbegrepp inte kunde fånga föredrog Nilsson att identifiera "artiklar som på något sätt kunde knytas till äldre och åldrande". Detta är ett arbetssätt som ligger nära mitt eget. Magnus Nilsson. *Våra äldre. Om konstruktioner av äldre i offentligheten*. Diss. Linköping, 2008.

2. Födelsedagsnotiser

”I tidningstexter återspeglas samtiden. Därför är den världsbild som tidningarna återger ett bra sätt att se huvudströmningarna i kulturen”.¹⁷⁸ Orden är Gunilla Byrmans, forskare i nordiska språk och en av få svenskar som vetenskapligt tagit sig an födelsedagsnotiser. Antalet forskningsstudier som använt *tidningstexter* är oräkneligt. Tidningars potential att säga något om samtiden har bedömts vara så stor att de har varit en flitigt nyttjad källa. Detta gäller dock inte födelsedagsnotiserna på tidningarnas familjesidor som endast studerats i begränsad utsträckning. Att jag inte har funnit något fall där materialet använts för att undersöka hur hög ålder och åldrande har uttryckts är därför inte förvånande. Födelsedagsnotiser är en form av hyllningstexter som förekommit i svensk dagspress sedan ungefär ett kvartssekel in på 1900-talet.¹⁷⁹ Uppgifterna om födelsedagsfirande nedan tjänar som en introduktion till den empiriska undersökningen.

Etnologen Nils-Arvid Bringéus har undersökt födelsedagsfirandet i Sverige. Han konstaterar att firandet av jämna födelsedagar blev mer utbrett under sent 1800-tal och det tidiga 1900-talet, ”inom arbetarklassen rentav ännu senare”. Traditionen togs upp av lokaltidningarna som använde firandet av jämna födelsedagar som en form av nyheter. Det var inte vem som helst som uppmärksammades med en notis. Fortfarande på 1940-talet var det främst ”mera bemärkta manliga jubilarer som blev omskrivna i landsortstidningarna”. Utifrån sin egen släkt konstaterar Bringéus att ”det är karakteristiskt att det inte finns några födelsedagsreportage efter varje sig farmors eller mors födelsedagar, men däremot efter en ogift faster som var lärarinna”. Under 1950-talet ökade dock antalet notiser kraftigt även för kvinnor som kom att få nästan lika stor uppmärksamhet som männen. Bringéus pekar ut två viktiga förklaringar till att födelsedagsnotiserna blev mer allmänt förekommande: tidningarnas möjlighet att erhålla uppgift om födelsedagar från länsstyrelsen samt att ”jämlikhetsprincipen” började användas i betydelsen att ”yrkeskarriären inte längre avgör om en person

¹⁷⁸ Gunilla Byrman. ”Manligt och kvinnligt på familjesidan”, i *HumaNetten*, nr. 15 2004. <http://www.vxu.se/hum/publ/humanetten/nummer15/art0405.html>, hämtad 2008-10-20.

Citatet finns i artikelns inledning (sidnumrering saknas).

¹⁷⁹ Arbetet, Göteborgs-Posten (GP), Jönköpings-Posten (JP), Smålands Folkblad (SmFB), Sydsvenska Dagbladet Snällposten (SDS), Skånska Dagbladet (SkD), Ystads Allehanda (YA) 1925-02-01-1925-02-07, 1950-02-01-1950-02-07, 1975-02-01-1975-02-07. Fortsättningsvis används angivna förkortningar.

omnämns i tidningen eller ej”. Kring 1900-talets mitt började så notiserna tappa i nyhetsvärde och försvann ur flertalet tidningar.¹⁸⁰

En parallell till denna utveckling framgår av Margareta Bergers analys av veckotidningen *Husmoderns* utveckling. *Husmoderns* läsekrets bestod främst av äldre kvinnor i landsbygdsmiljö, något som Berger sluter sig till bland annat genom studiet av de födelsedagsfoton som tidningen publicerade över prenumaranter med jämna födelsedagar. Hon finner vidare att *Husmodern* fortfarande år 1930 visade bilder på fattiga ”gamla gummor, gärna i schallet och huckle”. År 1945 var däremot dessa ”små gummor nästan helt försvunna ur tidningen”. Då uppmärksammades visserligen fortfarande födelsedagar, men äldre kvinnor i huckle förekom inte längre.¹⁸¹

Jag har gjort nedslag i *Husmoderns* årgångar och har då kunnat konstatera att kvinnliga jubilarer fortfarande uppmärksammades år 1950 med ålder, namn, och foto under rubriken ”Vi gratulerar”. År 1965 hade däremot traditionen att uppmärksamma födelsedagar på detta sätt helt upphört.¹⁸² Födelsedagsnotiserna försvann således inte enbart ur dagspress, utan även ur veckopressen.

Traditionen att fira födelsedagar förknippar etnologerna Jonas Frykman och Orvar Löfgren med ett nytt förhållningssätt till tid. ”Borgerskapets nya syn på tiden och levnadsloppet gav upphov till en talens magi som inte existerade i bondekulturen”.¹⁸³ Ursprunget till födelsedagsnotiserna framgår klart i Gunilla Byrmans analys av olika tidningsnotiser. En identifierad typ av notis gällde ”kända och bemärkta personer” och kunde år 1888 låta så här:

Utrikesministern greve Wachtmeister och hans fru grefvinna gåfvo i går af-ton supé med bal för kronprinsen av Danmark och prinsessan Lovisa. Den öfvriga kungl. familjen, utom prinsessan Eugenie, bevistade denna fête, hvar-till diplomatiska kåren, stadsrådets medlemmar, hofvens personal och den högre societeten voro inbjudna. Konungen lemnade balen vid midnatt.¹⁸⁴

När firandet av födelsedagar blev vanligare och notiser inledningsvis började skrivas för ”bemärkta” män fanns det alltså en tradition att falla tillbaka på. Särskilt tydligt blir detta i den typ av notis som beskrev hur en redan inträffad födelsedag hade förlöpt. Under tidigt 1900-tal förekom födelsedagsnotiser både i form av påannonseringar om en förestående högtidsdag samt av så kallade hyllningar som återgav detaljer från uppvaktningen i efterhand. Uppräkningen av de

¹⁸⁰ Nils-Arvid Bringéus. *Livets högtider*. Stockholm, 1987, s. 186-188. Se även Anne Leonora Blaakilde som framhåller att det var först under 1900-talet som det blev brukligt att fira födelsedagar. Anne Leonora Blaakilde. *Den Store Fortælling om Alderdommen*. Viborg, 1999, s. 25.

¹⁸¹ Margareta Berger. *Fruar & damer*. Stockholm, 1974, s. 32-39, citat s. 39 och 37.

¹⁸² Se exempelvis *Husmodern* 1950, nr. 14, s. 46 samt *Husmodern* 1965, nr. 28, s. 49.

¹⁸³ Jonas Frykman och Orvar Löfgren. *Den kultiverade människan*. Lund, 1979, s. 37.

¹⁸⁴ Gunilla Byrman. *Tidningsnotisen i förändring 1746-1997*. Lund, 1998, s. 43.

olika grupper som varit närvarande vid den kungliga tillställningen känns igen i födelsedagshyllningen, här i ett exempel från år 1925:

60 år fyllde den 30 jan. lantbr. P. J. Lindgren, Östraholm, Rydaholm. I den tidiga morgonstunden infunno sig några vänner och överlämnade ett skrivställ av hamrat tenn och en snusdosa av silver. Barnen i familjen hade överlämnat den obligatoriska silverkryckan. Senare på dagen inbjödos ett flertal gäster, som rikligen undfågnades, och under aftonen rådde den angenämaste stämning. Sedan en kort aftonbön hållits av kantor Lundén i Mistelås, frambar han gästernas tack till värd och värdinna, varefter han framhöll dagens betydelse.¹⁸⁵

Tidiga notiser om kända personer hade sitt främsta värde i underhållningsaspekten, menar Byrman. Dessutom kan de ha haft ett visst informationsvärde för ett litet antal personer och fungerat som ett slags återspeglning för deltagarna i festligheterna.¹⁸⁶ När man kommer fram till min undersökningsperiod under 1900-talet hade notiserna fått ytterligare ett antal funktioner. Dagstidningarna hade då stora upplagor och ännu flera läsare i sina respektive lokalsamhällen.¹⁸⁷ Notiserna lästes av jubilaren själv, festföremålet, som så att säga *tilltalades* i notisen. Men texten lästes även av jubilarens anhöriga och bekanta samt av dagstidningens läsekrets i stort. Vid sidan av ett underhållnings- och informationsvärde ser jag därför att notiserna fungerade som en sorts skyltfönster som både jubilaren själv och den övriga läsekretsen kunde betrakta. I skyltfönstret uppvisades det ”rätta” sättet att fira en födelsedag. Notiserna kan således sägas ha bildat ett slags ideal för hur ett riktigt firande borde se ut.

Byrman påpekar att födelsedagsnotiser är ”ett slags biografier i kortform” där den historiska skildringen av jubilaren har en framträdande plats. Inledningsvis var det journalistiska inslaget i utformningen av födelsedagsnotiserna relativt stort. Idag baseras dock innehållet i allmänhet på uppgifter som jubilaren eller en närstående person tillhandahållit genom att fylla i tidningens färdiga formulär. De positiva och värderande omdömen om jubilarerna som fanns med i de tidiga notiserna har därmed i princip utgått.¹⁸⁸

Som kommer att framgå är det en utveckling som bekräftas av denna undersökning.

¹⁸⁵ JP 1925-02-05.

¹⁸⁶ Byrman 1998, s. 43.

¹⁸⁷ Se Tabell 1. Politisk färg och upplaga för sju svenska dagstidningar (vardagar).

¹⁸⁸ Gunilla Byrman. ”Mångkulturellt och harmoniskt på familjesidan?” i *HumaNetten*, nr. 11 2002 <http://vxu.se/hum/publ/humanetten/nummer11/art0216.html>, hämtad 2008-10-16 under rubriken ”5.2 Notis” (sidnumrering saknas); Byrman 2004 artikelns inledning samt under rubriken ”Födelsedagsnotiser 2004” och ”Födelsedagsnotiser 1946”.

Om hyllningstexter och familjesidor

Födelsedagsnotisen ska alltså hylla jubilaren och ställa henne eller honom i positiv dager. Det är en form av text som ”utgör undantag från journalistikens kritiska uppdrag genom sin ställning som artighetens genre” påpekar Jonita Siivonen, forskare i kommunikationslära.¹⁸⁹ Gunilla Byrman talar på liknande sätt om ”den harmoniska familjesidan, där nära och kära hyllas”.¹⁹⁰ Charlotte Wien är lektor i journalistik och har undersökt bilden av äldre i dagspress i Danmark under femtio år. Hon konstaterar att födelsedagsnotiser och liknande texter gärna ”beskriver den porträtterade person i rosande vendinger”. Det får till följd ”[a]t billedet af de ældre som stærke” dominerar i denna typ av texter.¹⁹¹ I det här sammanhanget är även forskningen kring dödsrunor intressant. Födelsedagsnotiserna uppvisar stora likheter med dödsrunorna genom att det i båda fallen rör sig om hyllningstexter som publiceras på familjesidorna. Etnologen Agneta Lilja skriver att den ”[d]en primära funktionen med en dödsruna är att beskriva en människas liv och gärning så positivt och ärofullt som möjligt”.¹⁹² Såväl familjesidan som mera specifikt de olika typerna av hyllningstexter utmärks alltså av de positiva tongångarna. Tråkiga ämnen tas sällan upp. Om det mot förmodan sker handlar det gärna om hur ”jubilaren bemästrat svårigheterna, eftersom hyllningstexter bör ha en positiv och harmonisk grundton” och därför har ett ”försonligt sätt att förmedla vedermodor”.¹⁹³

Att födelsedagsnotiser inte använts i högre grad kan tänkas bero på att de ansetts problematiska ur ett källkritiskt perspektiv. Den tydliga tendensen att framställa personer i så positiv dager kan ha medfört att forskare funnit materialet föga lämpat för analys. Huruvida detta blir ett problem beror dock på undersökningsfrågan. Agneta Lilja framhåller att dödsrunor är att ”betrakta som en speciell genre, bunden av formella krav på språk och stil”. ”Just för att den är så formbunden menar jag att det kan vara av intresse att betrakta den som en summering av vilka dygder, som i mitt fall, en vetenskapsföreträdare bör ha”, fortsätter hon.¹⁹⁴ Liljas reflektioner kring formbundenhet indikerar att hyllningar väl lämpar sig för en analys som sätter historisk förändring i fokus. Med ut-

¹⁸⁹ Jonita Siivonen. *Personporträtt som tidningsgenre. En närläsningsstudie med fokus på innehållsliga teman, berättarkonventioner och kön*. Diss. Helsingfors, 2007. Elektronisk resurs <https://www.doria.fi/handle/10024/5902>, hämtad 2008-10-22, abstract.

¹⁹⁰ Byrman 2002, under rubriken ”5.3 Intervju”.

¹⁹¹ Charlotte Wien. *Ældre billedet i medierne gennem 50 år. En undersøgelse af ældrestereotyper i dagbladene fra 1953 til 2003*. Syddansk Universitet, 2005. Elektronisk resurs <http://www.aeldreforum.dk/udgivelser/aeldre-aldring-debat-1/aeldrebilledet-i-medierne-gennem-50-ar.-en-undersogelse-af-aeldrestereotyper-i-dagbladene-fra-1953-2003>, hämtad 2011-09-16, s. 48 och 52.

¹⁹² Agneta Lilja. ”Tillbakadragna kvinnor och banbrytande män. Om könsordningen inom vetenskapen” i *Dialekter och folkminnen. Hyllningsskrift till Maj Reinhemmar den 17 maj 2000*, Lennart Elmevik, red. Uppsala, 2000, s. 190.

¹⁹³ Byrman 2002, under rubriken ”6 Sammanfattande diskussion”.

¹⁹⁴ Lilja 2000, s. 190.

gångspunkten att det gäller en typ av texter som är hårt styrd av konventioner, skulle språkliga förändringar tyda på att uppfattningen ändrats om hur festföremålet och födelsedagsfirandet bör beskrivas. De starka konventionerna gör därför födelsedagsnotiser till en intressant källa för att identifiera hur hög ålder och åldrande har manifesterats och förstås.

Den svenska forskningen om hyllningstexter på familjesidorna har särskilt fokuserat på skillnader i kön. Byrman har undersökt två födelsedagsnotiser i Sydsvenska Dagbladet år 1946 och finner att födelsedagsnotiserna ”vid denna tid [...] fokuserar på *hur* kvinnorna är”. För mannens del var det dock hans ”liv i den offentliga sfären och *vad* han är” som omnämns. Vidare ser Byrman att det var kvinnans ”roll i privatsfären som framhålls mest, och det är inre egenskaper som prisas” liksom att notisen innehåller många värderande fraser. Notisen för mannen innehåller däremot mest uppgifter om tidigare anställningar utan att nämna egenskaper. Inte heller får läsaren veta något om mannens ”relation till andra, t.ex. om han är gift eller har barn”. Byrman analyserade även ett stort antal födelsedagsnotiser från år 2004. Sammanfattningsvis framhåller Byrman att familjesidorna då som nu ”speglar den kvinnliga underordningen i samhället”.¹⁹⁵

Också Jonita Siivonen ser i sin undersökning av personporträtt att skillnaden ofta är stor mellan könen. En viktig förklaring ser Siivonen i att normerna för hur ett porträtt ska se ut skiljer sig åt för kvinnor och män.¹⁹⁶ Både Byrman och Siivonen fokuserar alltså på skillnader *mellan* könen. Denna fråga har även belysts av Agneta Lilja som kommit till liknande slutsatser.¹⁹⁷

Därtill har Lilja undersökt skillnader i framställning *inom* könen i en analys av dödsrunor för män inom näringslivet respektive inom den humanistiska vetenskapen. Här finner Lilja intressanta olikheter. Hos näringslivets män parades enligt Lilja ”’hårda’ förmågor” med ”’mjuka’ egenskaper som humor, gentlemanmässighet, nobelhet, gästfrihet och väfnasthet”. Dessutom omnämnde texterna deras ”intimsfär som släktskap och regional tillhörighet, skolgång och fritidsintressen”. Runorna visade att ”[d]en ideale näringslivsföreträdaren” både var en ”driftig ledare och en generös vän, både hjärna och hjärta”. Den manlige humanisten uppvisade endast delvis samma drag. På liknande sätt som näringslivets män arbetade de ”energiskt, sakligt, logiskt, kritiskt och objektivt”. Privatlivet omnämndes däremot mycket sällan, de föreföll inte ha släkt eller barn utan verkade tillbringa all sin tid med forskning. Förekomsten av ”mjuka” egenskaper i dödsrunorna över näringslivets män förklarar Lilja med näringslivets starka position i samhället. Männen inom denna sfär hade en ”hjärteroll” och kunde därför framställas ”som både ’hårda’ och ’mjuka’” utan att tappa i manlighet.

¹⁹⁵ Byrman 2004, under rubriken ”Födelsedagsnotiser 1946” samt ”Avslutande sammanfattning”.

¹⁹⁶ Siivonen 2007, s. 376-377. Med personporträtt avser Siivonen en form av notis med en huvudperson som citeras minst en gång, som finns på bild och om vilken delar av en livsberättelse återges (abstract).

¹⁹⁷ Lilja 2000.

Humanisternas position i samhället var inte lika självklar, och därför kunde deras manlighet inte innehålla dessa mjukare egenskaper.¹⁹⁸

Uppgift om personliga och privata egenskaper fann Byrman således endast hos kvinnor. Lilja fann däremot sådana omdömen i riklig mängd i dödsrunorna för näringslivets män. Förekomst av värdeomdömen och deras karaktär förklarar sålunda med kön hos Byrman och med samhällssfär hos Lilja. Frågan är om någon av dessa två parametrar dominerar även när en större mängd födelsedagsnotiser från flera tidningar och perioder undersöks.

Födelsedagsnotiser i sju dagstidningar

Undersökningen visar att det rådde en hierarkisk ordning baserad på ålder i notiserna på familjesidorna under de tre perioderna. Tidningarna placerade genomgående de äldsta jubilarerna överst, de yngsta underst. Förändringar över tid på familjesidan skedde inte så mycket inom den sektion som behandlar födelsedagar. Där var den största skillnaden att antalet fotografier bredvid notiserna ökade. Däremot skedde stora förändringar i det grafiska utrymmet runt omkring födelsedagsnotiserna. Den största skillnaden bestod i att den information som successivt samlades under det gemensamma paraplyet "familjesidan" blev allt mer omfattande. Från att kring år 1925 huvudsakligen ha omfattat födelsedagar och dödsfall började bröllopsfotona att göra sitt inträde i vissa tidningar kring år 1950. Tjugofem år senare publicerade de flesta tidningar stora bröllopsfoton på familjesidan, och Arbetet och Skånska Dagbladet hade också infört en särskild rubrik för fotografier på barn ("Välkommen till världen" och "Våra Barn"). Både bröllopsfotona och fotografierna på barnen var mångdubbelt större än de små porträttfotografierna i anslutning till en födelsedag eller ett dödsfall. Bilderna på barn och bröllop fångade därför lätt ögat. En annan skillnad var att dödsannonserna år 1975 hade flyttat in till familjesidan och ofta placerades i anslutning till födelsedagsnotiserna. De många nya typerna av annonser på familjesidan reducerade det relativa utrymmet för kvinnor och män som uppmärksammades för sina födelsedagar.¹⁹⁹

Eftersom den empiriska undersökningen av ansökningshandlingar är baserad på material från fyra malmöhem har jag funnit det intressant att analysera födelsedagsnotiser från samma region. Vid sidan av region har jag tagit hänsyn till

¹⁹⁸ Agneta Lilja. "En helgjuten personlighet – om konstruktioner av manlighet i dödsrunor över näringslivets män" i *Blad till Bladh. En vänbok till Christine våren 2006*, Monica Einarsson, red. Huddinge, 2006, s. 160-163.

¹⁹⁹ Arbetet, GP, JP, SmFB, SDS, SkD, YA 1925-02-01-1925-02-07, 1950-02-01-1950-02-07, 1975-02-01-1975-02-07. Det var inte ovanligt med mellan en och tre ansiktshyllningar i Sydsvenska Dagbladet och Göteborgs-Posten redan år 1925. I Skånska Dagbladet förekom de dock inte och endast undantagsvis i Jönköpings-Posten. År 1925 var också hyllningarna vanliga och placering av materialet var i tur och ordning födelsedagsnotiser med endast persondata överst, därefter de längre födelsedagsnotiserna och sist hyllningarna.

ytterligare ett par faktorer. Religionssociologen Curt Dahlgren har undersökt dödsannonser och fann att såväl tidningens politiska färg som storlek hade betydelse för annonsernas utformning.²⁰⁰ Vid val av dagstidningar har jag därför strävat efter att inkludera både socialistiska och borgerliga tidningar liksom tidningar av olika storlek. Dessutom skulle tidningarna ha en lång och obruten utgivningsperiod. Valet har stannat på Sydsvenska Dagbladet, Arbetet, Skånska Dagbladet och Ystads Allehanda. Eftersom jag inte ville att undersökningen av födelsedagsnotiser skulle bli en uteslutande regional studie har jag utökat med städerna Jönköping och Göteborg. Från jönköpingsregionen har jag analyserat den borgerliga Jönköpings-Posten samt den socialistiska Smålands Folkblad. Av arbetskonomiska skäl har jag begränsat urvalet från Göteborg till endast den största dagstidningen, liberala Göteborgs-Posten. Tabellen nedan ger en översikt över de olika tidningarna, deras politiska färg samt upplagor vid olika tidpunkter.

Tabell 1. Politisk färg och upplaga för sju svenska dagstidningar (vardagar).

Tidning	Politisk färg	Upplaga 1925	Upplaga 1950	Upplaga 1967
SDS	1906 national liberal, 1912 moderat, 1966 oberoende liberal	25 800	67 800	103 000
Arbetet	1906 socialdemokratisk, 1923 socialistisk, 1935 socialdemokratisk	23 600	46 600	102 400
SkD	1908-1925 frisinnad/liberal, från 1925 bondeförbundet/centerpartiet	44 200	48 700	38 200
YA	1906 liberal, 1948 folkpartiet	12 000	19 100	24 400
JP	Folkpartiet	10 900	23 400	28 300
SmFB	Socialdemokratisk	5 500 ¹⁾	15 500	14 900
GP	Liberal	25 000 ¹⁾	220 800	280 000
Totalt		102 800	393 200	567 300

Källa: Sven Tollin. *Svensk Dagspress 1900-1967 En systematisk och kommenterad kartläggning*. Stockholm, 1967. ¹⁾ Avser år 1927.

Notiser från sju dagars utgivning ligger till grund för analysen. De sju dagarna valdes slumpmässigt och utgör sju sammanhängande dagar för perioden första till och med sjunde februari. Endast notiser som innehåller beskrivande text är inkluderade. Ett stort antal födelsedagsnotiser som endast innehåller uppgift om namn, ort och ålder utan vidare beskrivande text ingår inte.²⁰¹ Tre nedslag i ma-

²⁰⁰ Curt Dahlgren. *När döden skiljer oss åt: anonymitet och individualisering i dödsannonser 1945-1999*. Lund, 2000, s. 58-60, 98-103.

²⁰¹ Göteborgs-Posten hade en tradition år 1975 som skilde sig från övriga tidningar i materialet. Göteborgs-Posten publicerade ett stort antal korta notiser med persondata jämte en kort mening med uppgift om födelseort eller make enligt formeln: "80 år fyller 3 februari f. hem-

teriolet görs år 1925, 1950 och 1975. En översiktlig analys av dagstidningar före år 1925 visade att traditionen med födelsedagsnotiser då var så sparsamt utbredd att en undersökning före denna tidpunkt inte var relevant. I urvalet ingår både påannonseringar om förestående högtidsdagar och hyllningar i efterhand. Om det saknar betydelse vilken form som avses använder jag omväxlande termerna födelsedagsnotis, födelsedagsannons eller hyllningstext. I annat fall framgår vilken form av notis som avses.

Som framgår av tabellen nedan baseras undersökningen på drygt fyrahundra hyllningstexter för kvinnor och män över sextio år. Antalet unika personer är något lägre eftersom samma notis kunde införas i flera tidningar. Anledningen till att jag inte inkluderat notiser för yngre personer än sextio år är pragmatisk. Analysen visade att åldersuttryck för personer som fyllde sextio år var mycket ovanliga. Därtill har jag genomfört en översiktlig analys som visade att åldersuttryck inte förekom i notiser för jubilerande femtioåringar. Jag bedömde därför att en utökning nedåt i åldrarna inte skulle ha givit mer information om hur hög ålder och åldrande omtalades.

Tabell 2. Antal födelsedagsnotiser för kvinnor och män över 60 år per tidning år 1925, 1950 och 1975, fördelat på kvinnor och män.

Tidning	1925			1950			1975			Samtliga perioder		
	K	M	T	K	M	T	K	M	T	K	M	T
SDS	2	12	14	7	28	35	0	5	5	9	45	54
Arbetet	0	1	1	6	23	29	4	6	10	10	30	40
SkD	3	9	12	5	31	36	6	10	16	14	50	64
YA	0	0	0	9	16	25	4	1	5	13	17	30
JP	1	4	5	14	14	28	0	2	2	15	20	35
SmFB	0	0	0	11	17	28	1	2	3	12	19	31
GP	1	14	15	19	60	79	20	40	60	40	114	154
Totalt	7	40	47	71	189	260	35	66	101	113	295	408

Källa: Arbetet, GP, JP, SmFB, SDS, SkD, YA 1925-02-01-1925-02-07, 1950-02-01-1950-02-07, 1975-02-01-1975-02-07. K=kvinnor, M=män, T=totalt.

Åldersuttryck i födelsedagsnotiser

Undersökningen av födelsedagsnotiser presenteras i tre delar som motsvarar de tre undersökningstillfällena år 1925, 1950 och 1975. Varje del inleds med en kort redogörelse av materialet varefter notiser med åldersuttryck presenteras och diskuteras.

mansägare xxx xxx. Xxx är född i xxx.”. För att göra urvalet ur de olika tidningarnas så jämförbart som möjligt har jag exkluderat 23 sådana notiser för kvinnor och 22 för män.

1925 – notisernas födelse

Födelsedagsnotiser var fortfarande ganska ovanliga år 1925. Ystad Allehanda och Smålands Folkblad hade inte några sådana beskrivande texter alls och endast Sydsvenska Dagbladet, Skånska Dagbladet och Göteborgs-Posten hade mer än tio notiser (se Tabell 3). De två socialistiska tidningarna i materialet hade knappt påbörjat denna tradition. Arbetet hade en enda födelsedagsnotis under perioden och Smålands Folkblad hade inte låtit publicera någon. Möjligen återspeglar detta Bringéus utsaga att firandet av födelsedagar inträffade ”inom arbetarklassen rentav ännu senare”. Av tabellen framgår också att sju av totalt fyrtiosju notiser gällde kvinnor (femton procent).

Tabell 3. Antal födelsedagsnotiser för kvinnor och män över 60 år per tidning år 1925, fördelat på kvinnor och män.

Tidning	Kvinnor	Män	Totalt
SDS	2	12	14
Arbetet	0	1	1
SkD	3	9	12
YA	0	0	0
JP	1	4	5
SmFB	0	0	0
GP	1	14	15
Totalt	7	40	47

Källa: Arbetet, GP, JP, SmFB, SDS, SkD, YA 1925-02-01-1925-02-07.

Nästa tabell visar hur notiserna fördelar sig åldersmässigt samt antal notiser med åldersuttryck i varje ålderskategori.²⁰² Hälften av de införda annonserna gällde personer som fyllde sextio eller sextiofem år. Personer i sjuttioårsåldern var där efter den näst största ålderskategorin. Jubilarer äldre än åttio år stod totalt sett för femton procent av alla notiser. Den genomsnittliga åldern för kvinnorna låg på sjuttioett år medan männen som uppmärksammades i snitt var sextiofem år gamla. Vid undersökningstillfället år 1925 utgjordes en relativt stor andel av notiserna av hyllningar som i efterhand beskrev födelsedagsfirandet. Tre av de sju notiserna för kvinnor avsåg hyllningar, och femton av de fyrtio notiserna för män. Hyllningarna förekom både i de större städernas tidningar och i de mindre lokaltidningarna.

²⁰² Det finns inget entydigt sätt att bestämma vad som utgör en notis med beskrivande text. Detsamma gäller bestämningen av vilka uttryck som hänvisar till hög ålder och åldrande. En kvantifiering av denna typ av uppgifter kan vara missvisande genom att ge en skenbart entydig bild av komplexa förhållanden. Att jag ändå väljer att kvantifiera beror på att jag vill ge läsaren en något mer detaljerad uppfattning om materialet.

Tabell 4. Antal födelsedagsnotiser för kvinnor och män över 60 år, år 1925 fördelat på kön och ålder samt med uppgift om åldersuttryck.

Ålderskategori	Totalt antal notiser kvinnor	Varav med åldersuttryck	Totalt antal notiser män	Varav med åldersuttryck	Totalt antal notiser	Totalt antal %
60-69	4	0	20	0	24	51 %
70-79	0	0	16	3	16	34 %
80+	3	3	4	3	7	15 %
Totalt	7	3	40	6	47	100 %

Källa: Arbetet, GP, JP, SmFB, SDS, SkD, YA 1925-02-01-1925-02-07.

Med endast sju notiser för kvinnor kan vi knappast tala om några typiska notiser. Antalet kvinnor som omtalades var dessutom ännu lägre eftersom det i två fall rörde sig om kvinnor som fick samma text införd i olika tidningar. Två sextioåriga kvinnor var yrkesarbetande och titulerades fröken, och en sextioårig ”fru” uppmärksammades som innehavare till en handelsrörelse. Därtill hyllades en åttioårig kvinna i ett landsortssamhälle och en nittioårig kvinna som sedan många år var änka efter rektorn vid Lunds högre allmänna läroverk. Bland männen hittar vi titlar som rektor, häradsskrivare, lasarettsläkare, rådman och justitieborgmästare jämte lantbrukare. Till stor del var det således ”bemärkta män” som fick sina notiser införda vid denna tid, även om särskilt de mindre landsortstidningarna kunde inkludera notiser från ett bredare spektrum av samhällsgrupper.

”Den gamla” och ”åldringen” – åldersuttryck år 1925

På vilka sätt kunde då jubilarerna associeras med hög ålder? Bland kvinnorna finner vi åttioåriga Anna Stina Andersson utanför Jönköping. I hyllningstexten omtalades hon som ”den gamla” och texten löd i sin helhet:

På åttioårsdagen.

Änkefru Anna Stina Andersson i Hillerstorps Haggård, Kävsjö socken, blev den 2 dennes, emedan hon då fyllde 80 år, hjärtligt hyllad av barn och barnbarn samt släktingar och vänner, vilka överlämnade flera presenter däribland en korgstol. Den gamla är ännu rask och i daglig sysselsättning.²⁰³

Detta är en typisk hyllningsnotis som i efterhand återger hur högtidsdagen har förlupit. I notisen anges vilka släktingar, vänner och grannar som har infunnit sig för att uppvakta jubilarerna tillsammans med uppgift om vilka gåvor de medförde. Ofta inkluderades också en personlig och positiv rad om jubilarerna, som här att hon var ”rask och i daglig sysselsättning”. Den åttioåriga kvinnan be-

²⁰³ JP 1925-02-04.

skrevs som tillhörande kategorin äldre genom epitetet ”den gamla”. En nittioårig kontraktsprost omtalades som ”senioren i Karlstads stifts prästerskap”.²⁰⁴ Uttrycket placerade mannen på ett något mindre direkt sätt i kategorin äldre. Otydlighet i detta avseende präglade dock inte notisen för den nittioåriga kvinna som var änka efter en rektor:

- Nittio år fyller i morgon fru Anna Wählin, född Meijer, änka efter rektorn vid högre allmänna läroverket härstädes C. L. Wählin, som avled 1894.

Födelsedagsbarnet, som alltjämt är vid full andlig och kroppslig vigör, firar högtidsdagen i sitt hem här i staden i kretsen av sina barn, skriftställaren Carl Wählin, Stockholm, domkyrkoarkitekten Theodor Wählin i Lund, kammar-rättsrådet Samuel Wählin i Stockholm, döttrarna, fru Helena Norborg, Göteborg, och fröknarna Anna och Sigrid Wählin, samt ett flertal barnbarn och barnbarnsbarn.

Säkerligen komma dessutom anförvanter och minnesgoda vänner att vid ingången till det tionde decenniet bringa åldringen många bevis på uppskattning och vördnad.²⁰⁵

Kvinnan beskrevs alltså som ”åldringen”, en benämning som inte återkom vid något annat tillfälle i undersökningen av födelsedagsnotiser oavsett period. Svenska Akademiens Ordboksredaktions arkiv i Lund (SAOB) innehåller exempel som sprider visst ljus över denna positiva användning av ordet. I en av excerpterna skrev lingvisten Gustaf Cederschiöld att språket i tidningsnotiser ”ej sällan” innehöll ”vissa stereotypa uttryck” och angav som exempel: ”Den vörda-de åldringen är ännu i full besittning av sina själsförmögenheter”.²⁰⁶ Exempelen i SAOB's arkiv är från perioden kring sekelskiftet 1900. Redan vid denna tid tycks det alltså som att ”åldring” i denna positiva betydelse främst tillhörde ett stereotyp uttryckssätt i tidningar.

Vid god vigör och i sin krafts dagar

Notiserna om ”den gamla” och ”åldringen” underströk i båda fallen jubilarernas goda hälsa. Med uttrycken ”ännu rask” och ”alltjämt [...] vid full kroppslig och andlig vigör” förmedlades den goda hälsan i förhållande till jubilarernas kronologiska ålder. På liknande sätt omtalades hur en åttiofemårig byggmästare ”trots sin höga ålder befinner sig i bästa vigör”.²⁰⁷ Indirekt tonar ett samband fram

²⁰⁴ GP 1925-02-05.

²⁰⁵ SDS 1925-02-02 och SkD 1925-02-03.

²⁰⁶ SAOB Lund, sökord ”Åldring”, år 1897. I en senare skrift från år 1908 framförde Cederschiöld att ”åldring” var ett exempel på ”tämligen ovanliga substantiv”. I detta fall exemplifierade han med uttrycket ”(den vördnadsvärde åldringen’ i tidningsstil)”. SAOB har ett tredje exempel på ”åldring” i denna betydelse hämtat ur en tidning, Post och Inrikes Tidningar år 1895.

²⁰⁷ SkD 1925-02-04.

mellan stigande ålder och minskad kroppslig och själslig hälsa. När en person sades vara vid god hälsa trots sin ålder refererade skribenten till ett känt samband mellan stigande ålder och avtagande fysisk förmåga. Det var endast när personer bröt mot detta implicita samband som uttrycken aktualiserades. Det var heller inte vem som helst som omtalades på detta sätt. Vid undersökningstillfället var det enbart personer över åttio år som omnämndes med denna typ av formuleringar. Jonita Siivonen lyfter fram journalistens uppdrag att fokusera på det oväntade och det exceptionella i sin analys av personporträtt. Detta medför att porträtten tenderar att visa sådant som bryter mot den förväntade mallen.²⁰⁸ Siivonens resonemang förefaller kunna appliceras på födelsedagsnotiserna från år 1925. Texterna uppmärksammade god hälsa vid hög ålder just för att det bröt mot ett känt och förväntat samband.

Något slags medgivande av att kronologisk ålder faktiskt kunde ha negativ inverkan skymtar dock i uttrycket ”i sin krafts dagar”. Så här lät det när Göteborgs-Posten påannonserade en före detta landstingsmans sjuttiofemårsdag:

75 år fyller i dag f.d. landstingsmannen Per Nilsson, Lagobro.

Född i Edenberga, Renneslövs socken, bosatte sig N. 1876 i Renneslövs by, där han inköpte hemmanet Västregård. Han kom tidigt in i det kommunala livet och fick efter hand en mängd offentliga uppdrag. Bl. a. var han under åtta år ordförande i kommunalstämman. Han ansågs under sin krafts dagar som en av södra Hallands kunnigaste och dugligaste kommunalmän. Under många år var N. ledamot av Hallands landsting. Då Valberga mejeriförening bildades för trettio år sedan, var han en av de drivande krafterna, och han har allt sedan dess varit styrelseledamot och kassör i föreningen.²⁰⁹

Krafterna vid sjuttiofem års ålder var inte riktigt lika höga som tidigare då jubilarerna varit en av de ”dugligaste” kommunalmännen. Uttrycket användes även om den nittioårige kontraktsprosten: ”I sin krafts dagar var livligt intresserad av kommunala spörsmål och var bl.a. ordförande i Brattfors kommunalstämma och kommunalnämnd under åren 70-13”.²¹⁰ Mannen var således sjuttioåttio år när han avsåde sig sina uppdrag. Åtminstone fram till dess förefaller krafterna ha varit intakta.

Både ”vigör” och ”i sin krafts dagar” leder tankarna till antika föreställningar om vad som orsakade åldrandet. Utgångspunkten i det antika tankegodset var att alla människor föddes med en viss mängd energi eller kraft som långsamt minskade. När krafterna var helt uttömda inträffade en naturlig död.²¹¹ Långt in på 1900-talet minner sålunda dessa uttryck om de antika tankarna.

²⁰⁸ Siivonen 2007, s. 155, 388.

²⁰⁹ GP 1925-02-03.

²¹⁰ GP 1925-02-06. Detta är meningen i original.

²¹¹ Jag återkommer till teorier om åldrandet i avsnitt *Från ”lifskraft” till ”åldrandet”*.

Fortsatt aktivitet och popularitet

Vid sidan av oväntat god hälsa framhöll notiserna ibland jubilearens fortsatta aktivitet i förhållande till uppgift om ålder. Fabrikör Hansson var med sina sjuttio år yngst i notiserna med åldersuttryck för män. Han beskrevs på följande vis: "Trots sina år följer fabrikör Hansson som förr med sin affär och det allmänna livets gång med kraftmannens pliktkänsla och många bliva de, som i dag ägna den ungdomlige fabrikören sin hyllning".²¹² Notisen framhöll alltså att mannen fortsatte vara aktiv i verksamheten. På samma sätt har vi sett hur en notis beskrev en åttiotaårig kvinna som "i daglig sysselsättning".

Aktivitet kännetecknade också många av de notiser som inte inkluderade specifika åldersuttryck. Som Gunilla Byrman har påpekat framgick många gånger uppgift om tidigare befattningar för manliga jubilarer, och inte sällan framgick att de ännu var aktiva i sitt förvärvsarbete. Därtill framgick ofta att männen hade förtroendeuppdrag inom kommunen eller inom organisationer och föreningar av olika slag. Genom sådana beskrivningar framstod jubilarerna som både aktiv och betrodd i samhället. Uppgift om förtroendeuppdrag förekom inte hos kvinnor och inte heller hos män över åttio år. Av citaten ovan har också framgått att notiserna ofta beskrev de många släktingar, grannar, vänner och representanter för organisationer som infann sig och uppvaktade jubilarerna. I notiserna framhölls på detta sätt hur uppskattad jubilarerna var och hur stor vänskretsen var. Positiva egenskaper av olika slag lyftes fram. Jubilarerna var vid god "vigör", de var aktiva, populära och betrodda. Kanske ser vi här uttryck för den "mystifierande ideologi om *personliga* kvaliteter" som Jonas Frykman och Orvar Löfgren ser som karaktäristisk för det "klättrande borgerskapet".²¹³ Konstateras kan att detta sätt att framhålla jubilearens personliga egenskaper var ett återkommande inslag i notiserna i stort.

Före detta

Män kunde också presenteras med epitetet "f.d." före yrkestiteln alternativt före titeln på ett politiskt ämbete. Att jag diskuterar sådana utsagor beror på att tidigare forskning har framhävt att pensionering medförde att en person kom att definieras som gammal.²¹⁴ Materialet innehåller exempelvis uppgift om att en

²¹² SDS 1925-02-06, SkD 1925-02-06.

²¹³ Frykman och Löfgren 1979, s. 34.

²¹⁴ Carole Haber. *Beyond Sixty-Five. The Dilemma of Old Age in America's Past*. Cambridge, Cambridge University Press, 2008 [1983], s. 1, 125; Birgitta Odén. "Åldrandets förvandlingar: de gamlas villkor från senmedeltid till välfärdsstat" i *Svensk historia underifrån. Bryta, bygga, bo*, Gunnar Broberg, Ulla Wikander och Klas Åmark, red. Stockholm, 1994, s. 13. Anne Leonora Blaakilde uttrycker det som att personer då uppnådde "ålderdomen". Anne Leonora Blaakilde. "Löper tiden från Kronos? Om kronologiserings betydelse för föreställningar om ålder" i *Åldrandets betydelser*, Lars-Eric Jönsson och Susanne Lundin, red. Lund, 2008, s. 34-39. Se även Åsa Andersson. "Konsten att åldras med värdighet. Om samtida och historiska åldrandeideal" i *Livslinjer. Berättelser om ålder, genus och sexualitet*, Fanny Ambjörnsson och

sextioårig man, ”f.d. lasarettsläkaren”, hade lämnat sin tjänst något år tidigare, och om en ”f.d. kronolänsman” som ”tjänstgjorde till uppnådd pensionsålder”.²¹⁵ Pensionsbeloppen från den allmänna pensionen var vid denna tid så låga att det inte gick att leva på dem. Jag återkommer till detta i kapitlet om statliga förslag och utredningar. Däremot fanns olika former av statliga, kommunala och privata pensionsavtal som både gav avsevärt högre belopp och som även hade en lägre pensionsålder än den allmänna försäkringen. Det var sålunda pensionsavtal av detta slag som var aktuella här.

Att en person upphört med sitt tidigare yrke eller ämbete innebar emellertid inte inaktivitet. Den sjuttiofemåriga före detta landstingsmannen var styrelseledamot och kassör i en lokal förening. Även den sjuttiofemåriga kronolänsmannen ovan var fortsatt aktiv och beskrevs vara ”en intresserad medlem av hushållningssällskapet”. Det förtjänar att framhållas att jag inte funnit något i dessa notiser som indikerar att personen ansågs vara gammal efter det att pensioneringen uppnåtts. Däremot var det påfallande ofta som männens aktivitet underströks, både utanför ett pågående yrkesliv och efter dess upphörande.

Vid nästa undersökningsperiod år 1950 var traditionen att publicera födelsedagsnotiser långt mer utbredd än år 1925. Notiser för kvinnor var långt vanligare, och som vi ska se omtalades hög ålder och åldrande på delvis nya sätt.

1950 – kulmen

År 1950 hade antalet födelsedagsnotiser ökat femfaldigt jämfört med tjugofem år tidigare (se Tabell 5). Som nämnts har Nils-Arvid Bringéus framhållit att utbredningen av notiser tog fart vid denna tid och att andelen kvinnor uppgick till närmare hälften av födelsedagsnotiserna. Denna undersökning visar att uppgången hade inträffat redan före 1950. Det står också klart att kvinnors andel visserligen hade ökat väsentligt men ändå inte utgjorde mer än 27 procent.²¹⁶ Skillnaden var dessutom stor mellan de olika tidningarna. Lägst andel notiser hade Skånska Dagbladet där endast en på sju notiser handlade om kvinnor. Helt annorlunda var det i Jönköpings-Posten. Där handlade så mycket som hälften av alla notiser om kvinnliga jubilarer. Mellan dessa två ytterligheter befann sig övriga tidningar. I enstaka fall uppgick alltså andelen kvinnor i en tidning till nära hälften, men dags-tidningar med stark manlig dominans var fortfarande legio.

Maria Jönsson, red. Göteborg, 2010, s. 108. Dessa utsagor är inte inkluderade i tabellen med uppgift om antal åldersuttryck på grund av den vaga anspelningen på hög ålder och åldrande.

²¹⁵ Båda i GP 1925-02-03. I ett tredje fall presenterades en sjuttioårig man som ”f.d. stationsinspektorn”. GP 1925-02-02.

²¹⁶ Det är möjligt att Bringéus avsåg alla personer för vilka uppgift om förestående födelsedag uppmärksammats. Notiser med enbart korta personuppgifter ingår inte i denna undersökning.

Tabell 5. Antal födelsedagsnotiser för kvinnor och män över 60 år per tidning år 1950, fördelat på kvinnor och män.

Tidning	Kvinnor	Män	Totalt	Andel kvinnor
SDS	7	28	35	20 %
Arbetet	6	23	29	21 %
SkD	5	31	36	14 %
YA	9	16	25	36 %
JP	14	14	28	50 %
SmFB	11	17	28	39 %
GP	19	60	79	24 %
Totalt	71	189	260	27 %

Källa: Arbetet, GP, JP, SmFB, SDS, SkD, YA 1950-02-01-1950-02-07.

När det gäller vilka åldrar som var vanligast förekommande hade vissa förändringar skett. Andelen män i sextioårsåldern var lägre än tidigare och överlag var fördelningen mellan de olika ålderskategorierna också jämnare. Den genomsnittliga åldern var i stort sett oförändrad och uppgick till sjuttio två år för kvinnor och sextionio år för män. Tabellen visar även hur många av notiserna i varje ålderskategori som inkluderade någon form av åldersuttryck. Liksom tidigare hörde det till ovanligheterna att texterna på något sätt omtalade jubilarens höga ålder. Den yngsta kvinnan var sjuttio år när det inträffade. Männen var yngre och ibland inte mer än sextio år när ålder på något sätt poängterades. Vanligast förekommande var dock åldersuttrycken i de högre ålderskategorierna.

Tabell 6. Antal födelsedagsnotiser för kvinnor och män över 60 år, år 1950 fördelat på kön och ålder samt med uppgift om åldersuttryck.

Ålderskategori	Totalt antal notiser kvinnor	Varav med åldersuttryck	Totalt antal notiser män	Varav med åldersuttryck	Totalt antal notiser	Totalt antal %
60-69	25	0	87	4	112	43 %
70-79	27	3	68	5	95	37 %
80+	19	7	34	7	53	20 %
Totalt	71	10	189	16	260	100 %

Källa: Arbetet, GP, JP, SmFB, SDS, SkD, YA 1950-02-01-1950-02-07.

Jämfört med den förra undersökningsperioden hade också förekomsten av hyllningar minskat kraftigt och uppgick inte till mer än femton procent av det totala antalet notiser. Hyllningar var relativt sett vanligare bland kvinnor. Så mycket som en tredjedel fick en notis i form av beskrivning av firandet i efterhand. De regionala skillnaderna var dock stora. Jönköpings-Posten och Smålands Folkblad dominerade helt när det gäller seden att publicera hyllningar. Av totalt tju-

gotvå hyllningar för kvinnor var nitton publicerade i dessa två tidningar. De arton hyllningar som publicerades för män var jämnare fördelade mellan de olika tidningarna, om än med en viss övervikt för Smålands Folkblad. Göteborgs-Posten publicerade inte en enda hyllning i materialet år 1950. Nu kan man inte säga att denna tidning haft för vana att göra det år 1925 heller och den enda hyllning som då funnit sin väg in till Göteborgs-Postens familjesidor gällde borgmästare Bernhard Lindberg.²¹⁷ Vid 1900-talets mitt var därför hyllningar något som förekom främst i de mindre dagstidningarna.

Åldersrelaterade uttryck 1950

I likhet med år 1925 kunde det inträffa att en kvinnlig jubilar språkligt uppgavs tillhöra kategorin äldre. Ett exempel utgör följande hyllningstext som detaljerat beskrev det dagslånga firande som förärrades en nittioårig kvinna:

Änkefru *Anna Lovisa Sandh* i Kärr, Karlstorp, blev på sin 90-årsdag föremål för många och hjärtliga hyllningar. På morgonen uppvaktade sonen Harry med familj med kaffe, blommor och presenter. Sedan infann sig alla barnen i Mariannelund med familjer, som överlämnade blommor o. presenter. Vänner o. grannar infann sig in corpore o. överlämnade genom fru Elsa Frid subskriberad penningssumma, blommor och presenter. På middagen kom kyrkoherde S. Rubens Karlstorp med maka och uppvaktade med present. Tidningen *Husmodern* uppvaktade med tårta. Bland övriga uppvaktande märktes svägerskan 93-åriga fru Hilda Jonsson, Karlstorp, och 92-åriga Ida Johansson, Kalshult, Karlstorp, vilken även deltog i det samkväm som hölls på em., då jubilaren blev ytterligare hyllad med sång och tal. Mågen trafikbilägare Bror Carlsson talade, likaså kyrkoherde S. Rubin m.fl. Den gamla tackade rörd för uppvaktningen och läste några psalmverser. Ett 10-tal telegram anlände.²¹⁸

De detaljerade uppgifterna om alla personer som infunnit sig för att uppvakta jubilarer och om gåvorna de haft med sig känns igen sedan tidigare. Som ett av inslagen under dagen uppvaktade tidningen *Husmodern* med tårta. Det här var ett exempel på tidningens ”PR-verksamhet” och innebar att prenumeranter som fyllde nittio, nittiofem eller hundra år uppvaktades med tårta.²¹⁹

För *Husmoderns* tårta och övrig uppvaktning tackade alltså ”den gamla”, som änkefru Sandh kallades. Genom uttrycket beskrevs kvinnan som tillhörande kategorin äldre, och samma uttryck användes för en annan nittioårig kvinna. I notisen beskrevs firandet i kretsen av släkt och grannar och avslutades med upplysningen att ”[d]en gamla vårdas i hemmet av en dotter”.²²⁰ Uttrycket ”den gam-

²¹⁷ GP 1925-02-03.

²¹⁸ SmFB 1950-02-03.

²¹⁹ Berger 1974, s. 101-102.

²²⁰ JP 1950-02-02.

le hedersmannen” användes på motsvarande sätt om en nittioårig före detta sågverksarbetare.²²¹ Därtill förekom uttryck som placerade män bland ”de äldste”. En åttiofemårig man presenterades exempelvis som ”en av Töllsjö sockens äldsta invånare förre korgmakaren och lägenhetsinnehavaren August Svensson”.²²² Uttryck som på detta sätt beskrev jubilarer som ”gamla” eller tillhörande ”de äldste” användes uteslutande om personer äldre än åttiofem år.

Ungdomlighet och vitalitet

Materialet vid denna tid innehöll även exempel där ålder berördes för män som var så unga som sextio år. Syftet med formuleringarna var att framföra hur *ungdomliga* de var. Här gällde det att visa på jubilarens fysiska förmåga och fortsatta aktivitet. Det kunde ske på följande vis: ”Sin fritid har han framförallt ägnat hemvärnsrörelsen [...]. Ingenjör Ohlson är på grund av sin stora humor mycket omtyckt i kamratkretsen. Han är spänstig för sin ålder och har avlagt prov för 10-årsmärket såsom simborgare”.²²³ Utöver mannens fritidsintresse, humor och popularitet framhölls sålunda hans spänst som simborgarmärket var ett bevis för. Vanligt var också att notiserna framhöll hur ”vitala” jubilarerna var. Birgitta Odén har visat att ”vitalitet” var ett modeord från den psykologiska vetenskapen under tidigt 1900-tal.²²⁴ Ett knappt halvsekel senare kan vi konstatera att adjektivet ”vital” var rikligt förekommande i födelsedagsnotiser för personer över sextio år. En notis om en sextioårig lantbrukare avslutades med orden: ”Hedervärd är den goda Karl Larsson, rättrådig och vänfast. Sång o. musik älska han. I sång och tal bör den vitale 60-åringen hyllas på högtidsdagen, då släkt och vänner samlas kring honom”.²²⁵ Också en kvinna som skulle fylla sjuttio år omnämndes som ungdomlig: ”Sedan maken, postförare Algot Johansson, för snart tio år sedan rycktes bort har jubilaren stått för rusthållet och gör så med heder vid det sjunde decenniets fullbordan, ungdomlig och obruten”.²²⁶

Att vara pigg och kry och om att förlora sin kraft

Liksom år 1925 förekom även födelsedagsnotiser som ville framhäva den anmärkningsvärt goda hälsan i förhållande till jubilarens höga ålder. I flertalet fall

²²¹ SmFB 1950-02-02.

²²² GP 1950-02-07, liknande uttryck i GP 1050-02-01 (”intresserad medlem av Odd Fellow Logen Axel Oxenstierna och troligen den äldste bland bröderna”).

²²³ JP 1950-02-04.

²²⁴ Birgitta Odén. ”Åldrandet som medicinskt problem – ett historiskt perspektiv” i *Humaniora och medicin*, Ingrid Gottfries och Bodil E B Persson, red. Lund, 1996 (b), s. 296.

²²⁵ YA 1950-02-01. Fler exempel som framhäver kraft och vitalitet hos sextioåriga män: ”Sin sextioårsdag passerade han med ungdomlig vitalitet och god hälsa. Han blev på högtidsdagen i tisdags hjärtligt hyllad av släktingar och vänner, en uppvaktning som gav bevis på trofast vänskap” och ”Vid sextioårsåldern står han ännu mitt uppe i en gagnande gärning”, båda i JP 1950-02-02.

²²⁶ JP 1950-02-01.

gällde det åttio- och nittioåriga kvinnor och män, men även personer i sjuttioårsåldern kunde omtalas på detta sätt. Så var fallet för sjuttioåriga "Fröken P" som beskrevs vara "pigga och kry för sin ålder".²²⁷ I notisen för en sjuttiofemårig man, presenterad som "f.d. kvarnägaren", framgick "att hälsan är god trots den höga åldern därom vittnar att han om höstarna ännu kan taga upp 2-3 tunnland sockerbeter".²²⁸ Här bevisades således den goda hälsan med uppgifterna om mannens fortsatt starka fysiska krafter. En nittioårig kvinna omtalades med orden "[t]rots sin höga ålder är jubilaren mycket vital". Även kvinnans aktiviteter framhölls, både i form av deltagande i föreningar och i att "hon själv lagar sin mat och sköter andra sysslor".²²⁹ Och en nittioårig man beskrevs med orden: "Trots sin mycket höga ålder följer han med dagshändelserna."²³⁰ Även uttryck som "den pigga och gemytliga åttioåringen" underströk den anmärkningsvärt goda hälsan hos jubilaren.²³¹

Notiserna innehöll också uttryck som innebar ett visst medgivande över att personen faktiskt inte längre besatt vissa av sina tidigare krafter. "I sin krafts dagar var han en flitigt anlitad auktionsförrättare" stod att läsa om en sjuttiofemårig hemmansägare.²³² På samma sätt beskrevs en nittioårig kvinna som "älskade det arbete hon bedrev i sin krafts dagar. Genom sin idoghet och strävsamhet och goda sätt mot kunder har hon förvärvat många vänner som jämte släktingar komma att höra av sig på högtidsdagen".²³³ Ett annat sätt att uttrycka medgivande om att åldern faktiskt hade inverkan på jubilaren finner vi i en notis för en nittioårig hemmansägare: "Med seg energi stod han kvar i jordbruksarbetet intill 80-årsåldern." Därefter hade mannen bosatt sig på annan ort med sina syskon när gården utarrenderats. Notisen avslutades med orden: "Trots ett olycksfall, som drabbat honom, har han dock fortfarande kvar en anmärkningsvärd vigör och livlighet, men på senaste tiden har givetvis åldern tagit ut sin rätt."²³⁴ Detta är det närmaste vi kommer någon form av explicit utsaga om negativa konsekvenser av stigande ålder. Det skulle till mycket höga åldrar och allvar-

²²⁷ SmFB 1950-02-01.

²²⁸ YA 1950-02-03. Se även "Jubilaren, som allttjämt är vital, är en urban och nobel person, som gjort sig aktad och värderad i vida kretsar" om en sjuttiofemårig man som tidigare haft ett yrke som verkställare. JP 1950-02-01.

²²⁹ JP 1950-02-03. Samma uttryck användes även om en åttioårig kvinna: "Trots den höga åldern är jubilaren alltför vid en ovanligt god vigör." JP 1950-02-07.

²³⁰ SmFB 1950-02-02. Uttrycket kunde också användas för att poängtera det oväntade i att en person fortfarande arbetade. Det gällde en sjuttioårig man, "skomakaremästaren", om vilken berättades: "Trots de många åren är Johansson allttjämt sysselsatt som skomakare och otaliga är de halvsulningar, som han utfört åt hestaborna." SmFB 1950-02-04.

²³¹ JP 1950-02-07. Den tidigare nämnde "gamle hedersmannen" beskrevs på liknande sätt med orden "den pigga och gladlynte 90-åringen", och mannens "hobby" i form av biodling och fortsatta föreningsaktivitet framhölls. SmFB 1950-02-02.

²³² GP 1950-02-07.

²³³ YA 1950-02-06. Ytterligare ett exempel gällde en åttiofemårig kvinna: "Hon har i sin krafts dagar gjort sig känd som en av bygdens dugligaste hemväverskor, under senare tid mest bekant för skickligt utförda mattvävnader". GP 1950-02-05.

²³⁴ SDS 1950-02-02.

lig sjukdom innan negativt innehåll ens tilläts snudda vid de i grunden positivt hållna födelsedagsnotiserna.

Att njuta sitt otium

Ett nytt inslag i 1950-talets notiser var beskrivningarna av hur jubilarer börjat "njuta sitt otium" eller hade "slagit sig till ro". Dessa uttryck anspelade inte direkt på personens höga ålder, men jag har valt att ta med dem därför att de signalerar en övergång mellan förvärvsarbetsliv och en därpå följande fas av vila och ro. Uttrycken förekom för tre män och en kvinna i sjuttiofem- respektive åttioårsåldern. Så här lød en notis i sin helhet:

–75 år fyller i dag fru Johanna Olsson, Agusa. Hon är född i Slärpe i Andrarum. Efter ingången äktenskap 1898 övertog makarna hennes fädernehem, en arrendegård tillhörande Christinehofs gods. Detta lantbruk innehade de till 1938, då de avträdde detsamma till en svärson och bosatte sig i Agusa, där de nu njuta sitt otium.

Fru Olsson tillhör den grupp av småbrukarhustrur som aldrig sparat sig. En trägen och strävsam livsgärning kan därför dagens jubilar se tillbaka på. Trots ett mången gång hårt och krävande utomhusarbete har hon dock alltid hållit sitt hem snyggt, propert och trivsamt. På högtidsdagen kommer säkert många vänner till det gästfria hemmet för att bringa den pigga 75-åringen sina bästa välgångsönskningar, i vilka även signaturen instämmer. K. S.²³⁵

Kvinnan hade tillsammans med maken övertagit sin föräldragård och överlåtit densamma till en svärson när hon var sextiotre år. Informationen om kvinnans hårda och strävsamma arbete utgjorde ett implicit skäl till att hon förtjänade att "njuta sitt otium" tillsammans med sin man efter det att gården lämnats vidare. På liknande sätt beskrevs det hårda arbete som den sjuttiofemåriga "f. hemmansägaren" lagt ner ända sedan han slutade skolan. Vid sjuttio års ålder hade han sålt jordbruket och njöt "nu sitt otium i sin trevna bostadsfastighet i Gärsnäs" tillsammans med sin "livledsagarinna fru Matilda Andersson" som både hade "skött hemmet inomhus och dokumenterat sig som en dugande husmor".²³⁶ I en annan notis användes uttrycket "slagit sig till ro", och även här framhölls jubilarens hårda och framgångsrika arbete på den egna gården och överlämning till nästa generation: "Han har nu slagit sig till ro i Gärsnäs, där han tillbringar sina dagar efter ett arbetsfyllt och framgångsrikt liv".²³⁷

Texterna beskrev med andra ord det David Gaunt i en artikel benämnde "den pensionerade jordbrukaren". Fram till 1800-talets slut upprättades ofta ett undantagskontrakt som gav den äldre generationen rätt till mat, vård och bostad på

²³⁵ YA 1950-02-02.

²³⁶ YA 1950-02-04.

²³⁷ YA 1950-02-04. Ytterligare exempel: "Sedan många år njuter han sitt otium i sin villa på Högsbo.", GP 1950-02-04.

gården. I takt med att jordbruket kommersialiserades avtog traditionen med undantagskontrakt. De tidigare naturaförmånerna upphörde successivt och ersattes av betalning i reda pengar. Utvecklingen gick mot att den äldre generationen flyttade från gården och in till de uppväxande samhällena där de själva kunde förse sig med den mat och de tjänster som behövdes.²³⁸

De ovan nämnda notiserna handlar om en äldre generation som flyttar till ett närliggande samhälle år 1950. De stämmer sålunda väl in på Gaunts resultat. Födelsedagsnotiserna kan också sägas beskriva övergången från en fas till en annan. Jubilaren hade tidigare varit innehavare av en gård med allt det hårda arbete som det innebar. Därefter övergick jubilaren till en annan fas när driften övergått till en son eller svärson. Med betoningen av det tidigare hårda arbetet på gården framhävdes hur välförtjänt det lugn var som följde på överlämnandet till nästa generation.

Pension och före detta yrkesutövare

Som påpekats har pensionering i forskningen ofta framhållits som en händelse som medförde att en person uppfattades som gammal. Därför har jag valt att diskutera även notiser som behandlar denna typ av uppgifter.²³⁹

Andelen personer som uppgavs ha upphört med sitt tidigare yrkesliv var väsentligt högre än tidigare. I drygt en fjärdedel av de 189 notiserna för män användes epitet som "f.d." eller liknande. Det stora flertalet var sjuttio år eller äldre, men även några män i sextioårsåldern beskrevs på detta sätt. Också fyra kvinnor presenterades som före detta yrkesutövare. I ett tjugotal notiser för manliga jubilarer förekom därtill uppgift om "pensionering" – en term som jämte "pensionsålder" och "pensionerades" börjat förekomma i materialet vid denna tid. Notisen för en sjuttiofemårig man beskrev exempelvis hur denne "[v]id uppnådd pensionsålder bosatte [...] sig i närheten av Osby".²⁴⁰ Att personerna efter förvärvsarbetslivets slut var fortsatt aktiva framhölls i flera notiser. Ett exempel finner vi i notisen för en sjuttioårig före detta distriktsveterinär. Även efter det att mannen avgått "med pension" var han anlitad "för en del uppdrag som veterinär i östra Värmlands bygder".²⁴¹ Kortfattade notiser kunde just beskriva hur sextio- och sextiofemåriga män inom kort skulle avgå från sin tjänst: "Sjukvårdaren [namn], Lund, fyller i morgon 60 år. [Namn], som började sin tjänst vid statens verk 1907 och sedan 1912 varit anställd vid S:t Lars sjukhus, avgår i samband med sin födelsedag från sin tjänst med pension."²⁴² De män som uppmärksammades på

²³⁸ David Gaunt. "Den pensionerade jordbrukaren: Dennes egendom och familjeförhållanden sedan medeltiden: Norra och centrala Europa" i *Äldre i samhället. Förr, nu och i framtiden. Del 2: Probleminventeringar*, Lars Tornstam, Birgitta Odén, och Alvar Svanborg, red. Stockholm, 1983, s. 143, 156, 162.

²³⁹ Se not 214.

²⁴⁰ Arbetet 1950-02-01.

²⁴¹ GP 1950-02-06.

²⁴² Arbetet 1950-02-01, notis för samme man även i Sydsvenska Dagbladet, SDS 1950-02-01.

detta sätt hade alla någon form av statlig eller privat pensionsförsäkring med avsevärt lägre pensionsålder än den allmänna på sextiosju år.

Den historiska bakgrunden till uttrycket att ”avgå med pension” tecknas i en statlig undersökning från år 1888. Vid den tidpunkten hade diskussioner börjat föras om införande av en allmän pensionsförsäkring. Ett av underlagen utgjordes av en sammanställning av existerande pensionsförsäkringar och deras historik. Den statliga förvaltningen hade fått stora problem under 1700-talet. Det berodde på att tjänstemän på grund av ”bristande nödig utkomst” såg sig tvungna att ”till sin död kvarblifva”. Det spelade ingen roll ”till huru hög ålder de ock hunnit, eller hvad bräcklighet dem påkomma kunde”. Lönen behövdes och därför arbetade de kvar. För att råda bot på problemet med anställda ämbetsmän som inte kunde utföra sina uppgifter infördes år 1788 en bestämmelse med inbörden att ämbetsmän skulle få ”taga afsked med bibehållande af hela lönen”. Denna möjlighet skulle erbjudas vid sjuttio års ålder. Pension kom alltså att utgå först efter det att personen ”tagit avsked” och lämnat sin tjänst.²⁴³

I statliga, kommunala och privata pensionsbestämmelser skulle denna modell fortsätta att användas. Pension utgick först efter anställningens upphörande. Inom den allmänna pensionsförsäkringen var det emellertid möjligt att fortsätta lönearbete och samtidigt uppbära pension.²⁴⁴ Pensionsåldern var i allmänhet sextio år för kvinnor och sextiofem för män i de statliga och privata pensionsbestämmelserna kring år 1950,²⁴⁵ men som framgått av födelsedagsnotiserna var det inte ovanligt att också män slutade arbeta vid sextio års ålder.

Sammanfattningsvis hade antalet födelsedagsnotiser ökat starkt år 1950 jämfört med förra undersökningsperioden. Andelen kvinnor hade blivit fler och uppgifter relaterade till ett tidigare yrkeslivs upphörande allt vanligare. Kring år 1950 var traditionen med att införa beskrivande texter i form av födelsedagsnotiser som mest utbredd. Tjugofem år senare var situationen helt förändrad.

1975 – antalet minskar

År 1975 hade antalet notiser mer än halverats sedan år 1950. Andelen kvinnor fortsatte dock att öka och uppgick år 1975 till en tredjedel av det totala antalet notiser (35 av 101, se Tabell 7). Vidare var texterna långt mer fåordiga än tidiga-

²⁴³ *Arbetsförsäkringskomiténs betänkande. III. Statistiska undersökningar. 3. Pensionsinrättningar för statens civile betjente, underbefäl och manskap vid armén och flottan samt kommunernas betjente*. Stockholm, 1888, s. 2. Som Birgitta Odén konstaterat var det således ”[f]unktionsoduglighet, inte åldersår”, som var den ursprungliga anledningen till att införa pension. Birgitta Odén. ”Tidsperspektivet” i *Att åldras i Sverige*, Birgitta Odén, Alvar Svanborg och Lars Tornstam, red. Stockholm, 1993, s. 58.

²⁴⁴ Detta var en nödvändighet för många givet att beloppen från den allmänna pensionen var låga under lång tid. Jag återkommer till detta ämne i 4. *Statliga förslag och utredningar*.

²⁴⁵ *SOU 1950:33 Allmän pensionsförsäkring. Undersökningar och förslag av pensionsutredningen. Principbetänkande*. Stockholm, 1950, s. 67.

re. Många gånger bestod notiserna bara av två eller tre meningar. Det är uppenbart att tidningarnas journalister inte längre ägnade sig åt att skriva utförliga hyllningstexter. Information utöver rena personuppgifter var inskickade till familjeredaktionen från anhängare.²⁴⁶ Liksom tidigare skilde sig traditionen att publicera födelsedagsnotiser starkt mellan de olika tidningarna. År 1975 var Göteborgs-Posten helt dominerande och stod för mer än hälften av alla notiser.²⁴⁷

Tabell 7. Antal födelsedagsnotiser för kvinnor och män över 60 år per tidning år 1975, fördelat på kvinnor och män.

Tidning	Kvinnor	Män	Totalt
SDS	0	5	5
Arbetet	4	6	10
SkD	6	10	16
YA	4	1	5
JP	0	2	2
SmFB	1	2	3
GP	20	40	60
Totalt	35	66	101

Källa: Arbetet, GP, JP, SmFB, SDS, SkD, YA 1975-02-01-1975-02-07.

Utvecklingen mot äldre årsgrupper och färre sextioåringar hade fortsatt. Nästa tabell visar att andelen personer i sextioårsåldern utgjorde en fjärdedel av det totala antalet notiser år 1975. Något förenklat kan man säga att minskningen av notiser för sextioåringar hade fått sin motsvarighet i en ökning för jubilarer som fyllde åttio år eller mer, jämfört med år 1950. Genomsnittsåldern hade därför stigit. År 1975 låg den på 83 år för kvinnor och 72 år för män.

Hyllningstexter som i efterhand beskrev ett födelsedagsfirande förekom inte längre. Den sortens redogörelse tillhörde det förgångna. En tänkbar följd av den ökade genomsnittsåldern vore att andelen notiser som berörde jubilarernas höga ålder skulle ha ökat. Detta var emellertid inte fallet. I 1975 års undersökning är notiserna försvinnande få som innehåller uttryck där personens höga ålder framhävdes. Uttryck som ”den gamla”, ”i sin krafts dagar” och ”njuta sitt otium” var helt frånvarande. Borta var även de personliga omdömena och uppgifterna om jubilarernas olika positiva egenskaper. Såväl värdeomdömena som åldersuttrycken hade i princip utgått ur materialet vid denna tid.

²⁴⁶ I Sydsvenska Dagbladet fanns uppgift år 1965 om hur ”Meddelanden till familjeredaktionen” borde vara utformade. SDS 1965-02-10.

²⁴⁷ Se not 201.

Tabell 8. Antal födelsedagsnotiser för kvinnor och män över 60 år, år 1975 fördelat på kön och ålder samt med uppgift om åldersuttryck.

Ålderskategori	Totalt antal notiser kvin- nor	Varav med ålders- uttryck	Totalt antal noti- ser män	Varav med ålders- uttryck	Totalt antal notiser	Totalt antal %
60-69	4	0	20	0	24	24 %
70-79	15	0	27	0	42	42 %
80+	16	1	19	1	35	35 %
Totalt	35	1	66	1	101	100 %

Källa: Arbetet, GP, JP, SmFB, SDS, SkD, YA 1975-02-01-1975-02-07.

Det ålderslösa sjuttioalet

Enstaka undantag fanns förvisso. Exempelvis finner vi notisen om en åttioårig man som var aktiv i en verksamhet ”där han trots den höga åldern alltjämt är den drivande kraften”.²⁴⁸ Och när en födelsedag aviserades som en nyhet med rubriken ”102-årig 14-barnsmamma” står det klart att den höga kronologiska åldern utgjorde en exotisk detalj som framhölls.²⁴⁹ I allmänhet innehöll dock de mycket kort hållna texterna endast information om personens yrke utöver grundläggande personuppgifter.

Kvar fanns vissa uppgifter om att personerna upphört med sitt tidigare yrkesliv, uppgifter som kan tolkas som att en ny fas påbörjats. Tre kvinnor i åttioårs-åldern presenterades med epitetet ”förrer” eller ”f.d.”, och i sex fall framfördes hur jubilarer tidigare upphört med sitt arbete eller överlämnat gården till en yngre generation.²⁵⁰ Uttryck som på något sätt indikerade att kvinnor skulle gått i ”pension” förekom dock inte. Pensionering var en manlig angelägenhet fortfarande år 1975, åtminstone av födelsedagsnotiserna att döma. En handfull notiser innehöll uppgift om att manliga jubilarer strax före födelsedagen ”avgick med pension” eller var kvar till ”pensioneringen”.²⁵¹ I ytterligare några fall omnämndes hur personen upphört med sin rörelse eller blivit emeritus. Tjugo manliga jubilarer titulerades ”f.d.” eller ”förrer” framför yrkesbeteckningen. Sammantaget framgick det i mer än en tredjedel av alla notiser att män lämnat sitt forna yrkesliv bakom sig. Hänvisningar till ett tidigare yrkesliv – mycket tydligare än så var inte referenserna till ålder i födelsedagsnotiserna år 1975.

²⁴⁸ JP 1975-02-01. Möjligen ska även beskrivningen av hur en åttioårig kvinna arbetat upp i hög ålder tolkas som en betoning av den kronologiska åldern: ”Ända fram till 73:e födelsedagen har hon varit aktiv inom serveringsbranschen”. Arbetet 1975-02-05.

²⁴⁹ SmFB 1975-02-04.

²⁵⁰ ”Förrer” eller ”f.d.”: GP 1975-02-06, Arbetet 1975-02-05 (två notiser samma dag). Upphört med arbete eller överlämnat gård: GP 1975-02-01, GP 1975-02-02, GP 1975-02-03, GP 1975-02-05, SkD 1975-02-04, YA 1975-02-04.

²⁵¹ GP 1975-02-02, GP 1975-02-06, GP 1975-02-07, JP 1975-02-01, SkD 1975-02-06.

Sammanfattning

Åldersuttryck förekom i materialet i ett par olika former. År 1925 kunde en person språkligt beskrivas som tillhörande kategorin äldre med uttrycken "den gamla" och "äldringen". Övriga åldersuttryck relaterade till områden som gällde personernas goda hälsa och deras fortsatta aktivitet samt, i ett par fall, erkännande av att stigande ålder faktiskt haft en viss negativ inverkan. Genom beskrivningar av jubilarer som "trots sin höga ålder" var vid god "kroppslig och andlig vigör" framskymtade ett underliggande samband mellan stigande ålder och kroppslig tillbakagång. Sambandet aktualiserades endast vid tillfällen då jubilarer på ett positivt sätt brutit mot det och användes enbart för personer som fyllde åttio år eller mer. Ett visst erkännande av att åldern faktiskt haft någon form av negativ inverkan märktes dock i uttrycket "i sin krafts dagar" som signalerade att kraften trots allt inte längre var densamma som förr. Underlaget år 1925 var inte stort. Traditionen att skriva födelsedagsnotiser var då ännu i sin linda. Två av sju undersökta dagstidningar hade inte ens börjat införa denna form av text. Uppfattningen att det främst var "bemärkta manliga jubilarer" som uppmärksammades vid denna tid stämmer i stora drag. I de mindre landsortstidningarna var dock den sociala spridningen något större.

I födelsedagsnotiserna från år 1950 kunde det fortfarande inträffa att jubilarer språkligt kategoriserades som tillhörande kategorin äldre. Med uttryck som "den gamla", "den gamle hedersmannen eller "de äldste" signalerades detta och gällde personer över åttio år. Liksom tidigare framhävdes gärna jubilarerens goda hälsa och aktivitet i förhållande till hög kronologisk ålder när det implicita sambandet mellan hög ålder och sviktande hälsa brutits. Nytt var att "ungdomlighet" och "vitalitet" kunde framhävas. Uttrycken förekom hos män som fyllde sextio år och i ett fall för en kvinna som fyllde sjuttio. En annan nyhet var att notiser i högre grad förmedlade att jubilarer lämnat sitt tidigare yrkesliv. Det skedde i notiser som omtalade hur jubilarer njöt "sitt otium", hade "slagit sig till ro" eller upphört med sin lantbruksrörelse. Dessutom beskrevs en stor andel män som "f.d." yrkesutövare, och många notiser innehöll därtill uppgift om män som uppnått "pensionsålder" eller skulle "avgå med pension". Vidare hade en väsentlig demokratisering skett när det gäller vilka personer som fick notiser införda i tidningen. Det märktes inte minst i att andelen kvinnor var högre än tidigare och uppgick till en dryg fjärdedel. Det måste dock framhållas hur stor betydelse tidningarnas upplagestorlek hade. Bland notiserna med åldersuttryck återfinns den helt dominerande andelen i de mindre landsortstidningarna. Förekomsten av åldersuttryck är därför i mycket hög grad ett fenomen knutet till de mindre dagstidningarna. Som nämndes inledningsvis har Gunilla Byrman och Agneta Lilja framfört kön respektive samhällsgrupp som avgörande för innehållet i hyllningstexter. Denna undersökning visar i stället på den stora betydelsen av graden av *förtrolighet* i mediet. De mindre lokaltidningarna tenderade att vara mer

utförliga och personligt hållna. Därför var egenskaper – hos kvinnor såväl som hos män – rikligare förekommande i dessa medier.

År 1975 hade traditionen att beskriva jubilarer med olika åldersuttryck i princip upphört. Givet att genomsnittsåldern hade ökat kraftigt hade man kunnat förvänta sig en högre andel uttryck relaterade till ålder. Så blev inte fallet. Vissa uppgifter om att personen tidigare haft ett yrke eller pensionerat sig beskrev indirekt skiftet mellan två faser, men i övrigt förekom knappast längre uttryck som relaterade till jubilarens höga ålder. Traditionen att publicera hyllningar som beskrev ett födelsedagsfirande i efterhand hade helt upphört. Notiserna var också mycket kortare än tidigare och innehöll lite information. Precis som Gunilla Byrman iakttagit hade därmed de tidigare ofta förekommande värdeomdömena i notiserna försvunnit. Uppgifter om jubilarens relationer till släkt, vänner, grannar och kollegor var därmed också borta. Jubilaren presenterades i ensamt majestät. Födelsedagsfirandet hade blivit individuellt – och samtidigt något som i mindre grad uppmärksammades med en notis i tidningen.

Eftersom traditionen med födelsedagsnotiser påbörjades under 1900-talets första decennier har denna undersökning varit koncentrerad till halvseket fram till år 1975. Nästa undersökning av institutioner som fungerade som en form av privata ålderdomshem har dock ett rikt material redan från det sena 1800-talet och ända fram till slutet av 1960-talet. I följande kapitel redogör jag för hur kvinnor och män valde att formulera sig i relation till hög ålder och åldrande i ansökningshandlingar till dessa hem. Födelsedagsnotiserna kan uttryckas som ett material i vilket äldre personer *tilltalades*. Nu ska vi i stället få se hur hög ålder och åldrande formulerades när äldre personer *själva talade*.

3. Ansökningshandlingar

En av juni månads första dagar år 1884 ansökte en femtiofemårig änka om fri bostad i Nils Rosqvists stiftelse i Malmö. Kvinnan var en av många som tog tillfället i akt att ansöka om att bli en av de trettiosex lägenhetsinnehavarna i stiftelsens nyuppförda hus i korsningen Amiralsgatan och Föreningsgatan.²⁵² Hon hade tur och kunde den förste oktober samma år flytta in i lägenhet ”No 6” tillsammans med sin tjugoettåriga dotter.²⁵³

”[G]ammal och svag som jag är och alldeles döf, är det mig numera alldeles omöjligt längre kunna förtjena till mitt uppehälle, om jag fortfarande skall betala hyra”, skrev den femtiofemåriga kvinnan. I denna empiriska undersökning ser vi hur individer själva har valt att uttrycka sig och via intyg låtit framställa sig i ansökningar till fyra olika malmöstiftelser. Var det vanligt att, som i detta fall, presentera sig som gammal vid 55 års ålder? Fanns det flera sätt att presentera hög ålder och åldrande? Ändrades sätten att beskriva hög ålder och åldrande över tid? Detta är några av de frågor jag belyser i kapitlet.

Privata hem för gamla

Källmaterialet är hämtat från en typ av privata hem som med dåtidens språkbruk vände sig till ”pauvres honteux”. Nordisk familjebok beskrev det franska uttrycket på följande sätt år 1888:

Pauvres honteux [påvör ångtö'], »blygsamma fattiga», ett franskt uttryck, som förekommer redan under 16:de årh. och betecknar personer, hvilka lefva i fat-

²⁵² Malmö Stadsarkiv, Nils Rosqvists Stiftelse, E2 A Bifallna ansökningar 1884-1969, C.M.W. 1884-06-07. Försättningsvis används NRS för Nils Rosqvists stiftelse. Källhänvisning för de sökande avser initialer och datum för ansökans undertecknande. Jag har valt att bevara de sökandes anonymitet genom hela undersökningsperioden. När dokumentet har skrivits för mindre än sjuttio år sedan kan visst innehåll vara sekretessbelagt varför detta är en nödvändighet. Jag har dock avstått från namnpublicering även för tidigare perioder därför att de sökande sannolikt inte var medvetna om att deras brev skulle bli allmänt tillgängliga. Liknande reflektioner kring anonymitet gör exempelvis Maria Sundkvist och Cecilia Riving. Maria Sundkvist. *De vanartade barnen. Mötet mellan barn, föräldrar och Norrköpings barnavårdsnämnd 1903-1925*. Diss. Uppsala, 1994, s. 10; Cecilia Riving. *Icke som en annan människa. Psykisk sjukdom i mötet mellan psykiatrin och lokalsamhället under 1800-talets andra hälft*. Hedemora, 2008, s. 59-60.

²⁵³ NRS, D1 Förteckningar över lägenhetsinnehavare 1884-1971, ”Förteckning öfver innehavare af boningslägenheter uti Nils Rosqvists Stiftelse”, odat. Dotterns ålder framgår av Malmö, S:t Pauli, Församlingsbok, 31/12 1900, s. 504.

tigdom, men blygas att söka hjälp. I mindre vidsträckt bemärkelse nyttjas uttrycket om personer, som råkat i fattigdom efter att hafva sett bättre dagar. För att afhjelpa så beskaffad nöd har i alla tider den enskilda välgörenheten varit synnerligen verksam och lindrat mycket elände medelst tillfälliga understöd, årligt underhåll m. m. Men bäst har hon tvifvelsutän uppnått sitt syfte genom inrättandet af barmhertighetsanstalter med ändamål att särskildt bereda denna klass af olyckliga ett lugnt och fridfullt hem. I de flesta land finnas numera dylika anstalter. De skilja sig väsentligen från öfriga inrättningar af liknande slag, bl. a. derigenom att de uppställa särskilda fordringar i fråga om sökandenas samhällsställning m. m. /.../.²⁵⁴

Avgränsningen av "pauvres honteux" är långt ifrån enkel, vilket också antyds i artikeln. Hur denna avgränsning gjordes i praktiken när inrättningar försökte specificera sina målgrupper återkommer jag strax till. Av fortsättningen på artikeln i Nordisk familjebok framgår att sådana hem fanns "endast för qvinnor" och man gav tre exempel. Dessa uppgifter är inte korrekta. Antalet existerande hem var långt större än artikeln uppgav och därtill fanns flera hem som också tog emot män. Det senare var till och med fallet i ett av de tre nämnda hemmen, stiftelsen Eduard Magnus minne, där tre av trettioåtta lägenhetsinnehavare var män.²⁵⁵ Också i nästa upplaga av Nordisk familjebok från år 1915 uppgavs hem för pauvres honteux fortfarande endast vända sig till kvinnor. Fem hem omnämndes då.²⁵⁶ Diskrepansen mellan uppslagsboken och verkligheten var ännu större år 1915 eftersom många hem såg dagens ljus kring sekelskiftet 1900. Avhandlingens fyra malmöhem fanns exempelvis inte med trots att de startade under en period mellan 1870-tal och år 1903. Att samtliga malmöhem därtill välkomnade män förefaller ha varit tämligen okänt.

Bättre informerade än Nordisk familjebok var Svenska fattigvårdsförbundet. Det hade bildats år 1906 i syfte att skapa ett samarbete mellan offentliga och enskilda organisationer inom "fattigvård och välgörenhet"²⁵⁷ och publicerade under 1900-talets första decennier allt mer omfattande översikter över anstalter i landet. I den första "kalendern" från år 1911 gjordes en översikt över "fattigvårdsanstalter för vuxna" med en indelning i kommunala och "enskilda" hem.²⁵⁸ Den senare kategorin beskrevs som anstalter ämnade att "bereda vård och underhåll åt äldre, mer eller mindre arbetsoförmögna personer, av vilka en del äro sjuka".²⁵⁹

²⁵⁴ Nordisk familjebok, sökord "Pauvres honteux" (1888), <http://runeberg.org/nfal/0465.html>, hämtad 2010-04-12.

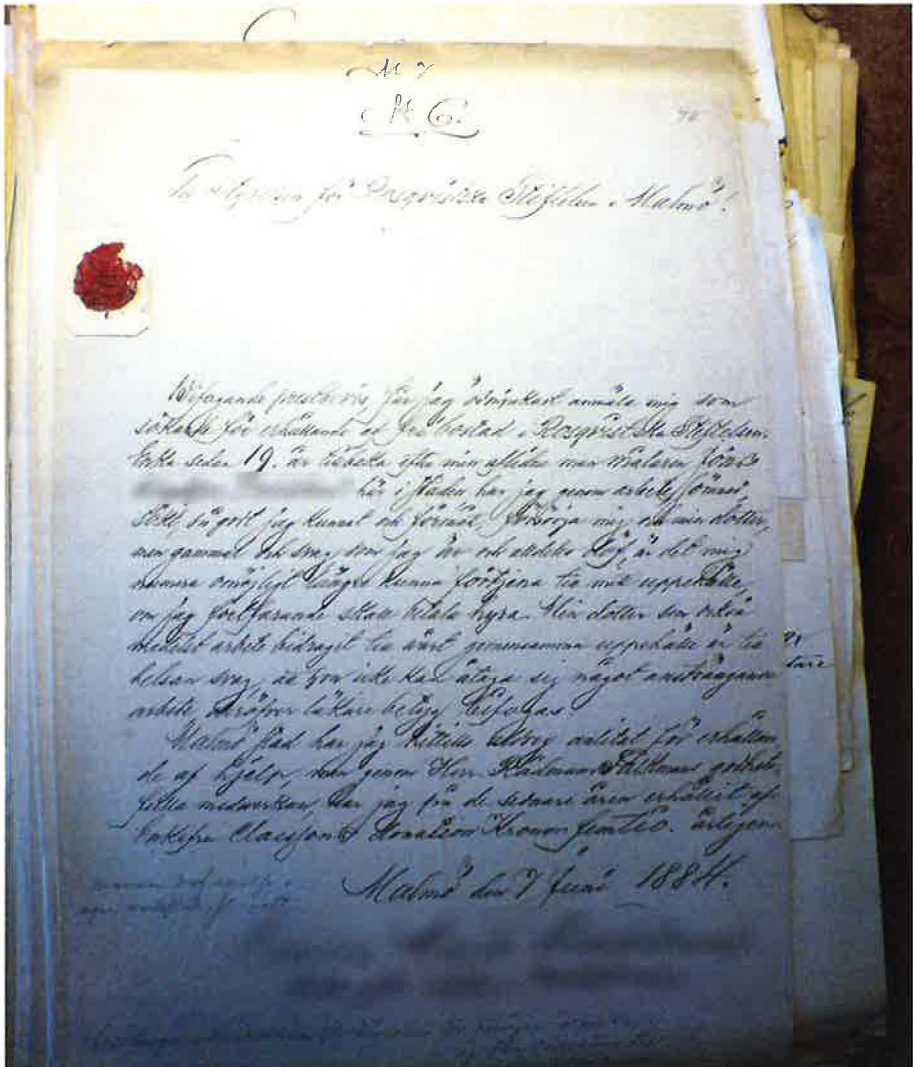
²⁵⁵ Göteborgs Stadsarkiv, Stiftelsen Eduard Magnus minne, Göteborgs stads fonder. F III: 1 1938 Handlingar rörande nybyggnad, F5A Hyreskontrakt med förteckning över boende, "Stiftelsen Eduard Magnus Minne" 1888-01-01.

²⁵⁶ Nordisk familjebok, sökord "Pauvres honteux" (1915), <http://runeberg.org/nfca/0178.html>, <http://runeberg.org/nfca/0179.html>, hämtad 2010-04-12.

²⁵⁷ Svenska fattigvårdsförbundet, *Svenska fattigvårdsförbundets kalender 1911*. Stockholm, 1910, s. 18.

²⁵⁸ Svenska fattigvårdsförbundet 1910, innehållsförteckning, s. V.

²⁵⁹ Svenska fattigvårdsförbundet 1910, s. 63-64.

Till Styrelsen för Rosqvistska Stiftelsen i Malmö!

Bifogande prestbevis får jag ödmjukast anmäla mig som sökande för erhållande af fri bostad i Rosqvistska Stiftelsen. Enka sedan 19 år tillbaka efter min aflidne man Målaren Jöns [...] Här i staden har jag genom arbete/sömnad sökt, så gott jag kunnat och förmått, försörja mig och min dotter men gammal och svag som jag är och alldeles döf, är det mig numera alldeles omöjligt längre kunna förtjena till mitt uppehälle, om jag fortfarande skall betala hyra. Min dotter som också medelst arbete bidragit till vårt gemensamma uppehälle är till helsan svag, att hon icke kan åtaga sig något ansträngande, deröfver läkarebetyg bifogas.

Malmö stad har jag hittills aldrig anlitat för erhållande af hjälp, men genom Herr Rådman Falkmans godhetsfulla medverkan, har jag på de sednare åren erhållit af Enkefru Claessons donation Kronor femtio årligen.

Malmö den 7 juni 1884

Ansökan till Nils Rosqvists stiftelse år 1884.

Källa: Malmö Stadsarkiv, Nils Rosqvists Stiftelse, E2 A Bifallna ansökningar 1884-1969,

C.M.W. 1884-06-07. Foto: Anna Rosengren,

Totalt listades 64 olika hem med helt olika karaktär, från Marskogs hospital med plats för "5 fattiga gamla pigor i Älghults socken" till Kung Oskar I:s minne för "mindre bemedlade fruntimmer av ståndsklass".²⁶⁰ Frånvaron av de fyra malmöhemmen visar dock att även 1911 års kalender var allt annat komplett.²⁶¹

I förbundets kalender från år 1925 hade förteckningen över "enskilda hem för gamla" ökat till 109 stycken och inkluderade tre av stiftelserna i Malmö.²⁶² Av presentationen av dessa hem framgick att de kunde skilja sig åt på flera punkter:

Enskilda hem för gamla.

Vid sidan av den kommunala omvårdnaden av gamla, obemedlade personer har på enskilt initiativ genom donationer och årliga avgifter i stor utsträckning olika slag av hem uppvuxit, förnämligast till hjälp för dem som sett bättre dagar, de s.k. *pauvres honteux*, men ock för dem, som efter tjänst hos enskilda eller bolag tilldelats pensioner, vilka dock ej äro tillräckliga för full försörjning och vård. Även finnas hem för medlemmar tillhörande olika yrkesgrupper eller religiösa samfund. Avsikten med den enskilda verksamheten är att tillförsäkra pensionärerna en tryggad ålderdom utanför fattigvården och att så långt ekonomiska tillgångar och kroppskrafter det medgiva bidra till, att var och en får åtnjuta förmånen av ett eget hem. Hemmen kunna därför uppdelas i olika slag:

Hem, där pensionärerna utan avgift eller mot låg avgift erhålla full försörjning och vård;

Hem, där bostad, värme och lyse erhålles utan avgift;

Hem, där endast bostad erhålles utan avgift; och

Hem, där bostad erhålles mot särskilt låg hyra.

Vid en del av hemmen kunna personer mot erläggande av en större summa en gång för alla få rätt till hemmens förmåner för all framtid.

Hemmens verksamhetsområden äro oftast avsedda för personer boende inom ett visst län eller viss kommun.

Det största antalet hem äro avsedda för kvinnor, och önskligt är att flera hem för män komma till stånd.²⁶³

Hemmen kunde sålunda ha olika målgrupper (*pauvres honteux*, tjänst hos enskilda eller bolag, yrkesgrupper, religiösa samfund och geografisk hemvist), men också olika erbjudande (från "full försörjning och vård" till hem som endast erbjöd reducerad hyra). Vad som inte framgår av citatet är att många av dessa "hem för gamla" i själva verket accepterade sökande i alla åldrar. För de hem

²⁶⁰ Svenska fattigvårdsförbundet 1910, s. 66, 64.

²⁶¹ Svenska fattigvårdsförbundet var medvetet om att översikten var ofullständig, även om denna ofullständighet främst avsåg uppgifterna om de olika anstalterna och inte antalet identifierade hem. Svenska fattigvårdsförbundet 1910, s.III.

²⁶² Svenska fattigvårdsförbundet. *Svenska fattigvårdsförbundets kalender 1925*. Stockholm, 1925, s. 187-200.

²⁶³ Svenska fattigvårdsförbundet 1925, s. 187.

som faktiskt hade en nedre åldersgräns var sextio år vanligast.²⁶⁴ Femtio år var den lägsta gräns som förekom och sjuttio år den högsta. Historikern Inger Ström-Billing har visat att hem även kunde ha *övre* åldersgränser. Så var fallet med Sällskapet De gamlas vänner i Stockholm som i början av 1900-talet införde en regel om att boende fick vara högst 75 år gamla vid inflyttningen.²⁶⁵ En annan historiker, Lena Milton, har studerat Sällskapet Vänner till Pauvres Honteux i Stockholm och noterar införandet av en övre åldersgräns också där. När sällskapet invigde ett nytt hem i Fredhäll i början av 1930-talet var ett av antagningsvillkoren att sökande inte fick vara äldre än sjuttio år gamla.²⁶⁶ Som kapitlet kommer att visa skulle införande av en övre åldersgräns för nyintagna bli aktuell också i en av malmöstiftelserna – även om det är tveksamt om detta nya villkor kommunicerades till de sökande.

Vad som inte heller framgår särskilt väl av citatet är den betydande skillnaden i avgifter. Vissa hem hade inga avgifter alls samtidigt som ett enkelrum i Stiftelsen Konung Oskar I:s minne år 1925 kostade 820 kronor årligen.²⁶⁷ För att få en känsla för avgiftens storlek kan vi jämföra med den årliga genomsnittsinkomsten i Sverige som vid samma tillfälle låg på 580 kronor, eller, varför inte, folkpensionen som 1926 utgick årligen med i snitt tjugo kronor för män och tolv för kvinnor.²⁶⁸ Förutom stora skillnader *mellan* hemmen kunde väsentliga skillnader förekomma också *inom* ett och samma hem. I fattigvårdskalendern för år 1911 beskrevs det tänkta klientelet i Sällskapet De gamlas vänner som "obemedlade fruntimmer från de s.k. bildade klasserna över 60 år".²⁶⁹ Inger Ström-Billing har emellertid visat att personer ibland donerade stora summor för att tillförsäkra en tidigare anställd plats i detta hem.²⁷⁰ Även Lena Milton har funnit att plats kunde beredas andra än dem som avsågs i stadgarna. Rum kunde exempelvis beviljas en person som hade åtagit sig att vara vårdarinna för en annan när den vårdade personen gått bort. I andra fall gick platser till styrelsens släktingar.²⁷¹ Olikheter

²⁶⁴ Åldersgränser angavs för 28 av 109 hem varav 14 inkluderade sextioårsgränsen. Svenska fattigvårdsförbundet 1925, s. 187-200.

²⁶⁵ Inger Ström-Billing. *Ett eget rum. Sällskapet De gamlas vänner 1895-1995*. Stockholm, 2002, s. 91. I 1925 års kalender uppgavs en lägre åldersgräns på sextio år med preciseringen att "[h]alvpensionär intages ej efter 70 år". Svenska fattigvårdsförbundet 1925, s. 190.

²⁶⁶ Lena Milton. *Jubileumsskrift Sällskapet Vänner till Pauvres Honteux*. 2003. Opublicerat manuskript vänligen skickat av författaren via e-post 2007-12-13, s. 55.

²⁶⁷ Svenska fattigvårdsförbundet 1925, s. 189.

²⁶⁸ SOU 1934:18. 1928 års pensionsförsäkringskommitté. *Betänkande med förslag rörande revision av den allmänna pensionsförsäkringen*. Stockholm, 1934, "Tab. 14 Nationalinkomsten samt inkomsten per huvud av totalbefolkningen [...]", s. 102; Åke Elmér. *Folkpensioneringen i Sverige. Med särskild hänsyn till ålderspensioneringen*. Lund, 1960, tabell IV:2 s. 195. Beloppen avser den icke inkomstprövade pensionen.

²⁶⁹ Svenska fattigvårdsförbundet 1910, s. 64.

²⁷⁰ Ström-Billing 2002, s. 63.

²⁷¹ Milton 2003, s. 26, 38. Även Sture Nilsson som studerat Sällskapet Pauvres honteux i Örebro konstaterar att en kvinna som sannolikt "inte kunde ha ansetts tillhöra 'ståndspersonsklassen'" flyttade in som en av de första hyresgästerna i slutet av 1800-talet. Sture Nilsson. *Från basar till boende. En berättelse om Pauvres honteux i Örebro*. Örebro, 2001, s. 19.

inom hemmet kunde även gälla de summor som lägenhetsinnehavarna skulle betala. Ström-Billing har visat att en årlig avgift på 1 200 kronor för vissa av de boende kunde vara noll kronor för ett antal ”fripensionärer”.²⁷² I praktiken kunde därför lägenhetsinnehavarna på ett och samma hem ha mycket olikartad social och ekonomisk bakgrund, även om hemmen enligt antagningsvillkoren enbart vände sig till begränsade grupper.

Som nämnts startade flertalet privata hem sin verksamhet under 1800-talets slut. Tabellen nedan är baserad på Svenska fattigvårdsförbundets kalender för år 1911 som innehöll uppgift om startår i många fall. Några hem hade anor ända från 1600-talet. Drottninghuset i Stockholm är mest känt och startade sin verksamhet år 1686.²⁷³ Som konstaterats är kalendern förvisso ofullständig i uppräkningsen av hem, och uppgift om startår saknas i ett antal fall. Det finns dock ingen anledning att tro att uppgifterna om startår inte skulle vara representativa.

Tabell 9. Privata hem för gamla utifrån starttidpunkt.

Period	Antal	Antal %
1600-talet	3	5 %
1700-talet	9	14 %
1800-talet	28	44 %
varav 1800-1849	4	
varav 1850-1899	24	
1900-talet	7	11 %
Uppgift saknas	17	27 %
Totalt	64	100 %

Källa: Svenska fattigvårdsförbundet. *Svenska fattigvårdsförbundets kalender 1911*. Stockholm, 1910, s. 63-72.

Förändring i demografi och giftermålsmönster bidrar till att förklara att så många privata hem uppstod vid denna tid och i så stor utsträckning riktade sig till kvinnor. Ekonomihistorikern Rolf Ohlsson pekar på betydelsen av stora födelsekullar under tidigt 1800-tal och därefter ökad livslängd och emigration. Utvecklingen medförde att Sverige under tidigt 1900-tal hade världens äldsta befolkning.²⁷⁴ Andelen personer över sextio år hade legat kring 8-9 procent under stora delar av 1800-talet. Under de sista decennierna steg andelen och uppgick i början av 1900-talet till 12 procent.²⁷⁵ Till den allmänna demografiska utvecklingen kommer situationen för kvinnor. Gunnar Qvist har visat att andelen

²⁷² Ström-Billing 2002, s. 52.

²⁷³ Björn Hallerdt. *Drottninghuset 300 år*. Stockholm 1986.

²⁷⁴ Rolf Ohlsson. ”Demografiska aspekter på det svenska välfärdssamhällets uppkomst och framväxt” i *En vänbok till Per Gunnar Edebalk*, Lars Harrysson, Ove Mallander och Jan Petersson, red. Meddelanden från Socialhögskolan 2003:2. Lund, 2003, s. 103-105.

²⁷⁵ Statistiska centralbyrån. *Historisk statistik för Sverige Del 1. Befolkning 1720-1967*. Stockholm, 1969, tabell 16, s. 68.

ogifta kvinnor i åldrarna 20-45 år ökade markant under 1800-talets första hälft.²⁷⁶ På liknande sätt har Sten Carlsson påtalat att andelen ogifta kvinnor i åldrarna 60-69 år nådde ett maximum med 21 procent under 1870-talet.²⁷⁷ Det finns därmed en stor överensstämmelse mellan den tidpunkt då andelen ogifta äldre kvinnor nådde sin kulmen, och den period då majoriteten av enskilda hem för gamla såg dagens ljus. ”För ogifta kvinnor var möjligheterna till en egen karriär och eget hem få”. Så uttrycker sig etnologerna Jonas Frykman och Orvar Löfgren och ger samtidigt en träffsäker förklaring till uppkomsten av de många stiftelserna för kvinnor.²⁷⁸

Flertalet hem etablerades med andra ord strax efter ståndssamhällets upplösning. En viss utjämning mellan stånden hade skett redan tidigare,²⁷⁹ men år 1866 ersattes riksdagens fyra politiska stånd adel, präster, borgare och bönder med två kamrar. Att exempelvis Kung Oskar I:s minne presenterades som ett hem riktat till ”mindre bemedlade fruntimmer av ståndsklass” i 1911 års fattigvårdskalender visar att idén om olika stånd levde kvar långt efter 1866 års reform. Historikern Lars Edgren visar också att termen ”borgare” var fortsatt spridd även långt efter det att ”[b]orgarna som en juridiskt avgränsad grupp i det svenska samhället [...] förlorat sin betydelse”. Termen användes för att ”beteckna de flesta grupper i det sena 1800- och 1900-talets samhälle som står utanför arbetarklassen”.²⁸⁰ Som vi ska se skulle många sökande använda denna term i ansökningarna till Nils Rosqvists stiftelse år 1884.

De privata hemmen ”för gamla” var sålunda en heterogen samling inrättningar som tillkommit under inbördes mycket olika förutsättningar. Även bland de fyra malmöhem som ingår i studien fanns skillnader med avseende på vilka grupper de riktade sig till. Hemmen instiftades i en tid då Malmö utvecklades mycket starkt. Stadens befolkning ökade närmast explosionsartat under slutet av 1800-talet och början av 1900-talet. Från dryga 13 000 invånare år 1850 hade stadens befolkning vuxit till nära det femdubbla år 1900. Det kan jämföras med befolkningen i sin helhet som under samma period ökade med mindre än 50 procent. Fortfarande under 1900-talets första decennier ökade befolkningen kraftigt; under de två första decennierna var ökningstakten högre än Stockholms.²⁸¹

I Malmö skapades sysselsättning genom utbyggnad av hamnen, järnvägsbyggen och anläggning av nya fabriker. Detta bidrog till den stora inflyttningen.

²⁷⁶ Gunnar Qvist. ”Ett perspektiv på den s.k. kvinnoemancipationen i Sverige” i *Historisk tidskrift*, 1977:2, s. 156.

²⁷⁷ Sten Carlsson. *Fröknar, mamseller, jungfrur och pigor. Ogifta kvinnor i det svenska ståndssamhället*. Uppsala, 1977, tabell 1 s. 12-13.

²⁷⁸ Jonas Frykman och Orvar Löfgren. *Den kultiverade människan*. Lund, 1979, s. 84.

²⁷⁹ Sten Carlsson. *Ståndssamhälle och ståndspersoner 1700-1865. Studier rörande det svenska ståndssamhällets upplösning*. Lund, 1973.

²⁸⁰ Lars Edgren. *Nationalencyklopedin*, sökord ”Borgare”, <http://www.ne.se/lang/borgare>, hämtad 2010-04-20.

²⁸¹ Statistiska centralbyrån 1969, tabell 12, s. 61-62, tabell 13, s. 63-64, tabell 16, s. 68.

Tillvaron var dock mycket svår för många av stadens invånare. Fattigdomen var stor och de sanitära förhållandena undermåliga i stora delar av staden.²⁸²

Sedan det sena 1800-talet hade staden ett kvinnoöverskott som vid sekelskiftet stigit till cirka 15 procent.²⁸³ Den tidigare diskuterade demografiska situationen som avsåg landet i sin helhet gällde därför i hög grad även Malmö. De fyra studerade malmöhemmen är (namn och år från vilket bostäder tillhandahållits):

- Anna Margarethas stiftelse, cirka 1875
- Nils Rosqvists stiftelse, 1884
- Ingrid Petronella Ohlssons stiftelse, 1890
- Dahlgrenska stiftelsen, 1903

Hemmen är valda dels för att de tog emot både kvinnliga och manliga sökande, dels för att många ansökningshandlingar finns bevarade. Alla fyra hem har tillkommit genom att en förmögen person testamenterat en större summa pengar till bostäder åt behövande ur olika samhällsgrupper. Hur dessa grupper precisades skilde sig mellan de olika donatorerna.

Boktryckare Niclas Hansson Thomson hade grundat ett hem som han kallade *Anna Margarethas stiftelse* efter sin mor.²⁸⁴ Han formulerade sig så här i sitt testamente från år 1867:

I detta hus erhålla fattige Borgare, Borgarenskor, Tjenstemansenskor och afl. Tjenstemäns och Borgares gamla döttrar fri bostad. Och på det denna stiftelse måtte kunna blifva en hjälp äfven för dem, som fordom sett bättre dagar, och utan eget förvållande råkat i fattigdom, har jag indelat huset till hälften i lägenheter med två rum och kök och andra hälften med ett rum och kök, hvilka alla lägenheter böra vara så väl conditionerade, att de kunna utgöra en tarflig men anständig bostad för så kallade 'Pauvres Honteux'.²⁸⁵

Under åren som följde lät Thomson bygga en fastighet vid Jerusalemsgatan, och i ett tillägg till testamentet från år 1873 förordade han att byggnaden skulle "användas till den i mitt testamente föreskrifna Stiftelse, under namn af Anna Margarethas Stiftelse, så snart omständigheterna sådant medgifva".²⁸⁶ Thomson dog år 1874 och strax därefter påbörjade hemmet sin verksamhet.

²⁸² Oscar Bjurling. *Stadens fattiga. En studie över fattigdom och fattigvård i Malmö*. Malmö, 1956.

²⁸³ Malmö stads årsboks nämnd. *Malmö stads årsbok 1925*. Malmö, 1925, tabell 9, s. 343.

²⁸⁴ Malmö Stadsarkiv, Anna Margarethas Stiftelse, Arkivförteckning, Historik. Försättningsvis används förkortningen AMS för Anna Margarethas stiftelse.

²⁸⁵ AMS, A1 Stiftelseurkunder 1874-1914, Testamente 1867-09-24. (Även i tryckt form i Bi-hang Nr 87 till Malmö stadsfullmäktiges protokoll år 1914 "Om förvaltning av Anna Margarethas stiftelse". AMS, A1 Stiftelseurkunder 1874-1914. Denna version avviker i vissa detaljer från den förra.)

²⁸⁶ AMS, A1 Stiftelseurkunder 1874-1914, Testamente 1867-09-24.

Rosqvists stiftelse fick sitt namn efter grundaren som tillhörde det styrande skiktet i Malmö under 1800-talets senare hälft. Han saknade arvingar och lät testamentera sin förmögenhet till olika välgörande ändamål.²⁸⁷ Enligt testamentet skulle 100 000 kronor användas för en stiftelse för "behöfvande personer, tillhörande Malmö samhälle, så väl män som kvinnor af näringsidkande och tjänstemannaklassen". I testamentet preciserade Rosqvist att bostäderna var tänkta för "personer, hvilka sett bättre dagar men genom olyckor kommit i behöfvande ställning". För den händelse att stiftelsen fick flera sökande än den kunde ta emot angav testamentet att den "som är genom ålderdom eller sjuklighet mest urständsat att sig försörja må erhålla företräde framför [...] sådana, som ännu hafva mera arbetsförmåga i behåll".²⁸⁸ Fastigheten uppfördes år 1883 enligt inskriptionen ovanför stiftelsens huvudingång (se foto). De första lägenhetsinnehavarna flyttade in den första oktober året därpå.²⁸⁹

Nils Rosqvists stiftelse, Malmö. Foto: Anna Rosengren.

Ingrid Petronella Olssons stiftelse uppkallades efter en kvinnlig donator med samma namn. År 1882 lät fröken Ingrid Petronella Olsson testamentera sin

²⁸⁷ NRS, Arkivförteckning, Historik.

²⁸⁸ NRS, A1 Stiftelseurkunder (1881)-1971. "Avskrift. Testamente", år 1881.

²⁸⁹ NRS, D1 Förteckningar över lägenhetsinnehavare 1884-1971, "Förteckning öfver innehavare af boningslägenhet uti Nils Rosqvists stiftelse", odat.

kvarlätenskap till ”en stiftelse, hvars syfte skall vara att bereda passande bostad åt ålderstigna och fattiga personer inom staden, hvilka innehaft en lyckligen ekonomisk ställning, men på grund af inträffade motgångar befunnes vara i behof av sådan hjälp”.²⁹⁰ I kvarlätenskapen ingick en fastighet mellan Grynbodgatan och Hospitalsgatan på nuvarande Väster i Malmö. I en byggnad från 1870-talet och en något senare uppförd gårdsbyggnad kom stiftelsens lägenheter att inrymmas.²⁹¹ I september år 1890 flyttade de första hyresgästerna in i tretton tvårumslägenheter och sex mindre lägenheter om vardera ett rum.²⁹²

Tretton år senare tog *Dahlgrenska stiftelsen* emot sina första lägenhetsinnehavare. Gustaf Dahlgren var en framgångsrik guldsmed vid 1800-talets mitt.²⁹³ I sitt testamente angav Dahlgren att hans kvarlätenskap skulle ”tillfalla och för everdliga tider tillhöra en fond benämnd ’Dahlgrenska stiftelsen’, för det ändamål, som uti serskilt såsom tillägg till detta testamente af mig uppgjortt reglemente närmare innehåller”.²⁹⁴ År 1890 hade stiftelsen fått lagfart på en tomt i kvarteret Sofia,²⁹⁵ alldeles intill S:t Pauli kyrka och bara en knapp kilometer öster om Nils Rosqvists stiftelse. En pristävling i arkitektur utlystes och bidraget från Axel Anderberg, känd för att ha ritat Operan i Stockholm och även Johanneskyrkan i Malmö, vann första pris år 1900.²⁹⁶ I slutet av november 1902 annonserade styrelsen i dagspressen om vart man kunde vända sig för att få formulär till ansökan om inträde i Dahlgrenska stiftelsen.²⁹⁷ Sökande måste vara ”välfrejdad och hafva uppnått 50 års ålder” och fick ”icke tillhöra lägre arbetsklassen”.²⁹⁸

Det hade funnits en uppenbar vacklan i hur hårt man skulle betona att ”lägre arbetsklassen” var exkluderad. I det första handskrivna utkastet hade Dahlgrens medarbetare Fredrik Nilsson beskrivit att ”en hvar välfrejdad person, dock icke ur lägre arbetsklassen” var behörig att söka, men sedan ändrat sin egen formulering så att den exkluderade gruppen beskrevs först: ”med undantag af person ur

²⁹⁰ Malmö Stadsarkiv, Ingrid Petronella Olssons stiftelse, E2 Korrespondens 1940-1971, ”Anteckningar om Ingrid Petronella Olssons Stiftelse”, ”Testamente” samt Arkivförteckning, Historik. Försättningsvis används förkortningen IPOS för Ingrid Petronella Olssons stiftelse.

²⁹¹ IPOS, E2 Korrespondens 1940-1971, Koncept för brev ”Till Konungen”, 1964, s. 2.

²⁹² IPOS, D1 Liggare 1890-1971, Förteckning över lägenhetsinnehavare.

²⁹³ Malmö Stadsarkiv, Dahlgrenska stiftelsen, Arkivförteckning, Historik. Försättningsvis används DS för Dahlgrenska stiftelsen.

²⁹⁴ DS, A1 Stiftelseurkunder 1875-1921, ”Testamente”, år 1875.

²⁹⁵ DS, Arkivförteckning, Historik.

²⁹⁶ Bengt Andersson. *Värnhem och Rörsjöstaden runt östra Malmö*. Höör, 2008, s. 45; Anders Franzén. ”Dahlgrenska stiftelsen. En etnologisk studie av enskild välgörenhet” i *Elbogen Malmö fornminnesförening* nr. 18 1988, s. 109, 113.

²⁹⁷ Sydsvenska Dagbladet 1902-11-25.

²⁹⁸ DS, F1 Ämnesordnade handlingar 1899-1978, Stiftelsens reglemente 1880-1949, ”Vilkoren för upptagning i Dahlgrenska stiftelsen”, odat. samt E2 Ansökningshandlingar 1902-1937. Den angivna maximiinkomsten på 720 kronor överensstämmer med det förtryckta formuläret från år 1902 varför villkoren bör vara skrivna samma år.

den lägre arbetsklassen, en hvar annan af god välfrejdad”.²⁹⁹ Den slutliga versionen påminde dock mest om den första.

Dahlgrenska stiftelsen välkomnade därmed en något vidare krets av sökande än övriga malmöhem i studien. En sammanställning av de villkor som formade hemmens målgrupp visas nedan. Endast Dahlgrenska stiftelsen fastställde en lägre åldersgräns (femtio år). Ingrid Petronella Olssons stiftelse riktade sig i mer allmänna ordalag till ”ålderstigna och fattiga personer inom staden”. De andra två hemmen hade inga formuleringar om att de vände sig till äldre personer.

Tabell 10. Målgrupp för fyra malmöhem.

Stiftelse	Beskrivning av målgrupp
Anna Margarethas stiftelse	”I detta hus erhålla fattige Borgare, Borgareenkor, Tjenstemansenkor och afl. Tjenstemäns och Borgares gamla döttrar fri bostad. Och på det denna stiftelse måtte kunna blifva en hjälp äfven för dem, som fordom sett bättre dagar, och utan eget förvällande råkat i fattigdom [...]” [...] tarflig men anständig bostad för så kallade ’Pauvres Honteux’”.
Nils Rosqvists stiftelse	”bereda bostad åt behöfvande personer, tillhörande Malmö samhälle, så väl män som kvinnor av näringsidkande och tjänstemannaklassen”
Ingrid Petronella Olssons stiftelse	”ålderstigna och fattiga personer inom staden, hvilka innehaft en lyckligen ekonomisk ställning, men på grund af inträffade motgångar befunnes wara i behof av sådan hjälp”
Dahlgrenska Stiftelsen	”välfrejdad och hafva uppnått 50 års ålder” och ”icke tillhöra lägre arbetsklassen”

Hemmen hade många sökande långt in på 1900-talet. Vid 1900-talets mitt hade hemmen dock börjat få ekonomiska bekymmer som på 1960-talet verkade ha nått svårhanterliga proportioner. Dahlgrenska stiftelsen hade börjat tära på sitt kapital redan under 1940-talet.³⁰⁰ Ett sätt att försöka hjälpa upp ekonomin var genom att successivt ta bort den tidigare hyresbefrielsen och införa stigande bränsleavgifter.³⁰¹ De finansiella problemen fortsatte under 1950-talet, inte minst på grund av dyra reparationer.³⁰² Inför de nödvändiga men kostsamma renoveringar som väntade beslutade styrelsen år 1965 att verksamheten skulle upphöra och tomten säljas till Malmö stad.³⁰³ I mitten av 1970-talet hade stiftelsen endast tre

²⁹⁹ DS, F1 Ämnesordnade handlingar 1899-1978, Stiftelsens reglemente 1880-1949, ”Reglemente för Dahlgrenska Stiftelsen i Malmö”, handskrivet utkast daterat år 1880, § 14.

³⁰⁰ Franzén 1988, s. 118.

³⁰¹ Malmö Stadsarkiv, Malmö Stadsfullmäktiges protokoll år 1945, bihang nr. 303; år 1949 bihang nr. 193; år 1952, bihang nr. 285.

³⁰² För att avhjälpa situationen försågs testamentet år 1956 med ett tillägg som möjliggjorde uttag av extra avgifter motsvarande vissa kommunala tillägg. Malmö Stadsarkiv, Malmö Stadsfullmäktiges protokoll år 1956, bihang 1956 nr 225.

³⁰³ Franzén 1988, s. 119.

hyresgäster kvar, och i mars 1978 revs byggnaden under stora protester.³⁰⁴ Endast ljuskronan från stiftelsens kapell samt delar av dess träpanel har bevarats.³⁰⁵

Anna Margarethas stiftelse meddelade visserligen i en skrivelse från år 1963 att "[k]apitalbehållningen snarast ökar". Däremot hade stiftelsen svårigheter "att få personer att bo i dessa omoderna lägenheter".³⁰⁶ Två år senare såldes fastigheten och revs strax efteråt.³⁰⁷ Ingrid Petronella Olssons Stiftelse hade vid samma tid bekymmer med både ekonomi och rekrytering. En beskrivning från år 1964 vittnar om detta:

I likhet med andra inrättningar av ifrågavarande slag har Ingrid Petronella Olssons stiftelse numera vissa svårigheter att uppfylla sitt ändamål, främst beroende på den allmänna samhällsutvecklingen. Byggnaderna är sålunda omoderna och mindre lämpliga som bostäder åt äldre personer, Centralvärme och Wc finnes visserligen installerat sedan tio år, men badrum saknas helt. Bostadsstandarden uppgår således ej till vad som erbjuds pensionärer inom den öppna bostadsmarknaden. Ehuru samtliga lägenheter nu är upptagna har vissa rekryteringssvårigheter redan märkts och efterfrågan torde bli ännu mindre i framtiden. Vidare är stiftelsens ekonomi ansträngd och tillgängliga medel finnes ej för nödvändiga reparationer.³⁰⁸

Fem år senare upphörde bostadsverksamheten i Ingrid Petronella Olssons stiftelse.³⁰⁹ När så skedde år 1969 var Anna Margarethas stiftelse redan nedlagd och Dahlgrenska stiftelsen hade fattat beslut om att bostadsverksamheten skulle upphöra. Det enda hem som överlevde 1960-talet – och det under svåra ekonomiska förhållanden – var Nils Rosqvists stiftelse som år 1970 flyttade verksamheten till en nybyggd fastighet på Friisgatan i Malmö. Att tre av fyra malmöhem lades ner före undersökningsperiodens slut år 1975 är i överensstämmelse med utvecklingen i landet i sin helhet. Anders Åman har visat att flera hem för "pauvres honteux" som startat decennierna kring sekelskiftet 1900 hade upphört med sin verksamhet kring år 1950.³¹⁰ Vid sidan av Nils Rosqvists stiftelse fanns dock även andra hem i Sverige som på motsvarande sätt fortsatte sin bostadsverksamhet. Sällskapet Vänner till Pauvres Honteux tog emot sina sexton första hyresgäster hösten 1863 och har ännu idag verksamhet i Fredhäll och Nockeby i

³⁰⁴ Franzén 1988, s. 120.

³⁰⁵ Sven Rosborn. "En nyckel kvar av Dahlgrenska stiftelsen" i *Malmömagasinet* nr 45, 2005, s. 26.

³⁰⁶ AMS, E1 Korrespondens 1928-1977 (spridda år). Enkät svar till Drätselkammaren i Malmö 1963.

³⁰⁷ AMS, Arkivförteckning, Historik.

³⁰⁸ IPOS, E2 Korrespondens 1940-1971, Koncept för brev "Till konungen", 1964, s. 2-3.

³⁰⁹ IPOS, Arkivförteckning, Historik.

³¹⁰ Anders Åman. *Om den offentliga vården. Byggnader och verksamheter vid svenska vårdinstitutioner under 1800- och 1900-talen. En arkitekturhistorisk undersökning*. Stockholm, 1976, s. 147.

Stockholm.³¹¹ Den ideella föreningen beslutar fortfarande över antagningen medan möjlighet till hemtjänst ingår som en del av Stockholms stads service till äldre.³¹² En nästan lika lång historia har Stiftelsen för Pauvres Honteux i Örebro. Verksamheten startade i slutet av 1800-talet, och i början av 2000-talet hade stiftelsen en väntelista på flera hundra personer.³¹³

Efter denna presentation av hemmens tillkomst och avveckling ska jag närmare precisera det källmaterial som utgör föremål för analysen, ansökningarna.

Brev från två århundraden

Materialet i detta empiriska kapitel består alltså av ansökningar från fyra privata stiftelser i Malmö. Men vad är egentligen en ansökan? Hur ska denna typ av källmaterial betraktas? Dessa frågor diskuteras nedan.

Ansökningshandlingar som styrda källor

Ansökningarna innehåller stora mängder uppgifter om de sökande. Vanligen skrev den sökande ett personligt formulerat brev, vilket ger ansökningarna ett tydligt självbiografiskt drag. Den självbiografiska karaktären framhålls av den amerikanske historikern David Troyansky som studerat änkors ansökningar om pension till det franska justitieministeriet i början av 1800-talet.³¹⁴ Även de nederländska historikerna Monique Stavenuiter och Karin Bijsterveld betonar likheterna mellan ansökningshandlingar och andra former av självbiografiska dokument.³¹⁵

I svensk historisk forskning har ansökningshandlingar använts endast i begränsad utsträckning. Ansökningar har då främst förekommit som kompletterande material för att exemplifiera eller konkretisera ett visst förhållande. Jag ser särskilt två skäl till att ansökningshandlingar har varit sparsamt förekommande. En grundläggande anledning är att ansökningar många gånger inte har sparats. De har ofta gallrats i arkiven eller på andra sätt gått förlorade. Signe Thullberg exemplifierar dock med ett antal ansökningshandlingar till fattigvården från

³¹¹ Sällskapet Vänner till Pauvres Honteux, <http://www.svph.se/default.asp?Content=Category-ID&levelID=120&CategoryID=121>, hämtad 2010-04-21.

³¹² Stockholms stad, <http://www.stockholm.se/-/Serviceenhetsdetaljer/?enhet=48b75ca57-b1244eb9ee4b7c770c99abd>, hämtad 2010-04-21.

³¹³ Nilsson 2001, s. 8-23, 90.

³¹⁴ David G. Troyansky. "‘I was wife and mother’: French widows present themselves to the ministry of justice in the early nineteenth century" i *Journal of Family History* vol. 25:2 2000, s. 203.

³¹⁵ Monique Stavenuiter och Karin Bijsterveld. "Introduction: Long Lives, Silent Witnesses – Elderly Women in the Past" i *Journal of Family History* vol. 25:2 2000, s. 200.

slutet av 1800-talet i sin historik över äldrevården i Stockholm.³¹⁶ Ett källmaterial som i flera avseenden liknar ansökningshandlingar är enskilda personers brev till myndigheter. Maria Sundkvist framhåller att brev från föräldrar och barn sällan finns bevarade i sin avhandling om barnavårdspolitik i början av 1900-talet. Därmed framgår det sällan ”på vilket sätt barnen och föräldrarna själva skulle ha beskrivit sin situation”. I stället förmedlas den med ett ovanifrånperspektiv via lärare, läkare och fattigvårdspersonal.³¹⁷

Ett andra möjligt skäl är att ansökningar kan förefalla problematiska ur ett källkritiskt perspektiv. Detta drag delar ansökningshandlingar med födelsedagsnotiser, om än av delvis andra skäl. Innehållet i en ansökan är till stora delar styrt av antagningsvillkoren. En ansökan skrivs därtill med det uttalade syftet att skribenten ska bli antagen. Det finns därför mycket som talar för att den sökande kommer att formulera sig på ett sådant sätt att villkoren framstår som uppfyllda. Monique Stavenuiter reflekterar över skribetens syfte i sin analys av ansökningar till ett hem för äldre kvinnor i Amsterdam. Stavenuiter framhåller att hemmet utgjorde ett åtråvärt alternativ för de sökande som därför ”tried to present themselves as best they could”.³¹⁸ Hon lyfter med andra ord fram hur syftet bakom ansökan – att få komma in på det attraktiva hemmet – får till följd att de sökande anstränger sig för att ge ett fördelaktigt intryck. Eftersom en ansökan skrivs med tanke på hur innehåll och form ska uppfattas får mottagaren därmed stort inflytande. Ansökningar präglas därför inte i första hand av spontanitet och slumpmässighet. Mottagaren bestämmer också ensidigt om en ansökan ska beviljas eller avslås. Kommunikationen är således inte jämbördig och maktaspekten är därför mycket påtaglig.

Forskare som vill använda ansökningar som faktaunderlag kan därmed finna materialet problematiskt. Men om fokus i stället riktas mot det sammanhang i vilket berättelsen uppstår och de uttryck som var möjliga blir ansökningarna å andra sidan mycket intressanta. I regel kände inte skribent och mottagare varandra. Distans och avsaknad av förtrolighet präglar därför relationen. Det finns därför anledning att anta att de sammanhang som de sökande valde att relatera till var av en relativt allmän art. Ansökningarna har därmed potential att förmedla tämligen allmänna uppfattningar om hur hög ålder och åldrande uppfattades. Detta gör dem värdefulla. David Troyansky argumenterar på liknande sätt för att ansökningar är lämpliga för att fånga samtidens föreställningar. Han menar att ansökningsbrev innehåller retoriska strategier som bland annat ”invol-

³¹⁶ Signe Thullberg. *Historik över Stockholms äldreomsorg*. Stockholm, 1990, s. 47-49. Även historikern Birgitta Jordansson exemplifierar med ansökningar. Birgitta Jordansson. *Den goda människan från Göteborg. Genus och fattigvårdspolitik i det borgerliga samhällets framväxt*. Diss. Lund, 1998, s. 127-128.

³¹⁷ Sundkvist 1994, s. 33.

³¹⁸ Monique Stavenuiter. ”’Younger People are Preferred’: The Self-Images of Elderly Women Represented in their Letters to a Dutch Almshouse, 1885-1940” i *Journal of Family History* vol. 25:2 2000, s. 213.

ve the construction and manipulation of images and self-images” av den sökande.³¹⁹ Den svenska historikern Maria Nyman för liknande resonemang i sin analys av sjömansänkors begäran om pension vid mitten och slutet av 1700-talet: ”De orsaker kvinnorna nämner avspeglar troligtvis också den samhälleliga normen för vad som ansågs som berättigade kriterier för understödserhållande, vem som ansågs vara en ’rätt’ bidragstagare”.³²⁰ Resonemanget gäller i hög grad även den korrespondens från föräldrar till myndigheter som Maija Runcis analyserat. Baserat på sin undersökning av tvångsomhändertagande av barn betonar Runcis: ”vi kan knappast hitta ’sanningen’ om hur barnens och föräldrarnas situation såg ut i verkligheten”. Däremot kan materialet användas för att studera ”föräldrarnas argumentation och motstånd mot myndigheterna samt hur myndigheternas agerande och motiv för omhändertagande förändrats över tid”.³²¹

Sammantaget präglas ansökningshandlingar av antagningsvillkoren, den sökandes uttalade syfte att bli antagen, mottagarens makt att bevilja eller avslå en ansökan samt av distansen mellan sändare och mottagare. Dessa fyra drag gör att jag kallar ansökningar *styrda källor*. Den styrda karaktären gör ansökningar intressanta både för synkrona och diakrona studier. I allmänhet är situationen likartad för alla sökande vid ett visst tillfälle med avseende på villkor, syfte, makt och känslomässigt avstånd. Om två sökande *ändå* argumenterar på olika sätt så fångar materialet samtidigt förekommande och till sitt innehåll olika uppfattningar om hur hög ålder och åldrande beskrivs. Ett sådant resultat vore naturligtvis intressant. Ansökningarnas styrda karaktär gör dem också intressanta för studier över tid. Ändringar av ansökningsvillkoren vore i sig ett tecken på att förändring ägt rum. Men man kan även tänka sig att argumentationen genomgår förändringar också utan att villkoren ändrats. Liksom i fallet med hyllningar, som Agneta Lilja ser som bundna ”av formella krav på språk och stil”, skulle en förändring över tid i ansökningshandlingarnas innehåll eller form vara intressant *särskilt* mot bakgrund av att det rör sig om ett så styrt material.

I vilken mån sökande uttryckte sig olika om hög ålder och åldrande i de synkrona och diakrona analyserna kommer snart att framgå. Först ska dock materialet från de olika malmöhemmen presenteras.

Ansökningar till fyra malmöstiftelser

För att kunna identifiera åldersuttryck under avhandlingens undersökningsperiod, cirka 1875-1975, har jag gjort nedslag i materialet. Utgångspunkten har varit att göra nedslag med tjugofem års intervall. Materialets beskaffenhet har dock inte alltid tillåtit detta. Tabellen nedan ger en översikt över de ansökningar som analyserats.

³¹⁹ Troyansky 2000, s. 203.

³²⁰ Maria Nyman. ”Stockholms sjömanshus och sjömansänkor som dess understödstagare, 1750-1800” i *Forum Navale* nr. 58 2003, s. 63.

³²¹ Maija Runcis. *Makten över barnen*. Falun, 2007, s. 33.

Tabell 11. Analyserade ansökningshandlingar.

Stiftelse	1884	1900	1925	1940	1950	1966 ³²²	Samtliga perioder
Anna Margarethas stiftelse	0	3	15	2	0	0	20
Nils Rosqvists stiftelse	65	6	7	5	0	21	104
Ingrid Petronella Olssons stiftelse	0	9	24	31	9	0	73
Dahlgrenska stiftelsen	0	126	34	8	27	0	195
Totalt	65	144	80	46	36	21	392

Källa: AM E2 Ansökningshandlingar 1894-1941; NRS, E2 A Bifallna ansökningar 1884-1969, E2 B Avslagna ansökningar 1884; IPOS E1 A Beviljade ansökningar 1907-1958, E1 B Ansökningshandlingar 1892-1944; DS E2 Ansökningshandlingar 1902-1937, E2 Ansökningshandlingar 1940-1961.

De äldsta bevarade ansökningarna är från Nils Rosqvists stiftelse inför öppnandet år 1884 och utgör det första nedslaget i källmaterialet. För perioden kring sekelskiftet 1900 finns ansökningshandlingar bevarade från samtliga hem. Det i särklass största materialet kommer från Dahlgrenska stiftelsen som startade sin verksamhet år 1903. Från denna stiftelse finns inte bara ett mycket stort antal ansökningshandlingar utan även hemmets förteckning över inkomna ansökningar har arkiverats. Det betyder att det går att fastställa hur stor del av det totala antalet inkomna ansökningar som har bevarats till eftervärlden. I Dahlgrenska stiftelsens fall rör det sig om nära 90 procent vid öppningstillfället. Den stora mängden beviljade och ännu fler icke beviljade ansökningar från samma tillfälle ger stora möjligheter att studera i vilken mån de sökande använde olika åldersuttryck. Både för perioden kring år 1925 och 1940 finns ansökningshandlingar bevarade från samtliga hem. Anledningen till att jag har gjort ett extra nedslag kring år 1940 är jag ville studera eventuella förändringar i förhållande till höjningen av folkpensionerna som trädde i kraft år 1948. Kring år 1950 finns ansökningar bevarade från Dahlgrenska stiftelsen och Ingrid Petronella Olssons stiftelse. Det har inte varit möjligt att efter ytterligare tjugofem år göra ett sista nedslag vid undersökningsperiodens slut år 1975. Ingrid Petronella Olssons och Anna Margarethas stiftelse hade båda upphört med bostadsverksamheten och i Dahlgrenska stiftelsen fanns endast enstaka hyresgäster kvar. De senaste ansökningshandlingarna är från Nils Rosqvists stiftelse inför flytten till den nya fastigheten på Friisgatan. Flytten föranledde ansökningar och brev under 1960-talets sista år både från personer som inte tidigare bott i stiftelsen och från ett antal personer som var hyresgäster i den gamla fastigheten.

Det bevarade antalet ansökningar är således ojämnt fördelat mellan de olika perioderna. De två första undersökningstillfällena motsvarar mer än hälften av det totala antalet ansökningar. Analysen får därför en stark tyngdpunkt på dessa

³²² Med undantag för år 1884 har mer än ett år undersökts i perioderna, se respektive avsnitt.

tidigare perioder. Särskilt två faktorer bidrar till att förklara detta förhållande. När en stiftelse stod i begrepp att starta sin verksamhet första gången mottog den ett stort antal ansökningar. Därefter mottog hemmen i regel bara något tiotal ansökningar per år. Detta är en viktig förklaring till det stora antalet ansökningar år 1884 samt kring år 1900, eftersom Nils Rosqvists stiftelse och Dahlgrenska stiftelsen då startade sina verksamheter. Hemmens nedgångsperiod från 1900-talets mitt märktes också i antalet inkomna ansökningar som sjönk ytterligare. Att materialet ändå innehåller så mycket som ett tjugotal brev från perioden kring 1970 måste helt och hållet tillskrivas det faktum att Nils Rosqvists stiftelse lät uppföra en helt ny fastighet med utrymme för nya boende. Det hade naturligtvis varit enkelt att analysera endast ett *urval* av ansökningar från de tidiga perioderna. I valet mellan att få materialet jämnstort mellan perioderna och att analysera samtliga ansökningar vid respektive period föll valet på det senare alternativet. Skälet är att jag velat nyttja möjligheten att identifiera så många ansökningar med åldersuttryck som möjligt.

Antalet bevarade ansökningar står således i relation till den ovan skisserade utvecklingen. Det ska dock framhållas att förteckning över inkomna ansökningar ofta saknas varför jag inte kan avgöra hur andelen bevarade ansökningar förhåller sig till det totala antalet. Kanske är det slumpen som har gjort att vissa ansökningar har bevarats, kanske har stiftelserna haft särskilda gallringskriterier. Vilka dessa kriterier i så fall har varit saknar arkiven uppgift om. Inför öppnandet av Nils Rosqvists stiftelse och Dahlgrenska stiftelsen är materialet tämligen komplett, men inte för de övriga perioderna. Analysen representerar därför endast de personer som ingår i det studerade materialet. Däremot menar jag att de sökandes många utsagor kan kasta ljus över hur hög ålder och åldrande omtalades och definierades när de analyseras tillsammans med andra källmaterial och kontrasteras mot tidigare forskning. Ett tydligt drag i materialet är den stora övervikten av kvinnliga sökande.

Tabell 12. Analyserade ansökningshandlingar, fördelat på kvinnor och män.

Andel ansökningar	1884	1900	1925	1940	1950	1966 ³²³
Samtliga stiftelser, andel kvinnor	77 %	77 %	93 %	98 %	97 %	71 %
Samtliga stiftelser, andel män	23 %	23 %	7 %	2 %	3 %	29 %

Källa: AM E2 Ansökningshandlingar 1894-1941; NRS, E2 A Bifallna ansökningar 1884-1969, E2 B Avslagna ansökningar 1884; IPOS E1 A Beviljade ansökningar 1907-1958, E1 B Ansökningshandlingar 1892-1944; DS E2 Ansökningshandlingar 1902-1937, E2 Ansökningshandlingar 1940-1961.

³²³ Se not 322.

Tabell 12 visar att manliga sökande som mest uppgick till cirka en fjärdedel av det totala antalet sökande. Relativt stor andel män finner vi inför öppnandet av Nils Rosqvists stiftelse och Dahlgrenska stiftelsen samt inför flytten år 1970. Övriga perioder hade endast enstaka manliga sökande.

Jag har valt att analysera samtliga ansökningshandlingar oavsett den sökandes ålder. Därmed får jag möjlighet att se vid vilken kronologisk ålder ansökningarna börjar innehålla åldersuttryck. Detta gör det i sin tur möjligt att få fram om exempelvis kvinnor var yngre än män när de anförde hög ålder. Enligt tidigare forskning fanns vid denna tid en föreställning om att kvinnor åldrades tidigare än män.³²⁴ I den mån kvinnor var yngre än män när de anförde åldersuttryck skulle det utgöra ett belägg för denna föreställning. En ansökan bestod i regel av ett personligt utformat brev undertecknat av den sökande. I flera fall hade den sökande också låtit bifoga intyg vilka jag i förekommande fall också analyserat. Om åldersuttryck härstammar från ett intyg anger jag detta. Vidare inträffade det särskilt under de tidiga undersökningsperioderna att brev var skrivna av en annan person än sökanden. Det personliga brevet var då skrivet i en handstil, och underskriften med den sökandes namn i en annan. Det är därför inte alltid den sökandes egna ord vi möter i ansökningshandlingarna. Varje ansökan får däremot betraktas som det sätt som den sökande valde att låta sig representeras på – oavsett om hon föredrog att skriva själv eller ta hjälp.

Slutligen vill jag påpeka att åldersuttryck endast förekom i en liten del av de knappt fyrahundra ansökningarna. Att bestämma vilka uttryck som ska anses anspela på hög ålder och åldrande är naturligtvis vanskligt. För att åskådliggöra materialet har jag ändå valt att i tabellform ange det antal ansökningar i vilka jag tycker mig ha funnit åldersuttryck, på samma sätt som i fallet med födelsedagsnotiserna.³²⁵ Därtill ger jag i tabellform viss information om populationen sökande. Underlaget skiftade mellan de olika undersökningstillfällena, exempelvis finns prästbevisen bevarade från år 1884 men endast undantagsvis från senare perioder. Därför varierar informationen om populationen sökande mellan perioderna. Vid kvantifieringen har jag valt att utgå från det hem som hade bäst materialsituation vid respektive undersökningstillfälle. För den första och sista perioden redogör jag därför för Nils Rosqvists stiftelse. Uppgifter från Dahlgrenska stiftelsen har använts för de mellanliggande perioderna.

Därmed ska åldersuttryck i ansökningarna presenteras. Allra först redogör jag för innehållet i ansökningarna till Nils Rosqvists stiftelse år 1884.

³²⁴ Se exempelvis Janet Roebuck och Jane Slaughter. "Ladies and Pensioners: Stereotypes and Public Policy Affecting Old Women in England, 1880–1940" i *Journal of Social History* vol. 13:1 1979, s. 106; Peter N. Stearns. "Old Women: Some Historical Observations" i *Journal of Family History*, vol 5:1 1980, s. 45; Christina Carlsson Wetterberg. "Kvinnor, arbete och åldrande. Textilarbeterskor i Malmö 1870-1918" i *Scandia* 1988:2, s. 239, 244; Jean-Pierre Bois. *Les vieux: de Montaigne aux premières retraites*. Paris, 1989, s. 365-366.

³²⁵ Se not 202.

Åldersuttryck i ansökningshandlingar

”Gammal och svag som jag är och alldeles döf” – ansökningar år 1884

Innan utgången av juni månad år 1884 skulle personer som önskade få en av de trettiosex kostnadsfria lägenheterna ha inkommit med sin ansökan till styrelsemedlem H. Thomée. ”[B]ehöfvande medlemmar af Malmö samhälle, tillhörande näringsidkande eller tjenstemannaklassen, såväl ensamme män eller qvinnor som ock af flere personer bestående familjer” var behöriga att söka. Prästbevis med uppgift om ålder och familjeförhållanden skulle bifogas jämte övriga handlingar som kunde visa att ”den sökande både har verkligt behof av ifrågavarande förmån och tillhöra sådan samhällsklass, för hvilken, [...] stiftelsen är af testator afsedd”. Uppgifterna gick att utläsa ur en annons i Sydsvenska Dagbladet i maj 1884.³²⁶

Någon specifik åldersgräns var inte angiven. Testamentets precisering om förtur för personer drabbade av ”ålderdom eller sjuklighet” hade alltså inte tagits med. De explicita villkoren var därmed begränsade till samhällsklass och det inte närmare preciserade uttrycket ”verkligt behof”.

Om de sökande

Av de totalt sextiofem ansökningarna gäller femtio kvinnor (77 procent) och femton män.³²⁷ Det stora antalet icke beviljade ansökningar och frånvaron av en nedre åldersgräns gör materialet särskilt intressant. Avsaknaden av en nedre åldersgräns gör att vi kan förvänta oss att personer i skiftande åldrar sökte till stiftelsen. Så var verkligen också fallet. Den yngsta kvinnan var inte mer än tjugosex år då hon strax efter det att maken omkommit i en båtolycka sökte och erhöll bostad för sig och sina två små barn.³²⁸ Materialets yngste manlige sökande var fyrtiotre år då han ”på grund af hårt tryckta omständigheter” ansökte om boende för sig själv, sin hustru och sina sju barn.³²⁹ Genomsnittsåldern bland de kvinnliga sökande var femtiosju år och för männen låg genomsnittet på femtio-nio år.³³⁰

Tabell 13 visar hur ansökningarna fördelade sig åldersmässigt för kvinnor och män. Som framgår var det vanligast bland både kvinnor och män att den

³²⁶ Sydsvenska Dagbladet 1884-5-29.

³²⁷ NRS, E2 A Bifallna ansökningar 1884-1969 och E2 B Avslagna ansökningar 1884. Hur många personer som ansökte om bostad i stiftelsen går inte att avgöra. Förteckning över inkomna ansökningar saknas. Att minst sextiofem personer gjorde så framgår av de efterlämnade ansökningshandlingarna som skrivits av de trettiosex personer som beviljades lägenhet samt ytterligare tjugonio personer som inte fick bostad. Det är min bedömning att antalet bevarade ansökningar väl svarar mot det totala antalet inkomna ansökningar.

³²⁸ NRS, E2 A Bifallna ansökningar 1884-1969, A.H. 1884-5-20.

³²⁹ NRS, E2 B Avslagna ansökningar 1884, A.O.W. 1884-6-5 samt bifogat prästbevis.

³³⁰ NRS, E2 A Bifallna ansökningar 1884-1969 och E2 B Avslagna ansökningar 1884. Av sextiofem bevarade ansökningar saknas uppgift om ålder för tre kvinnor och två män.

sökande var i femtio- och sextioårsåldern när ansökningsbrevet skrevs. För sökande äldre än femtio år var det således ingen påtaglig skillnad mellan kvinnor och män i detta avseende. Jag har i tabellen även angivit antalet ansökningar med åldersuttryck i respektive ålderskategori. Hos kvinnor finner vi det största antalet åldersuttryck bland sökande i femtio- och sextioårsåldern. Åldersuttryck hos män förekom för tre av sex femtioåringar och var i övrigt jämnt fördelade i ålderskategorierna. Antalet ansökningar med åldersuttryck är naturligtvis litet – särskilt för män – varför inga bestämda slutsatser kan dras. Något omedelbart stöd för den i forskningen framhållna tanken att kvinnor åldrades tidigare än män återspeglar dock inte materialet.

Tabell 13. Antal ansökningar till Nils Rosqvists stiftelse år 1884 fördelat på ålder och kön samt med uppgift om åldersuttryck.

Ålderskategori	Kvinnor	Varav med åldersuttryck	Män	Varav med åldersuttryck
-49	8	0	1	0
50-59	19	6	6	3
60-69	17	8	5	1
70-79	3	1	1	1
80+	0	0	0	0
Uppgift saknas	3	0	2	1
Totalt	50	15	15	6

Källa: NRS, E2 A Bifallna ansökningar 1884-1969, E2 B Avslagna ansökningar 1884.

Utifrån de bevarade prästbevisen kan vi också få viss information om de sökande. Två tredjedelar av de kvinnor som sökte beskrevs i dessa prästbevis som "enka".³³¹ Den näst största gruppen titulerades "mamsell" eller "jungfru". Ett antal kvinnor omtalades därtill som "hustru" i prästbevisen. Av olika besvärliga anledningar levde dessa kvinnor inte tillsammans med sina män. Yrkesbeteckning angavs endast i ett fall och gällde en femtiosexårig kvinna som beskrevs som "f. städerskan". Det var således inte enbart personer ur "näringsidkande eller tjänstemannaklassen" som ansökte om boende.

Kvinnorna i materialet stod alltså utan manlig försörjare när de vände sig till Nils Rosqvists stiftelse. Bland männen var situationen helt annorlunda. Det stora flertalet män var gifta och ansökte vanligen även för hustruns räkning, inte sällan också för hemmavarande barn. Med få undantag försägs männen med yrkesbeteckning i prästbevisen. I de två fall så inte skedde framgick av ansökningarna att det rörde sig om män som drabbats av sjukdom.

³³¹ Till änkor har jag även räknat den tjugosexåriga kvinna som i prästbeviset beskrevs som "hustru" till en styrman "som antages vara omkommen d. 12/12 1883 vid ångaren Patriots förolyckande". NRS, E2 A Bifallna ansökningar 1884-1969, A.H. 1884-05-20 i bifogat intyg.

Att kvinnorna levde utan vuxet manligt sällskap betydde dock inte nödvändigtvis att de också levde ensamma. En majoritet ansökte visserligen om boende endast för sig själva men i femton av de femtio ansökningarna inkluderades medsökande. I nästan alla fall gällde det änkor som ansökte om boende för sina minderåriga eller vuxna barn. Flera av kvinnorna som flyttade in år 1884 var änkor med små barn som fick bo i någon av stiftelsens tolv tvårumslägenheter.³³² När Nils Rosqvists stiftelse startade sin verksamhet år 1884 var alltså situationen mycket skiftande i de olika lägenheterna. Här fanns unga änkor med små barn och ensamstående kvinnor närmare åttio år. Här fanns gifta män med hustru och barn och ensamma män i sextioårsåldern. Barnen som flyttade in växte upp i stiftelsen, och i takt med att de blev äldre och flyttade ut blev utrymmet i lägenheterna långsamt större. Emellanåt hände det att modern avled och att en vuxen dotter ansökte om att få ta över lägenheten när modern avlidit, något som också beviljades vid flera tillfällen.

Tabell 14. Antal ansökningar till Nils Rosqvists stiftelse år 1884 med avseende på civilstånd/titel.

Uppgift	Kvinnor	Män
"Enka", "Enkefru", "Enklingen"	33	1
"Mamsell", "Jungfru"	8	–
"Hustru", "fru"	4	–
Frånskild	1	–
Yrkesbeteckning	1	12
Uppgift saknas	3	2
Totalt	50	15

Källa: NRS, E2 A Bifallna ansökningar 1884-1969, E2 B Avslagna ansökningar 1884.

Konsten att bli gammal – åldersuttryck i ansökningarna

Karaktäristiskt för undersökningstillfället år 1884 var den stora variationen med avseende på hur hög ålder kunde uttryckas. Variationen avsåg både de ord och uttryck som sökande och intygsgivare använde, och de olika bekymmer eller förhållanden som dessa åldersuttryck i sin tur pekade mot. Vissa sökande betonade sin höga ålder som ett skäl i sig att ansöka om boende. Vanligare vara dock att ålder på olika sätt framfördes som relaterat till negativa konsekvenser i form av att inte kunna arbeta och/eller försörja sig. Därtill innehöll flera ansökningar termen "ålderdom" som avsåg en framtida period. Idealet var en "sorgfri ålderdom" som motgångar av olika slag dock riskerade att spoliera.

³³² NRS, D1 Förteckningar över lägenhetsinnehavare 1884-1971, "Förteckning öfver innehafvare af boningslägenheter uti Nils Rosqvists Stiftelse", odat. samt E2 A Bifallna ansökningar 1884-1969. Förteckningen är inte komplett. För vissa lägenheter saknas uppgift om vem som flyttade in år 1884.

Gammal rätt och slätt

”Undertecknad, som sjelf är gammal och derjemte har en äldre, sjuklig dotter att vårda, dristar vördsammast anmäla mig till erhållande af en fri lägenhet inom den ofvannämnda välgörenhets Stiftelsen.” Orden är hämtade ur ansökan från en femtiofyrårig kvinna, änka efter en sjökapten och ”i torftiga lefnadsvillkor” enligt intyg från församlingens pastor.³³³ Samma ord användes även av en sextio-treårig kvinna som varit gift två gånger. Man nummer två beskrevs som ”Borgaren och Bagaren” och hade mer än tjugo år tidigare åkt till Amerika – ”rymt” enligt prästbeviset – och aldrig lämnat henne någon ekonomisk hjälp. ”[M]ina barn äro i den omständigheten att de ej kunna hjälpa mig, således har jag inga anhöriga som kunna bistå mig. Enär jag är gammal ser jag med bekymmer min nu allt mer annalkande ålderdom”, fortsatte kvinnan sitt brev.³³⁴ Genom adjektivet ”gammal” framhöll således dessa båda kvinnor sin höga ålder som tungt vägande argument i sina framställningar till hemmets stiftelse.

I det senare fallet beskrev kvinnan sig som ”gammal” utan att hon för den skull hade nått sin ”ålderdom”. Skribenten gjorde uppenbarligen en distinktion mellan dessa termer. Det gjorde även en sextiofyrårig man som ansökte om boende för sig själv och sin jämngamla hustru. Efter att ha presenterat sig och sina anfäder som ”Mästare och Borgare här i staden Malmö” anförde mannen: ”Enär vi båda äro gamla och då vi icke ha några anhöriga som kunna bistå oss, se vi med bekymmer vår annalkande ålderdom, så får jag bedja Herrar Kommitterade godhetsfullt tilldela oss en plats i nämnda stiftelse”.³³⁵

I dessa fall har sökande inte funnit det nödvändigt att framhålla egna – eventuella – ansträngningar för att arbeta eller tjäna pengar. Det fann inte heller den sextioåriga kvinna som beskrev sin situation på följande vis: ”Efter min aflidne man, Tullpackhusvaktmästaren [J. N.], uppbär jag visserligen en mindre pension, men denna är ej ens tillräcklig för mitt nödtorftiga lifsuppehälle, hvarför jag de senare åren nödgats anlita anhöriga om bistånd, hvilket faller sig mycket svårt för mig på gamla dagar.”³³⁶ I kvinnans fall var det således svårigheten att behöva ta emot hjälp ”på gamla dagar” som framhölls som skäl till behovet av fri bostad. Inte heller denna kvinna ansåg sig behöva gå närmare in på i vilken mån hon själv försökt arbeta och förtjäna till sitt uppehälle. Detta var emellertid ämnen som behandlades utförligt i de ansökningar som presenteras härnäst.

Ålderns negativa konsekvenser

I ett par ansökningar förekom uttryck som närmast kan beskrivs som ett ålders- och sjukdomsrelaterat tillstånd. ”Gammal varder” var ett sådant uttryck. Det användes om en femtioettårig man som presenterades som ”arbetskarlen” i ett

³³³ NRS, E2 A Bifallna ansökningar 1884-1969, H. S. J. 1884-05-10 samt bifogat intyg.

³³⁴ NRS, E2 A Bifallna ansökningar 1884-1969, H.R. 1884-05-24 samt bifogat intyg.

³³⁵ NRS, E2 A Bifallna ansökningar 1884-1969, L.S. 1884-05-19.

³³⁶ NRS, E2 B Avslagna ansökningar 1884, H.N. 1884-05-16.

intyg han låtit bifoga. Därtill hade han bifogat ett intyg från sin hyresvärd vilken beskrev sin glädje över att "såväl familjefadern som de öfriga medlemmarna inom den ganska talrika familjen aldrig en enda gång öfverskridit de bestämmelser, hvartill hyresgästen sig i kontraktet sig förpliktigat". Hyresvärden avslutade med orden: "som mannen nu gammal varder, ej synnerligen länge kan hålla ut med det hårda arbete, hvarmed han nu sysselsätter sig". Här framhävdes således ett tillstånd relaterat till stigande ålder som ledde till svårighet att utföra tungt fysiskt arbete. I mannens egen framställning betonades dock snarare den kronologiska åldern: "hvarjemte jag ödmjukeligen åberopar mig på såväl min ålder och mina verkliga behof som min 17åriga långa arbetstjänst i samma plats".³³⁷

Ett annat ålders- och sjukdomsrelaterat uttryck användes av två systrar som skrev en gemensam ansökan om boende i stiftelsen. Den yngre femtiosexåriga kvinnan hade under tjugofem års tid vårdat sin äldre och sängliggande syster. På grund av detta förhållande och därför att de "icke genom arf bekommit några egodelar och nu hunnit åldras" hade de inte kunnat ordna för sin "framtida bergning".³³⁸ Med uttrycket "hunnit åldras" beskrev systrarna en orsak kopplad till ålder som medförde oförmåga att "skaffa medel". På liknande sätt användes ordet "äldrig" av en sextiosjuårig änka efter en sadelmakare: "äldrig och derigenom oförmögen att genom eget arbete kunna mig försörja".³³⁹

I dessa ansökningar framställdes alltså åldersrelaterade tillstånd som viktiga förklaringar till att de sökande hade nedsatt förmåga att utföra arbete och/eller försörja sig. I andra fall framhölls sjuklighet i samband med åldersrelaterade uttryck. Detta var exempelvis fallet i kapitlets inledande citat i vilket en femtiofemårig änka beskrev sig som "gammal, svag och alldeles döf". På liknande sätt uttryckte sig en likaledes femtiofemårig änka efter en målarmästare som råkat i obestand. "[D]erför är jag nu på ålderdomen i saknad af allt och som min hälsa är svag är jag oförmögen att kunna försörja mig".³⁴⁰ Här kombinerades således uppgiften om att kvinnan "på ålderdomen" hade så nedsatt hälsa att hon inte kunde försörja sig.

Dessa två jämnåriga kvinnor var emellertid inte yngst att omtala ålder. Som vi sett beskrev sig en femtiofyraårig kvinna som "gammal". Samma ålder hade en kvinna som låtit bifoga ett intyg från komminister Sven Wahldorff i S:t Petri församling. Komministern titulerade henne "mamsell" och intygade att "hvarken hennes helsa eller ålder tillåta henne att, såsom förut, antaga tjänst hos främmande såsom hushållsföreståndarinna". Eftersom kvinnan därtill saknade både besparingar och släktingar var hon "temligen värlös och i mycket torftiga

³³⁷ NRS, E2 B Avslagna ansökningar 1884, M.M. 1884-06-28.

³³⁸ NRS, E2 A Bifallna ansökningar 1884-1969, F.M. och S.M. 1884-06-04.

³³⁹ NRS, E2 A Bifallna ansökningar 1884-1969, J.K. 1884-05-15 samt bifogat intyg.

³⁴⁰ NRS, E2 B Avslagna ansökningar 1884, A.Z. odat, hemmets anteckning "1884".

och ömmande omständigheter”.³⁴¹ ”Mamsell” användes efter ståndsperiodens slut för ogifta kvinnor ur prästståndet samt ofrälse ståndspersoner och välbeställda borgare.³⁴² Det finns därför anledning att anta att den som använde beteckningen ville påvisa en koppling till en socialt privilegierad härkomst.

Sjuklighet var också en viktig faktor när en sextioårig kvinna ansökte om bostad för sig och sina döttrar. Även hon hade blivit änka efter en sjökaptens tjugo-fyra år tidigare och hade

[...] under denna tid med ansträngandet af all arbetskraft dock med stor möda och försakelse förmått anskaffa det nödvändigaste för uppfostrandet af mina 8 barn. Nu då jag är 60 år gammal och sjelf sjuklig, så att det för mig är omöjligt att handhafva något ansträngande arbete och då det lilla kapital, som jag nu erhållit vid försäljningen af min gård, ej räcker till för mig och 4 oförsörjda döttrar, så får jag ödmjukligen anhålla om att en plats må blifva åt mig upplåten i Rosqvistska stiftelsen.³⁴³

Kvinnan framhöll att det var ”omöjligt” för henne att ha ett ansträngande arbete. Som flera citat visat betonade sökande ofta att de var *oförskyllda* till den uppkomna situationen. Denna framställningsform har påvisats av flera forskare. Historikern Birgitta Jordansson beskriver hur arbetare skuldbelades för sin fattigdom inom en repressiv fattigvård. Det blev därför viktigt för mer borgerliga grupper att distansera sig och framhäva den egna oskulden till uppkommen fattigdom.³⁴⁴ Lena Milton har i sin analys av Sällskapet Vänner till Pauvres Honteux på liknande sätt funnit att kvinnliga sökande gärna underströk ”att det för deras del handlade om oförskyllad fattigdom”.³⁴⁵

En annorlunda tolkning ger den amerikanske historikern Thomas R. Cole. Han menar att medel- och överklassen fick en ny syn på åldrande under 1800-talet med kapitalismens nya ideal om personlig framgång. Dessförinnan hade åldrande och sjukdom ansetts relaterade till arvssynden och som något som kunde drabba alla. Den religiöst färgade uppfattningen innehöll samtidigt hopp, eftersom tecken på åldrande också var ett tecken på att individen närmade sig Gud. Med kapitalismen kom däremot ”old age” att enbart ses som något negativt som lade hinder i vägen för ”health and wealth”. Samtidigt växte en föreställning fram om att den som levtt ett gott och riktigt liv fick en god ålderdom. De ”ovärdiga”, däremot, drabbades av sjukdom och fattigdom.³⁴⁶

³⁴¹ NRS, E2 A Bifallna ansökningar 1884-1969, J.G.B. odaterat samt bifogat intyg daterat 1884-05-20.

³⁴² Carlsson 1977, s. 16.

³⁴³ NRS, E2 A Bifallna ansökningar 1884-1969, C.K. 1884-05-21.

³⁴⁴ Jordansson 1998, s. 125-129.

³⁴⁵ Milton 2003, s. 19.

³⁴⁶ Thomas R Cole. *The Journey of Life. A Cultural History of Aging in America*. Cambridge, Cambridge University Press, 2006 [1992], s. 90-94, 140, 183. Den nära kopplingen mellan åldrande och religion belyses även i den amerikanska historikern Terri L. Premo's analys av

Oavsett om denna typ av framställning förklaras med önskemålet att distansera sig från den stigmatiserande fattigvården eller med kapitalismens ideal om hälsa, kan vi konstatera att det var ett återkommande framställningssätt i åldersuttrycken vid denna tid. I andra ansökningar framtonade emellertid ett samband mellan stigande ålder och negativa konsekvenser utan att den sökande för den skull försökte framhäva sin egen oskuld. "Nu begynner åldern verka allt mer på mina arbetskrafter och har jag en obotlig åkomma som under strängare arbete förorsakar mig allt mera hinder." Så skrev en femtiotreårig man som i bifogat intyg beskrevs som "Snickare gesällen numera Fabriksarbetaren". Mannen fortsatte: "Derför vill jag Ödmjukast bedja Herrar Styrelse, bereda mig någon lindring i mina små omständigheter, på ålderdomen genom att Styrelsen ville vara god bereda mig fri bostad för mig, min Hustru, och 2 minderåriga barn, uti Rosqvistska Stiftelsen".³⁴⁷ Återigen beskrevs "ålderdomen" som en framtida och hotfull period, i detta fall på grund av att tilltagande kronologisk ålder medförde avtagande krafter.

Sambandet mellan kronologisk ålder och dess konsekvenser omnämndes även av kvinnliga sökande: "Efter cirka 25 års vistande i Malmö under beständigt arbete och vid fyllda [sic] 55 lefnadsår, börja krafterna aftaga".³⁴⁸ För mannen och kvinnan ovan medförde alltså ökad kronologisk ålder minskade "arbetskrafter" respektive "kraft". I andra ansökningar betonades i stället ålderns effekt i form av minskad förmåga att försörja sig. Detta samband beskrevs i intyget som en femtiosjuårig änka efter en pastor låtit bifoga. Intygsgivaren förklarade att han inte kände till några andra inkomster än det tillskott som kvinnans nittonåriga dotter kunde bidra med från sin lön som lärarinna. Därför var kvinnan i "behof af hjälp, synnerligast då åren gör henne oförmögen att sjelf kunna försörja sig".³⁴⁹ Här var det således ålderns effekt på försörjningsförmågan som framhävdes.

Också en av de äldsta personerna i materialet, en sjuttiotreårig man, beskrev ett samband mellan ålder och försörjningssvårigheter. Mannen skrev under brevet med titeln "f.d. mureri-näringsidkare" och uppfyllde därmed stiftelsens krav på att sökande skulle tillhöra "näringsidkande eller tjenstemannaklassen". Såväl prästbetyg som bifogat intyg titulerade emellertid mannen "muraregesäll". Detta förklarar möjligen att han och hustrun inte ansågs tillhöra rätt målgrupp och därför inte erbjöds boende. Mannen beskrev att han varit bosatt i Malmö i mer än 50 år och där "uppföstrat 7 barn samt redligen utgjort [s]ina utskylder till

brev och dagböcker från amerikanska medel- och överklasskvinnor under decennierna kring sekelskiftet 1800. Terry L. Premo. *Winter Friends Women Growing Old in the New Republic, 1785-1835*. University of Illinois Press, 1990.

³⁴⁷ NRS, E2 B Avslagna ansökningar 1884, N.A. 1884-06-22 samt bifogade intyg.

³⁴⁸ NRS, E2 B Avslagna ansökningar 1884, A.F. 1884-05-20.

³⁴⁹ NRS, E2 A Bifallna ansökningar 1884-1969, C.S. 1884-05-27 samt bifogat intyg. I ytterligare ett intyg från en kvinnlig hyresvärd framfördes att den sökande "är i behof av en fristad på gamla dagar, som i någon mån kunna lindra hennes svåra bekymmer, som dubbelt trycker när de åtföljas av en klen helsa".

stat och kommun”, och det konkreta skälet för ansökan formulerades som: ”då jag numera till följd af min höga ålder har svårt att få min utkomst”.³⁵⁰

Hos en sextiofemårig kvinna beskrevs åldern få samtidig effekt på *både* krafter och inkomst. Kvinnan beskrevs i prästbeviset som ”jungfru”, en titel som användes i städerna om en kvinna som arbetade som ”piga”.³⁵¹ Hon hade enligt brevet arbetat sedan fjorton års ålder, först hos ”åtskilliga Herrskaper”. De senaste tjugofem åren beskrevs på följande vis: ”genom biträde med strykning hos familjer sökt sutinera mig, men då åldern tilltager och krafter och arbetsförtjenst aftaga dristar jag mig att framställa förenämnde anmälan”.³⁵² Inte vid något tillfälle formulerades dock skälen till en ansökan så kort och kärnfullt som hos en sextionioårig kvinna vars brev i sin helhet lød: ”Medellös, gammal och oförmögen till något egentligt arbete, vågar jag vördsammast anmäla mig till en lägenhet inom stiftelsen, och får jag bifoga prestbevis”.³⁵³ Av hemmets notering på brevet framgår att hon var ”i Anna Margarethas stiftelse”. Ur en bevarad lägenhetsförteckning kan vi se att hon bodde där ännu år 1908, vid nittiotre års ålder.³⁵⁴

Åldern på avstånd

I flera av de nämnda ansökningarna har vi sett hur de sökande refererade till ”ålderdomen” i betydelsen framtida och hotfull period. Oftast grundade sig det hotfulla i att personens ekonomi inte var ordnad. En liknande innebörd framtonar hos en manlig sökande: ”oaktadt mångårigt träget arbete, det icke har lyckats mig samla något hvarmed jag på äldre dagar kan försörja mig”, skrev mannen.³⁵⁵ Föresatsen att spara tillräckligt för försörjningen ”på äldre dagar” hade uppenbarligen inte uppnåtts.

Detta sätt att beskriva en framtida period då försörjningen skulle vara hantegrad blir särskilt tydligt i uttrycket ”en sorgfri ålderdom”. En sextioettårig kvinna använde formuleringen i sin ansökan som hon inledde helt i enlighet stiftelsens villkor: ”Då jag tillhör den samhällsklass för hvilken denna stiftelse är afsedd och är i sådant verkligt behof af den förmån som dermed är förenad [...]”. Kvinnan titulerades ”mamsell” av pastorn i S:t Pauli församling som intygade att hon befann sig i ”knappa lefnadsvillkor”. Om hon fick en fri bostad i stiftelsen skulle det bli möjligt för henne att ”i all anspråkslöshet gå en efter mina villkor sorgfri ålderdom i möte seende deri en belöning för den trägna och oafbrutna omsorg jag i mer än 30 år egnat mina aflidna gamla föräldrar”, skrev kvinnan.³⁵⁶ Som

³⁵⁰ NRS, E2 B Avslagna ansökningar 1884, O.F.M. 1883-05-19 samt bifogade intyg.

³⁵¹ Carlsson 1977, s. 16.

³⁵² NRS, E2 B Avslagna ansökningar 1884, A.C.S. ”Malmö i juni 1884”. ”Sutenera” betyder underhålla, understödja.

³⁵³ NRS, E2 B Avslagna ansökningar 1884, C.C.W. 1884-06-20.

³⁵⁴ AMS, D1 Liggare över intagna. Förteckningen inleds med orden: ”Vid mantalsskrifningen år 1908 bodde i Anna Margarethas Stiftelse följande personer: [...]”.

³⁵⁵ NRS, E2 B Avslagna ansökningar 1884, A.T. 1884-07-14.

³⁵⁶ NRS, E2 A Bifallna ansökningar 1884-1969, C.M.P. 1884-05-29 samt bifogat intyg.

Birgitta Odén har påpekat arbetade ogifta döttrar under slutet av 1800-talet ofta som ”oavlönad vårdpersonal, inte minst för de åldrande föräldrarnas räkning”,³⁵⁷ ett förhållande som uttrycktes tydligt i denna ansökan.

Uttrycket ”sorgfri ålderdom” återkom i ytterligare fall. ”Den donation som hon erhållit enligt min aflidna Moders testamentariska förordnande synes emedlertid icke vara tillräcklig för en sorgfri ålderdom, så mycket mindre som en försvagad helsa hindrar [namn] ifrån att genom arbete för andra öka sina inkomster [...]”. En femtiosexårig kvinna – ”jungfru” enligt intyget, och ”f. städerskan” enligt prästbeviset – hade låtit bifoga detta intyg från sonen i den familj i vilken hon arbetat under tjugosju års tid.³⁵⁸ Här ser vi därför ytterligare ett exempel på hur förhoppningar om en framtida period i form av en ”sorgfri ålderdom” aktualiserades när det utopiska tillståndet hotade att förbytas i något riktigt hotfullt.

Någon ekonomiskt hotande period var dock inte det tema som framhölls i ansökan för en sextioettårig ensamstående man. Han beskrevs som ”sjuklig och svag” i bifogat intyg. Enligt intygsgivaren önskade mannen komma i fråga helst för två rum ”då han vid sjukdomstillfällen och på ålderdomen kanske hafva någon människa som kunde lite hjälpa och tillse honom och laga åt honom lite mat”. Den framtida ”ålderdomen” förefaller här närmast innebära en period då den sökande skulle bli i behov av vård och hjälp att klara hushållet.³⁵⁹ Då vore det bra med hjälp från ”någon människa”.

I ansökningarna ovan har vi sett flera exempel på beskrivningar av sökande som med möda försörjt sig genom olika arbeten. Monique Stavenuiters analys av personliga dokument från sent 1800-tal, i huvudsak från personer ur samhällets högre skikt, är belysande. Särskilt männen men även vissa ogifta kvinnor gav en påfallande ljus och positiv bild av arbete i Stavenuiters undersökning. I materialet ingår emellertid även en dagbok skriven av kvinna som arbetade i ett bageri, och som framställde arbetet som en absolut nödvändighet för att få ihop till

³⁵⁷ Birgitta Odén. ”Den gamla goda tiden? Kvinnor i äldreomsorgen förr och nu” i *Socialgerontologi*, Lars Andersson, red. Lund, 2002, s. 280. Dock ställde sig döttrar möjligen inte alltid negativa till uppgiften. Monique Stavenuiter visar exempel på nederländska kvinnor som under lång tid vårdat sina mödrar under sent 1800-tal och beskrev uppdraget med tacksamhet. Monique Stavenuiter. *Verzorgd of zelfstandig. Ouderen en de levensloop in Amsterdam in de tweede helft van de negentiende eeuw*. Diss. Groningen, 1993, s. 40. Fortfarande i början av 1960-talet var ”hemmadöttrar” ett så vanligt fenomen att en statlig utredning sökte klarlägga deras ekonomiska situation. Socialdepartementet. *Hemmadöttrar: undersökningar och förslag av socialpolitiska kommittén*. Stencil 1963:2. Stockholm, 1962.

³⁵⁸ NRS, E2 B Avslagna ansökningar 1884, K.A. 1884-06-10 samt bifogade intyg.

³⁵⁹ NRS, E2 A Bifallna ansökningar 1884-1969, N.A. 1884-05-10 samt bifogat intyg. Ålderdomen förefaller inte heller ha inträffat för den femtioåttåriga bagarmästare som på grund av sjukdom var tvungen att arbeta hos en annan mästare. Denne skrev i ett intyg hur den sökande ”sedermera ej kunnat vara så verksam som behöfts, hvadan jag ej heller annat af om jag så må säga medlidande låter honom kvarstanna, [...] kan jag ej annat än rekommendera honom att såsom närmare 60 år gammal”. NRS, E2 A Bifallna ansökningar 1884-1969, O.R.A. 1884-05-19 samt bifogat intyg.

försörjningen. Stavenuiter konstaterar vidare att de många självständiga kvinnor hon undersökt tillhör en grupp som inte förekom i den samtida litteraturen.³⁶⁰

Självständigheten var utmärkande också för de många kvinnor som ansökte till Nils Rosqvists stiftelse år 1884. De sökte i eget namn, strävade efter att försörja sig själva och de ansvarade ofta ensamma för barn eller andra släktingar. Den självständighet hos sökande kvinnor skulle prägla samtliga undersökningsperioder, även den följande från sekelskiftet 1900. Som vi ska se kan då flera skillnader identifieras med avseende på hur hög ålder och åldrande uttrycktes jämfört med år 1884.

1900: ”arbetsförmågan på grund af tilltagande ålder alltjemt minskar”

En halvtimme varje ”söckendag” var vice häravdshövdingen Emil Bromée anträffbar i stadsfogdekontorets annex. Där kunde ”formulärer till ansökan” samt vidare upplysningar hämtas av den som önskade inträde i Dahlgrenska stiftelsen. Helst före den 10 december år 1902 skulle sådana skriftliga ansökningar ha lämnats. Detta var innehållet i den annons som styrelsen låtit publicera i lokalpressen i slutet av november.³⁶¹ Den som ville inkomma med sin ansökan hade alltså bara lite drygt två veckor på sig för att hämta det förtryckta formuläret och lämna det tillbaka ifyllt. Ett stort antal personer var uppenbarligen intresserade. När Emil Bromée hade skrivit in alla sökande i förteckningen stod siffran 156 bredvid det sista namnet.³⁶² Vissa hade sökt två gånger varför det totala antalet uppgick till 146 personer fördelat på 110 kvinnor och 36 män. Jämfört med Nils Rosqvists stiftelse femton år tidigare var fördelningen mellan könen därmed i det närmaste identisk med tre kvinnor på varje manlig sökande. Hela 128 ansökningar, eller 88 procent av alla inkomna ansökningar, har bevarats. Av dessa är 96 skrivna av kvinnor och 32 av män.

”icke tillhöra lägre arbetsklassen”

Styrelsen hade låtit trycka upp ett blad med ”Vilkoren för upptagning i DAHLGRENSKA STIFTELSEN”. Av bladet framgick att totalt trettiofyra lägenheter skulle upplåtas, fördelat på tio lägenheter om två rum och kök samt tjugofyra om ett rum och kök. Samtliga lägenheter upplåts hyresfritt med undantag för sex tvårumslägenheter för vilka kostnaden var 200 kronor per år. ”Högst tre familjemedlemmar få inhysas i en lägenhet” var den sista upplysningen på sidan, och

³⁶⁰ Stavenuiter 1993, s. 44-45, 49.

³⁶¹ Sydsvenska Dagbladet, 1902-11-25.

³⁶² Malmö Stadsarkiv, Dahlgrenska stiftelsen, D2 A Liggare över ansökningar, gemensam serie, 1902, 1916-1951, ”Förteckning öfver inlemnade ansökningar om upptagning i Dahlgrenska Stiftelsen”, undertecknad av Emil Bromée 1902-12-10. Efter dateringen lades sökande nummer 142-156 till och dessa sökande har inkluderats i undersökningen.

som kommer att framgå tog många tillfället i akt att söka för flera personer på samma gång. De förtryckta villkoren angav att sökande skulle vara a) "välfrejdad och hafva uppnått 50 års ålder", b) "icke tillhöra lägre arbetsklassen" och c) "ha tillhört Malmö samhälle" i minst tio år samt ha betalat sina skatter. Så långt var villkoren enhetliga och i stor överensstämmelse med Dahlgrens ursprungliga testamente. På en fjärde punkt skilde de sig dock. För de hyresfria lägenheterna utgjorde det sista villkoret att personen inte skulle "ega bestämd inkomst öfverstigande 720 kronor". För de kostnadsbelagda lägenheterna var det fjärde villkoret i stället att den sökande inte skulle "ega förmåga att genom eget arbete skaffa sig sin fulla bergning".³⁶³

Möjligen var det just villkoret om "lägre arbetsklassen" som kan förklara att annonsen inte infördes i socialdemokratiska Arbetet men väl i fyra andra lokala dagstidningar, föreslår Anders Franzén.³⁶⁴ Att bestämma vem som tillhörde "lägre arbetsklassen" var ingen självklarhet. Liksom vid förra undersökningstillfället innehåller materialet exempel på hur sökande formulerade sig på ett sådant sätt att de framstod som behöriga. Samtidigt kunde exempelvis Dahlgrenska stiftelsens noteringar ("vanlig arbetare?") peka i en annan riktning.³⁶⁵ Här pågick en förhandling där orden utgjorde redskap, och där enbart styrelsen hade makt att bestämma utgången.

Särskilda ordningsregler fanns också framtagna och trycktes inför inflyttningen år 1903. I reglerna kunde man läsa att de boende inte fick ha några "hundar eller katter" och att "[k]losettrummen städas och skuras, så ofta sådant erfordras". Badrummen fick användas "efter anmälan hos vaktmästaren" medan "[g]rindarne och yttre dörren till stiftelsens fastighet stängas för natten kl. tio e.m. under maj-september månader och kl. 9 e.m. under öfriga månader samt få ej af någon, som hemkommer senare, lemnas olästa".³⁶⁶ Boendet var attraktivt för många, men det var inte utan stränga regler att efterleva för den som kom in.

Formuläret – "för mig och min hustru"

Styrelsen hade låtit trycka upp olika formulär för de hyresfria respektive kostnadsbelagda lägenheterna. Formulären innehöll de villkor som diskuterats ovan varför de sökande hade bestämmelserna i svart på vitt när de fyllde i sina uppgifter. På framsidan skulle vissa persondata uppges medan formulärets baksida hade den förtryckta texten "Upplysningar". Det är i de personligt utformade motiveringarna från dessa upplysningar som åldersuttryck kan återfinnas. År

³⁶³ DS, F1 Ämnesordnade handlingar, Stiftelsens reglemente 1880-1949, spridda år, "Vilkoren för upptagning i DAHLGRENSKA STIFTELSEN", odat. Uppgiften om maximal årsinkomst är densamma i villkoren som på det förtryckta formuläret från år 1902. Därför sluter jag mig till att även bladet med villkor är från detta år.

³⁶⁴ Franzén 1988, s. 114.

³⁶⁵ DS, E2 Ansökningshandlingar 1902-1937, A.T. 1902-12-04.

³⁶⁶ DS, F1 Ämnesordnade handlingar, Stiftelsens reglemente 1880-1949, spridda år, "Ordningsregler för i Dahlgrenska stiftelsen boende personer", 1903.

1902 användes ofta hela baksidan och emellanåt var upplysningarna skrivna på flera sidor. Baksidan kunde dock också lämnas helt tom, eller försees med mycket kortfattad information. ”Önskar endast ett rum och kök” var exempelvis den fullständiga upplysningen från en kvinna.³⁶⁷ Vanligen skrev sökande dock en personligt utformad berättelse på mellan en halv och en och en halv sida.

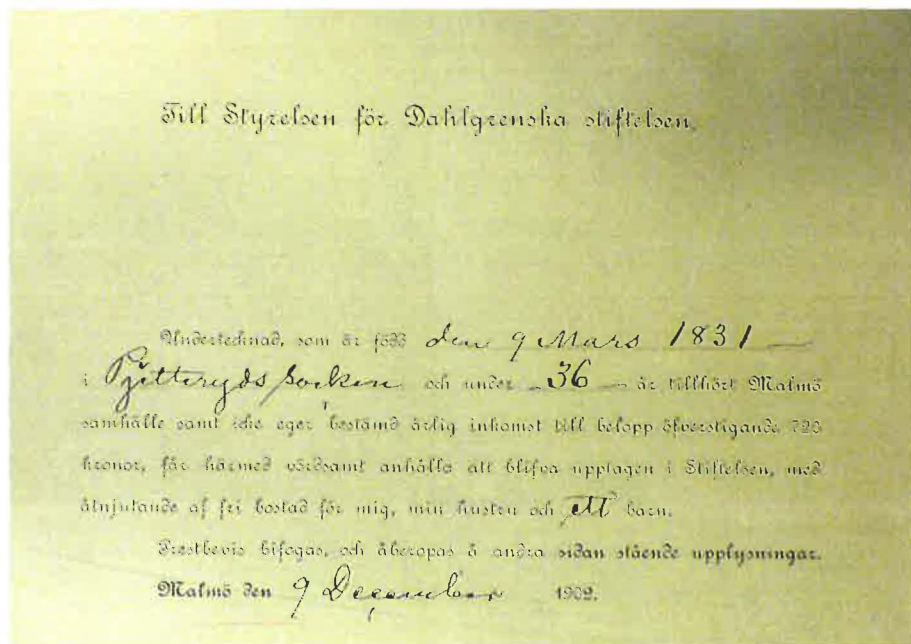
Dahlgrenska stiftelsen var vid den här tidpunkten den enda av de fyra malmöstiftelserna som hade ett förtryckt formulär. Nils Rosqvists stiftelse skulle inte införa något formulär förrän på 1940-talet då det skulle ha samma innehåll och utseende som Dahlgrenska stiftelsens. I de övriga två stiftelserna skedde det aldrig. Det tidiga införandet av formulär ger en fingervisning om Dahlgrenska stiftelsens ambitioner och noggrannhet med avseende på den information man inhämtade. Från slutet av 1910-talet och ända fram till 1950-talet sammanställdes även uppgifterna från formulären i en separat liggare över inkomna ansökningar. Med den stora mängden bevarade formulär och liggarens detaljerade uppgifter innehåller därför Dahlgrenska stiftelsens arkiv ett mycket rikt material som visar dels vad stiftelsen fann relevant att efterfråga vid olika tidpunkter, dels vad de sökande ansåg var adekvata svar.

Den som stod i begrepp att fylla i formuläret fick intrycket att stiftelsen förväntade sig manliga sökande som flyttade in med sina familjer. Efter utrymmet för de kortfattade personuppgifterna överst på formuläret följde villkoren och därefter det förtryckta önskemålet ”får härmed vördsamt anhålla att blifva upptagen i Stiftelsen, med åtnjutande af fri bostad för mig, min hustru och [tomt utrymme] barn” (se foto). Ett stort antal kvinnor lät sig dock inte skrämmas av att formuläret förutsatte manliga sökande. Inte heller var de rädda för att söka endast för sig själva.

Av ansökningarna kan vi utläsa att mer än hälften av kvinnorna inkluderade en eller flera medsökande. Kvinnorna inkluderade en vidare krets av anhöriga än männen och tolkade stiftelsens formulering om ”familjemedlemmar” med viss frihet. Vanligast var att kvinnorna sökte för ett eller flera barn, inte sällan vuxna döttrar. Sju kvinnor sökte för en eller flera systrar och en kvinna ansökte även för sin åttiofemåriga mor. En enda kvinna ansökte om bostad för en person som inte var nära anhörig. Det gällde en kvinna som sökte för sig själv och sin ”tjänare”. Hemmets uppgifter visar att hon visserligen blev tilldelad en lägenhet, men att hon fick bo där ensam.³⁶⁸

³⁶⁷ DS, E2 Ansökningshandlingar 1902-1937, C.M. 1902-11-26.

³⁶⁸ DS, E2 Ansökningshandlingar 1902-1937, A.D. 1902-12-04, D1 Liggare över boende i stiftelsen 1903-1941, lägenhet B8.

Exempel på formulär till Dahlgrenska stiftelsen (utsnitt).

Källa: DS, E 2 Ansökningshandlingar 1902-1937, S.J.S. 1902-12-09.

Foto: Anna Rosengren.

I materialet från år 1902 var liksom tidigare flertalet kvinnliga sökande änkor (se Tabell 15). Prästbevisen har inte bevarats, och uppgifterna baseras därför på ansökningarna samt bifogade intyg.³⁶⁹ I allmänhet beskrev kvinnor själva att de var änkor i sina brev. Benämningen "Fröken", eller "Jungfru" som användes om en kvinna, användes dock endast när kvinnor omtalades i intyg eller i stiftelsens förteckning över lägenhetsinnehavare. Detta gällde även de två kvinnor som försågs med yrkesbeteckningen "Sömmerska".³⁷⁰ En kvinna beskrev sig själv som "ogift".³⁷¹ Materialet innehåller även tre fall som visade att kvinnan fortfarande var gift – männen uppgavs ha övergivit dem – medan en kvinna var frånskild.³⁷²

När det gäller manliga sökande är det uppgift om civilstånd som framgår tydligast och som jag anger nedan. Av formulärets framsida framgick att tre fjärdedelar var gifta och även ansökte för sin hustru och ofta ett eller flera barn. Ur ansökningarna framgår även att två män var änklingar.³⁷³ I övriga fall förblir civilståndet oklart. Åtta män beskrev olika arbetsuppgifter eller yrken de sysslade

³⁶⁹ I några fall har också information hämtats ur hemmets liggare över lägenhetsinnehavare samt från hemmets egna noteringar på ansökan.

³⁷⁰ DS, E2 Ansökningshandlingar 1902-1937, B.H. 1902-12-04, I.M.N. 1902-12-02.

³⁷¹ DS, E2 Ansökningshandlingar 1902-1937, M.S. 1902-12-08.

³⁷² DS, E2 Ansökningshandlingar 1902-1937, M.O. 1902-11-29, M.M. 1902-12-05, K.S. 1902-12-09, DS, E2 Ansökningshandlingar 1902-1937, M.A. 1902-12-09.

³⁷³ DS, E2 Ansökningshandlingar 1902-1937, L.P.L. 1902-12-01, C.E.S. 1902-12-08.

med, och i nio fall framgick att den sökande upphört att förvärvsarbeta. I nära hälften av ansökningarna omtalades inte något arbete, alternativt förklarade de sökande varför sjuklighet hindrade dem från arbete. Skillnaden är påtaglig jämfört med 1884 års prästbevis som försåg nästan alla manliga sökande med en standardiserad yrkesbeteckning.

Tabell 15. Antal ansökningar till Dahlgrenska stiftelsen år 1902 med avseende på civilstånd/titel.

Uppgift	Kvinnor	Män
Änka/änkling	63	2
"Fröken", "Jungfru", "ogift"	12	–
Framgår att sökande var gift	3	25
Frånskild	1	–
Yrkesbeteckning	2	–
Uppgift saknas	15	5
Totalt	96	32

Källa: DS, E2 Ansökningshandlingar 1902-1937, D1 Liggare över boende i stiftelsen 1903-1941.

Av de trettiofyra utannonserade lägenheterna gick tjugonio till kvinnliga sökande medan manliga sökande tilldelades fyra av lägenheterna.³⁷⁴ En tvårumslägenhet gick dessutom till en kvinna som inte återfanns på häradshövding Bromées förteckning.³⁷⁵ Varför så skedde framgår inte.³⁷⁶

Gamla sökande?

Dahlgrenska stiftelsen hade en nedre åldersgräns på femtio år och med undantag för en kvinna som skulle fylla femtio år ett halvår senare klarade alla villkoren i detta avseende.³⁷⁷ Den åldersmässiga fördelningen av de sökande framgår av tabellen nedan.

³⁷⁴ DS, E2 Ansökningshandlingar 1902-1937, D1 Liggare över boende i stiftelsen 1903-1941.

³⁷⁵ L.F. tilldelades lägenhet C3. DS, D1 Liggare över boende i stiftelsen 1903-1941.

³⁷⁶ Dahlgrenska stiftelsen hade även en lägenhet A1 som var avsedd för stiftelsens vaktmästare. Lägenheten förekom inte i stiftelsens liggare som började direkt på lägenhet nummer A2. Inte förrän en ny förteckning upprättades år 1941 omnämndes "Sysslomannens bostad" i A1. Vid stiftelsens öppnande tilldelades därtill lägenhet C12 bestående av ett rum med kokvrå till en fyrtiofemårig kvinna som arbetade som "sjuksköterska". DS, D1 Liggare över boende i stiftelsen 1903-1941, D1 Liggare över boende i stiftelsen 1941.

³⁷⁷ DS, E2 Ansökningshandlingar 1902-1937, H.W.R. 1902-12-05.

Tabell 16. Antal ansökningar till Dahlgrenska stiftelsen år 1902 fördelat på ålder och kön samt med uppgift om åldersuttryck.

Ålderskategori	Kvinnor	Varav med åldersuttryck	Män	Varav med åldersuttryck
-49	1	0	0	0
50-59	44	3	9	1
60-69	35	9	8	2
70-79	14	5	12	3
80+	0	0	2	0
Uppgift saknas	2	0	1	1
Totalt	96	17	32	7

Källa: DS, E2 Ansökningshandlingar 1902-1937, D1 Liggare över boende i stiftelsen 1903-1941.

Nära hälften av kvinnorna var i femtioårsåldern medan kvinnor i ålderskategorin 60-69 år utgjorde knappt 40 procent. Ett mindre antal kvinnor var äldre än sjuttio år och genomsnittsåldern var sextioett år. Bland männen fanns i stället den största andelen sökande i ålderskategorin 70-79 år som motsvarade knappt 40 procent av det totala antalet. Män i åldrarna 50-59 och 60-69 år stod sammanlagt för lite mer än hälften av det totala antalet manliga sökande. Den genomsnittliga åldern bland männen var sextiosju år.

Av de totalt 128 analyserade ansökningshandlingarna till Dahlgrenska stiftelsen har jag identifierat åldersuttryck hos sjutton kvinnor och sju män. Därtill har jag identifierat ytterligare en handfull ansökningar med åldersuttryck. I ett fall rör det sig om en kvinnlig sökande till Dahlgrenska stiftelsen som inte fanns med i Erik Bromées förteckning över inkomna ansökningar. Från de övriga stiftelserna vid denna period har jag identifierat åldersuttryck hos fyra kvinnliga och en manlig sökande. Totalt har jag därför analyserat uttryck relaterade till hög ålder och åldrande i ansökningar från tjugotvå kvinnor och åtta män vid sekelskiftet 1900. Uttrycken och de förhållanden eller problem som de relaterade till beskriver jag härnäst.

Att betona ålder

I materialet från sekelskiftet förekom inte längre att en sökande explicit skrev in sig i kategorin äldre genom att beskriva sig som "gammal".³⁷⁸ Överlag var det mycket sällsynt vid denna tid att sökande åberopade kronologisk ålder som huvudsakligt argument för att erhålla bostad. Nästan alltid inkluderades uppgift om nedsatt hälsa eller minskade krafter. Några exempel innehåller dock materialet på personer som inte beskrev denna typ av svårigheter.

I två fall anfördes kronologisk ålder som huvudsakligt argument. En sextio-sexårig man formulerade sig på följande sätt: "hvarför jag på grund af min höga

³⁷⁸ I ett fall refererade dock en sextiofemårig kvinna till sig själv som "den gamla lärarinnan". DS, E2 Ansökningshandlingar 1902-1937, K.S. 1902-12-09.

ålder, ödmjukligen anhåller om bostad i Dahlgrenska stiftelsen”.³⁷⁹ Likaså motiverade en sjuttiofyraårig man sin ansökan genom att betona ålder: ”Under-tecknad beder vördsammast om en bostad för mig och min hustru på grund af vår höga ålder i någon Stiftelse”.³⁸⁰

I ett par ansökningar framhölls vidare uppgift om ålder tillsammans med andra faktorer, men fortfarande utan att negativa konsekvenser i form av dålig hälsa eller nedsatta krafter omnämndes. En kvinna hade exempelvis skrivit: ”Då jag ingen affärsrörelse har och dertill uppnått en ålder af sextiofyra år, är det svårt för mig att genom annat arbete skaffa mig min fulla bergning”.³⁸¹ I den avslutande delen av meningen hade kvinnan alltså valt en formulering som låg mycket nära stiftelsens villkor om att sökande ”icke ega förmåga att genom eget arbete skaffa sig sin fulla bergning”. Också en sjuttioårig kvinna framförde liknande skäl: ”eger ingen bestämd inkomst samt har svårt att vid min nuvarande ålder skaffa mig ett nödtorftigt uppehälle”.³⁸²

Om ålder, sjukdom och arbete

Hänvisningar till försämrad hälsa eller minskad arbetsförmåga förekom ofta i åldersuttrycken vid denna tid. I en ansökan kombinerades ålder och sjukdom i ett enda ord: tillståndet ”ålderdomssvaghet”. Termen förekom endast vid detta tillfälle i ansökningarna, oavsett undersökningsperiod. Den sökande var en sjuttiofyraårig kvinna och i ett bifogat intyg framhölls hur kvinnan ”genom ålderdomssvaghet är urständsat att vidare med sitt arbete bidra”.³⁸³ Även om denna typ av åldersrelaterade diagnoser inte förekom vid fler tillfällen var dock en kombination av ålder och sjukdom vanligt förekommande. En sextiosexårig kvinna förklarade exempelvis hur hon råkat ut för en olycka, och som hon nu även var i ”tilltagande ålder [sic]” var hon ”oförmögen att själv nu sjöta [sic] en säker verksamhet”.³⁸⁴ Materialet innehåller ytterligare ansökningar med samma typ av argument. En sextioåttårig änkas brev inleddes exempelvis på följande sätt:

Då mina inkomster bestående af donationer äro så små, att jag icke enbart kan lefva af dem och till följd af min ålder och dåliga hälsa icke själf kan för-

³⁷⁹ DS, E2 Ansökningshandlingar 1902-1937, P.H. 1902-12-06.

³⁸⁰ IPPOS, E1 B Ansökningshandlingar 1892-1944, F.S. 1900-09-18. Materialet innehåller ytterligare två uttryck som mindre tydligt framhäver kronologisk ålder. En sextiotvåårig man skrev: ”har sedan flera år tillbaka haft mycket svårt att försörja mig och min åldriga hustru”. Hur gammal den ”åldriga” hustrun var framgår dock inte. DS, E2 Ansökningshandlingar 1902-1937, M.O. 1902-12-08. I ett bifogat intyg tillstyrktes vidare en femtioåttårig skomakares ansökan ”att nu på äldre dagar” beredas plats i stiftelsen. DS, E2 Ansökningshandlingar 1902-1937, A.T. 1902-12-04 samt bifogat intyg. Noteringen ”vanlig arbetare?” på ansökan indikerar att mannen inte lyckats övertyga styrelsen om att han tillhörde en annan grupp än den ”lägre arbetsklassen”. Någon lägenhet beviljades inte.

³⁸¹ DS, E2 Ansökningshandlingar 1902-1937, F.C.S. 1902-12-04.

³⁸² DS, E2 Ansökningshandlingar 1902-1937, C.Z. 1902-11-08.

³⁸³ DS, E2 Ansökningshandlingar 1902-1937, B.C.D. 1902-12-06 samt bifogat intyg.

³⁸⁴ DS, E2 Ansökningshandlingar 1902-1937, S.F. 1902-11-28.

tjäna något, utan måste erhålla resten af vad som åtgår till mitt uppehälle, från min son, har jag inlämnat denna ansökan.³⁸⁵

I något av dessa fall har även den sökandes svårighet att utföra arbete berörts. Detta var ett mycket vanligt tema vid denna tidpunkt och inkluderades exempelvis i ansökan från två systrar, femtiosex och femtionio år gamla. De skrev: "[s]om vi nu är äldre och inte orka arbeta så mycket eller har mycket kapital att lefva af är det vår innerliga önskan att när det blir någon ledig plats få inflytta".³⁸⁶ Och en sextiofemårig lärarinna beskrev sin situation på följande vis:

Min ålder och mina aftagande krafter gör det svårt för mig att länge fortsätta mitt arbete och den gamla lärarinnan ser därför med bekymmer emot kommande år och utbeder sig därför vördsamt [...] att om möjligt få ett bostadsrum för min ålderdom.³⁸⁷

En variant på temat finner vi hos en sextioårig kvinna, titulerad "fröken" i bifogat intyg. Hon bodde redan i Nils Rosqvists stiftelse och hade varit där för att "passa Enkefru [namn] som i fyra år varit oförmögen att passa sig sjelf". Nu hade änkefrun avlidit och kvinnan anmälde sig som sökande med motiveringen: "och jag tillfölje min höga ålder och det stränga arbete jag haft i dessa fyra år [...], anser jag mig oförmögen att söka någon annan plats".³⁸⁸ Här ser vi alltså ett exempel på en typ av fall som Lena Milton påträffat i sin undersökning; att en person som vårdat en lägenhetsinnehavare fick ta över bostaden efter dennes bortgång.³⁸⁹ Ålder och nedsatta krafter betonades också av en sextiofemårig kvinna. Hon skrev att hon i sjutton år hade försörjt sig "med att hålla pensionat och inackorderingar, men nu, vid 65 års ålder krafterna äro så nedsatta, att jag ej kan sköta detta längre". Eftersom kvinnan inte ville "bedja staden om understöd" önskade hon hyra en lägenhet för sig och två barn, sannolikt två vuxna döttrar.

³⁸⁵ DS, E2 Ansökningshandlingar 1902-1937, H.M. 1902-12-04. Fler exempel: (kvinna) "men min halsa är tyvärr nu, vid 66 års ålder, så försvagad, att jag ej längre förmår fortsätta med ett så ansträngande arbete", M.G. 1902-12-01; (kvinna) "sedan dess har jag försörjt mig med inackordering, men sjukdom och hög ålder (75 år) gör det omöjligt för mig att härmed fortsätta.", N.L. 1902-11-27; (kvinna 77 år) "Med hänsyn till min höga ålder och försvagade kroppskrafter vore jag tacksam, om min ansökan leder till någon åtgärd, få en bostad i 1sta eller andra våningen, helst tvenne rum.", E.M.P. 1902-12-09; (kvinna, ålder okänd) "sedan min mans död varit hänvisad att dagligen arbeta för mitt uppehälle, vågar jag nu på grund af ålder och mycket klen hälsa [ansökan om boende]", P.J. "Malmö December 1902"; (man 81 år) "båda äro hunna till en ålder af öfver åttio år och vår förut goda hälsa på senare tiden börjat aftaga, så att det blifvit oss allt mera svårt att kunna omhänderhafva oss själfva", E.A. 1902-11-25. Samtliga ansökningar ur DS, E2 Ansökningshandlingar 1902-1937.

³⁸⁶ DS, E2 Ansökningshandlingar 1902-1937, L.M. och E.M. 1902, odat. Överst på ansökan hemmets notering: "fick plats i Gersoniska stiftelsen". Denna stiftelse hade funnits sedan 1800-talets mitt och var ämnad åt "behövande änkor och ogifta döttrar". Malmö stadsarkiv, Gersoniska stiftelsen, Arkivförteckning, Historik.

³⁸⁷ DS, E2 Ansökningshandlingar 1902-1937, K.S. 1902-12-09.

³⁸⁸ NRS, E2 A Bifallna ansökningar 1884-1969, I.R. odat. och bifogat intyg 1904-12-05.

³⁸⁹ Se avsnitt *Privata hem för gamla*.

Hennes två söner som både hade goda inkomster skulle se till att hyran blev ordentligt betald.³⁹⁰

Ålderns effekt betonades hos två systrar i femtioårsåldern genom ordet ”arbetsförmågan”. I identiskt formulerade brev förklarade de varför de inte längre kunde fortsätta driva den modeaffär de haft tillsammans: ”växande konkurrens i yrket och i följd af tilltagande ålder minskad arbetsförmåga hos oss hafva föranlett, att utbytet af vårt arbete blifvit år från år ringare och att nöden allt som oftast varit oss kännbar”.³⁹¹ Ålderns inverkan på personens ”arbetsförmåga” beskrevs hos flera sökande. ”Sedan min siste makes år 1900 timade fränfalle har jag nödtorfteligen försörjt mig med sömnad, men då arbetsförmågan på grund af tilltagande ålder alltjemt minskas, [...]”. Orden skrevs av en sextiotreårig kvinna som fruktade att inte länge till ”kunna hålla näringsbekymren fjärran”.³⁹² I kvinnans framställning var det ”*på grund af*” ökad ålder som arbetsförmågan minskade. Orsaksförhållandet var tydligt. Så framställdes sakernas tillstånd också hos en sjuttioårig man: ”Har nu svårt för att förtjena till mitt och min hustrus uppehälle på grund af min höga ålder och försvagade arbetsförmåga”.³⁹³

Tendensen att koncentrera argumentationen till ålder och nedsatt hälsa samt konsekvenser i form av svårigheter att utföra arbete kan ses mot bakgrund av Dahlgrenska stiftelsens villkor. Av formuläret till de kostnadsbelagda lägenheterna var ett av villkoren att den sökande inte skulle ”ega förmåga att genom eget arbete skaffa sig sin fulla bergning”. Flertalet personer sökte förvisso de hyresfria lägenheterna som saknade denna skrivelse, men det är sannolikt att sökande hämtat båda formulären och kände till innehållet i båda. Formuleringen bör därför ha medfört att många sökande ansåg det vara en god strategi att framhålla sina svårigheter att ”genom eget arbete” kunna försörja sig.

”En sorgfri ålderdom”

Materialet innehåller också exempel på kvinnor och män som med ”ålderdom” avsåg en framtida och ekonomiskt hotfull period. En femtioåttårig kvinna som sökte för sig och sin sextiofemåriga syster beskrev hur de båda arbetat för en

³⁹⁰ DS, E2 Ansökningshandlingar 1902-1937, A.C.T. 1902-12-04. Fler exempel på sökande som betonar ålderns inverkan på förmåga att arbeta: (kvinna 67 år) ”I Anledning af min Ålder, och mina krafter aftager, ser jag mig snart urståndsatt, att med mitt arbete som är karamellkokning, längre kunna förtjäna till mitt underhåll samt hyra”. E.E. 1902-12-08; (man 72 år) ”Då numera våra arbetskrafter äro i ständigt aftagande och det dessutom möter stora svårigheter att vid vår höga ålder erhålla passande arbete, kan med visshet förutses, att inkomsterna än ytterligare komma att förminsas.”, C.F.B. 1902-11-28; (man 78 år) ”oförmögna att genom arbete något förtjäna”, S.M. 1902-11-27, samtliga i DS, E2 Ansökningshandlingar 1902-1937.

³⁹¹ DS, E2 Ansökningshandlingar 1902-1937, S.G.L. 1902-12-09 och K.M.L. 1902-12-09. Denna formulering använde de återigen när de något år senare – framgångsrikt – ansökte om boende i Nils Rosqvists stiftelse. NRS, E2 A Bifallna ansökningar 1884-1969, K.L. och S.L. 1903-10-22.

³⁹² DS, E2 Ansökningshandlingar 1902-1937, A.J. 1902-12-07.

³⁹³ DS, E2 Ansökningshandlingar 1902-1937, H.M. 1902-11-02.

överste i nära tre decennier fram till dennes död år 1895. Deras ”yttre omständigheter” var sådana att om de bara fick fri bostad skulle de vara ”tryggade för [sin] ålderdom”.³⁹⁴ Till skillnad från övriga fall beskrev en sjuttioårig änka hur planer verkligen hade gjorts upp så att pensionen skulle räcka ”för en sorgfri ålderdom”. Planerna hade emellertid kullkastats genom ”fördyrade lefnadskostnader” och på grund av att hon under lång tid hade behövt ”anlita hjälp för skötandet af de dagliga sysslorna”.³⁹⁵ En ”sorgfri ålderdom” omtalades således först när förhoppningar om densamma grusats, eller åtminstone när det fanns anledning att undra om den skulle bli så särskilt sorgfri. Men mitt intryck är att sökande också använde uttrycket för att det ansågs vara en rimlig begäran att en person som arbetat ett helt liv skulle få en period utan alltför stora ekonomiska bekymmer under sin ”ålderdom”. Hos en sjuttioårig man uttrycktes tanken tydligt. Mannen hoppades ha bidragit till ”stadens sociala utveckling” och indikerade att han därför gjort sig ”förtjent af en liten fristad för den stundande ålderdomen”.³⁹⁶ I allmänhet var sökande visserligen mindre tydliga med att framhäva något slags rätt till en bekymmersfri tillvaro, men att det var en rimlig begäran fanns som en underton i deras framställningar.

Åldersuttryck vid sekelskiftet kopplades alltså i hög grad till nedsatt hälsa eller oförmåga till arbete och kronologisk ålder beskrevs ofta som den direkta orsaken till uppkomna bekymmer. Vid nästa undersökningstillfälle kring år 1925 var flera av dessa aspekter nedtonade. I stället var åldersuttrycken i hög grad förknippade med ekonomiska omständigheter bortom den sökandes kontroll.

Ekonomi och kronologisk ålder i fokus kring år 1925

Min man har sedan 10 år tillbaka saknat arbetsförtjänst och är nu över 70 år gammal. Under denna tid har jag ensam sökt uppehålla hemmet. Min förmåga härtill blir nu allt mindre på grund av ålder, hyresstegring och andra svåra nutida förhållanden och ser jag därför med bekymmer framtiden till möte.³⁹⁷

En femtionioårig kvinna stod bakom orden ovan. Citatet illustrerar inte bara hur åldersuttrycken såg ut vid den här perioden, utan fångar även mycket av karaktären i ansökningarna överlag. Inte minst förhållandet att den sökande var en kvinna var typiskt för ansökningarna kring år 1925. Nedan redogör jag kort för vem som sökte under perioden. Därefter presenteras på vilket sätt sökande framställde sig med hänseende till ålder.

³⁹⁴ DS, E2 Ansökningshandlingar 1902-1937, J.H. och H.H. 1902-12-01.

³⁹⁵ DS, E2 Ansökningshandlingar 1902-1937, M.H. 1902-12-01.

³⁹⁶ DS, E2 Ansökningshandlingar 1902-1937, C.F.B. 1902-11-28.

³⁹⁷ DS, E2 Ansökningshandlingar 1902-1937, E.H. 1925-05-22.

Kvinnliga sökande dominerar

Ett helt centralt drag från perioden kring år 1925 var alltså den stora majoriteten kvinnliga sökande. Tre av hemmen har efterlämnat förteckningar över inkomna ansökningar vilket ger möjlighet att se hur antalet kvinnor och män fördelade sig. Under åren 1925-1927 ansökte två män om boende i Dahlgrenska stiftelsen, fyra ansökte till Nils Rosqvists stiftelse och en man önskade få tillträde till Ingrid Petronella Olssons stiftelse.³⁹⁸ Samtidigt sökte 99 kvinnor. Männens svarade därför inte för mer än sju procent av ansökningarna. Under senare perioder skulle andelen manliga sökande sjunka ytterligare till bara någon enstaka procent. Redan vid denna period kan vi dock tydligt se att det var en nästan uteslutande kvinnlig angelägenhet att ansöka om boende i dessa stiftelser. Till och med kvinnan i citatet ovan sökte i eget namn och lät maken stå som medsökande. När gifta kvinnor hade figurerat under tidigare perioder hade det antingen varit i egenskap av medsökande, eller i eget namn i vissa speciella fall när maken rymt till Amerika eller på andra sätt lämnat dem. Nu kunde de träda fram och stå som avsändare även för sina män. En viktig anledning finner vi sannolikt i den gifta kvinnans förändrade juridiska ställning. Under lång tid hade gifta kvinnor stått under sina mäns förmyndarskap, men år 1920 blev de formellt myndiga och kunde därmed agera självständigt.³⁹⁹

Av trettionio kvinnliga sökande till Dahlgrenska stiftelsen ansökte tre på detta sätt för sig själva och sina män. Att inkludera medsökande var fortfarande mycket vanligt. Knappt hälften av Dahlgrenska stiftelsens kvinnliga sökande inkluderade minst ytterligare en person i sin ansökan. Vid sidan av kvinnorna som sökte för sina män önskade många flytta in med en dotter. I andra fall var den medsökande en syster, en svägerska eller en väninna.

Det totala antalet bevarade ansökningar i undersökningen uppgår till åttio stycken varav sex är skrivna av män. Särskilt Dahlgrenska stiftelsen och Ingrid Petronella Olssons stiftelse har ett gott källäge. Från Dahlgrenska stiftelsen finns trettiofyra ansökningar och från Ingrid Petronella Olssons stiftelse har tjugofyra av totalt tjugosex inkomna ansökningar bevarats.⁴⁰⁰ Anna Margarethas stiftelse bidrar med femton ansökningar och Nils Rosqvists med sju.

³⁹⁸ DS, D2 B Liggare över ansökningar, personer födda i Malmö, 1913-1933 och D2 C Liggare över ansökningar, personer födda utom Malmö, 1902-1933; Nils Rosqvists stiftelse, E2 A Bifallna ansökningar 1884-1969, "Ansökningar om inträde i Nils Rosqvists stiftelse", odat.; IPOS, E1 B Ansökningshandlingar 1892-1944, "Ansökningar år 1925", "Ansökningar år 1926", "Ansökningar under år 1927". Utöver ansökningarna i förteckningen finns ytterligare en ansökan från en manlig sökande bevarad från Dahlgrenska stiftelsen.

³⁹⁹ Ann-Sofie Ohlander och Ulla Strömberg. *Tusen svenska kvinnoår. Svensk kvinnohistoria från vikingatid till nutid*. Stockholm, 2002 [1996], s. 147.

⁴⁰⁰ Enligt de båda liggarna över inkomna ansökningar till Dahlgrenska stiftelsen uppgick antalet sökande för år 1925-1927 till totalt 32 personer. Åtta av dessa ansökningar saknas. Däremot innehåller arkivet tio ansökningar som inte är förtecknade i liggaren. Sammantaget finns 34 bevarade ansökningar till Dahlgrenska stiftelsen för dessa år.

Endast Dahlgrenska stiftelsen har emellertid efterlämnat så detaljerade uppgifter att vi kan se åldersfördelningen. Nedan visas därför inkomna ansökningar till Dahlgrenska stiftelsen fördelat på ålderskategori och kön. Som tabellen visar var flertalet sökande i femtio- och sextioårsåldern när de ansökte om boende.

Tabell 17. Antal ansökningar till Dahlgrenska stiftelsen år 1925-1927 fördelat på ålder och kön samt med uppgift om åldersuttryck.

Ålderskategori	Kvinnor	Varav med åldersuttryck	Män	Varav med åldersuttryck
-49	0	0	0	0
50-59	14	1	1	0
60-69	15	2	1	0
70-79	9	3	1	0
80+	1	0	0	0
Uppgift saknas	0	0	0	0
Totalt	39	6	3	0

Källa: DS, D2 B Liggare över ansökningar, personer födda i Malmö, 1913-1933 och D2 C Liggare över ansökningar, personer födda utom Malmö, 1902-1933, E2 Ansökningshandlingar 1902-1937.

Kvinnorna var i genomsnitt äldre när de ansökte om boende jämfört med förra undersökningstillfället. Genomsnittsåldern hade stigit från sextioett till sextiofyra år. Kort uttryckt hade andelen kvinnor i femtioårsåldern minskat något och kvinnorna i sjuttioårsåldern i stället ökat jämfört med sekelskiftet. De tre männen var alla i olika ålder. Av tabellen framgår också att sex kvinnliga sökande till Dahlgrenska stiftelsen inkluderade någon form av åldersuttryck. Vid sidan av dessa ansökningar har jag även identifierat åldersuttryck i fem ansökningar från Ingrid Petronella Olssons stiftelse, två från Anna Margarethas stiftelse och en från Nils Rosqvists stiftelse. Dessa fjorton ansökningar var alla skrivna av kvinnor.⁴⁰¹ Periodens material innehöll inte några åldersuttryck från män.

I tabellen nedan visar jag hur sökande beskrevs i Dahlgrenska stiftelsens förteckningar över inkomna ansökningar. En markant skillnad jämfört med tidigare är att så stor andel kvinnor presenterades med yrkestitel. På motsvarande sätt hade andelen "fröknar" minskat. Också andelen kvinnor som hade markerats som änkor hade minskat.

⁴⁰¹ I två fall rör det sig om kvinnor som skickat till mer än en stiftelse. De fjorton ansökningarna gällde tolv individer.

Tabell 18. Antal ansökningar till Dahlgrenska stiftelsen år 1925-1927 med avseende på civilstånd/titel.

Uppgift	Kvinnor	Män
"Enka"	13	0
"Fröken"	2 ¹⁾	0
"Fru", "Hustru"	3	0
Frånskild	1	0
Yrkesbeteckning	11	2
Uppgift saknas	9	1
Totalt	39	3

Källa: DS, D2 B Liggare över ansökningar, personer födda i Malmö, 1913-1933 och D2 C Liggare över ansökningar, personer födda utom Malmö, 1902-1933, E2 Ansökningshandlingar 1902-1937. ¹⁾ Även yrkestitel angavs.

Åldersuttryck

Vissa sätt att omtala sin ålder känner vi igen från perioden kring år 1900. Sökande kunde nu som då omtala en kombination av hög ålder och sjukdom. Detta skedde dock på ett delvis nytt sätt genom att personens fysiska förmåga att eventuellt kunna utföra ett arbete sällan berördes. I större utsträckning var det i stället personens ekonomi som tillmättes stor vikt i ansökningarna med åldersuttryck. Talande är också att Dahlgrenska stiftelsen hade tagit bort det tidigare villkoret om att sökande "icke ega förmåga att genom eget arbete skaffa sig sin fulla bergning". Borta var också kravet på att sökande "icke tillhöra lägre arbetsklassen".⁴⁰² Gun Lindström-Arver och Catarina Lindström har studerat Stiftelsen Pauvres Honteux i Östersund och funnit att bestämmelser om målgrupp togs bort ur stiftelsens stadgar vid samma tid. Efter år 1925 behövde sökande till östersundsstiftelsen inte längre vara "af ståndspersonsklassen".⁴⁰³ På samma sätt var de formella villkoren efter ändringen i Dahlgrenska stiftelsen reducerade till en försäkran om att skatten betalats samt redogörelse över inkomster. Utrymme fanns dock fortfarande på formulärets baksida att göra en personlig framställan. De allra flesta tog också tillfället i akt att göra en sådan.

Minskad variation

Vid detta undersökningstillfälle beskrev sökande sin ålder i relativt vaga termer. Man använde i stället uttrycken "min ålder" eller "ålder". Kvinnan i det inledande citatet hänvisade just på detta sätt till "ålder, hyresstegring och andra svåra nutida förhållanden". På liknande sätt uttryckte sig en sjuttioårig kvinna som inom loppet av två veckor ansökte om lägenhet i både Nils Rosqvists och Anna

⁴⁰² Anders Franzén har visat att villkoret att sökande inte fick tillhöra "lägsta arbetsklassen" formellt togs bort år 1952. I praktiken förefaller dock villkoret ha tagits bort mer än ett kvartsekel tidigare. Franzén 1988, s. 115.

⁴⁰³ Gun Lindström-Arver och Catarina Lundström. *Rum för kvinnor. Stiftelsen Pauvres Honteux i Östersund 1903-2003*. Östersund, 2003, s. 24.

Margarethas stiftelse. Motiveringen till att söka formulerade hon så här båda gångerna: ”Mina levnadsvillkor, som förut varit goda, hava genom förluster i Sydbanken numera blivit mycket bekymmersamma, och både min ålder och min hälsa äro numera ett hinder för att genom arbete kunna försörja mig”.⁴⁰⁴

En annan skillnad är att ansökningar som omtalade en hotande, framtida ”ålderdom” i princip hade utgått. År 1925 innehöll materialet endast ett sådant exempel, vilket gällde en kvinna som beskrev att hon var skild från sin man, och:

[...] vid 54 års ålder vore jag nu, lidande som jag är av värk efter att i 30 års tid ha arbetat och strävat med min affär i behov av en lugn och bekymmerfri [sic] ålderdom.

Det skulle för mig vara till en ovärderlig hjälp på min ålders dagar, om jag kunde komma i åtnjutande av fri bostad å Stiftelsen.⁴⁰⁵

I exemplet hänvisade kvinnan till ”ålderdom” och ”ålders dagar” och de ekonomiska bekymmer som hotade där. Men därtill innehöll kvinnans formulering ett annat inslag genom att den framtida ålderdomen skulle vara ”lugn”. Framtida ekonomiska bekymmer var inte längre framträdande i materialet. Kanske var det periodens stora ekonomiska turbulens som försköt fokus till den pressande och samtida situationen.⁴⁰⁶

Kvardröjande koppling till ohälsa – men fysisk oförmåga i skymundan

Formuleringar som betonade ålder i kombination med sjukdom var ovanliga. I ett par fall berördes dessa aspekter och var då skrivna av olika intygsgivare. En son ansökte för sin sjuttiofåriga mors räkning i åtminstone tre av de stiftelser som ingår i undersökningen. Två ansökningar har bevarats där en kvinnlig intygsgivare beskrev modern på följande vis: ”Då hon nu vid 72 års ålder är sjuklig och medellös, så skulle det vara mig en stor glädje om plats kunde beredas henne i någon stiftelse”.⁴⁰⁷ Kopplingen mellan ålder och ohälsa finner vi även i ett intyg som en före detta manlig inneboende skrev för en sextioåttårig kvinnas räkning. Mannen beskrev hur den sökande ”icke har någon annan inkomst än vad hon genom tillfälligt arbete förmår utföra, detta enär hon av sjuklighet och ålder ej är i stånd klara någon fast och varaktig sysselsättning”.⁴⁰⁸ I intygen kopplades ålder till sjuklighet, men personens fysiska möjlighet att utföra arbetet berördes inte.

⁴⁰⁴ AMS, E2 Ansökningshandlingar 1894-1941, C.M. 1927-02-02 och IPOS, E1 B Ansökningshandlingar 1892-1944 C.M. 1927-01-17.

⁴⁰⁵ IPOS, E1 B Ansökningshandlingar 1892-1944, H.E. 1926-09-27.

⁴⁰⁶ Periodens konjunktur berörs vidare i avsnitt 1934-1946 – om ålderspension, ”åldringar” och ålderdomshem.

⁴⁰⁷ IPOS, E1 B Ansökningshandlingar 1892-1944, J.N. 1925-07-15 i bifogat intyg; DS, E2 Ansökningshandlingar 1902-1937, J.N. 1925-09-18 i bifogat intyg.

⁴⁰⁸ IPOS, E1 B Ansökningshandlingar 1892-1944, I.J.R. 1927-09-21 i bifogat intyg. Liknande exempel: (intygsgivare om kvinna 73 år) ”efter att i yngre år hafva left under lyckligare eko-

Det samband mellan hög ålder och negativa följder i form av att inte kunna arbeta som varit så framträdande vid sekelskiftet förekom nu knappast alls. Det framskymtade dock i en manlig intygsgivares beskrivning av situationen för en sextiotvåårig kvinna: "Krafterna börja, helt naturligt vid hennes ålder, att så småningom aftaga, eljest är hon van vid och skicklig i handarbete".⁴⁰⁹ Endast i ett enda fall berörde den sökande själv sin förmåga till arbete: "Enka sedan 27 år tillbaka, och har jag det ganska svårt nu vid fyllda 71 år betala hyra i staden. På grund af minskad arbetsförmåga, och som inga barn finns som kunna hjälpa mig, beder jag Styrelsen hava mig i vänlig åtanke."⁴¹⁰

Ekonomi och förväntat utfall i förhållande till kronologi

Att sökande i ökad grad lade vikt vid externa ekonomiska faktorer har redan framkommit. Den femtionioåriga kvinnan i det inledande citatet framförde svårigheter att "uppehålla hemmet", något som blev än mer problematiskt "på grund av ålder, hyresstegring och andra svåra nutida förhållanden". Ekonomiska faktorer bortom kvinnans kontroll var därmed i fokus. Den egna eventuella förmågan att utföra arbete omnämndes inte. Ekonomi var också framträdande i ansökan från en sjuttiofemårig kvinna. Hon hade i sexton år varit änka efter en bryggare och beskrev sin situation på följande vis:

[...] har jag sedan hans bortgång kunnat draga mig fram på räntorna af mitt kapital, som utgår Kr. 18 000.

Men nu då åldern allt mer gör sig känbar [sic] och hyran samt livsmedel allt mer stiger i pris, skulle det för mig vara en god hjälp om jag kunde komma i åtanke vid en blifvande ledig lägenhets tillsättande i Dahlgrenska Stiftelsen.⁴¹¹

Även i ansökan från en sjuttiotreårig kvinna var ekonomi framträdande. Kvinnan skrev för sin egen samt två systrars räkning, sextiofyra respektive sextiosju år gamla:

Då emellertid affären ej kunnat tåla den svåra konkurrensen som uppstått på området under de senare åren och våra små besparingar måst tillgripas för att kunna fullgöra utbetalningarna, se vi oss nödsakade upphöra med affären och stå vi därefter utan de för vårt uppehälle erforderliga inkomsterna; vår ålder utgör ett hinder för att kunna tänka sig erhålla någon slags plats.⁴¹²

Förutom den starkare betoningen av sökandes ekonomi finner vi ett annat nytt inslag vid denna tidpunkt. Sökande kunde beskriva förväntningar om en handel-

nomiska omständigheter [...], numera till följd af ålder och sjuklighet är i högsta behof av ekonomisk hjälp". IPOS, E1 A Beviljade ansökningar 1907-1958, E.J. 1925-11-07.

⁴⁰⁹ AMS, E2 Ansökningshandlingar 1894-1941, J.L. 1926-06-02 i bifogat intyg.

⁴¹⁰ IPOS, E1 B Ansökningshandlingar 1892-1944, M.K.F. odat. Hemmets notering: "7/1927".

⁴¹¹ DS, E2 Ansökningshandlingar 1902-1937, I.L. 1925-08-16.

⁴¹² DS, E2 Ansökningshandlingar 1902-1937, M.W.H. 1926-10-18.

seutveckling i förhållande till en viss kronologisk ålder. I exemplet ovan framtonade detta i systrarnas beskrivning av svårigheten ”att erhålla någon slags plats” ”vid vår ålder”. Liknande utsagor hade förekommit under tidigare perioder men då hade även ohälsa eller nedsatta krafter omnämnts. Systrarna anförde däremot kronologisk ålder utan att omnämna sjukdom eller oförmåga till arbete. Förväntan om en viss utveckling i samband med en viss kronologisk ålder finner vi också i ett bevarat brev som inte är en ansökan i egentlig mening. Av brevet framgår att kvinnan haft kontakt med hemmet men bestämt sig för att uppskjuta en eventuell ansökan till ett senare tillfälle. Kvinnan avslutade brevet med upplysningen: ”Fastän fyllda 60 år har jag ännu min plats kvar, men skulle jag vid min afgang möjligen få en liten pension att lefva på, vore jag tacksam att blifva ihågkommen vid en förnyad ansökan.”⁴¹³ Med uttrycket ”fastän fyllda 60 år” antyder kvinnan att det ligger något oväntat i att hon fortfarande arbetar vid den åldern. Möjligen hade hon i åtanke privata eller statliga pensionsförsäkringar i vilka sextio år var en vanlig pensionsålder för kvinnor. Materialet ger flera exempel på kvinnor som arbetade i både sextio- och sjuttioårsåldern, något som vid denna den var ovanligt enligt ekonomhistorikern Leif Wegerman.⁴¹⁴ Historikern Anita Nyberg har dock påpekat att enbart arbete av viss omfattning utgjorde underlag till den allmänna statistiken.⁴¹⁵ Flera av kvinnorna som sökte till stiftelserna var sannolikt inte ”yrkesarbetade” enligt samtidens definitioner.

Sammanfattningsvis var personens fysiska förmåga att utföra arbete starkt nedtonad vid perioden kring år 1925. Sambandet mellan ökad kronologisk ålder och olika negativa följder var också mindre framträdande än tidigare. I stället hade ekonomiska omständigheter blivit det nya huvudargument som presenterades i samband med uppgift om ålder. Under nästa period i början av 1940-talet skulle i stället ansökningar innehålla uppgifter om förväntningar utifrån kronologisk ålder.

1940-1950 – pensionsålder ersätter tal om sökandes ålder

”Det kunde ju vara roligt att få det litet ledigare” – 1940-talets början

En försommardag år 1942 påminde en sjuttioårig kvinna om att hon redan åtta år tidigare hade ansökt om boende i Ingrid Petronella Olssons stiftelse. I brevet till stiftelsen skrev hon: ”Jag är 70 år så jag ville ju gerna komma dit så fort som möjligt, jag får hålla på med främmat arbete för att kunna försörja mig och det

⁴¹³ DS, E2 Ansökningshandlingar 1902-1937, H.B. 1925-09-17.

⁴¹⁴ Leif Wegerman. *Försörjd av sin hustru. Genus, folklig praktik och medborgarskap i arbetslöshetshjälpen 1921-1939*. Diss. Stockholm, 2008, s. 260.

⁴¹⁵ Anita Nyberg. ”Arbetsmarknadsstatistiken – ideologi eller verklighet?” i *Arbetsmarknad & arbetsliv*, nr. 1 2005, s. 47.

kunde ju vara roligt att få det litet ledigare”.⁴¹⁶ Citatet visar på nya drag i ansökningarna jämfört med tidigare. Med utgångspunkt i sin ålder förmedlade kvinnan att det vore skönt att inte behöva arbeta så mycket som nu krävdes. Det var inget akut hjälpbehov som framställdes. Kvinnans förfrågan hade något av ett känslomässigt drag, vilket förekom i flera ansökningar från denna tid.

Ett annat nytt inslag från den här perioden gällde hur de sökande talade om ålder i relation till pension och arbete. Samtidigt dröjde sig formuleringar kvar om ålder kopplad till minskad arbetskraft och inkomster i vissa fall. Att jag har valt att göra ett extra nedslag vid den här perioden beror på att jag ville undersöka i vilken mån 1946 års pensionsreform – i kraft den förste januari år 1948 – påverkade ansökningarna. Reformen innebar att den icke inkomstprövade pensionen höjdes väsentligt. Dessutom infördes så kallad änkepension och hustrutillägg till änkor som fyllt femtiofem år, och till kvinnor över sextio år vars man redan uppnått den allmänna pensionsåldern sextiosju år. Redan i slutet av året erhöll kring en tredjedel av alla kvinnor i åldern 64-66 år antingen änkepension, hustrutillägg (utbetald till maken) eller invalidpension.⁴¹⁷ Särskilt änkepensionen fick stor spridning och utgick redan efter ett par år till mer än hälften av alla nyblivna änkor över femtiofem år.⁴¹⁸

”För gammal” – om de sökande och det bevarade materialet

Endast åtta ansökningar inkom till Dahlgrenska stiftelsen under åren 1940-1942.⁴¹⁹ Sådan var situationen enligt stiftelsens liggare över inkomna ansökningar. Uppgift om födelseår visar att de åtta kvinnliga sökandena var påfallande unga; de var alla i femtioårsåldern. Samtliga åtta ansökningar finns bevarade i arkivet. Vid ett första påseende förefaller således materialet komplett.

Får man händelsevis ögonen på den liggare som stiftelsen använde dessförinnan växer dock en helt annan bild fram. Den visar att hela femtiotre kvinnor och två män i varierande åldrar hade ansökt om bostad under dessa tre år.⁴²⁰ Noteringar i denna gamla liggare visar tydligt vad som hänt. För alla personer som år 1949 var äldre än sjuttio år hade texten ”För gammal” skrivits med stora bokstäver över namnet. Endast de personer som klarade den nya övre åldersgränsen – de åtta kvinnorna – fördes över till den nya liggaren och deras ansökningar sparas. Därför ser det i Dahlgrenska stiftelsens nya liggare ut som om sökande fram till år 1949 både var anmärkningsvärt få och anmärkningsvärt unga. Inte

⁴¹⁶ IPOS, E1 B Ansökningshandlingar 1892-1944, 1942-06-12. Från denna period kan vissa uppgifter vara sekretessbelagda. Endast uppgift om datum för ansökan anges därför.

⁴¹⁷ Åke Kjellström. ”Folkpensionerna den 31 december 1948” i *Folkpensioneringen*, Organ för föreningen för främjande av pensionsstyrelsens verksamhet, Nr. 7 1949, s. 161.

⁴¹⁸ Se avsnitt *Mot 1946 års folkpensionsreform*

⁴¹⁹ DS, D2 A Liggare över ansökningar, gemensam serie, 1902, 1916-1951 ”Bladh Ej aktuell 1940-1951”.

⁴²⁰ DS, D2 A Liggare över ansökningar, gemensam serie, 1902, 1916-1951. ’Erik Bladhs gamla dagbok’ ’Gamla ansökningar’ ”1931-1948”.

förrän år 1949 noterades åter samtliga nytillkomna sökande oavsett ålder. Att ett hem av detta slag ändrade sina villkor med avseende på åldersgräns var inte unikt. Lena Milton har visat att Sällskapet Vänner till Pauvres Honteux i Stockholm införde en ny och övre åldersgräns på sjuttio år i början av 1930-talet.⁴²¹ I stockholmshemmet var denna åldersgräns tydligt kommunicerad. Det är dock högst oklart i vilken mån potentiella sökande informerades om att Dahlgrenska stiftelsen i praktiken hade infört en övre åldersgräns. I protokollen från perioden saknas uppgift om att styrelsen fattade något formellt beslut i frågan.⁴²² Information om hur populationen sökande såg ut har jag därför baserat på den gamla liggaren. Den åldersmässiga fördelningen framgår av tabellen nedan. Även om alla inkomna ansökningar från perioden ska finnas med är det påtagligt hur få kvinnliga sökande som var i sjuttioårsåldern. I materialet från perioden kring år 1925 var nära en fjärdedel i sjuttioårsåldern, men endast drygt fem procent kring år 1940. Genomsnittsåldern hade också sjunkit något från sextiofyra till sextiotvå år. Kan det ha blivit känt att stiftelsen enbart tog emot sökande yngre än sjuttio år även om ett formellt beslut saknades? Källorna ger inget tydligt svar på varför så få kvinnor över sjuttio år ansökte.

Tabell 19. Antal ansökningar till Dahlgrenska stiftelsen 1940-1942 fördelat på ålder och kön.

Ålderskategori	Kvinnor	Män
-49	0	0
50-59	17	0
60-69	33	1
70-79	3	0
80+	0	1
Uppgift saknas	0	0
Totalt	53	2

Källa: DS, D2 A Liggare över ansökningar, gemensam serie, 1902, 1916-1951. 'Erik Bladhs gamla dagbok' 'Gamla ansökningar' "1931-1948".

Jämfört med tidigare perioder var det långt mindre vanligt att kvinnorna inkluderade medsökande. Enligt liggarens noteringar förekom det endast i nio fall. Sex kvinnor önskade flytta in med barn, vanligen en dotter. En femtiosjuårig kvinna hade ansökt om att få flytta in med en "äldrig moder" och två kvinnor, en "f.d. församlingssyster" och en "fröken", önskade dela lägenhet med en syster. Periodens två manliga sökande var sextiotre och åttio år gamla.

⁴²¹ Milton 2003, s. 55.

⁴²² Malmö Stadsarkiv, Malmö Stadsfullmäktiges protokoll med bihang, år 1945-1956. Se även Franzén 1988, s. 114-115. Franzén har inte heller funnit något formellt beslut om en övre åldersgräns.

I tabellen nedan visar jag hur Dahlgrenska stiftelsen benämnde de sökande vid denna tid. Andelen ”änkor” representerade mer än hälften av alla kvinnor som ansökt. Den näst största gruppen var ”fröken” som användes för en tredjedel. Vid detta tillfälle användes också beteckningen ”Fru” i flera fall. Fyra kvinnor hade beskrivits med uppgift om yrke.

Tabell 20. Antal ansökningar till Dahlgrenska stiftelsen med avseende på civilstånd/titel 1940-1942.

Uppgift	Kvinnor	Män
”Änka”	31 ¹⁾	0
”Fröken”	12 ¹⁾	0
”Fru”	5	0
Fränskild	0	0
Yrkesbeteckning	4	2
Uppgift saknas	1	0
Totalt	53	2

Källa: DS, D2 A Liggare över ansökningar, gemensam serie, 1902, 1916-1951. ¹⁾Erik Bladhs gamla dagbok ’Gamla ansökningar’ 1931-1948. ¹⁾Även yrkestitel angavs i ett fall.

I de åtta bevarade ansökningarna från Dahlgrenska stiftelsen finns inga utsagor om ålder. För denna period har jag därför kompletterat med tre ansökningar från år 1944 och 1945 som innehöll resonemang om ålder. Från det tidiga 1940-talet erbjuder även Ingrid Petronella Olssons stiftelse ett rikt material. Enligt förteckningen ansökte 38 kvinnor om boende i stiftelsen för perioden 1940-1942.⁴²³ 29 av dessa ansökningar har bevarats och därtill finns ytterligare två som inte är upptagna i förteckningen. För perioden finns även enstaka ansökningar bevarade från Nils Rosqvists och Anna Margarethas stiftelser. I några av dessa finns resonemang kring hög ålder. Totalt baserar jag analysen av åldersuttryck för denna period på tolv olika ansökningar: tre från Dahlgrenska stiftelsen, två från Nils Rosqvists stiftelse, sex från Ingrid Petronella Olssons stiftelse samt en skrivelse från Anna Margarethas stiftelse.

Karaktären på ansökningsbrevens hade förändrats jämfört med tidigare perioder. Tidigare inleddes många brev med en kort introduktion som placerade den sökande socialt i samhället. Män uppgav sin egen och kanske faders yrkestitel. Kvinnor beskrev sina avlidna mäns yrkestitel och/eller presenterade sina föräldrar i breven. Denna information fann många sökande nu överflödigt. Ansökningarna var därför både kortare och innehöll färre uppgifter i början av 1940-talet än under tidigare perioder.

⁴²³ IPOS, E1 B Ansökningshandlingar 1892-1944, Dokumentet inleds med orden ”Ingrid Petronella Olssons Stiftelse. Ansökningar inkomna år 1939”. De 11 ansökningarna under rubriken ”Ansökningar inkomna under 1942 o 1943” har jag fört till år 1942. Det går ur förteckningen inte att urskilja vilka ansökningar som tillhörde vilket år.

Åldersuttryck under 1940-talet

Under förra undersökningsperioden hade åldersuttrycken blivit tämligen vaga. Denna utveckling fortsatte. Kring år 1940 var det vanligt att endast beskriva sig som "min ålder är xx år" eller "jag är xx år". Den sökandes kronologiska ålder angavs därmed med all tydlighet. Som bärande argument anfördes dock kronologi i mindre utsträckning än tidigare. Bland åldersuttrycken förekom enstaka hänvisningar till sjukdom. I övrigt återfinns ansökningar som hänvisar till en förväntad händelseutveckling samt ansökningar som har en känslomässig och inte enbart materiell karaktär. Emellanåt framställde sökande till och med sin situation som tämligen oproblematiske.

Sjukdom och samband – gammalt innehåll, nya ord

"Jag är 74 år och numera på grund av ålderdom och varubrist oförmögen att fortsätta mitt yrke [...]"⁴²⁴ Så framställde en kvinna sin situation och gav "ålderdom" närmast betydelsen av ett ålders- och sjukdomsrelaterat tillstånd som orsakade att hon inte längre kunde utöva sitt yrke. Tidigare perioders användning av termen som en beteckning på en framtida och ekonomiskt hotfull period förekom dock hos en sextiofyraårig kvinna. Efter moderns död hade kvinnan från tjugooårsåldern "förestått hushållet". "I anledning härav har jag icke kunnat innehålla någon avlönad befattning och således icke kunnat lägga undan något till min ålderdom."⁴²⁵

Två intyg hänvisade till ett samband mellan stigande ålder och negativa konsekvenser. I ett intyg som en sextioårig kvinna låtit bifoga från församlingens komminister framkom detta tydligt. Komministern förklarade att "[r]äntan på hennes kapital är tillräckligt stor för hennes livsuppehälle. Inkomsten av arbete torde däremot på grund av tilltagande ålder minskas, varigenom svårighet för hyras erläggande inställer sig".⁴²⁶ En annan manlig intygsgivare skrev om en sjuttioettårig kvinna: "Då hennes arbetsförmåga genom åldrandet kommer att småningom avtaga och hennes utkomstmöjligheter sålunda att minskas, så vilja vi härmed på det allra varmaste rekommendera fröken [efternamn] [...]"⁴²⁷

För första gången i källmaterialet förekom här termen "åldrandet". Ordet användes för att förklara orsaken till kvinnans minskade "arbetsförmåga". Innehållsligt var det därmed inte någon skillnad mellan "åldrandet" och exempelvis "tilltagande ålder" som komministern använde. Den sökande kunde också själv beröra sambandet mellan ålder och dess följder såsom hos en sextioårig kvinna som drev en rörelse: "Dock nu tillfölje min ålder och den numera svåra affärsbranschen är det svårt för både krafter och ekonomi att räcka till [...]"⁴²⁸

⁴²⁴ IPOS, E1 B Ansökningshandlingar 1892-1944, 1941-06-15.

⁴²⁵ NRS, E2 A Bifallna ansökningar 1884-1969, 1940-06-27.

⁴²⁶ DS, E2 Ansökningshandlingar 1940-1961, 1942-12-09.

⁴²⁷ IPOS, E1 B Ansökningshandlingar 1892-1944, 1942-02-12 i bifogat intyg.

⁴²⁸ IPOS, E1 B Ansökningshandlingar 1892-1944, 1941-09-01.

Anspelningar på sjukdom och ålderns negativa inverkan förekom endast i dessa fyra ansökningar. Sökande som uttryckte förväntan om en händelseutveckling i förhållande till en viss kronologisk ålder var flera till antalet och diskuteras nedan.

Förväntningar

Under det tidiga 1940-talet tenderade förväntningarna i ansökningarna att röra sig kring den ålder vid vilken personen skulle upphöra med sitt yrkesarbete respektive få pension. En sextioettårig kvinna skrev exempelvis: "Fast min ålder går jag ännu på arbete [namn firma]."⁴²⁹ Och en tio år yngre kvinna skrev: "Eftersom jag snart är 60 år gammal vore jag mycket tacksam att få bostad i Dahlgrenska stiftelsen".⁴³⁰ De båda kvinnorna var fortfarande yrkesarbetande och genom orden "fast" och "eftersom" signalerade de en förväntan om att inte behöva fortsätta yrket efter en viss ålder. Kanske var det återigen sextioårsgränsen i privata och statliga pensionsförsäkringar som utgjorde riktmärke. En annan kvinna hänvisade dock till den allmänna pensionsåldern på sextiosju år i sin ansökan: "Eftersom min ålder är 66 år, kan jag inte länge till fortsätta detta arbete. Hoppas att efter 67 års ålder kunna försörja mig på min folkpension [...]".⁴³¹ Oavsett vilken ålder kvinnorna relaterade till kan vi konstatera att de anspelade på yrkesarbetets upphörande i förhållande till kronologisk ålder. Ett liknande fall återfinns i det intyg som en sjuttioettårig kvinna låtit bifoga. En kvinnlig intygsgivare beskrev hur den sökande "trots sin höga ålder [måste] hjälpa till med servering o. dyl". Det berodde på att den sökandes tidigare anställning i ett statligt bolag inte gav henne "någon som helst pension".⁴³² Intygsgivaren var tydlig inte bara med att den sjuttioettåriga sökanden borde få slippa arbeta, utan även med att den sökande hade bort ha en ordnad och tillräcklig pension. Uppenbarligen var ingetdera fallet. I ytterligare en ansökan hänvisade en sextioåttaårig kvinna till svårigheten att erhålla anställning vid en viss ålder: "Vid min ålder är det ju en omöjlighet att få något arbete [...]".⁴³³

En helt annan typ av förväntan återfinns i ett brev där en kvinna tackar nej till ett erbjudande om boende. Kvinnan och personen hon delade bostad med hade besökt stiftelsen och gjorde följande bedömning: "Vi ha varit och sett på lägenheten och fann den vara bra, utom i ett avseende, och det var, att det ej fanns något W.C. För gamla människor är det ju olämpligt att sådant ej finns."⁴³⁴ Det framgår inte hur gammal kvinnan var. Att hon skrev in sig själv i gruppen "gamla människor" är tydligt liksom att hon hade en förväntan om en viss kvalitet på

⁴²⁹ DS, E2 Ansökningshandlingar 1940-1961, 1944-10-29.

⁴³⁰ DS, E2 Ansökningshandlingar 1940-1961, 1944-12-06. Ålder framgår av förteckningen över inkomna ansökningar, DS, D2 A Liggare över ansökningar, gemensam serie, 1902, 1916-1951 "Bladh Ej aktuell 1940-1951".

⁴³¹ IPOS, E1 B Ansökningshandlingar 1892-1944, 1943-01-18.

⁴³² IPOS, E1 B Ansökningshandlingar 1892-1944, 1942-02-12 i bifogat intyg.

⁴³³ NRS, E2 A Bifallna ansökningar 1884-1969, 1941-04-28.

⁴³⁴ AMS, E2 Ansökningshandlingar 1894-1941, 1940-05-30.

boendet. Detta argument skulle bli allt mer framträdande i senare perioders ansökningar.

Emotionella behov

Kvinnan som tyckte det kunde "vara roligt att få det litet ledigare" beskrev ett önskemål inför framtiden. Ansökan gällde inte någon akut ekonomisk situation som den sökande hoppades lösa genom boende i stiftelsen. Snarare handlade det om att göra en situation bättre. Ett liknande önskemål märks i en ansökan för en sextiotreårig man som ansökte om bostad för sig själv, sin hustru samt ett barn. Av motiveringen att döma var det hustrun som skrivit det personliga brevet: "då vi nu på grund av vår ålder o min mans oförmögenhet till arbete ej själva längre kunna sköta Fastigheten med tillhörande trädgård".⁴³⁵ Den tidigare vanligt förekommande formuleringen om arbetsoförmåga kopplat till ålder fanns kvar. Nu gällde dock sambandet oförmåga att sköta den egna fastigheten, inte att utföra ett yrkesarbete.

I ansökningarna för perioden kring år 1940 refererade allt fler personer till tidpunkt och försörjning efter förvärvsarbetslivets slut. Detta tema skulle visa sig ännu tydligare i materialet från nästa period.

Pension i stället för åldersuttryck kring år 1950

Material och människor

Materialet för perioden kring år 1950 består av totalt 36 ansökningshandlingar från 35 kvinnor och en man. De bevarade ansökningarna är från Dahlgrenska stiftelsen samt Ingrid Petronella Olssons stiftelse. Från Nils Rosqvists och Anna Margarethas stiftelser finns varken ansökningshandlingar eller förteckningar över inkomna ansökningar. Dahlgrenska stiftelsen har efterlämnat det största materialet och mottog under år 1949 och 1950 totalt 27 ansökningar från 26 kvinnliga och en manlig sökande.⁴³⁶ Samtliga 27 ansökningar finns bevarade. Från Ingrid Petronella Olssons stiftelse har jag valt att analysera de nio ansökningar som bevarats från åren 1948-1953. Alla dessa ansökningar var skrivna av kvinnor. Förteckning saknas och det går därför inte att se hur antalet bevarade ansökningar förhåller sig till det totala antal som skickats till stiftelsen.

Även för perioden kring år 1950 är det sålunda Dahlgrenska stiftelsen som bidrar med de mest fullständiga uppgifterna om de sökande. När stiftelsen under denna period noterade information om de sökande är det slående hur sällan uppgifterna anspelade på kvinnors civilstånd. I sju av tjugosex fall noterade

⁴³⁵ DS, E2 Ansökningshandlingar 1940-1961, 1945-01-18.

⁴³⁶ DS, D2 A Liggare över ansökningar, gemensam serie 1902, 1916-1951 "Bladh Ej aktuell 1940-1951". För år 1948 och 1951 är uppgifterna ofullständiga och jag har därför begränsat undersökningen till åren 1949-1950. Se diskussion om källaget i avsnittet "För gammal" – om de sökande och det bevarade materialet.

hemmet ”änka” eller ”änkefru” vid den sökandes namn (se Tabell 21). I ett fall användes titeln ”fru”.⁴³⁷ Hela 70 procent av kvinnorna hade försetts med någon form av yrkesbeteckning (18 av 26 ansökningar). Bland kvinnorna återfinns bland annat sömmerskor, kontorister, sjuksköterskor och hushållerskor jämte vad som i förteckningen korthugget återgavs som ”fabr. arb”.

En av de yrkesarbetande kvinnorna informerade om att hon var ”ogift”⁴³⁸ men i övrigt förekom inga uppgifter om civilstånd eller om eventuella män i ansökningarna från dessa kvinnor. För änkorna var situationen annorlunda. De hänvisade ofta till den avlidne maken men omnämnde däremot inte eventuellt yrkesarbete. Kvinnorna var i åldrarna 56-66 år⁴³⁹ och hade således inte nått den allmänna pensionsåldern sextiosju år. Det går därför en skiljelinje mellan kvinnor som beskrevs som änka/fru å ena sidan och kvinnor med yrkesbeteckning å den andra. I den första gruppen omtalades make men inte yrke medan yrkeskvinnorna i stället omnämnde arbete men inga män. Uppgifterna tyder på att 1948 års änke- och hustrupension medförde att färre kvinnor ansåg sig behöva hänvisa till eventuell yrkesverksamhet. Den väsentligt lägre andelen änkor jämfört med det tidiga 1940-talet skulle också kunna tyda på att änkepensionen gav ett sådant bidrag att behovet av reducerad hyra inte längre var lika stort för denna grupp.

Tabell 21. Antal ansökningar till Dahlgrenska stiftelsen 1949-1950 med avseende på civilstånd/titel.

Uppgift	Kvinnor	Män
”Änka”, ”änkefru”	7	0
”Fröken”	0	0
”Fru”	1	0
Fränsild	0	0
Uppgift saknas	0	1
Yrkesbeteckning	18	0
Totalt	26	1

Källa: DS, D2 A Liggare över ansökningar, gemensam serie 1902, 1916-1951 ”Bladh Ej aktuell 1940-1951”.

Nästa tabell visar att flertalet kvinnliga sökande var i sextioårsåldern när de ansökte om boende i Dahlgrenska stiftelsen. Genomsnittsåldern låg på sextiotre år. Materialets ende manliga sökande var åttio två år då han ansökte om boende tillsammans med sin hustru. Andelen kvinnor som inkluderade medsökande var

⁴³⁷ DS, D2 A Liggare över ansökningar, gemensam serie, 1902, 1916-1951 ”Bladh Ej aktuell 1940-1951”, E2 Ansökningshandlingar 1940-1961, 1949-04-07.

⁴³⁸ DS, E2 Ansökningshandlingar 1940-1961, 1950-07-10.

⁴³⁹ DS, D2 A Liggare över ansökningar, gemensam serie 1902, 1916-1951 ”Bladh Ej aktuell 1940-1951”, E2 Ansökningshandlingar 1940-1961, 1949-03-11.

på ungefär samma nivå som i början av 1940-talet. Sex kvinnor inkluderade medsökande. I flertalet fall gällde det mödrar som ansökte för vuxna döttrar samt systrar som sökte tillsammans.

Tabell 22. Antal ansökningar till Dahlgrenska stiftelsen år 1949-1950 fördelat på ålder och kön samt med uppgift om åldersuttryck.

Ålderskategori	Kvinnor	Varav med åldersuttryck	Män	Varav med åldersuttryck
-49	0	0	0	0
50-59	5	1	0	0
60-69	17	5	0	0
70-79	3	0	0	0
80+	0	0	1	0
Uppgift saknas	1	0	0	0
Totalt	26	6	1	0

Källa: DS, D2 A Liggare över ansökningar, gemensam serie 1902, 1916-1951 "Bladh Ej aktuell 1940-1951", E2 Ansökningshandlingar 1940-1961, 1949-03-11.

Sammantaget har jag identifierat åtta kvinnor som på olika sätt omnämner ålder. Sex ansökningar är hämtade från Dahlgrenska stiftelsen och två från Ingrid Petronella Olssons stiftelse. I sex fall avsåg åldersuttrycken pensionstidpunkt och pensionsbelopp. Sett till tidigare forskning är detta intressant. Uppnåendet av pensionsåldern ska ha medfört att en person ansågs åldrad i omgivningens ögon.⁴⁴⁰ Framgår det ur ansökningarna som omtalade pensionstidpunkt att de sökande betraktades som gamla, antingen av sin omgivning eller av sig själva?

Person om pension – åldersuttryck kring år 1950

Inledningsvis beskriver jag dock de två ansökningar som *inte* förhöll sig till pension. Den ena var skriven av en sjuttiofemårig kvinna. Hon hade i nära ett kvarts sekel varit föreståndare för en affär och det korta brevet avslutades med upplysningen: "och slutade denna plats på grund av min höga ålder".⁴⁴¹ Av brevet framgår inte hur gammal kvinnan var när hon slutade, utan vi får bara veta att hon såg en koppling mellan sin kronologiska ålder och det faktum att hon måste sluta. Ålder kopplat till någon form av negativ följd framtonade också i en ansökan vid denna period. Brevet var skrivet av en sextiofyraårig kvinna som arbetade i en fabrik. "Då min arbetsförmåga försämras med åren vore gynnsamt för mig, om jag kunde få en lägenhet med lägre hyra än min närvarande, [...]"⁴⁴² Resonemang kring inkomst som minskade med åldern hade förekommit i sekel-

⁴⁴⁰ Se not 214.

⁴⁴¹ IPOS, E1 A Beviljade ansökningar 1907-1958, 1953-05-12.

⁴⁴² IPOS, E1 A Beviljade ansökningar 1907-1958, 1950-03-14.

skiftets ansökningar men knappast sedan dess. Kvinnans argumentation var inte längre vanlig sett till övriga bevarade ansökningar.

Resterande ansökningar relaterade till ålder berörde alltså på olika sätt pensionsfrågor. ”Efter uppnådd pensionsålder (60 år) blir min årliga inkomst en pension från SPP”, förklarade en femtioåttårig kvinna och preciserade med beloppet.⁴⁴³ Pension var centralt också i brevet från en sextioettårig kvinna. ”[M]ed tanke på den folkpension man nu kan räkna med” skulle hennes ekonomi klara sig med ett kostnadsfritt boende och med hjälp av tidigare besparingar.⁴⁴⁴ Materialet innehåller fler exempel där de sökande resonerade kring tidpunkten för yrkesarbetets upphörande och pensionsbeloppens storlek.⁴⁴⁵ Jag har inte i något av dessa fall funnit att den sökande därigenom framhöll att hon uppnått en hög kronologisk ålder eller att hon betraktades som gammal av sig själv eller sin omgivning. Däremot indikerar materialet att den kronologiska ålder från vilken sökande hade möjlighet att gå i pension avgjorde hur gammal hon var när dessa uppgifter fördes på tal. Materialet ger däremot inte belägg för uppgiften i tidigare forskning att uppnående av pensionsålder innebar att en person uppfattades som åldrad.

”Frisk och kry för mina år” – 1960-talets slut

I mitten av 1960-talet fattade styrelsen för Nils Rosqvists stiftelse beslut om att uppföra en helt ny byggnad. Den tidigare fastigheten på Föreningsgatan hade varit i bruk i åttio år sedan invigningsåret 1884 och en ny byggnad uppfördes under åren 1968-1969. År 1970 var fyrtio lägenheter uthyrda fördelat på enrumslägenheter med kök eller kokvrå och tvårumslägenheter med kök.⁴⁴⁶ Den nya fastigheten skulle bli modern och skilde sig markant från den tidigare slottssliknande men inte särskilt praktiska byggnaden vid Föreningsgatan.

Om ansökningarna och de sökande

Totalt har 21 brev bevarats från åren 1966-1969. Två var skrivna av personer som redan bodde i den gamla fastigheten medan övriga nitton gällde möjliga nya lägenhetsinnehavare. Förteckning saknas över inkomna ansökningar. En jämförelse mellan namnen på ansökningarna och en förteckning över lägenhetsinnehavarna i den nya stiftelsen visar att endast ett fåtal sökande fick någon av de nya lägenheterna. Det betyder antingen att flera ansökningar inkom till stiftelsen men av något skäl inte har bevarats, eller att tilldelningen av lägenheter i huvud-

⁴⁴³ DS, E2 Ansökningshandlingar 1940-1961, 1949-03-30.

⁴⁴⁴ DS, E2 Ansökningshandlingar 1940-1961, 1949-02-21.

⁴⁴⁵ 1950-10-05; 1950-02-27; 1949-06-29; 1950-11-10, samtliga i DS, E2 Ansökningshandlingar 1940-1961.

⁴⁴⁶ NRS, D1 Förteckningar över lägenhetsinnehavare 1884-1971, ”Förteckning över hyresgäster per den 31 december 1970”.

sak skedde på annat sätt än genom via skriftliga ansökningar. De bevarade ansökningarna är skrivna av kvinnor och män i skiftande åldrar och med olika former av argumentation.

Gemensamt för de bevarade breven är dock den knapphändiga informationen. Personliga uppgifter om den sökande kunde inskränka sig till personens namn och en kort beskrivning av önskemål om lägenhetens utformning. Närmare hälften av breven var skrivna på maskin. I flera fall refererade de sökande till telefonsamtal med stiftelsens direktör. Viss information hade därför sannolikt lämnats muntligen vilket kan vara ett skäl till den begränsade informationsmängden i breven. Av innehållet i det bevarade materialet att döma betraktades den nya fastigheten som ett av flera möjliga alternativ att ordna en mer modern bostad. Intrycket förstärks av att ansökan för fyra personer skedde via ombud, i något fall via en släkting och i andra fall utan att relationen mellan den sökande och ombudet preciserades. Sex av breven gällde manliga sökande. I ett fall skrev ett gift par under tillsammans medan övriga skrivelser var undertecknade av kvinnor. Hälften av männen ansökte även för sina fruars räkning, och bland kvinnorna förefaller elva av totalt fjorton kvinnor ha bott ensamma.

Uppgift om den sökandes ålder finns om åtta kvinnor och fyra män (se nedan). Två kvinnor var yngre än sjuttio år medan övriga sex var i sjuttio- och åttioårsåldern. Den genomsnittliga åldern för dessa kvinnor var sjuttiofyra år. Männen var yngre än kvinnorna med tre sökande i sextioårsåldern jämte en man i åttioårsåldern.

Tabell 23. Antal ansökningar till Nils Rosqvists stiftelse år 1966-1969 fördelat på ålder och kön samt med uppgift om åldersuttryck.

Ålderskategori	Kvinnor	Varav med åldersuttryck	Män	Varav med åldersuttryck	Söker tillsammans
-49	0	0	0	0	0
50-59	1	0	0	0	0
60-69	1	0	3	1	0
70-79	4	3	0	0	0
80+	2	2	1	0	0
Uppgift saknas	6	0	2	1	1
Totalt	14	5	6	2	1

Källa: NRS, E2 A Bifallna ansökningar 1884-1969.

Ansökningarna innehöll få indikationer på individidens sociala och ekonomiska situation. De sökande hade därför blivit mer konturlösa. Samtidigt gav den knapphändiga och opersonliga stilen upphov till en ny form av enhetlighet. Genom att informationen om kvinnorna och männen var så reducerad framstod de sökande som en mer homogen grupp.

Att omtala ålder

Även om breven var korta och föga detaljerade rymmer materialet ändå ett antal exempel på hur personer kunde omtala sin ålder. Det skedde på ett delvis nytt sätt. Jämfört med förra perioden kring år 1950, då åldersuttrycken var vaga och till stora delar relaterade till frågor om pension, var många åldersuttryck nu påfallande tydliga. Att de sökande i genomsnitt nu var äldre är sannolikt en viktig förklaring.

I materialet från 1960-talets slut förekom termen ”pensionär”. När ordet tidigare hade förekommit i ansökningar hade det varit i betydelsen av en person som var boende i en av stiftelserna.⁴⁴⁷ Ordet hade inte använts i materialet kring år 1950. Visserligen var materialet då fullt av uppgifter om hur stor de sökandes ”pension” skulle bli och ”pensionsålder” omtalades. Sökande var med andra ord blivande ”pensionärer”, men ordet användes inte. Under det sena 1960-talet omtalade sig dock en sjuttiotvårig kvinna sig själv och sin medsökande som ”två pensionärer”.⁴⁴⁸ En person som ansökte om bostad för en annan manlig sökandes räkning formulerade sig helt kort: ”Beträffande Nils Rosquists stiftelse. Pensionär [namn, adress, telefon] önskar lägenhet i Nils Rosquists stiftelse. I första hand 1 rum + kök och i andra hand 2 rum + kök.”⁴⁴⁹ Ordet förekom också i beskrivningar av den typ av lägenhet man ansökte om: ”pensionärsbostad” och ”pensionärslägenhet”.⁴⁵⁰ ”Pensionär” fyllde därmed en liknande funktion som ”gammal” år 1884. Båda orden fungerade som ett slags etikett som signalerade att personer uppnått en viss ålder. Däremot diskuterades knappast frågor om pensionering vid detta tillfälle. Undantaget var en man som beskrev hur han måste sluta arbeta därför att han passerat den allmänna pensionsåldern: ”För närvarande har jag deltidsarbete, men det är bara en tidsfråga när jag måste sluta [...]. Jag har ju fyllt 69 år.”⁴⁵¹

Ett helt annat sätt att understryka sin ålder använde denna kvinna: ”Var vänlig och tänk på mig snarast möjligt. Där är ju så många unga som bor nu i stiftelsen. Jag är 80 år.”⁴⁵² Genom att jämföra de många ”unga”, som enligt kvinnan bodde i stiftelsen på Föreningsgatan, framhävdes kvinnans egen kronologiska ålder på ett effektivt sätt.

Om bruket av ordet ”pensionär” var ett nytt inslag vid denna tid så var företeelsen att framhäva sin goda hälsa en annan. Om och av kvinnor i sjuttio- och

⁴⁴⁷ Första gången ordet förekom i materialet var år 1903 då en kvinna ansökte om fri bostad i Ingrid Petronella Olssons stiftelse. ”Visserligen har jag förmånen att från 1 april detta år vara pensionär inom Dahlgrenska stiftelsen [...]”. IPOS, E1 B Ansökningshandlingar 1892-1944, S.F. 1903, odat. Denna betydelse av ”pensionär” skulle återkomma i ansökningar vid enstaka tillfällen år 1926 och år 1940.

⁴⁴⁸ NRS, E2 A Bifallna ansökningar 1884-1969, 1969-04-07.

⁴⁴⁹ NRS, E2 A Bifallna ansökningar 1884-1969, 1969-07-07.

⁴⁵⁰ NRS, E2 A Bifallna ansökningar 1884-1969, 1966-01-10, 1969-09-01.

⁴⁵¹ NRS, E2 A Bifallna ansökningar 1884-1969, 1969-08-29.

⁴⁵² NRS, E2 A Bifallna ansökningar 1884-1969, 1969-09-19.

åttioårsåldern användes uttryck som "frisk och kry för mina år", "förmånen att ännu vara vid mycket god hälsa" och "vital för sin ålder".⁴⁵³ I dessa fall användes informationen om de sökandes goda hälsa tillsammans med uttrycken "för mina år", "ännu" och "för sin ålder". Indirekt beskrevs därmed ett samband mellan kronologisk ålder och dess effekter i form av minskad hälsa, på samma sätt som framkommit i vissa födelsedagsnotiser. Detta förväntade samband hade brutits och blev därmed till något positivt. Under långa perioder hade ansökningshandlingarna innehållit beskrivningar av hur stigande ålder medförde negativa effekter i form av att inte kunna arbeta eller försörja sig. Sambandet hade blivit mindre framträdande under 1900-talet och när det nu framskymtade igen i slutet av 1960-talet var det så att säga med omvända förtecken. I stället för att som tidigare förklara hur sambandet hade drabbat de sökande gick argumentationen nu ut på att de *undgått* att drabbas. Det var dock långt ifrån alla som framställde sig som friska och krya. Den nya fastigheten var försedd med moderniteter som hiss och balkong. Flera sökande påtalade hur särskilt hiss skulle gagna dem.

Där slutar den empiriska undersökningen av åldersuttryck i ansökningar skrivna av äldre personer. Mer aktuella ansökningshandlingar än så finns inte bevarade från de fyra hemmen. Kapitlet avslutas med en sammanfattning av hur uttrycken har förändrats över tid i ansökningarna.

Sammanfattning

Vid det första undersökningstillfället år 1884 var variationen stor både med avseende på sätten att uttrycka hög ålder och på de problem sökande hänvisade till. Flera sökande framhävde sin höga ålder med adjektivet "gammal". Ibland framställdes också hög ålder som huvudsakligt argument för att komma in i stiftelsen, företrädesvis hos personer som beskrev sitt ursprung som "borgare". I andra fall innehöll ansökningarna beskrivningar av negativa fysiska eller ekonomiska aspekter kopplade till hög ålder. Exempel är minskade "krafter", "oförmåga till arbete" eller minskad förmåga att "försörja sig". Vissa poängterade att de var utan skuld till att inte kunna arbeta och/eller ha tillräcklig försörjning. Även detta framställningssätt förefaller vanligare hos personer med en borgerlig bakgrund. Hos andra sökande kunde sambandet mellan stigande ålder och negativa följder beskrivas som ett känt och förväntat förhållande. Det framfördes av personer som i olika intyg beskrevs exempelvis som "Fabriks arbetaren" och "jungfru". Materialet indikerar att detta sätt att omtala ålder var vanligare hos arbetare.

I ansökningarna till Dahlgrenska stiftelsen kring år 1900 hade variationen minskat såväl med avseende på uttryck som på de problem som lyftes fram. Att endast beskriva sig som "gammal" som enda motivering förekom inte. I stället fokuserade sökande i mycket hög grad på svårighet att arbeta. Den kronologiska

⁴⁵³ NRS, E2 A Bifallna ansökningar 1884-1969, 1966-02-07; odaterat; 1966-08-13.

åldern beskrevs också tydligare som den direkta *orsaken* till negativa effekter. Många ansökningar omtalade därför bristande "arbetsförmåga" eller "krafter" till följd av stigande ålder. En möjlig anledning till att åldersuttrycken i så hög grad relaterade till arbete finner vi stiftelsens formulär som innehöll ordalydelsen "icke ega förmåga att genom eget arbete skaffa sig sin fulla bergning". Formuleringen kan ha fått många sökande att anse det vara en klok strategi att inkludera utsagor om begränsad arbetsförmåga.

Kring år 1925 hade ekonomiska bekymmer hamnat i förgrunden i ansökningarna med åldersuttryck. Vid denna period hade hemmen i princip endast kvinnliga sökande och alla ansökningar med åldersuttryck var skrivna av kvinnor. Arbetsoförmåga omnämndes sällan vid denna tid. I stället handlade problemen i hög grad om externa faktorer såsom svår konjunktur och prisuppgång. Därigenom hade problemen i stor utsträckning flyttat ut från individen och förlagts till faktorer bortom individens kontroll. Materialet innehöll också hänvisningar till kronologi då sökande uttryckte förväntan om svårigheter att få eller erhålla "plats" vid en viss ålder. Även denna typ av argumentation lade problemet utanför den sökande själv och fanns snarast hos existerande eller presumtiva arbetsgivare.

För att se i vilken mån den höjda folkpensionen – i kraft år 1948 – fick effekt på vem som sökte och hur sökande formulerade sig studerade jag ansökningar både från 1940-talets början och kring år 1950. I början av 1940-talet blev anspelningar på pensionsrelaterade ämnen allt mer framträdande. De sökande hade börjat förhålla sig till idén om pensionsålder och beskrev hur de skulle upphöra med förvärvsarbetet vid en i förväg känd kronologisk ålder och då erhålla pension. Utsagor relaterade till pension hade i hög grad fått ersätta tidigare uttryck som på olika sätt anspelade på hög ålder och åldrande. Även ansökningshandlingarna kring år 1950 uppehöll sig till övervägande del kring frågor som gällde kronologi och pension, och "pensionsålder" förekom nu även som term i materialet. En jämförelse av populationer från de två tillfällena visar att andelen änkor hade sjunkit markant. En möjlig förklaring till detta är att många nyblivna änkor fick änkepension och därför inte var i lika stort behov av billigt boende som de annars skulle ha varit.

I materialet från det sena 1960-talet användes återkommande termen "pensionär". Sökande beskrev sig själva med denna term och man önskade boende i en "pensionärs lägenhet". Ett nytt inslag var att ansökningshandlingarna började framhäva god hälsa vid hög ålder på samma sätt som i födelsedagsnotiserna. Med uttryck som "frisk och kry för mina år" och "vital för sin ålder" beskrevs hur ett känt och förväntat samband mellan hög ålder och kroppslig tillbakagång hade bemästrats. Vid sekelskiftet 1900 hade sökande framhållit hög ålder och svag hälsa som argument för att komma in i stiftelsen. Kring år 1970 var det tvärtom god hälsa som man framförde i hopp om att bli antagen.

Manliga sökande hade alltid varit i minoritet. Vid invigningen av Nils Rosqvists stiftelse år 1884 och Dahlgrenska stiftelsen år 1903 uppgick deras andel till en knapp fjärdedel av samtliga sökande. Därefter förekom bara enstaka manliga sökande i materialet. Från och med undersökningsperioden kring år 1925 är det därför till helt övervägande del åldersuttryck hos kvinnor som ingår i materialet. Vid denna period hade också en väsentlig förändring skett med avseende på hur de sökande presenterade sig. I mycket mindre utsträckning än tidigare beskrev sig sökande på ett sätt som placerade dem socialt i samhället. Från denna period beskrevs också många kvinnliga sökande med yrkestitel och särskilt kring år 1950 var andelen yrkesarbetande kvinnor hög. Under den sista perioden kring år 1970 var det däremot i huvudsak manliga och kvinnliga ”pensionärer” som ansökte om boende.

Stora förändringar har iakttagits för perioden vad avser både ”parole”, problem och population. Mina resultat skiljer sig därmed från Monique Stavenuiters analys av ansökningshandlingar skrivna av kvinnor mellan år 1885 och 1940 till ett hem i Amsterdam. Enligt Stavenuiter förblev argumenten väsentligen oförändrade och fokuserade främst på de sökandes ekonomi.⁴⁵⁴ Ekonomi var förvisso ett framträdande tema också i ansökningarna till malmöstiftelserna. I åldersuttrycken framställdes emellertid ekonomiska problem på olika sätt vid de olika perioderna. Kring sekelskiftet kunde ekonomi gälla minskade krafter och arbetsoförmåga. Kring år 1925 hade externa faktorer trätt i förgrunden, och kring år 1940 refererade sökande i ökad utsträckning till belopp att erhålla vid uppnåendet av viss kronologisk ålder.

I nästa undersökning presenteras statliga förslag och utredningar. Flera drag i ansökningshandlingarna återkommer i dessa källor. Andra är helt nya.

⁴⁵⁴ Stavenuiter 2000, s. 218.

4. Statliga förslag och utredningar

I detta kapitel undersöker jag hur hög ålder och åldrande har uttryckts i förslag och utredningar riktade till en äldre befolkning. Därtill har vissa centrala lagar analyserats. Materialet presenteras närmare nedan.

Om källmaterialet

Totalt ingår ett fyrtiotal förslag, utredningar och lagar i den empiriska undersökningen. De mest centrala dokumenten finns samlade i tabellen nedan. För en komplett översikt hänvisas till avhandlingens källförteckning.

Det samlade källmaterialet sträcker sig över en period som gäller åren 1871-1977. Inledningsvis gällde förslagen olika former av pensionslagstiftning. Försörjningsfrågan var med andra ord i centrum. Från 1930-talet blev även bostadsfrågan aktuell. Delvis kopplad till denna fråga var diskussionen om ålderdomshem under 1940-talet. Från 1950-talet växte sig därefter frågor kring vård allt starkare, parallellt med diskussioner om tjänstepension. I tidigare forskning har det funnits en tendens att fokusera antingen på pensionsfrågor eller vårdrelaterade områden. För att få en fylligare bild av hur hög ålder och åldrande framställdes i materialet täcker jag emellertid båda områdena.

Utifrån det språkhistoriska perspektivet blir det viktigt vid vilken tidpunkt texten är nedtecknad. Bland historiker är det vanligt att hänvisa till exempelvis "Ålderdomsförsäkringskommittén" som tillsattes år 1907 och vars förslag publicerades år 1912. Jag har gjort antagandet att förslagen är skrivna snarare mot slutet än i början av kommittéarbetet. För att ge läsaren information om den ungefärliga tidpunkt vid vilken texten skrevs använder jag därför benämningen "1912 års utredning" och liknande formuleringar.

Under undersökningsperioden förblir uppbyggnaden av de statliga utredningarna till stora delar densamma. Utredningarna inleds i allmänhet med någon form av direktiv som anger utredarnas huvuduppgift och ramarna för hur denna uppgift ska lösas. Därefter vidtar en historisk översikt över tidigare förd politik där viktiga förändringar inom området återges. Många gånger har utredarna ansett sig sakna nödvändigt beslutsunderlag och har därför låtit ta fram ny statistik. Särskilt i de tidiga utredningarna under 1900-talets början var statistiken ofta mycket omfattande och placerades i särskilda bilagor och delbetänkanden. Baserat på de nya uppgifterna och utifrån den tidigare uppställda problemformuleringen presenterade så utredarna sitt eller sina förslag.

Tabell 24. Centrala förslag och utredningar.

Utredning	Område	Tryckår
Kongl. Maj:ts nådiga förordning angående Fattigwården	Generell lag	1871
Arbetsförsäkringskommitténs betänkande. I. Utlåtande och förslag. 3. Ålderdomsförsäkring.	Pension	1889
Nya arbetsförsäkringskommitténs Betänkande. I. Utlåtande och förslag.	Pension	1893
Ålderdomsförsäkringskommitténs Förslag till Lag om Allmän pensionsförsäkring.	Pension	1912
SOU 1934:18. 1928 års pensionsförsäkringskommitté. Betänkande med förslag rörande revision av den allmänna pensionsförsäkringen.	Pension	1934
SOU 1938:40. Betänkande med utredning och förslag rörande statsbidrag till anordnande av bostäder åt äldre och änkor i s.k. pensionärshem.	Bostäder	1938
SOU 1945:46 Socialvårdskommitténs betänkande XI: Utredning och förslag angående lag om folkpensionering.	Pension	1945
SOU 1946:52 Socialvårdskommitténs betänkande XIV: Utredning och förslag angående ålderdomshem m.m.	Ålderdomshem	1946
SOU 1950:33 Allmän pensionsförsäkring.	Pension	1950
SOU 1952:36 Stöd åt änkor och vissa andra ensamstående kvinnor m.m.	Pension	1952
SOU 1955:32 Allmän pensionsförsäkring.	Pension	1955
SOU 1956:1 Äldringsvård.	Vård	1956
SOU 1963:47 Äldringsvårdens läge.	Vård	1963
SOU 1974:15 Sänkt pensionsålder m.m.	Pension	1974
SOU 1975:10 Rörig pensionsålder m.m.	Pension	1975
SOU 1977:98 Pensionär '75. En kartläggning med framtidsaspekter.	Vård	1977

Ett källkritiskt problem är att utredningarna inte sällan innehåller referat av tidigare förslag och lagar. Ibland framgår det tydligt att ett visst textavsnitt härstammar från en text skriven vid ett tidigare tillfälle. Vanligare är dock att gamla texter ordagrant läggs in i det nya förslaget utan citationstecken. Särskilt i de avsnitt som redogör för tidigare lagstiftning och tidigare förda argumentationslinjer är det vanligt att tidigare texter återanvänds. Jag har försökt att hantera detta problem genom att i huvudsak fokusera på det innehållsligt nya i förslagen och utredningarna.

Dispositionen av undersökningen följer en i huvudsak kronologisk ordning. Kronologin är emellertid inte helt strikt. När flera utredningar har tagits fram med kort mellanrum har jag ibland valt att presentera dem tillsammans för att både komprimera framställningen och göra den mer överskådlig.

Innehåll och uttryck i förslag och utredningar

Årtiondena kring 1900 – kronologi och arbetsförmåga

De tidiga försöken

En motion från S.A. Hedin från 1884 anges ofta som startskottet för modern svensk socialpolitik.⁴⁵⁵ Motionen kan även ses som det första steget mot en svensk reform som riktade sig mot en äldre befolkning. I slutet av år 1884 fick nämligen en kommitté i uppdrag att förutom en olycksfallsförsäkring även ta fram förslag på en "ålderdomsförsäkring åt arbetare och med dem jmförliga personer".⁴⁵⁶ När kommittén började sitt arbete var fattigvårdsförordningen från år 1871 den lag som reglerade vem som kunde få hjälp samhället. Fattigvårdsförordningens första paragraf angav:

Be finnes minderårig eller den, som i följd af ålderdom, kropps- eller sinnessjukdom, wanförhet eller lyte är oförmögen att genom arbete förvärva hwad till lifwets uppehållande oundgängligen erfordras, sakna egna medel samt underhåll och wård af annan; då skall nödortftig fattigwård honom lemnas.⁴⁵⁷

I förordningen var ordet "ålderdom" det närmaste vi kommer en hänvisning till hög ålder. Tillsammans med kropps- och sinnessjukdom med flera symptom utgjorde "ålderdom" ett tillstånd som kunde utgöra ett av lagstiftaren godtagbart skäl till att en person inte arbetade och försörjde sig.

För befolkningen i allmänhet gällde dock att "[e]n hwar, som är arbetsför, skall utan fattigwårdssamhälles betungande försörja sig sjelf och sina minderåriga barn, så ock arbetsför man sin hustru".⁴⁵⁸ Varje vuxen individ hade plikt att försörja sig via arbete och det fanns inte någon övre åldersgräns för när denna arbetsplikt upphörde. Såvida en person inte var drabbad av "ålderdom" eller något av de övriga tillstånden skulle hon därför arbeta.⁴⁵⁹ Detta är bakgrunden till den kärnfulla formuleringen i fattigvårdsförordningens sakregister: "Ålder-

⁴⁵⁵ Karl Höjer. *Svensk socialpolitisk historia*. Stockholm, 1952, s. 41; Per Gunnar Edebalk. *Välfärdsstaten träder fram. Svensk socialförsäkring 1884-1955*. Lund, 1996, s. 85; Rolf Ohlsson. "Demografiska aspekter på det svenska välfärdssamhällets uppkomst och framväxt" i *En vänbok till Per Gunnar Edebalk*, Lars Harrysson, Ove Mallander och Jan Petersson, red. Meddelanden från Socialhögskolan 2003:2. Lund, 2003, s. 113; Per Gunnar Edebalk, Ann-Charlotte Ståhlberg och Eskil Wadensjö. *Socialförsäkringarna*. Stockholm, 1998, s. 50.

⁴⁵⁶ *Arbetareförsäkringskomiténs betänkande. I. Utlåtande och förslag. 3. Ålderdomsförsäkring*. Stockholm, 1889, s. 6.

⁴⁵⁷ *Kongl. Maj:ts nådiga förordning angående Fattigwården*, Falun, 1871, § 1.

⁴⁵⁸ *Kongl. Maj:ts nådiga förordning angående Fattigwården*, 1871, § 3.

⁴⁵⁹ Dessutom skulle personen "sakna egna medel samt underhåll och wård af annan" för att kunna få fattigvård. *Kongl. Maj:ts nådiga förordning angående Fattigwården*, 1871, § 1.

dom: berättigar i visst fall till fattigvård”.⁴⁶⁰ Vad som i sin tur utmärkte tillståndet ”ålderdom” framgår inte.

Det första förslaget – ”hjelp på ålderdomen”

Efter några års utredande presenterades det första förslaget om ”ålderdomsförsäkring” år 1889. Förslagets utgångspunkt var att:

[n]är arbetarens egna kraft sviker, återstår för honom i allmänhet endast att söka sin tillflykt till den offentliga fattigvården. Så länge arbetsförmågan varar, är väl arbetaren vanligen i tillfälle att bereda sitt och de sinas uppehälle; men der denna af en eller annan anledning minskas eller upphör, varder hans ställning synnerligen bekymmersam. Tillräckliga besparingar för dylika fall finnas i allmänhet icke, [...].⁴⁶¹

Problemet uppstod alltså när den ”egna kraften” eller ”arbetsförmågan” minskade. Förslaget avsåg att hantera ”de obemedlade klassernas ställning på ålderdomen” eftersom dessa i regel inte hade möjlighet att ”hopspara [...] så tillräckliga medel, att de kunna med trygghet gå sin ålderdom tillmötes”.⁴⁶²

Kommittén ville därför ”söka förebygga, det den ordentlige och sträfsamme samhällsmedlemmen på ålderdomen nödgas taga sin tillflykt till fattigvården”. I stället skulle förslaget ge ”en bestämd och genom egna ansträngningar förvärfvad rätt till underhåll på äldre dagar”.⁴⁶³ ”På ålderdomen” beskrevs sålunda som en hotande och framtida period då den ”egna kraften” eller ”arbetsförmågan” minskade och en person därför blev i behov av ”underhåll”. Denna betydelse av ”på ålderdomen”⁴⁶⁴ som ett framtida tillstånd skiljer sig därmed från fattigvårdsförordningens ”ålderdom” som ett redan inträffat sjukdomsrelaterat tillstånd.

1889 års förslag kallades ”ålderdomsförsäkring”. Man avsåg då att belopp som skulle falla ut vid en viss, i förväg bestämd, kronologisk ålder. Det var den vanligaste konstruktionen i kommitténs översikt över införda och planerade försäkringar i några europeiska länder, även om den kombinerade invaliditets- och ålderdomsförsäkringen som planerades i Tyskland också fick stor uppmärksamhet.⁴⁶⁵ Ålderdomsförsäkringens konstruktion innebar att åldern från vilken försäkringen började falla ut försäkringstekniskt utgjorde ”ålderdomens” början. 1889 års utredare föreslog att försäkringen skulle börja löpa vid sextio års ålder – allra senast. Så här löd motiveringen:

⁴⁶⁰ Kongl. Maj:ts nådiga förordning angående Fattigvården, 1871, s. 49.

⁴⁶¹ Arbetareförsäkringskommittén I 1889, s. 27.

⁴⁶² Arbetareförsäkringskommittén I 1889, s. 27.

⁴⁶³ Arbetareförsäkringskommittén I 1889, s. 53.

⁴⁶⁴ Formuleringar av detta slag återkom ofta, exempelvis: ”hjelp på ålderdomen”; ”pensionering på ålderdomen”; ”betryggad ställning på ålderdomen”; ”värdigare och bättre försörjning på ålderdomen”; ”på ålderdomen mera tryggad mot nöd”, *Arbetareförsäkringskommittén I 1889*, s. 35, 36, 40, 43-44, 45.

⁴⁶⁵ *Arbetareförsäkringskommittén I 1889*, s. 28-35.

Såsom ofvan visats och den dagliga erfarenheten äfven lär, är det ett ganska allmänt förhållande, att personer, tillhörande kroppsarbetarnes klass, icke uppnå hög ålder. Komitén har fördenskull icke ansett sig kunna föreslå, att *den ålder, då lifränta på grund af den obligatoriska försäkringen skall börja utgå*, bestämmes högre än till sextio år. Det är ock, såsom ofvan framhållits, från denna ålder, som tillströmningen till den allmänna fattigvården af dem, som der söka försörjning, varder allt större.⁴⁶⁶

De två huvudsakliga argumenten för gränsen sextio år var således att personer i ”kroppsarbetarnes klass, icke uppnå hög ålder” samt att det bland personer över denna ålder blev allt vanligare med fattigvård. Till grund för konstaterandet att personer dog så tidigt låg en undersökning om dödligheten bland 220 000 manliga och 24 000 kvinnliga aktiva yrkesarbetare, ”ståndspersoner” exkluderade, inom industri, handel, sjöfart samt ”jernvägs-, post- och telegrafväsendet”.⁴⁶⁷ För de 24 000 kvinnorna ansågs materialet vara behäftat med så stora svagheter att flertalet analyser endast baserade sig på manliga yrkesarbetare.⁴⁶⁸ Även om försäkringen ursprungligen var tänkt att gälla dessa mindre grupper kom det slutliga förslaget att omfatta hela befolkningen, helt enkelt därför att det inte ansågs genomförbart att skilja de olika grupperna åt.⁴⁶⁹

Av undersökningarna framgick att exempelvis 91 procent av porslinsarbetarna och 54 procent av boktryckeriarbetarna dog av sjukdomar i ”anddrätsorganen”.⁴⁷⁰ Undersökningen innehåller många fler exempel på härresande hög dödlighet som framstår som helt relaterad till farlig arbetsmiljö. Det var en förklaring som emellertid framskymtade helt undantagsvis.⁴⁷¹ Baserat på den höga dödligheten kom utredarna fram till att försäkringen skulle kunna falla ut redan vid fyrtiofem års ålder – för den som kunde betala.⁴⁷² För den som hade råd med extra premier var det därför möjligt att låta ålderdomen försäkringstekniskt starta tidigare. Senast vid sextio års ålder skulle den dock starta även för dem som inte betalade mer än ordinarie premiebelopp.

⁴⁶⁶ *Arbetareförsäkringskomitén I 1889*, s. 53. Kursivering i original.

⁴⁶⁷ *Arbetareförsäkringskomiténs betänkande. III. Statistiska undersökningar. 7. Ålders- och civilståndsfördelningen samt dödlighetsförhållandena inom olika yrken*. Stockholm, 1889, s. 6.

⁴⁶⁸ *Arbetareförsäkringskomitén III 1889*, s. 20. Undersökningen omfattade inte någon större del av den arbetande manliga populationen heller eftersom de ”omkring fyra femtedelar” som uppgavs tillhöra ”jordbrukareklassen” inte ingick (s. 1).

⁴⁶⁹ *Arbetareförsäkringskomitén I 1889*, s. 45-48. Premier och ersättning skulle vara lika oavsett kön, anställningsform och inkomst (s. 52).

⁴⁷⁰ *Arbetareförsäkringskomitén III 1889*, s. 36.

⁴⁷¹ Lars Olsson visar detta mycket tydligt för typografernas del i en studie som belyser utvecklingen av typografernas arbetsmiljö i ett historiskt perspektiv. Lars Olsson. *Gamla typer och nya produktionsförhållanden. Om rationalisering och medbestämmande, åldrande och solidaritet bland typografer i Sverige från slutet av 1800-talet till omkring 1960*. Lund, 1986.

⁴⁷² *Arbetareförsäkringskomitén I 1889*, s. 70-71, § 3-4.

Oklara gränser för "åldringar"

Kommittén använde sig av flera olika gränser för att beskriva grupper som kunde tänkas komma i fråga för försäkringen. Femtiofemårsgränsen återkom vid flera tillfällen. Det "ungdomliga elementet" kallades yrkesutöfvare i åldern 15-25 år medan "rikets vuxna manliga befolkning" uppgavs vara personer i åldrarna 25-55 år.⁴⁷³ Detta föranledde ledamöterna att tala om "[å]ldringar, om här såsom sådana räknas samtliga yrkesutöfvare af uppnådda 55 år och deröfver".⁴⁷⁴ Här gick således gränsen mellan "vuxen" och "åldring" vid den kronologiska gränsen femtiofem år.⁴⁷⁵

Den statistiska undersökningen innehöll därtill även uppgiften om att "åldrarne öfver 60 år [...] äro väl således till största delen att anse såsom f.d. yrkesutöfvare".⁴⁷⁶ Förutom dessa gränser omtalades personer "i åldrarne öfver 65 år" som "äldre personer" medan "mycket höga åldrar" beskrevs som "åldrar öfver 75 år".⁴⁷⁷ Förslaget gav därför sammantaget prov på stor variation både i benämningarna av den äldre befolkningen och i använda åldersgränser.

"Dålig motståndskraft mot ålderns inverkan på lifskraften"

I den statistiska undersökningen finner vi även diskussioner om tänkbara orsaker till den höga dödligheten och låga medelåldern i vissa yrken. Farliga arbetsmiljöer var alltså inte i fokus, utan i stället omnämndes personers "lifskraft". Vissa manliga yrkesarbetare ansågs ha "en synnerligen dålig motståndskraft mot ålderns inverkan på lifskraften". Vad som framskymtar är alltså tanken att hög ålder i sig hade negativ inverkan på en persons "lifskraft", med vilken term utre-

⁴⁷³ *Arbetsförsäkringskommittén III* 1889, s. 9.

⁴⁷⁴ *Arbetsförsäkringskommittén III* 1889, s. 12. Kursivering i original.

⁴⁷⁵ Birgitta Odén har funnit en liknande indelning från år 1746 i vad som i artikeln benämns "medelåldrigt folk" och avsåg åldrarna 25-50 år, samt "gammalt folk" äldre 50 år. Odén har också identifierat en indelning från 1760-talet enligt vilken ålderskategorin 16-64 år omtalades som "den dugliga klassen". Personer i åldrarna 65-80 år beskrevs som "de gamla" och kunde i likhet med barn mellan 5-15 år "knapt kunna mera uträtta, än hvad deras egen ans och förnödenhet fordrar". Gruppen över 80 år (samt barn 0-5 år!) ansågs vara "de svaga som är oskickliga att tjäna andra". Här ser vi med andra ord en indelning i vad som ofta kommit att kallas den tredje och fjärde åldern. Såväl Patrice Bourdelais som David Troyansky framhåller att indelningen i dessa åldrar har en avsevärt längre historia än termerna. Birgitta Odén. "Arbete, medelålders och äldre: en historisk översikt" i *Arbete efter 45: historiska, psykologiska och fysiologiska perspektiv på äldre i arbetslivet*, Gunnar Aronsson och Åsa Kilbom, red. Solna, 1996 (a), s. 23-24; David G. Troyansky. *Old Age in the Old Regime. Image and Experience in Eighteenth-Century France*. Ithaca, Cornell University Press, 1989, s. 216; Patrice Bourdelais. "The Ageing of the Population. Relevant Question or obsolete notion?" i *Old Age from Antiquity to Post-Modernity*, Paul Johnson och Pat Thane, red. Elektronisk resurs. London, 1998, s. 125.

⁴⁷⁶ *Arbetsförsäkringskommittén III* 1889, s. 8.

⁴⁷⁷ *Arbetsförsäkringskommittén III* 1889, s. 33, 62. I en analys av den framtagna statistiken omtalades vidare personer i åldrarna 55-60 år som tillhörande en av "de äldre" åldersgrupperna och "äldre åldrar", men även kategorin personer över 55 år kunde omtalas som "de högsta åldrarne" (s. 26-27, 9).

darna förstod ”hvad man kallar goda kroppskrafter eller en seg natur, eller också ett helsosamt yrke”.⁴⁷⁸

I analysen av dödligheten drog utredarna slutsatsen att yrkestillhörighet var långt mindre viktigt än både civilstånd och vistelseort. ”Det inflytande civilståndet utöfvar är så stort, att den inverkan, som torde få tillskrifvas yrket, inom de flesta yrken alldeles undanskymmes”, skrev utredarna. Detta berodde i sin tur på att ”den fond af ökad lifskraft, som mannen genom äktenskapet synes vinna, har bland annat sin förklaring i det regelbundnare lif, han såsom gift för, och den större omvårdnad, han i eget hem åtnjuter”. Enligt det här resonemanget berodde alltså dödligheten inom vissa yrken till stor del på att många arbetare utgjordes av ogifta män. Det ska understrykas att resonemangen kring civilstånd inte gällde kvinnor. För dessa medförde giftermålet i stället en genomsnittligt *högre* dödlighet, ett förhållande som emellertid inte togs upp till närmare diskussion. Den vid sidan av civilståndet främsta förklaringen till låg dödlighet fann kommittén i frågan om huruvida yrket utövades på landsbygden eller i städerna. ”Stadslifvets menliga inflytande på helsan träder otvetydigt fram i de yrken, som utvisa en stor dödlighet, landtlifvets mera helsosamma inverkan åter i dem, hvilkas dödlighet visar sig vara ringa.” Detta var ett sätt att förklara den höga dödligheten bland till exempel tobaks- och boktryckeriarbetare liksom den låga dödligheten hos kolare och timmermän. För personer med svag livskraft eller motståndskraft – vare sig det nu berodde på civilstånd, vistelseort eller yrke – fick ålderns negativa effekter därmed genomslag i form av död vid tidigare ålder än hos personer med stor livskraft. Enligt detta resonemang fanns därför viss möjlighet att påverka ålderns effekter. Om en person hade hög medfödd livskraft eller motståndskraft mot ålderns negativa inverkan, eller om hon via externa faktorer kunde öka sin motståndskraft, kunde ålderns inverkan skjutas upp vilket visade sig i dödlighet vid högre ålder.⁴⁷⁹

Betydelsen av kön hade däremot inte någon särskilt framträdande plats i kommitténs analys. I den kompletterande undersökningen av dödsorsaker hos hela befolkningen över femton år, ståndspersoner dock undantagna, framgick visserligen att kvinnor hade något högre beräknad medellivslängd än män.⁴⁸⁰ Detta var dock inte ett förhållande som utredarna lade vikt vid. I undersökningen av dödsorsaker fann utredarna emellertid anledning att nämna att ”[i] sistnämnda ålder [över sextiofem år] synas, åtminstone bland kvinnorna, flere aflida på grund af bräcklighet än till följd af sjukdomar i andedräftsorganen”.⁴⁸¹

⁴⁷⁸ Arbetareförsäkringskommittén III 1889, s. 69-70.

⁴⁷⁹ Arbetareförsäkringskommittén III 1889, s. 23-31, citat s. 31, 25, 27.

⁴⁸⁰ Arbetareförsäkringskommittén III 1889, s. 1-2, 30.

⁴⁸¹ Arbetareförsäkringskommittén III 1889, s. 36.

Med ”bräcklighet” avsågs ”ålderdomsbräcklighet” och det vanligare uttrycket ”ålderdomsaftyning”.⁴⁸²

Studerar vi de fullständiga uppgifterna över dödsorsaken ”ålderdomsaftyning” hos kvinnor och män i olika åldrar blir det tydligt varför kommittén inte betonade skillnaderna mellan könen särskilt starkt. Som framgår av tabellen var andelen kvinnor och män med dödsorsaken ålderdomsaftyning i städerna, där uppgifterna ansågs tillförlitliga, exakt lika stor i åldrarna 55-65 och 65-75. Först i åldrarna över sjuttiofem år var det något vanligare att ålderdomsaftyning uppgavs för kvinnor (50 procent) än för män (46 procent). Siffrorna från landsbygden var mycket snarlika. Vi kan också konstatera att dödsorsaken ålderdomsaftyning inte användes i särskilt hög utsträckning i ålderskategorierna upp till sjuttiofem år. Endast någon enstaka procent i åldrarna 55-65 år hade fått denna diagnos och fortfarande i åldrarna 65-75 år låg siffran bara på drygt tio procent. Först i den högsta ålderskategorin med personer över sjuttiofem år ökade andelen med denna diagnos. Likheten mellan kvinnor och män är slående.

Tabell 25. Andel kvinnor och män i olika ålderskategorier med dödsorsaken ”ålderdomsaftyning” i städer och på landsbygd år 1879-1882.

Ålderskategori	Kvinnor städer	Män städer	Kvinnor landsbygd	Män landsbygd
55-65	1 %	1 %	2 %	1 %
65-75	11 %	11 %	17 %	15 %
75+	50 %	46 %	70 %	63 %

Källa: Beräkningar baserade på *Arbetaryrsförsäkringskommitténs betänkande. III 1889*, tabell 7, s. 90-93.

Sammanfattningsvis var utgångspunkten för 1889 års förslag att arbetare hade behov av en försäkring ”på ålderdomen” när de inte längre hade sin arbetskraft i behåll. Som vi ska se innebar också nästa förslag från år 1893 att ålderdomsförsäkring skulle införas för den äldre befolkningen. Argumentet var emellertid inte längre att detta behövdes ”på ålderdomen”. I stället framhölls ”invaliditet” och ”varaktig arbetsoförmåga” som de bärande skälen.

1893 – invaliditetsbegreppet introduceras

1889 års förslag resulterade inte i någon lagstiftning eftersom frågan om ålderdomsförsäkring inte ”ansågs [...] hafva vunnit önskvärd utredning”.⁴⁸³ År 1891 hade en ny kommitté tillsatts med uppdraget att ta fram ett förslag som täckte de ”ekonomiska olägenheterna af mera varaktig oförmåga till arbete, eller genom

⁴⁸² *Arbetaryrsförsäkringskommittén III 1889*, s. 36, 34. ”Ålderdomsaftyning” användes i statistiken över dödsorsaker och ingick bland ”Konstitutionella sjukdomar” (tabell 7 och 8, s. 88-99).

⁴⁸³ *Nya arbetaryrsförsäkringskommitténs betänkande. I. Utlåtande och förslag*. Stockholm, 1893, s. 28.

s.k. *invaliditetsförsäkring*".⁴⁸⁴ Om 1889 års förslag var en ålderdomsförsäkring med utgångspunkt i kronologisk ålder, var det nu alltså "varaktig oförmåga till arbete (= invaliditet)" och dess negativa ekonomiska konsekvenser som det nya förslaget skulle hantera.⁴⁸⁵ 1889 års förslag hade kommit att gälla "en hvar undersåte". Nu betonade utredarna återigen att det var "arbetsklassens" utsatthet då "arbetskraften minskas eller upphör" som försäkringen skulle gälla.⁴⁸⁶ Ersättning skulle utgå med hänsyn till personens inkomst och kön – två parametrar som alltså fick större betydelse än tidigare.⁴⁸⁷

Kommittén hade rest till både Tyskland och Österrike för att få mera detaljerad information om dess konstruktion.⁴⁸⁸ Det är inte förvånande att det nya förslaget hade många likheter med den tyska försäkringen. I båda fallen tillämpades invaliditetsprincipen för personer yngre än sjuttio år, personer över denna ålder fick ålderspension oavsett arbetsförmåga, och försäkringarna gällde i huvudsak "arbetare".⁴⁸⁹ Hur utredare resonerade kring ålder visas nedan.

Oförmåga till arbete och 70 år schablonmässig gräns för "invaliditet"

Essensen i förslaget var alltså att pension skulle utgå vid det ekonomiska behov som kunde uppstå vid "varaktig oförmåga till arbete". Gång på gång använde ledamöterna uttryck som "då arbetskraften ej längre räcker till" för att beskriva när behov av pension uppstod.⁴⁹⁰ Stor energi lades på att framhålla fördelarna med en invaliditetsförsäkring jämfört med en ålderdomsförsäkring vilken utgick "då den försäkrade uppnått en på förhand bestämd pensionsålder".⁴⁹¹ Exempelvis riskerade man inte samma fördyrning som en ålderdomsförsäkring skulle ha medfört om förbättrade ekonomiska och sanitära förhållanden ökade medellivslängden.⁴⁹² Men utredarna diskuterade även likheter och skillnader mellan förslaget och den existerande fattigvårdsförordningen. Definitionen av "varaktig oförmåga till arbete" hade i själva verket en påtaglig likhet med den existerande lagen:

⁴⁸⁴ *Nya arbetareförsäkringskommittén* 1893, s. 28. Kursivering i original.

⁴⁸⁵ *Nya arbetareförsäkringskommittén* 1893, s. 28.

⁴⁸⁶ *Nya arbetareförsäkringskommittén* 1893, s. 25.

⁴⁸⁷ *Nya arbetareförsäkringskommittén* 1893, s. 76-77.

⁴⁸⁸ *Nya arbetareförsäkringskommittén* 1893, s. VII.

⁴⁸⁹ *Arbetareförsäkringskommittén* I 1889, s. 31, *Nya arbetareförsäkringskommittén* 1893, s. 30-31.

⁴⁹⁰ *Nya arbetareförsäkringskommittén* 1893, s. 25, 28, 31, citat s. 31.

⁴⁹¹ *Nya arbetareförsäkringskommittén* 1893, s. 30-33, citat s. 30. Termen "pensionsålder" omnämndes även i ett senare sammanhang då ålderdomsförsäkring diskuterades (s. 32).

⁴⁹² *Nya arbetareförsäkringskommittén* 1893, s. 34.

1871 års fattigvårdsförordning	1893 års förslag
Befinnes minderårig eller den, som i följd af ålderdom, kropps- eller sinnessjukdom, wanförhet eller lyte är oförmögen att genom arbete förvärva hwad till lifwets uppehållande oundgängligen erfordras, sakna egna medel samt underhåll och wård af annan; då skall nödortftig fattigwård honom lemnas. ⁴⁹³	Varaktig oförmåga till arbete anses vara för handen, då någon befinnes i följd af ålderdom, kropps- eller sinnessjukdom, wanförhet eller lyte vara ur stånd att genom sådant arbete, som motsvarar hans krafter och färdigheter, vidare sig försörja eller fyllt sjuttio år. ⁴⁹⁴

I båda fallen rörde det sig om att hjälp kunde utgå vid oförmåga till arbete, och där oförmågans tänkbara orsaker var identiskt formulerade ("ålderdom, kropps- eller sinnessjukdom, wanförhet eller lyte").

Utredarna förhöll sig själva till skillnaderna gentemot fattigvårdsförordningen. Så skedde när utredarna redogjorde för bakgrunden till tillägget att arbetet skulle motsvara personens "*krafter och färdigheter*", och varigenom de avsåg att invaliditetspension inte skulle beviljas om personen kunde utföra ett annat yrke. En viktig skillnad jämfört med fattigvårdsförordningen var att försäkringen skulle utgå från sjuttio års ålder oavsett personens förmåga att utföra arbete. Utredarna motiverade inte särskilt tydligt att gränsen satts till just sjuttio år. Det hade befunnits "lämpligt föreslå" denna ålder, och i övrigt beskrev utredarna hur de instämde i synpunkten att förkasta gränsen sextiofem år av kostnadsskäl så som skett i Tyskland.⁴⁹⁵

Tydligare motiveringar till val av åldersgräns innehåller inte utredningen. Det faktum att gränsen låg tio år högre än i förslaget från år 1889 berördes inte alls. Utredarna var nogga med att poängtera att förslaget inte innehöll någon "ålderdomspension":

Deremot har komitén icke funnit det ändamålsenligt att stadga någon särskild ålderdomspension, utan föreslagit, att den, som vid 70 års ålder icke ännu kan anses till arbete varaktigt oförmögen, må erhålla pension, såsom om han vore invalid, och att alltså en ålder af fyllda 70 år vid pensionens beräknande skall gälla såsom varaktig oförmåga till arbete.⁴⁹⁶

Utredarna underströk vidare att de inte med sitt förslag ville låta förstå att samtliga personer över sjuttio år verkligen saknade arbetsförmåga. Man åberopade undersökningar som tvärtom visat att "mer än en fjärdedel, ännu hafva sin arbetsförmåga i behåll". Att man ändå satte en åldersgräns berodde, "förutom det

⁴⁹³ Kongl. Maj:ts nådiga förordning angående Fattigwården, 1871, § 1.

⁴⁹⁴ Nya arbetareförsäkringskomitén 1893, § 4, s. 4. Försäkringen skulle även täcka arbetarnas hustrur samt försäkrades "efterlevande minderåriga äkta barn". (§ 1 s. 3 och § 3 s. 4). Änkor skulle dock försörja sig själva (s. 36).

⁴⁹⁵ Nya arbetareförsäkringskomitén 1893, s. 109-113, citat s. 109, 112. Kursivering i original.

⁴⁹⁶ Nya arbetareförsäkringskomitén 1893, s. 112.

filantropiska syftet”, på att det skulle ha betydelse för ”förvaltningens förenkling”. Det huvudsakliga skälet för åldersgränsen var därför administrativt till sin karaktär.⁴⁹⁷

Utredarna framhöll alltså med sina formuleringar att ”invaliditet” var skälet till att personer över sjuttio år skulle få pension. I praktiken var dock innebörden att pension utgick på grundval av uppnådd kronologisk ålder. Rent konkret märktes skillnaden genom att personer över denna ålder, till skillnad från de yngre, inte behövde bekosta och uppvisa läkarintyg för att styrka eventuell arbetsförmåga.⁴⁹⁸ I grunden innebar sålunda 1893 års förslag att alla försäkrade över sjuttio år behandlades enhetligt och erhöll pension utan att uppfylla andra villkor än att ha uppnått en viss kronologisk ålder. Som vi ska se var det inte fallet i nästa förslag om allmän pensionsförsäkring från år 1912 – det första att faktiskt bli verklighet.

Utredningen som blev verklighet – 1912 års pensionsutredning

Nära tjugo år efter S.A. Hedins motion hade fortfarande inte någon pensionsreform genomförts. Frågan hade fått förnyad aktualitet och tagits upp i flera partiers valmanifest inför valen 1905 och 1908, då ytterligare en kommitté tillsattes med uppdrag att ta fram ett nytt förslag.⁴⁹⁹ Det presenterades år 1912 och resulterade efter smärre justeringar året därpå i Sveriges första allmänna pensionsförsäkring.⁵⁰⁰ Förslaget genomsyrades av utgångspunkten att kostnaden för reformen inte skulle bli dyrare än vad som motsvarade ”*den nuvarande kostnaden för allmän och enskild fattigvård*”.⁵⁰¹ Detta budskap präglade hela det sjuttiosidiga förslaget.⁵⁰²

Med 1912 års förslag gjordes en indelning i avgiftspension respektive tilläggspension. Avgiftspensionen utgick till alla personer över sextiosju år och beräknades som en viss procentsats på erlagda premier vilka i sin tur baserades på personens inkomst och kön.⁵⁰³ Avgiftspensionen skulle under överskådlig tid endast ge ”ganska obetydliga belopp”, ”endast en eller annan krona” för en stor del av befolkningen.⁵⁰⁴ Den långt mer substantiella tilläggspensionen utgick vid ”varaktig oförmåga till arbete” och till följd av exakt samma skäl som i 1871 års fattigvårdsförordning och i förslaget från år 1893: ”ålderdom, kropps- eller sin-

⁴⁹⁷ Nya arbetareförsäkringskommittén 1893, s. 112.

⁴⁹⁸ Nya arbetareförsäkringskommittén 1893, § 46 s. 17, 111.

⁴⁹⁹ Edebalk 1996, s. 73, Ålderdomsförsäkringskommitténs Förslag till Lag om Allmän pensionsförsäkring. Stockholm, 1912, s. 1.

⁵⁰⁰ Ålderdomsförsäkringskommittén 1912, Lag om Allmän Pensionsförsäkring den 30 juni 1913. Stockholm, 1918.

⁵⁰¹ Ålderdomsförsäkringskommittén 1912, s. 35. Kursivering i original.

⁵⁰² Ålderdomsförsäkringskommittén 1912, s. 3, 34, 39.

⁵⁰³ Ålderdomsförsäkringskommittén 1912, s. 30, § 2 och § 4 s. 58, § 6 s. 59.

⁵⁰⁴ Ålderdomsförsäkringskommittén 1912, s. 30. ”För att minska besväret med utbetalande af alltför små pensionsbelopp” skulle utbetalning endast ske då det årliga beloppet uppgick till sex kronor (s. 30).

nessjukdom, vanförhet eller lyte”.⁵⁰⁵ Tilläggspensionen utgick från allmänna medel och var inkomstprövat.⁵⁰⁶ Skillnaden mellan de två pensionslagen formulerade utredarna på följande vis: ”[U]nder det att afgiftspension utgår från 67 år, äfven om invaliditet då ännu ej är förhanden, *kan pensionstillägg endast tillkomma person, som är invalid*”.⁵⁰⁷ Uppnåendet av sextiosju år innebar således enbart utbetalning av den ”obetydliga” avgiftspensionen. Personer i behov av ekonomisk hjälp utöver avgiftspensionen omfattades av arbetsplikt och kunde få tilläggspension först om de uppvisat läkarintyg på arbetsoförmåga. Redan ett par år efter lagens införande kom dessutom kraven att skärpas väsentligt. Då kunde rätten till både avgifts- och tilläggspension dras in om en person vägrade ”utan giltig anledning att underkasta sig sjukvård eller yrkesutbildning” av sådant slag att det kunde tänkas häva arbetsoförmågan.⁵⁰⁸

Uppdelningen mellan dessa två sorters försäkringar förklarar att utredarna så ofta talade om två kategorier. ”[P]ensionsförsäkringens *ändamål*” var att ”ge understöd åt dem, som i följd af ålderdom eller eljest genom arbetskraftens nedsättning eller förlust ej längre hafva sin försörjning”. Här skilde man alltså mellan å ena sidan ”ålderdom”, och å den andra ”arbetskraftens nedsättning”. Andra uttryck som fångade de båda kategorierna var ”åldringar och öfriga arbetsinvalida” och ”den behöfvande gamle eller orkeslöse”.⁵⁰⁹

Åldersgränsen för avgiftspensionen var enligt förslaget sextiosju år men man spekulerade även i en gräns på 65 år.⁵¹⁰ Denna åldersgräns aktualiserades även när kommittén omnämnde att Sverige hade många ”åldringar” relativt andra länder.⁵¹¹ Men som vi ska se kunde en ”åldring” även vara yngre än så. Utredarna beskrev att ”ålderdomen utan tvifvel [är] den väsentligaste orsaken till det behof af försörjning för vuxna personer, som för närvarande tillgodoses af den allmänna och enskilda fattigvården”.⁵¹² För att skaffa närmare upplysningar hade kommittén nämligen beslutat att genomföra en undersökning bland ”*befolkningen öfver 60 år*, hvilken del af befolkningen ju också omfattar det öfvervägande antalet sådana personer, som på grund af invaliditet och fattigdom företrädesvis böra

⁵⁰⁵ Ålderdomsförsäkringskommittén 1912, § 2 s. 58, *Lag om Allmän Pensionsförsäkring* 1913, 1918, § 2.

⁵⁰⁶ Ålderdomsförsäkringskommittén 1912, § 6 s. 59. Dessutom krävde lagstiftaren ett visst moraliskt beteende i så måtto att den som gjort sig skyldig till exempelvis ”tredska” eller ”försumlighet” kunde förvägras tilläggspension. Ålderdomsförsäkringskommittén 1912, § 9 s. 59, *Lag om Allmän Pensionsförsäkring* 1913 1918, § 9. Om denna typ av bestämmelser, se Anders Berge. *Medborgarrätt och egenansvar. De sociala försäkringarna i Sverige 1901-1935*. Lund, 1995.

⁵⁰⁷ Ålderdomsförsäkringskommittén 1912, s. 7. Kursivering i original.

⁵⁰⁸ *Lag om Allmän Pensionsförsäkring* 1913 1918, § 8.

⁵⁰⁹ Ålderdomsförsäkringskommittén 1912, s. 2.

⁵¹⁰ Ålderdomsförsäkringskommittén 1912, s. 19.

⁵¹¹ Ålderdomsförsäkringskommittén 1912, s. 12.

⁵¹² Ålderdomsförsäkringskommittén 1912, s. 18.

komma i åtnjutande af understöd”.⁵¹³ Kommittén hade låtit skicka ut mer än en halv miljon förfyllda blanketter till rikets samtliga kommuner där man efterfrågade personers inkomst, eventuella understöd från fattigvård eller anhöriga samt grad av arbetsförmåga.⁵¹⁴ 480 000 formulär kom i retur och tog åratal att bearbeta men år 1912 förelåg nära åttahundra sidor statistik över landets ”åldringar” över sextio år.⁵¹⁵ I detta fall användes således sextioårsgränsen för att urskilja ”åldringar”. Även termen ”pensionär” förekom vid enstaka tillfällen i materialet och användes då för att beteckna en person som omfattades av försäkringen.⁵¹⁶

Utredarna nämnde specifikt att de ville få en överblick över hur den ekonomiska situationen såg ut ”särskildt bland de mindre gynnsamt situerade lagren af befolkningen”.⁵¹⁷ Det var alltså främst ekonomiskt utsatta personer som förslaget var tänkt att hjälpa. Inriktningen mot behövande personer framgår även av att ”ordinarie innehafvare af statsjänst” och deras hustrur skulle befrias från plikten att erlägga pensionsavgift, och personer med redan ordnad pension kunde få bli undantagna.⁵¹⁸ Historikern Anders Berge har funnit att omkring 130 000 personer, eller cirka tre procent av ålderskohorten, hade använt sig av undantaget i början av 1930-talet och menar att den allmänna pensionsförsäkringen under tidigt 1900-tal betraktades som en form av fattigvård.⁵¹⁹ Sammanfattningsvis var undantagen betydande från försäkringens första paragraf om att ”[e]nhvar svensk man och kvinna” omfattades.⁵²⁰

Ur undersökningens enorma mängder uppgifter är det svårt att finna något som exakt utpekar åldern sextiosju år. Detta förhållande påtalades även i 1974 års utredning om sänkt pensionsålder.⁵²¹ Vad vi däremot kan finna i 1912 års utredning är uppgifter om den *mekanism* som ansågs ligga bakom behovet av

⁵¹³ Ålderdomsförsäkringskommittén. II. *Kostnadsberäkningar*. Stockholm, 1912, s. 52. Kursivering i original. Enligt uppgift var åldersgränsen sextio år vanlig i de nordiska länderna i statistiska analyser vid denna tid (s. 51).

⁵¹⁴ Ålderdomsförsäkringskommittén II 1912, s. 53-55.

⁵¹⁵ Ålderdomsförsäkringskommittén II 1912, s. 54, 1, Termen ”åldring” användes som beteckning på dessa personer. Ålderdomsförsäkringskommittén. IV. *Statistiska utredningar*. Stockholm, 1912, s. 20*, 21*, Bil. 1. s. 772.

⁵¹⁶ Ålderdomsförsäkringskommittén 1912, s. 6, 12, 46.

⁵¹⁷ Ålderdomsförsäkringskommittén II 1912, s. 1.

⁵¹⁸ Ålderdomsförsäkringskommittén 1912, § 5 s. 59. I samma paragraf föreslogs även att personer med en förmögenhet överstigande 6 000 kronor skulle befrias från pensionsavgiften. Så blev inte fallet, men förslaget vittnar om att pensionen inte var tänkt för ekonomiskt välbeställda grupper. *Lag om Allmän Pensionsförsäkring 1913* 1918, § 5, s. 4-5.

⁵¹⁹ Anders Berge. ”The ‘People’s Pensioner’ in Sweden 1914-1954. On the Changing Moral Content of a Social Category” i *Scandinavian Journal of History* vol. 24 1999, s. 269-272.

⁵²⁰ Ålderdomsförsäkringskommittén 1912, § 1 s. 58, *Lag om Allmän Pensionsförsäkring 1913* 1918, § 1.

⁵²¹ *SOU 1974:15*, s. 81. Åke Elmér menar dock att åldern var hämtad från statstjänstemännens pensionsålder samt att den ”ansågs [...] lämplig med hänsyn till invalidfrekvensen inom varje åldersår”. Åke Elmér. *Folkpensioneringen i Sverige. Med särskild hänsyn till ålderspensioneringen*. Lund, 1960, s. 30.

understöd. Sambandet beskrevs som att "årsinkomsten vid högre ålder genom arbetskraftens fortgående försvagande minskas", och på liknande sätt förklarade utredarna att behovet av tilläggspension kunde öka "vid högre ålder, på grund af ytterligare nedsatt arbetsförmåga och däraf följande minskad arbetsförtjänst".⁵²² Här länkades således tankar om ökad kronologisk ålder och avtagande krafter till minskade inkomster. Så skedde även när utredarna konstaterade att "såväl inkomsterna som arbetsförmågan, [...] bägge aftaga med stigande ålder".⁵²³

Om kvinnor och änkor

I utredningen blev skillnader mellan kvinnor och män på flera sätt uppmärksammade. Bland annat föreslogs att tilläggspensionen för kvinnor skulle vara lägre än för män. Bakgrunden var bland annat resultatet från de 480 000 formulären som visade att kvinnor över sextio år i allmänhet erhö ll lägre belopp från fattigvården än män.⁵²⁴ Baserat på dessa uppgifter föreslog kommittén att kvinnor skulle få lägre tilläggspension. "Kommittén hävdade ogenerat att kvinnor inte behövde lika mycket för sin försörjning som män", som historikern Ulla Rosén uttrycker det.⁵²⁵

Även avgiftspensionen skilde på kvinnor och män. Den var beroende av "dödlighets- och invaliditetsförhållanden m.m.". Kvinnor föreslogs få 23 och män 30 procent av erlagda avgifter i framtida avgiftspension.⁵²⁶ Vilken "invaliditet" hade då utredarna baserat dessa olikheter på? Den stora undersökningen hade visat att mer än dubbelt så många kvinnor som män över sextio år hade klassificerats som "alldeles eller nästan alldeles arbetsoförmögna".⁵²⁷ I förslaget presenterades uppgifter som visade att antalet kvinnor över sextiosju år med tilläggspension förväntades bli mer än 2,5 gånger så stort som motsvarande antal för män.⁵²⁸ Vid ett annat tillfälle hänvisades dock till uppgifter om befolkningen över sexton år som var "ej arbetsför i försäkringens mening".⁵²⁹ Exakt vilka beräkningar eller vilken åldersgrupp utredarna avsåg med "invaliditetsförhållanden m.m." är svårt att avgöra. Att den totala kostnaden för kvinnors pensionering

⁵²² Ålderdomsförsäkringskommittén 1912, s. 40, 47.

⁵²³ Ålderdomsförsäkringskommittén. IV 1912, s. 19*.

⁵²⁴ Ålderdomsförsäkringskommittén. II 1912, s. 74-84.

⁵²⁵ Ulla Rosén. *Gamla plikter och nya krav. En studie om egendom, kvinnoosyn och äldreomsorg i det svenska agrarsamhället 1815-1939*. Växjö, 2004, s. 31.

⁵²⁶ Ålderdomsförsäkringskommittén 1912, § 6 s. 59. I 1913 års lag hade procentsatsen för kvinnor höjts till 24 %. *Lag om Allmän Pensionsförsäkring* 1913 1918, § 6.

⁵²⁷ Tjänstemännen som fyllde i uppgifterna hade att välja mellan "A = fullt eller nästan fullt arbetsföra; B = endast delvis arbetsföra; C = alldeles eller nästan alldeles arbetsoförmögna". Totalt uppgavs 43 % och 21 % av männen befinna sig i kategori C. Beräkningar baserade på Ålderdomsförsäkringskommittén. IV 1912, tabell 25, s. 742-743.

⁵²⁸ Ålderdomsförsäkringskommittén 1912, tabell, s. 46. Antalet kvinnliga "[i]nvalider med afgiftspension jämte pensionstillägg" beräknades till 170 000, motsvarande siffra för män var 64 000. Uppgifterna gällde avgiftspension och måste därför avse personer över sextiosju år.

⁵²⁹ Andelen kvinnor uppgick till 19,1 % och andelen män till 12,7 %. Ålderdomsförsäkringskommittén 1912, s. 16. Kursivering i original.

skulle bli högre än för männen framgick dock klart: ”kostnaden för det allmänna i och för kvinnornas pensionering är ungefär dubbelt så stor som för männens pensionering”.⁵³⁰

Många ensamstående kvinnor hade fått hjälp av fattigvården. Utredarna framförde att en änka med minderåriga barn att försörja ”utan tvivel kan anses invalid i den meningen, att en del af hennes arbetskraft konsumeras i och för barnens vård och uppehälle”.⁵³¹ Som Historikern Kerstin Abukhanfusa antyder kunde ”invaliditet” även inkludera ”oavlönade arbetsinsatser i hemmet”.⁵³² Utredarna konstaterade själva att det förvisso också fanns stora grupper av gifta och ogifta kvinnor samt vissa män med ansvar för barn. Med hänvisning till att det antingen inte var ”ändamålsenligt” eller skulle bli för dyrt ville man dock inte utsträcka förmånerna till andra grupper än änkor.⁵³³ Tanken att ”änkor och öfvergifna hustrur” med många barn hade svårt att försörja dem ”genom eget arbete” framfördes också i förslaget till en ny fattigvårdslag några år senare.⁵³⁴ I båda fallen utgick sålunda resonemanget från det omöjliga i att vara på två olika platser och utföra två olika arbeten samtidigt. Diskussionen visar på den stora vikt utredarna lade vid den fysiska förmågan att kunna utföra ett arbete.

Vid sidan av uppgifterna om ”invaliditet” tog utredarna även hänsyn till skillnaden i medellivslängd. En analys visar att den visserligen inte hade ökat sedan de tidigare förslagen lades fram.⁵³⁵ Utredarna ansåg nu ändå att skillnaden borde inkluderas i den försäkringstekniska beräkningen. Att könsskillnader uppmärksammades i så stor utsträckning berodde alltså enbart i begränsad utsträckning på faktiska olikheter. Det viktigaste skälet torde vara att den planerade reformen inte fick innebära någon ökning av kostnader. Skillnader mellan könen fördes då upp på dagordningen och blev till kvinnors nackdel eftersom de redan tidigare fått klara sig på lägre belopp än män. Detta förhållande institutionaliserades sålunda med 1913 års reform.

För personer över sextiosju år fanns således vissa likheter med den rådande fattigvårdsförordningen. Det berodde på att endast avgiftspension utgick vid uppnåendet av sextiosju år. I övrigt behövde de arbeta för sin försörjning liksom alla andra vuxna i samhället. Först om en person kunde dokumentera sin arbets-

⁵³⁰ Ålderdomsförsäkringskommittén 1912, s. 48. Kursivering i original.

⁵³¹ Ålderdomsförsäkringskommittén 1912, s. 55.

⁵³² Kerstin Abukhanfusa. *Piskan och moroten. Om könen tilldelning av skyldigheter och rättigheter i det svenska socialförsäkringssystemet 1913-1980*. Stockholm, 1987, s. 67.

⁵³³ Ålderdomsförsäkringskommittén 1912, s. 55-57.

⁵³⁴ Fattigvårdslagstiftningskommitténs betänkanden. II. Fattigvårdslagstiftningen Del I. *Förslag till Lag om Fattigvården m. fl. författningar. Afd. 2. Motiver och reservationer*. Stockholm, 1915, s. 26. Därtill diskuterades exempelvis om fattigvård skulle utgå till personer som inte kunnat få arbete (s. 35). I kommentarerna till lagen framgick dock att arbetslöshet inte skulle utgöra skäl för fattigvård. *Lag om fattigvården den 14 juni 1918*. Stockholm, 1920, s. 3.

⁵³⁵ Återstående medellivslängd för kvinnor var 1881/1890 23,64 år och 1901/1910 24,74 år vid femtio års ålder. Motsvarande siffror för män var 21,94 respektive 23,17 år. Snarare hade skillnaden mellan könen minskat. Statistiska centralbyrån. *Historisk statistik för Sverige Del 1. Befolkning 1720-1967*. Stockholm, 1969, tabell 42, s. 118.

oförmåga och i övrigt inte överskred vissa maximiinkomster kunde hon eller han erhålla den mer substantiella tilläggs pensionen. Jämfört med år 1893 då alla försäkrade personer över sjuttio år erhöll full pension oavsett arbetsförmåga innebar 1912 års förslag således en försämring i detta avseende.

1934-1946 – om ålderspension, ”åldringar” och ålderdomshem

Samma år som den första allmänna pensionsförsäkringen trädde i kraft utbröt första världskriget. Denna ”katastrof av helt oförutsedd omfattning hejdade den hoppfulla utvecklingen av västvärldens ekonomiska och sociala liv”.⁵³⁶ Orden är hämtade ur 1934 års förslag till pensionsreform som presenteras i detta avsnitt. Efter krigsslutet följde svåra konjunkturnedgångar under 1920-talet och det tidiga 1930-talet. År 1921 sjönk Sveriges bruttonationalprodukt starkt i den svåra kris som inträffat året innan.⁵³⁷ Arbetslösheten steg dramatiskt och upptog politikernas intresse under 1920-talet – pensionsfrågor var inte i fokus.⁵³⁸ Under slutet av decenniet hade dock en kommitté tillsatts med uppgift att se över den existerande pensionslagstiftningen och föreslå förbättringar. Deras förslag från år 1934 resulterade redan året därpå i att Sverige antog en ny lag om allmän pension. Denna reform har tilldragit sig mycket liten uppmärksamhet i forskningen. Som jag kommer att visa är den emellertid intressant inte minst genom att den fick till effekt att Sverige övergav arbetsoförmåga som princip för pensioner till en äldre befolkning, och helt och hållet övergick till kronologi.

Jag kommer i detta avsnitt även att behandla ett förslag om statsbidrag till så kallade pensionärshem för ”åldringar och änkor” från år 1938.⁵³⁹ Utredningen visar hur en ny typ av frågor – om bostäder och vård – blev aktuella under perioden. Ett exempel på det är vidare de två utredningar om kommunala ålderdomshem som publicerades under 1940-talet och som jag redogör för därefter.⁵⁴⁰ Avsnittet avslutas med en redogörelse av det pensionsförslag från år 1945 som har tilldragit sig forskarnas stora intresse och som mynnade i 1946 års pensionsreform.⁵⁴¹

⁵³⁶ SOU 1934:18. 1928 års pensionsförsäkringskommitté. Betänkande med förslag rörande revision av den allmänna pensionsförsäkringen. Stockholm, 1934, s. 99.

⁵³⁷ Lennart Schöön. *En modern svensk ekonomisk historia. Tillväxt och omvandling under två sekel*. Stockholm, 2009, s. 287.

⁵³⁸ Gunnar Olofsson. ”Det svenska pensionssystemet 1913-1993: historia, struktur och konflikter” i *Arkiv för studier i arbetarrörelsens historia* nr. 56/57 1993, s. 38.

⁵³⁹ SOU 1938:40. Betänkande med utredning och förslag rörande statsbidrag till anordnande av bostäder åt åldringar och änkor i s.k. pensionärshem. Stockholm, 1938.

⁵⁴⁰ SOU 1940:22 Socialvårdskommitténs betänkande I: Statistisk undersökning angående kommunernas ålderdomshem. Stockholm, 1940, SOU 1946:52 Socialvårdskommitténs betänkande XIV: Utredning och förslag angående ålderdomshem m.m. Stockholm, 1946.

⁵⁴¹ SOU 1945:46 Socialvårdskommitténs betänkande XI: Utredning och förslag angående lag om folkpensionering. Stockholm, 1945. Se avsnitt *Välfärdsforskning och bakgrundsteckning*.

Nu dock först åter till 1934 års utredning om reformering av pensionsförsäkringssystemet och det delvis nya samband mellan ålder och inkomst som framtonar där.

Kronologi i 1934 års pensionsutredning

1934 års utredare hade uppmärksammat att invaliditetsförsäkringen blivit avsevärt dyrare än planerat – ökningen i antalet beviljade pensionstillägg var hela fyra gånger högre än beräknat.⁵⁴² Anledningen var enligt kommittén att tillägg hade beviljats ”åt andra understödsbehov än dem för vilka pensionsförsäkringen är avsedd”.⁵⁴³

Ökningen var ”[u]tan tvivel” främst relaterad till ”läget på arbetsmarknaden”, enligt utredarna. En jämförelse mellan uppgifter om arbetslöshet å ena sidan, och antalet nybeviljade pensionstillägg och understöd å den andra för perioden 1920-1933, hade visat en ”likformighet, vilken måste betecknas som anmärkningsvärd [...]”. Det anmärkningsvärda låg i att pensionstilläggen endast skulle gå till personer som var ”varaktigt arbetsoförmögna och vilkas antal därför icke borde kunna röna något större inflytande av förhållandena på arbetsmarknaden”. Även det förhållandet att hälften av alla nybeviljade pensionstillägg gällde personer under sextiosju år indikerade att arbetslösheten låg bakom en stor del av ökningen.⁵⁴⁴

Vid sidan av arbetslöshet fann utredarna att ”de rena ålderssjukdomarna” ”[å]lderdомssvaghет” jämte ”myocardit och cardioscleros” var en viktig anledning till ökningen.⁵⁴⁵ Man uttryckte också irritation över att personer som fått dessa diagnoser i ”tilltagande ålder” inte gick till läkare förrän när ”deras arbetsförmåga är i så hög grad nedsatt att rätt till pension föreligger”. För hur kunde en läkare som träffade en person för första gången hinna skapa sig en objektiv bild, särskilt med tanke på att läkaren i en sådan situation var tvungen att förlita sig på uppgifter som personen själv uppgav? Inte minst ställde sig utredarna tveksamma till läkarintyg för ”gifta eller förut gifta kvinnor, vilka aldrig ägnat sig åt förvärvsarbete i egentlig bemärkelse utan uteslutande åt hemmets skötsel”, och vars läkarintyg därför hade ett ”värde [som] ofta är osäkert”.⁵⁴⁶

Att understöd beviljats till andra ändamål än planerat var den huvudsakliga anledningen till att kommittén föreslog en uppdelning av försäkringen i två olika

⁵⁴² *SOU 1934:18*, s. 74-75, även s. 121. I 1934 års förslag användes ”pensionstillägg” i stället för det tidigare ”tilläggs pension”. Jag använder i flertalet fall ”pensionstillägg” men alternerar med den tidigare termen.

⁵⁴³ *SOU 1934:18*, s. 121.

⁵⁴⁴ *SOU 1934:18*, s. 116-117. Fördelningen av pensionstillägg mellan personer äldre och yngre än 67 år framgår av tabell 25, s. 117.

⁵⁴⁵ *SOU 1934:18*, s. 120. Myokardit betyder hjärtmuskelinflammation. Kardioskleros är en form av förkalkning i hjärtats artärer. *Nationalencyklopedin*, sökord ”Myokardit”, <http://www.ne.se/lang/myokardit>, hämtad 2010-09-07 och ”kardioskleros”, <http://www.ne.se/lang/kardioskleros>, hämtad 2010-09-07.

⁵⁴⁶ *SOU 1934:18*, s. 120.

pensionsformer. Den ena skulle utgöras av "ålderdomspensionering" eller "ålderspension" och skulle utgå från sextiosjuårsdagen. För personer yngre än så skulle vad som gick under benämningen "försäkringen mot förtidsinvaliditet" gälla.⁵⁴⁷

En minoritet inom kommittén hade dock föreslagit att ålderdomspensioneringen även fortsättningsvis skulle kombineras med invaliditetsprincipen. Det var detta alternativ som med smärre förändringar genomfördes i 1935 års lag om folkpensionering.⁵⁴⁸

Införande av ålderspension

Att utredarna kunde börja tala om "ålderdomspensionering" berodde på att båda förslagen innehöll en nyhet för personer över sextiosju år: det dittills gällande kravet på dokumenterad arbetsoförmåga för rätt till pensionstillägg togs bort. Bakgrunden var utredarnas konstaterande: "I realiteten torde prövningen i mycket stor utsträckning äga rum i form av prövning av vederbörandes förmåga att skaffa sig inkomst".⁵⁴⁹ Eftersom invaliditetsprövningen ändå inte genomfördes i praktiken för personer över denna ålder kunde man lika gärna ta bort den, verkar utredarna ha menat. I fortsättningen skulle man nöja sig med att undersöka personens ekonomiska situation. Hennes fysiska arbetsförmåga skulle däremot lämnas därhän. Ett talande exempel på hur den fysiska arbetsförmågan ersattes av frågor om ekonomi finner vi användningen av ordet "behov". "Pensionstilläggets beroende av en behovsprövning har bibehållits [...]", skrev utredarna och åsyftade inkomstprövningen.⁵⁵⁰ "Behov" uppstod därmed inte längre till följd av fysisk arbetsoförmåga, utan till följd av dålig ekonomi.

Att kravet på dokumenterad arbetsoförmåga togs bort för personer äldre än sextiosju år innebar att Sverige entydigt införde ålderspension. Ett tecken på detta förhållande är att utredarna använde termen "pensionsålder" i 1934 års utredning.⁵⁵¹ När lagen trätt i kraft den första januari år 1937 fick alla över sextiosju år en grundpension som var högre än den tidigare avgiftspensionen,⁵⁵² men framförallt blev de behöriga att ansöka om tilläggspension utan att först behöva påvisa arbetsoförmåga. Omväxlande beskrevs hur "ålderdomspensionering", "ålderdomspension" och "ålderspension" utgick till "åldringar", medan personer som fått "försäkring mot förtidsinvaliditet" var yngre än sextio-

⁵⁴⁷ SOU 1934:18, s. 10, 115-116. Därtill användes termen "ålderdomsförsäkring" (s. 10).

⁵⁴⁸ SFS 1935:434, *Lag om folkpensionering samt Kungl. Maj:ts förordning om invalidunderstöd av den 28 juni 1935 vilka träda i kraft den 1 januari 1937 jämte därtill hörande författning. Andra upplagan*. Linköping, 1937. Åke Elmér förklarar detta med att socialminister Gustav Möller ville vänta med att bryta ut invaliditetspensioneringen till dess att sjukförsäkringen blivit allmän. Elmér 1960, s. 67-68.

⁵⁴⁹ SOU 1934:18, s. 135. Samma sida: "Erfarenheten ger vid handen, att för personer över sextiosju år invaliditet i regel anses föreligga om vederbörande befinnes ej kunna skaffa sig inkomst."

⁵⁵⁰ SOU 1934:18, s. 136. Det var även fallet när de omtalade "behovsprincipen" (s. 138).

⁵⁵¹ SOU 1934:18, s. 133.

⁵⁵² SFS 1935:434, § 6, § 39.

sju år.⁵⁵³ Det var således den exakta gränsen sextiosju år som skilde de båda kategorierna åt.

När 1934 års utredare i stället talade allmänt om personer som skulle kunna erhålla någon form av pension användes de mer allmänna uttrycken ”pensionsberättigad” och ”pensionstagare”, undantagsvis ”pensionärer”⁵⁵⁴. En kort diskussion fördes också kring lämplig pensionsålder. En sänkning till sextiofem eller sextio år vore visserligen önskvärd, skrev utredarna, men kostnadsskäl gjorde att de inte ansåg sig kunna föreslå det.⁵⁵⁵

Med 1935 års lag infördes alltså ålderspension på mer generell grund i Sverige, ett förhållande som är tämligen förbisett i forskningen. Vissa forskare har behandlat det så kallade dyrortstillägget från år 1937, men som David Gaunt påpekar: ”[n]ästän alla historiska undersökningar av socialdemokratisk socialpolitik hoppar över denna reform och koncentrerar sig på det mer kända förbättringsförslaget som antogs 1946”.⁵⁵⁶ Åke Elmér har dock uppmärksammat att ”alla personer över 67 år som hade tillräckligt låg inkomst, skulle vara berättigade till pensionstillägg oavsett graden av invaliditet”, och även Kerstin Abukhanfusa har identifierat att kravet på dokumenterad arbetsoförmåga togs bort.⁵⁵⁷ Resonemang om ålderspension förs emellertid inte hos dessa forskare.⁵⁵⁸

⁵⁵³ *SOU 1934:18*, s. 10, 11, 121.

⁵⁵⁴ *SOU 1934:18*, s. 104, 115.

⁵⁵⁵ *SOU 1934:18*, s. 133. Resonemang kring kronologisk ålder förekom i fler sammanhang. I en redogörelse över försäkringens relation till fattigvården utgjorde personer över sextiosju år en kategori i statistiken, och ”åldringar” ställdes mot ”folk i arbetsför ålder” (tabell 21, s. 108, 109). När befolkningsstatistiken omtalades var dock ”de aktiva åldrarna” yngre än 65 år och ställdes mot ”invaliderna och åldringarna” (s. 114).

⁵⁵⁶ David Gaunt. ”Svenskarna upptäcker åldersdiskriminering inom arbetslivet” i Ulrika Sutorius. *Arbeta! Mot passivitet och isolering! Kampen för medelålders och äldres rätt till arbete och aktivitet i Sverige 1950-1990*. Stockholm 1996, s. 11.

⁵⁵⁷ Elmér 1960, s. 63; Abukhanfusa 1987, s. 68. I en översikt över socialpolitik under 1900-talet omnämndes dock inte att pension utgick oavsett arbetsförmåga. Åke Elmér. *Från Fattigsverige till välfärdsstaten. Sociala förhållanden och socialpolitik i Sverige under nittonhundratalet*. Stockholm, 1975 [1963], s. 128.

⁵⁵⁸ När reformen behandlats har i regel en viss aspekt framhållits. Peter Baldwin berör den dock inte alls i sin analys av svensk välfärdspolitik. Per Gunnar Edebalk omnämner hur pensionsbeloppen ökade samt hur termen ”folkpension” ersatte ”pensionsförsäkring”. Gunnar Olofsson framhåller skälet till att personer över sextiosju år med låga inkomster skulle ha rätt till tilläggspension i form av svårigheten att avgöra arbetsoförmåga, medan Sven E. O. Hort och Klas Åmark har identifierat att reformen ledde till att en större andel personer över sextiosju år fick tilläggspension. Peter Baldwin. *The Politics of Social Solidarity. Class Bases of the European Welfare State 1875-1975*. Cambridge, Cambridge University Press, 1996; Edebalk 1996, s. 156; Per Gunnar Edebalk, Ann-Charlotte Ståhlberg och Eskil Wadensjö. *Socialförsäkringarna*. Stockholm, 1998, s. 60; Olofsson 1993, s. 39; Sven E. O. Hort. *Social Policy and Welfare State in Sweden*. Lund, 1993, s. 95; Klas Åmark. *Hundra år av välfärdspolitik. Välfärdsstatens framväxt i Norge och Sverige*. Umeå, 2005, s. 50. Anders Berge nämner att 1935 års lag innehöll krav på pensionstagare att ”underkasta” sig sådan läkarvård som staten ansåg kunde häva personens arbetsoförmåga. Dock framgår inte att kravet genom lagen togs bort för personer över sextiosju år. Anders Berge. *Medborgarrätt och egenansvar. De sociala försäkringarna i Sverige 1901-1935*. Lund, 1995, s. 54.

En annan nyhet i förslaget var att skillnaderna i pensionsersättning mellan kvinnor och män togs bort. Utredarna beskrev hur man i 1912 års förslag hade motiverat kvinnors lägre avkastning med att kvinnor ”bleve invalider vid betydligt yngre år än männen och dels hade längre medellivslängd”. Med utgångspunkt i nya siffror ansåg man dock år 1934 att skillnaden mellan könen hade minskat så mycket att olikheterna inte längre var motiverade.⁵⁵⁹

Vad som utgjorde ”invaliditet” skilde sig dock åt mellan de två förslagen. 1912 års utredare utgick bland annat från skattningar av personers arbetsförmåga. I 1934 års utredning användes i stället pensionsstyrelsens statistik över beviljad tilläggspension. De helt olikartade underlagen föranledde ganska invecklade resonemang kring hur de skulle kunna göras så enhetliga att en jämförelse blev möjlig.⁵⁶⁰ Uppenbarligen fann utredarna att de lyckades. Slående är att 1934 års utredare inte reflekterade över att fördelningen av pensionstillägg blivit så annorlunda jämfört med antagandena i 1912 års förslag. I detta tidiga förslag förutspåddes att 2,5 gånger så många kvinnor som män över sextiosju år skulle beviljas tilläggspension. Nya uppgifter från pensionsstyrelsen visade att övervikten för kvinnor i denna ålder i själva verket blivit mycket liten.⁵⁶¹ Som 1934 års utredare själva hade påtalat var arbetslösheten det främsta skälet till att ”invalidpensionen” blivit så mycket dyrare än beräknat. Felaktigt beviljade invalidpensioner till följd av arbetslöshet var därför sannolikt en viktig anledning till att skillnaderna mellan könen utjämnades. Några sådana slutsatser drog emellertid inte utredarna, lika lite som de reflekterade över att kvinnor fått invalidpension i så mycket mindre utsträckning än 1912 års utredare hade förutspått.

Sedan beslutet fattats att personer över sextiosju år skulle kunna få tilläggspension utan krav på dokumenterad arbetsförmåga kom ”åldringar” i ökad grad att få betydelsen av personer över denna ålder. Som kommer att framgå av nästa förslag skulle ”åldring” fortsätta att användas på detta sätt.

Hälsa som skäl för åldrandet och den krya gamlingens födelse – 1938 års utredning

Begrunda detta: med 1935 års lag – i kraft 1 januari 1937 – fick alla personer över sextiosju år rätt till tilläggspension oavsett arbetsförmåga och pensionen höjdes. År 1937 fick den så kallade byggnadslånebyrån i uppdrag att lämna ett förslag om statsbidrag till kommunala bostäder åt ”åldringar och änkor”, och i betänkandet fick sextiosjuårsgränsen en framträdande plats.⁵⁶²

⁵⁵⁹ *SOU 1934:18*, s. 134.

⁵⁶⁰ *SOU 1930:15 1928 års pensionsförsäkringskommitté och organisationssakkunniga. Statistiska undersökningar samt kostnadsberäkningar m.m.* Stockholm, 1930, s. 146-173.

⁵⁶¹ *SOU 1934:18*, tabell 25 s. 117.

⁵⁶² Ett viktigt skäl var att utgiftsposten för bostäder var betungade för många ”åldringar”. *SOU 1938:40*, s. 63. Statens byggnadslånebyrå hade ansvar för att stimulera bostadsbyggande i landet och var föregångare till dagens myndighet Boverket. *Nationalencyklopedin*, sökord ”Bostadsstyrelsen”, <http://www.ne.se/bostadsstyrelsen>, hämtad 2011-08-24.

I sitt förslag skrev byrån att "[v]ad angår *åldersgränsen* för kategorin åldringar, synes det ligga nära till hands att uppställa åldersstrecket 67 år". Denna gräns på sextiosju skulle dock inte följas slaviskt, menade utredarna. "Erinras må sålunda exempelvis, att pensionsåldern i allmän tjänst i regel inträder vid uppnådda 65 år och, vad vissa kvinnliga befattningshavare angår, redan vid 60 år", och även dessa personer kunde ha behov av de planerade lägenheterna. Därtill påpekade byrån att "[ä]ven vid allmän förslitenhet eller klen hälsa kan åldrighetens följder göra sig märkbara redan tidigare än vid 67 levnadsår". Utifrån dessa argument föreslog byrån att subventionerade hyror skulle erbjudas personer från sextiofem eller möjligtvis sextio års ålder. Änkor skulle vara berättigade till subventionerat boende alldeles oavsett "levnadsålder utan deras änkestånd i förening med att de ur inkomstsynpunkt äro hänförliga till mindre bemedlade få vara avgörande." Anledningen till att änkor skulle få ta del av de lägre hyrorna var dels att "de ha att draga försorg om minderåriga barn", dels att de hade ett speciellt "handicap [sic] i sina försörjningsmöjligheter" beroende på att "de under äktenskapet icke ägnat sig åt förvärvsarbete".⁵⁶³

Byråns förslag jämte kommenterar från olika remissinstanser låg till grund för det slutliga betänkande som "1938 års pensionärsbostadssakkunniga" tog fram. Också hos de sakkunniga fanns det en självklar gräns i åldern sextiosju år. Resonemanget utvecklades ytterligare:

I det föregående har helt allmänt talats om 'åldringar'. Däri ligger givetvis att bostadshjälpen avses för personer, vilka på grund av sin ålder ha inga eller mycket små möjligheter att genom arbete förskaffa sig inkomst utöver tidigare angivna belopp.⁵⁶⁴

Den höga åldern orsakade alltså att personen inte kunde uppnå en viss inkomst genom arbete. Personens fysiska arbetsförmåga omnämndes emellertid inte. Även personer över sextio som måst "lämna sina anställningar" och därefter fått svårt att skaffa sig inkomst skulle enligt utredarna kunna ansöka om boende, liksom vissa andra ekonomiskt behövande grupper.⁵⁶⁵ Personens fysiska förmåga att kunna utföra arbete hade alltså hamnat i skymundan. I stället var ekonomiska förhållanden i blickpunkten. Samma förhållande märktes i byggnadslånebyråns resonemang om änkor. Vid sidan av det tidigare använda argumentet att kvinnorna omöjligt kunde utföra två arbeten samtidigt hade ett nytt, ekonomiskt argument tillkommit: att änkor hade ett "handicap i sina försörjningsmöjligheter".

Personerna som skulle erbjudas boende skulle alltså bestämmas utifrån en kombination av maximiinkomst och minimiålder. Emellertid fanns även vissa

⁵⁶³ *SOU 1938:40*, s. 64. Kursivering i original.

⁵⁶⁴ *SOU 1938:40*, s. 44.

⁵⁶⁵ *SOU 1938:40*, s. 44-45.

andra villkor. Förutom att hyresgäster inte fick erhålla fattigvård eller ha ett "otillbörligt levnadssätt" menade utredarna att även "sådana sjuka, invalider och ålderdomssvaga personer, vilka icke själva eller med hjälp av annan i lägenheten boende kunna taga vara på sig själva" skulle uteslutas från möjligheten att erhålla boende.⁵⁶⁶ Endast personer som var så friska att de kunde ta hand om sig själva skulle alltså accepteras. För första gången framställdes därmed ett erbjudande om hjälp utifrån personens *goda* hälsa.

"Den krya åldringen" hade gjort entré idémässigt och skulle dyka upp även till namnet i de ålderdomshemsutredningar från 1940-talet som behandlas härnäst.

Ålderdomshem för alla under 1940-talet

Socialvårdskommitténs betänkande I: statistisk undersökning angående kommunernas ålderdomshem från år 1940 tillkom som ett led i uppdraget att "verkställa en översyn av den svenska socialvården och framlägga därav föranledda förslag".⁵⁶⁷ Ett par år tidigare hade flera motioner lagts fram om att det behövdes en översyn av sociallagstiftningen med avseende på såväl organisation som förhållande mellan "fattigvård och socialförsäkring".⁵⁶⁸ Den så kallade socialvårdskommittén tillsattes år 1937 för att behandla dessa frågor. Dess utredningar med avseende på ålderdomshem ska behandlas här.

Socialvårdskommittén fann att de offentligt tillgängliga uppgifterna om fattigvården var alltför knapphändiga. För att se i vilken mån en utbyggnad av särskilda vårdhem var nödvändig beslutade de därför att låta genomföra en undersökning av kommunernas ålderdomshem.⁵⁶⁹ I analyserna av åldersfördelningen för de olika "vårdtagarna" – den genomgående använda termen – förekom även hänvisningar till "åldringar".⁵⁷⁰ Beroende på det statistiska underlaget var "åldringarna" äldre än 65, 67 eller 71 år.⁵⁷¹ Men termen kunde också användas för att skilja mellan olika grupper: "Avdelningarna för manliga och kvinnliga vårdtagare kunna icke alltid helt avskiljas från varandra; nervösa och oroliga åldringar kunna icke hållas skilda från lugna och fridsamma; sinnesabnorma, sjuka och sängliggande kunna icke isoleras från övriga o.s.v.". ⁵⁷² I 1940 års utredning fick därför "åldring" till stor del innebörden av en relativt frisk person som kunde bo kvar i ålderdomshemmen. "Åldring" kom därmed att ställas mot personer med olika former av sjukdomsdiagnoser, vilka skulle bo på särskilda vårdhem. Un-

⁵⁶⁶ *SOU 1938:40*, s. 45-46, citat s. 46.

⁵⁶⁷ *SOU 1940:22*, s. 5-6.

⁵⁶⁸ Elmér 1960, s. 77-78.

⁵⁶⁹ *SOU 1940:22*, s. 7.

⁵⁷⁰ Termer som "folkpensionär", "pensionär" och "pensionstagare" användes när socialvårdskommittén diskuterade de boendes "folkpensioner eller invalidunderstöd". *SOU 1940:22*, s. 44-47, 50-52, 62.

⁵⁷¹ *SOU 1940:22*, s. 30, 32, 58.

⁵⁷² *SOU 1940:22*, s. 25.

dersökningen låg till grund för socialvårdskommitténs förslag om ålderdomshem som presenterades i ett betänkande år 1946. "Socialpolitiken" skulle inte längre enbart omfatta folkpensioner utan även inkludera vård, skrev kommittén.⁵⁷³

Tanken var dock inte ny. Redan i förslaget om ny fattigvårdslag från år 1915 hade man understrukit vikten av att "lämna just den vård eller den behandling, hvaraf [boende på anstalter] äro i behof". Man strävade efter en "noggrannare klassifikation" och sjuka skulle flyttas ut från fattigvårdsanstalterna. "De kategorier af vårdbehöfvande, som det härefter skulle återstå att tillgodose med vård å fattigvårdsanstalterna, äro de ålderstigna och invalider, hvilka ej lämpligen kunna understödjas i hemmet eller utackorderas, utan för hvilka anstaltsvård är erforderlig [...]"⁵⁷⁴

Precis som i fattigvårdsförslaget fördes år 1946 diskussioner kring vilka klientel som var de rätta för sjuk- eller vårdhem, ålderdomshem respektive "pensionärshem eller andra anordningar för tillgodoseendet av åldringars bostadsbehov".⁵⁷⁵ Och i likhet med förslaget till ny fattigvårdslag skulle "yngre personer och sådana åldringar, vilka äro i behov av sjukvård på speciell vårdanstalt" flytta ut från ålderdomshemmen.⁵⁷⁶ Därefter skulle

[...] kvarstå praktiskt taget enbart åldringar, ofta mycket skröpliga, vilka ej längre kunna reda sig på egen hand och ej med hänsyn till förhållanden av skiftande art kunna få bostad och omvårdnad hos sina barn. Många av dessa åldringar ha för övrigt icke några barn.⁵⁷⁷

Dessa personer utgjorde ett "klientel, som utan att behöva skötas på vårdhem likväl är i behov av den tillsyn och omvårdnad, som kan lämnas endast på en anstalt eller ett hem i egentlig mening".⁵⁷⁸ I gränsdragningen mellan ålderdomshemmen och pensionärshemmen kan vi urskilja intressanta resonemang om vad

⁵⁷³ SOU 1946:52, s. 9.

⁵⁷⁴ *Fattigvårdslagstiftningskommittén 1915*, s. 155-156. Anders Berge har framhållit att vårdfrågor förekommit under lång tid. Anders Berge. *Sjukvårdens underklass. Sjukvården i den kommunala fattigvården 1910-1950*. Umeå, 2007, s. 147. I tidigare forskning har 1918 års fattigvårdslag betraktats som den första lag som särskilt riktade sig mot äldre (se exempelvis Rosén 2004, s. 23 och Ann-Kristin Högman om att fattigvårdssamhällena ålades att ha anstalter för sina "aged inhabitants", Ann-Kristin Högman. *Ageing in a changing society: elderly men and women in urban Sweden 1830-1930*. Umeå, 1999, s. 168. Håkan Jönson beskriver att "den svenska åldringsvården skulle bestå av ålderdomshem", Håkan Jönson. *Ålderdomen som samhällsproblem*. Lund, 2002, s. 63). Denna bild är dock inte alldeles riktig. Citaten ovan visar att "de ålderstigna" snarast kan beskrivas som en grupp vars särskilda behov inte blev föremål för behandling, till skillnad från andra grupper.

⁵⁷⁵ SOU 1946:52, s. 9-13, citat s. 13. 1946 års förslag gällde "åldringar" samt den "långt mindre gruppen av förtidsinvalider; när i det följande talas om åldringarna åsyftas även denna senare grupp" (s. 9).

⁵⁷⁶ SOU 1946:52, s. 13.

⁵⁷⁷ SOU 1946:52, s. 76.

⁵⁷⁸ SOU 1946:52, s. 18.

som utgjorde en "åldring". Utredarna framhöll att "åldringars behov av anstaltsvård är betingat helt av deras tillstånd och har ingenting att göra med deras ekonomiska ställning".⁵⁷⁹ Det styrande behovet skulle alltså vara av hälsomässigt snarare än av ekonomiskt slag.

Socialvårdskommitténs övergripande mål var att ålderdomshemmen skulle brytas ut ur fattigvården och göras till "inackorderingshem för åldringar" mot en avgift som kunde "bestridas med folkpensionen".⁵⁸⁰ Flertalet boende på ålderdomshemmen fick sina kostnader betalda av fattigvården. De så kallade inackorderingarna betalade emellertid ur egen ficka. Redan i 1940 års utredning hade andelen inackorderingar skattats till 15-20 procent av alla boende på ålderdomshemmen, en nivå som i 1946 års utredning antogs ha stigit till 25-30 procent.⁵⁸¹ Förhoppningen var att samtliga boende i framtiden skulle utgöras av "inackorderingar".

För "de ännu krya och raska åldringarna" som var "vid så god vigör, att de kunna hushålla för sig och även i övrigt sköta sig själva", skulle stat och kommun fortsätta att hjälpa till att ordna bostäder.⁵⁸² Problemet var, enligt kommittén, att många i ett mellanskikt felaktigt valde pensionärshemmen på grund av bristen på enkelrum, "klientelblandningen" samt karaktären av "fattigvårdsanstalt" i ålderdomshemmen.⁵⁸³ Detta mellanskikt som kommittén ansåg borde bo på ålderdomshem var

[...] de som ha en hel del krämpor, vilka då och då ansätta dem, och vilka därför allt emellanåt ha svårt att komma ut eller som behöva ett handtag vid på- och avklädning och vid toalett i övrigt, behöva hjälp med städning m.m. Men det är också de, som, ehuru vid ganska god vigör, känna med sig att det redan på grund av deras ålder lätt kan hända dem någonting, ett slaganfall eller dylikt, och frukta att bli liggande ensamma och hjälplösa. För denna kategori – och flertalet pigga och raska åldringar kommer ju efterhand in i densamma – erbjuder ålderdomshemmet en långt tryggare och bättre tillvaro än pensionärshemmet.⁵⁸⁴

Med den tänkta förändringen i form av utflyttning av sjuka och ett större antal enkelrum hoppades kommittén att en utökad krets av personer skulle förmås att välja den "tryggare och bättre tillvaron" i ålderdomshemmen.⁵⁸⁵ Per Gunnar

⁵⁷⁹ SOU 1946:52, s. 9. Även termen "hälsotillstånd" användes (s. 86).

⁵⁸⁰ SOU 1946:52, s. 12-13.

⁵⁸¹ SOU 1940:22, s. 34, SOU 1946:52, s. 12.

⁵⁸² SOU 1946:52, s. 10, 29-30. Citat s. 29 och 10.

⁵⁸³ SOU 1946:52, s. 28.

⁵⁸⁴ SOU 1946:52, s. 28.

⁵⁸⁵ Att ålderdomshemmen var tänkta för relativt friska personer visar även en utredning från år 1943 om den framtida utformningen av vårdanstalter. Utredarna uttryckte där att hemmen var för "åldringar, som, utan att i egentlig mening lida av ohälsa, hava svårigheter att taga vård om sig själva". SOU 1943:10 1940 års civila byggnadsutredning. Betänkande 1. Förslag till änd-

Edebalk har också påtalat hur personer i avsaknad av hjälp från anhöriga var hänvisade till ålderdomshemmen,⁵⁸⁶ alltså av ”sociala” skäl.

I citatet ovan framgår även ett samband mellan stigande ålder och personer som blev ”hjälplösa”. ”Flertalet pigga och raska åldringar” hamnade i ett sådant tillstånd, skrev utredarna. Sambandet skymtar även i 1945 års utredning om folkpensioner. Jag återkommer strax till utredningen i mer detalj och vill här bara omnämna det ”hjälplöshetstillägg” som diskuterades där. Följande resonemang fördes: ”De flesta åldringar bli sålunda successivt mer och mer hjälplösa. Vid en högre ålder kunna de flesta åldringar betraktas som i väsentlig mån hjälplösa”.⁵⁸⁷ Detta förhållande mellan stigande ålder och ökat hjälpbehov skulle återkomma i flera följande utredningar.

Hur utredarna såg på det tänkta klientelet framskymtar emellanåt i materialet. I *Normalritningar till ålderdomshem* från år 1920 skrev man att ”[d]e gamla äro oftast vana vid låga rum, varför de känna sig mera hemmastadda i sådana”.⁵⁸⁸ I en diskussion om de boendes privata tillhörigheter kom utredarna fram till att ”de gamla icke böra ha garderober i vanlig mening, enär dessa lätt giva anledning till osnyggighet och otrevnad samt smussel med olämpliga eller otillåtna saker”.⁵⁸⁹ Men även så sent som år 1946 skrev man att ”[d]et ligger i sakens natur att en ovillkorlig förutsättning härför måste vara att dessa persedlar bliva föremål för betryggande desinfektionsåtgärder”.⁵⁹⁰ Diskussionen gällde de boendes möjlighet att ha med egna möbler till ålderdomshemmet – det tänkta klientelet förväntades uppenbarligen föra in smuts.

Dock ska detta förhållande inte få överskugga den tydliga ambition som fanns att vidga gruppen förmånstagare genom att minska fattigvårdskaraktären. Samma ambition var framträdande även i nästa utredning om höjning av folkpensionen.

Mot 1946 års folkpensionsreform

Socialvårdskommittén låg även bakom 1945 års *Utredning och förslag angående lag om folkpensionering*. Förslaget innehöll flera viktiga nyheter. Kommittén presenterade tre något olika varianter för ”ålderspensioneringen”. De två första alternativen bestod i likhet med existerande pensionsupplägg av två delar: en allmän grundpension (lägre i det första alternativet, högre i det andra) jämte inkomstprövad tilläggspension. I det tredje alternativet, som också kom att utgö-

ringar i Kungl. Maj:ts byggnadsstadga samt till föreskrifter rörande planläggning och utförande av byggnad för vissa vårdanstalter och folktandpolikliniker. Stockholm, 1943, s. 27.

⁵⁸⁶ Per Gunnar Edebalk. *Hemmasboendeideologins genombrott – åldringsvård och socialpolitik 1945-1965*. Meddelanden från Socialhögskolan 1990:4, 1992 [1990], s. 10.

⁵⁸⁷ SOU 1945:46, s. 174.

⁵⁸⁸ *Normalritningar till ålderdomshem, barnhem, m.m. utarbetade av därtill inom k. civildepartementet utsedda sakkunniga*. Stockholm 1920, s. 21.

⁵⁸⁹ *Normalritningar till ålderdomshem* 1920, s. 24.

⁵⁹⁰ SOU 1946:52, s. 30.

ra det segrande förslaget som beslutades år 1946, skulle ålderspensionen utgå helt utan inkomstprövning och med ett sammanlagt högre belopp än i de övriga förslagen.⁵⁹¹

I 1946 års pensionsreform fanns inte längre någon koppling mellan inbetalda avgifter och storlek av de utbetalade pensionsbeloppen. Dessförinnan hade konstruktionerna varit sådana att nivån på pensionen stått i relation till inbetalda premier. De personer som gick i pension strax efter att de nya reformerna trätt i kraft fick låg pension därför att de inte hunnit betala in så många års premier. När denna koppling togs bort infördes ”medborgarlön för alla som var 67 år och äldre”.⁵⁹² Effekten av att inkomstprövningen togs bort var att även de mest välbeställda i samhället kom att erhålla den allmänna pensionens höjda belopp. ”Ur psykologisk synpunkt torde det också vara värdefullt, att alla människor, även de mest välsituerade, äga uppbära folkpension.”⁵⁹³ Så skrev utredarna och uttryckte därigenom det önskvärda i att bredda den målgrupp som erhöll den allmänna pensionen.

Personer med nedsatt arbetsförmåga kunde som tidigare få ”invalidpension” om nedsättningen var ”varaktig”. I annat fall skulle den nya formen ”sjukbidrag” utgå.⁵⁹⁴ ”Höggradig nedsättning av arbetsförmågan” ansågs föreligga hos ”den, som på grund av kropps- eller sinnessjukdom, sinnesslöhet, vanförhet eller annat lyte är ur stånd att försörja sig genom sådant arbete som motsvarar hans krafter och färdigheter”.⁵⁹⁵ I uppräknningen av de olika sjukdomsrelaterade tillstånd som kunde berättiga till pension fanns alltså inte längre ”ålderdom” med, sannolikt därför att innebörden blivit överflödigt med de höjda pensionsbeloppen för personer över sextiosju år. Ända sedan år 1893 hade ”ålderdom” ingått i pensionslagstiftningen som i sin tur övertagit innehållet i 1871 års fattigvårdsförordning. Nu var termen borta utan att 1945 års utredare kommenterade saken.⁵⁹⁶ Man kan tänka sig att innebörden blivit överflödigt med de höjda pensionsbeloppen för personer över sextiosju år.

⁵⁹¹ SOU 1945:46, s. 10. För information om förslag och beslutsgång, se Elmér 1960, s. 77-95.

⁵⁹² Agneta Kruse. ”Svenska pensionsreformer under 1900-talet. Ett 'Public-choice'-perspektiv” i 25 år i täten. En vänbok till Per Gunnar Edebalk, Lars Harrysson, Ove Mallander och Jan Petersson, red. Meddelanden från Socialhögskolan 2003:2. Lund, 2003, s. 86.

⁵⁹³ SOU 1945:46, s. 126. Peter Baldwin och Sven E. O. Hort poängterar detta, se avsnitt *Välfärdsforskning och bakgrundsteckning*.

⁵⁹⁴ SFS 1946:431. *Lag om folkpensionering*. Stockholm, 1946, § 3. ”Sinnesslöhet” hade lagts till jämfört med förslagets ordalydelse, SOU 1945:46, § 2, s. 13.

⁵⁹⁵ Uttrycket ”höggradig nedsättning av arbetsförmågan” hade ersatt ”varaktig arbetsförmåga” för att bättra överensstämmen med ordalydelsen i andra socialförsäkringar. SOU 1945:46, s. 104-105.

⁵⁹⁶ I annan lagstiftning fanns dock ordet kvar i denna betydelse. I 1956 års socialhjälpslag kunde ”ålderdom, sjukdom, lyte eller eljest bristande kropps- eller själskrafter” berättiga till socialhjälp. SFS 1956:2 *Lag om socialhjälp. m. fl. lagtexter med ändringar och tillägg t.o.m. 29 februari 1956*. Stockholm, 1956, § 12. Detta var i enlighet med det lämnade förslaget. SOU 1950:11 *Socialvårdskommitténs betänkande XVII: utredning och förslag angående Lag om socialhjälp m.m. (socialhjälpslag)*. Stockholm, 1950, s. 85.

Pensionsålder och pensionärer

Vid sidan av "pensionstagare" och "pensionsberättigad" hade "pensionär" och "folkpensionär" i ökad utsträckning börjat användas som beteckning på person som erhöll någon form av pension. Liksom tidigare förekom uttrycken "invalid" eller "förtidsinvalid" samt "åldringar", och precis som i 1934 års utredning var det åldersgränsen sextiosju år som underförstått skilde de båda grupperna åt.⁵⁹⁷ Utredarna hade övervägt att sänka åldersgränsen eftersom det "icke kunna förnekas, att en pensionsålder av 67 år ligger ganska högt åtminstone beträffande vissa befolkningskategorier" och i jämförelse med "vissa andra länder".⁵⁹⁸ Till sist presenterades dock inget förslag till generell sänkning bland annat med hänvisning till att det skulle bli för dyrt. Samtidigt framkom det att utredarna var intresserade av "att åldringarnas arbetskraft utnyttjas i största möjliga omfattning" – en helt ny typ av argumentation som skulle återkomma i senare utredningar.⁵⁹⁹

Förutom en generell sänkning av pensionsåldern diskuterade utredarna även att sänka åldersgränsen för vissa grupper. Behovet kunde exempelvis finnas hos personer i vissa yrken som måste "lämna sin anställning redan vid 60 å 65 års ålder på grund av de stora fordringar å kroppskrafter och uthållighet, som arbetet inom yrket ställer", eller som var "utslitna" när de hade slutat arbeta. Men eftersom det samtidigt fanns personer som var "i stånd att utföra arbete av annat slag" ville utredarna inte föreslå någon generell sänkning baserat på yrke.⁶⁰⁰

Framförallt hade man dock diskuterat en sänkning av pensionsåldern för kvinnor, en diskussion som jag redogör för nedan.

"Behovet av sänkt pensionsålder för kvinnorna"

Sextiosjuårsgränsen ansågs särskilt hög för kvinnor, inte minst i jämförelse med vissa europeiska länder med lägre pensionsålder för kvinnor. Liksom i 1934 års undersökning använde man sig av pensionsstyrelsens statistik över beviljad invalidpension som underlag. 1945 års utredare såg olikheter som talade för att kvinnor skulle ha lägre pensionsålder. Siffrorna visade att en femtedel av alla kvinnor hade fått invalidpension vid 63-64 års ålder medan det dröjde till 66-67 år innan en lika stor andel män erhöll invalidpension. Kommittén omtalade underlaget som "invalidfrekvens" och menade att en pensionsålder på sextiosju

⁵⁹⁷ *SOU 1945:46*, s. 135-140, 152, 157, 168-172 (om "åldringar").

⁵⁹⁸ *SOU 1945:46*, s. 115. Temat upprepas på s. 116-117, 172-173.

⁵⁹⁹ *SOU 1945:46*, s. 115-116, 139, citat s. 115. Förutom "åldringarnas" skulle även de "partiellt arbetsförs" arbetskraft "i möjlig mån komma till användning". *SOU 1945:46*, s. 134. Uttrycket "partiellt arbetsför" hade förekommit sedan i början av 1940-talet då ett flertal handikappförbund påbörjat ett samarbete under namnet "Samarbetskommittén för partiellt arbetsföra". Ingemar Oderstedt, Rolf Utberg. *Nationalencyklopedin*, sökord "Handikappprörelsen", <http://www.ne.se/lang/handikappprörelsen>, hämtad 2010-02-03.

⁶⁰⁰ *SOU 1945:46*, s. 117. Utredarna diskuterade också kort möjligheten att "uppskjuta pensionsåldern". Även denna idé övergavs emellertid eftersom det ansågs "gynna dem, som i fråga om hälsa eller tillgångar ha det bäst ställt" (s. 172).

är för män borde motsvaras av en gräns som var fyra-fem år lägre för kvinnor. Till sist valde kommittén dock att inte heller föreslå någon sänkning för kvinnor eftersom det både skulle ha komplicerat lagstiftningen och blivit för dyrt. Dessutom misstänkte man att pension skulle "utgå till ett betydande antal kvinnor vilka fortfarande äro i fullt förvärvsarbete", något som skulle "väcka missnöje hos männen i samma ålder och sysselsättning". "Behovet av sänkt pensionsålder för kvinnorna" var alltså baserat på en analys av utländsk lagstiftning och av beviljad invalidpension. Detta behov skulle dock till viss del komma att tillfredsställas "därest, såsom föreslagits änkepensionering införes och höjning av pensionsberättigad mans pension verkställes, då hans hustru ej är pensionsberättigad men uppnått 60 års ålder".⁶⁰¹

Änkepensionen och det så kallade hustrutillägget var två nyheter som introducerades med 1945 års förslag. Änkepensionen infördes med argumentet att änkers "lott ansetts särskilt svår" och att de utgjorde en stor andel av dem som behövde hjälp från samhället. Men därtill hävdade utredarna att "änkorna oftast genom äktenskapet kommit att stå vid sidan av förvärvslivet och därför ha särskilt svårt att vid högre ålder erhålla sin bärgning genom arbete". "Högre ålder" kom för änkoras del att översättas till femtiofem år eftersom gränsen ansågs "lämplig". Över den åldern "torde en icke förut förvärvsarbetande kvinna [...] ha svårt att helt försörja sig genom arbete även om hennes kroppskrafter och själsförmögenheter äro utan anmärkning", framhöll utredarna.⁶⁰²

När det gäller änkepensionen motiverades alltså behovet av sänkt pensionsålder med att det var svårt för kvinnor som tidigare inte förvärvsarbetat att få tillräckliga inkomster. För hustrutillägget var det centrala argumentet helt annorlunda. Det gällde i stället det "missförhållande" att pensionen för en person hade måst räcka för två, något som framträtt "särskilt starkt, då den icke pensionsberättigade maken – i regel hustrun – på grund av relativt hög ålder icke kan ägna sig åt förvärvsarbete av betydelse utom det egna hemmet".⁶⁰³ Varför hustrutillägget skulle kunna utgå just från sextio års ålder lämnade utredarna inte någon motivering till. Enligt den brittiska historikern Janet Roebuck hade diskussionen om att makens pension borde räcka för två förts i Storbritannien sedan 1930-talet. Detta hade skapat "a demand för revision" och den brittiska lösningen blev att sänka pensionsåldern till just sextio år för alla kvinnor.⁶⁰⁴ Utredarna nämnde visserligen att såväl Storbritannien som Danmark hade denna lägre ålders-

⁶⁰¹ *SOU 1945:46*, s. 116-117. För en utförlig beskrivning av logiken bakom änkepensionen och hustrutillägg, se Abukhanfusa 1987, s. 128-132, 135-144.

⁶⁰² *SOU 1945:46*, s. 118-119.

⁶⁰³ *SOU 1945:46*, s. 117. Kommittén förhöll sig till "kravet på att även hustru, som icke uppnått den stadgade pensionsåldern men dock uppnått relativt hög ålder, skall erhålla pension då mannen erhåller dylik" (s. 82).

⁶⁰⁴ Janet Roebuck, "When Does 'Old Age' Begin?: The Evolution of the English Definition" i *Journal of Social History* vol. 12:3, 1979, s. 424.

gräns,⁶⁰⁵ men explicita skäl till sextiogränsen lyste med sin frånvaro. Argumentationen var således helt olika för änkepensionen respektive hustrutillägget. Lite tillspetsat kan det uttryckas som svårighet att tjäna tillräckligt på förvärvsarbete i det förra fallet, och ”missförhållandet” att en gift kvinna inte kunde slippa förvärvsarbete i det senare.

Änkepension och hustrutillägg utgick utan krav på dokumenterad arbetsförmåga. Konstruktionen var därmed densamma som för tilläggspensionen i åldersförsäkringen efter införandet av 1935 års lag. I senare utredningar skulle det framgå att förmånerna verkligen fungerade som ålderspensioner även om utredarna ogillade att omtala dem på det viset. Av 1945 års förslag framgick också att ”andra äldre personer, vilka icke tidigare bedrivit förvärvsarbete” befann sig i samma principiella situation som änkor och hustrur. Någon motivering till att dessa grupper inte skulle få motsvarande förmåner lämnades inte. Utredarna nöjde sig med att konstatera att sådana personer skulle vara fortsatt hänvisade till invaliditetsprövningen som dessutom förväntades bli ”förhållandevis sträng” eftersom beloppen hade höjts och antalet sökande därför förmodades stiga.⁶⁰⁶

I 1945 års förslag har vi bland annat kunnat se ett nytt argument i form av att ”åldringarnas arbetskraft” skulle utnyttjas. Också i de utredningar från 1950- och 1960-talen som behandlas härnäst var arbetskraftsmotivet starkt.

Pension och vård under 1950- och 1960-tal

Under nära ett årtionde under 1950-talet diskuterades utformningen av en allmän tjänstepension. Ett förslag presenterades redan år 1950 men det skulle dröja ända till år 1959 och flera utredningar senare innan frågan fick sin slutliga lösning.⁶⁰⁷ Resonemang kring hög ålder och åldrande i 1950-talets tjänstepensionsutredningar utgör ett av de områden som behandlas här. Under 1950- och 1960-talen presenterades även utredningar om vad som gick under benämningen ”åldringsvården”. I dessa utredningar finner vi de första försöken att definiera termer som ”åldring” och ”ålderdom”. Också i andra avseenden ger de värdefull information om hur statliga utredare förhöll sig till hög ålder och åldrande vid denna tid.

⁶⁰⁵ *SOU 1945:46*, s. 115.

⁶⁰⁶ *SOU 1945:46*, s. 105. För både änkepension och hustrutillägg fanns däremot kravet att äktenskapet skulle ha varat i minst tio år för att undvika fusk, ett krav som sänktes till fem år när lagen antogs. *SOU 1945:46*, s. 79, 82-83, 120, *SFS 1946:431*, § 3 och § 8.

⁶⁰⁷ Se not 63.

Pensionsutredningar på 1950-talet

I detta avsnitt tar jag upp två centrala utredningar om allmän tjänstepension som publicerades år 1950 respektive 1955.⁶⁰⁸ Jag berör också kort en utredning från år 1952 av "änkepensioneringskommittén" samt en utredning från år 1957 som innehöll den lösning på tjänstepensionsfrågan som slutligen skulle väljas.⁶⁰⁹

1950-talets förslag om tjänstepension och "äldrandets problem"

Utredarna bakom 1950 års förslag framhöll att frågan om tjänstepension varit aktuell redan under 1930-talet då den diskuterats som ett led i arbetslöshetspolitiken.⁶¹⁰ När diskussionen åter tog fart under 1950-talet rådde tvärtom stark brist på arbetskraft och detta skulle präglade innehållet.

Till skillnad från i 1945 års utredning användes termen "äldring" mycket sällan. Den förekom nu främst i diskussioner gällande fördelningen mellan "äldringsgenerationen" och "arbetsföra åldrar" och liknande uttryck.⁶¹¹ Parallellt användes i dessa sammanhang även termen "pensionär".⁶¹² När "pensionärer" ställdes mot "aktiva" eller "den aktiva befolkningen" fick det till följd att "pensionär" allt mer fick betydelsen "älderspensionär". Här ser vi således en betydelseglidning från det tidigare statliga materialet där "pensionär" betytt en person – oavsett ålder – som erhöll någon form av allmän pension.

En viktig diskussionspunkt i 1950 års utredning gällde "pensionsåldern" från vilken tjänstepension skulle utgå. Befolkningsutveckling och arbetskraftsbehov talade för att åldersgränsen måste sättas vid en "relativt hög ålder", enligt utredarna. De hänvisade även till "visst forskningsarbete på det medicinskt-biologiska området" som börjat belysa "äldrandets problem". Vilka konsekvenser forskningen skulle få var okända. Kanske skulle ledgångsreumatismen minska och därmed förlänga den tid som en människa kunde vara kvar i "produktivt arbete". Kanske skulle den å andra sidan leda till att "den invalida" delen "av människans liv" blev större i förhållande till "den aktiva".⁶¹³

Detta var första gången som termen "äldrandet" omnämndes i det statliga materialet. Som Birgitta Odén har visat dröjde det till efter andra världskriget innan geriatrik på allvar uppmärksammades inom medicinen, och först år 1947

⁶⁰⁸ SOU 1950:33 *Allmän pensionsförsäkring. Undersökningar och förslag av pensionsutredningen. Principbetänkande*. Stockholm, 1950 och SOU 1955:32 *Allmän pensionsförsäkring. Förslag avgivet av Pensionsutredningen*. Stockholm, 1955.

⁶⁰⁹ SOU 1952:36 *Stöd åt änkor och vissa andra ensamstående kvinnor m.m. Änkepensioneringskommittén*. Stockholm, 1952 och SOU 1957:7 *Förbättrad pensionering. Betänkande avgivet av Allmänna pensionsberedningen*. Stockholm, 1957.

⁶¹⁰ SOU 1950:33, s. 45.

⁶¹¹ SOU 1950:33, s. 79, 81, 113, 186. Termen "äldring" förekom på s. 180.

⁶¹² SOU 1950:33, s. 103, 110, 118, 186.

⁶¹³ SOU 1950:33, s. 177-178.

hade Sveriges första gerontologiska sällskap bildats.⁶¹⁴ Det tog alltså inte lång tid förrän denna nya disciplin märktes i det statliga materialet.

I diskussionen om pensionsåldern för män ansågs återigen en sänkning i princip önskvärd men alltför dyr.⁶¹⁵ Kvinnor borde i alla fall ha en lägre pensionsålder, ansåg utredarna, och ägnade ganska stort utrymme åt att förklara varför. Det viktigaste argumentet var egentligen att det skulle bli billigt. Endast personer med en viss minimiinkomst skulle komma i fråga för tjänstepension och det var så få kvinnor som beräknades uppnå denna nivå att man lika gärna kunde undersöka saken ”ur allmän synpunkt”. I likhet med 1945 års utredare använde man sig av statistik från pensionsstyrelsen som än en gång visade att kvinnor i medeltal fick folkpension vid tidigare ålder än män. Också andra argument för lägre kvinnlig pensionsålder togs upp. Utredarna beskrev hur ”den nuvarande tjänstepensioneringen” i regel hade lägre pensionsålder för kvinnor än för män. Denna ”praxis torde icke ha utvecklat sig utan att ett däremot svarande behov har funnits”, menade de. Vilka dessa behov skulle ha varit får vi visserligen inte reda på, men däremot framhöll utredarna att många kvinnor med sådan lägre tjänstepensionsålder skulle få försörjningsproblem om gränsen sattes vid sextiosju år. En pensionsålder för kvinnor på sextiotre år rekommenderades. Denna åldersgräns skulle innebära en ”övergångsperiod på 4 år” fram till folkpensionen, en period som ungefär ansågs svara mot behoven, ”nämligen i alla de fall, då förvärvsinkomsterna på grund av avtagande arbetsförmåga och svårigheten att erhålla lämpligt arbete visserligen reduceras men icke helt upphör under åren närmast före folkpensionsåldern”.⁶¹⁶

Argumenten om sänkt pensionsålder för kvinnor gällde alltså endast den lilla grupp kvinnor som kom upp i den stipulerade minimiinkomsten. Utredarna hade dock även ägnat ”frågan om husmödrars pensionering” stor uppmärksamhet. De skisserade på flera tänkbara lösningar men fann inte någon som ansågs fungera tillfredsställande. I slutänden lämnades därför inte något förslag till tjänstepension för husmödrar, dock under försäkran att det inte handlade om ”ett principiellt avståndstagande”.⁶¹⁷

1950 års utredare förde också ett resonemang om vad ”ålderspensioneringen” var för något.

Rent principiellt [var den] endast en del av invalidpensioneringen. För att icke i varje särskilt fall behöva pröva, huruvida invaliditet föreligger, har man som regel i olika pensionsanordningar accepterat den uppfattningen, att inva-

⁶¹⁴ Odén Birgitta. ”Åldrandet som medicinskt problem – ett historiskt perspektiv” i *Humaniora och medicin*, Ingrid Gottfries och Bodil E B Persson, red. Lund, 1996 (b), s. 298.

⁶¹⁵ *SOU 1950:33*, s. 179-180.

⁶¹⁶ *SOU 1950:33*, s. 180-183, 67.

⁶¹⁷ *SOU 1950:33*, s. 208-212, citat s. 212. Inte helt oväntat väckte förslaget kritik för att ha kallats ”allmän” pensionsförsäkring när ”den största enhetliga yrkesgruppen – de hemarbetande kvinnorna” lämnats utanför. *SOU 1955:32*, s. 59.

liditet föreligger så snart en viss ålder (pensionsåldern) är uppnådd, även om vederbörande vid denna tidpunkt alltså är fullt arbetsför.⁶¹⁸

Utredarna konstaterade således att uppnåendet av en viss kronologisk ålder kommit att likställas med "invaliditet" samt att detta förfarande introducerats för att undvika en svårbemästrad skattning av personers arbetsförmåga. I nästa tjänstepensionsutredning från år 1955 blir det tydligt att detta likhetstecken mellan kronologisk ålder och "invaliditet" åter skulle komma att ifrågasättas.

1955 års utredning

Även i 1955 års utredning var pensionsåldern en viktig fråga. En central tanke var att införa "rörlig pensionsålder".⁶¹⁹ Utredarna utgick från en diskussion sedan "lång tid tillbaka" och man undrade om det inte i själva verket var "då vederbörande på grund av minskad arbetsförmåga icke längre kan fullgöra de arbetsprestationer hans anställning kräver" som pension skulle utgå, snarare än vid en fast kronologisk ålder.⁶²⁰ I grunden diskuterade man således ett återinförande av den princip om arbetsförmåga som Sverige börjat överge tjugo år tidigare.

Det fanns flera skäl till en sådan typ av pensionering, bland annat att "[d]et är allmänt känt att åldrandet sker kontinuerligt fast med olika snabbhet för olika individer. Äldre personer i samma ålder företer på grund härav betydande olikheter i fråga om graden av kvarvarande arbetsförmåga [...]".⁶²¹ Ett annat skäl som talade för rörlig pensionsålder var att det "[u]r samhällets synpunkt måste betraktas [...] som ett slöseri att äldre personer som vill arbeta och kan arbeta icke får tillfälle härtill".⁶²² Men dessutom skulle en rörlig pensionsålder möjliggöra en "mjuk övergång från den aktiva till den passiva delen av livet", eller "pensionärsstadiet" som det också kunde kallas.⁶²³ Citatet nedan visar hur vanskl ig denna senare del av livet ansågs vara:

För den enskilde arbetstagaren måste det ofta te sig meningslöst att vid passerandet av ett på förhand bestämt åldersstreck behöva lämna ett aktivt arbetsliv och, även om han är vid full arbetsförmåga, draga sig tillbaka till sysslolöshet. För den sunda människan är det ett djupt rotat behov att känna sig nyttig. Redan detta behov är en utomordentlig tillgång för samhället och det bör därför tillfredsställas, vilket i detta sammanhang innebär att möjligheter bör skapas för människor att vara nyttiga så länge de kan vara det. Ett avbrott i fråga om arbetslivet, varigenom en arbetstagare plötsligt ställes utanför det

⁶¹⁸ *SOU* 1950:33, s. 188.

⁶¹⁹ *SOU* 1955:32, s. 110, 119.

⁶²⁰ *SOU* 1955:32, s. 110.

⁶²¹ *SOU* 1955:32, s. 110. Se även s. 119 "den snabbhet varmed åldrandet i det enskilda fallet fortskrider".

⁶²² *SOU* 1955:32, s. 111.

⁶²³ *SOU* 1955:32, s. 111, 119.

område där han tidigare verkat, medför icke sällan ödesdigra verkningar för denne. Icke endast läkarnas erfarenhet vittnar därom.⁶²⁴

Den moraliserande tonen var inte att ta miste på – vem vill inte vara en sund och nyttig människa? Experterna hade inte bara kännedom om vad individer tyckte och tänkte. De kände även till vilka lösningar som var de rätta för att avhjälpa problemen för individen och på samma gång ordna det på bästa sätt för ”samhället”. Detta är samma typ av retorik och övergripande mål som Yvonne Hirdman visar på i skildringen av det socialdemokratiska idéinnehållet från 1930- och 1940-talen.⁶²⁵ Ett av förslagen för att förmå personer att fortsätta arbeta var att lämna ”saklig upplysning” strax före pensioneringen. Därigenom skulle man ”klargöra hur den valfria pensionsåldern på bästa sätt skall kunna fylla det avsedda ändamålet, att nyttiggöra äldre personers arbetskraft till gagn för såväl dem själva som det samhälle de tillhör”.⁶²⁶ Från utredarnas sida gjorde man således ingen större hemlighet av vilket val man önskade att den sakliga upplysningen skulle leda till.

Utredarna argumenterade vidare för att ökningen av medellivslängden skulle kunna motivera en ”icke oväsentlig höjning” av pensionsåldern sextiosju år, även om man av olika skäl avstod från att föreslå en sådan höjning. Tanken att höja pensionsåldern bröt onekligen mot innehållet i tidigare förslag som ända sedan år 1893 konsekvent diskuterat en eventuell sänkning. Utredarna framförde dock inte enbart argument som lyfte fram individuella aspekter. Även argument som i generaliserande ordalag tillskrev äldre vissa gemensamma egenskaper framfördes. Exempelvis förklarade utredarna att för yrken som krävde ”höggradig fysisk spänst och förmåga av snabb anpassning” låg det ”i sakens natur att arbetet inom sådana yrken icke kan på ett tillfredsställande sätt utföras av personer i hög ålder”.⁶²⁷

Budskapen var således dubbla genom att individer uppmuntrades att fortsätta arbeta så länge de kunde, samtidigt som äldre i andra sammanhang omtalades som generellt inkapabla för vissa arbetsuppgifter. Det senare perspektivet framtonar även i konferensrapporten *Industrien och förgubbningen* som utredningen hänvisade till.⁶²⁸ Uttrycket ”förgubbning” gällde en ökad andel personer över sextiofem år, ”de ekonomiskt passiva – åldringarna”, och rapporten beskrev svårigheter med att omplacera äldre arbetskraft.⁶²⁹ Att det i huvudsak bör ha gällt manlig arbetskraft kan det knappast råda tvivel om. Också ur ”industriens” per-

⁶²⁴ SOU 1955:32, s. 111.

⁶²⁵ Yvonne Hirdman. *Att lägga livet till rätta*. Stockholm, 2000 [1979].

⁶²⁶ SOU 1955:32, s. 116.

⁶²⁷ SOU 1955:32, s. 130-132.

⁶²⁸ SOU 1955:32, s. 116.

⁶²⁹ Jan Wallander. ”Försörjningsbörda och framstegstakt i ett åldrande samhälle” s. 9; ”Industrien och den äldre arbetskraften. Baserat på en diskussion” s. 106, båda i *Industrien och förgubbningen*. Industriens utredningsinstitut. Stockholm, 1955.

spektiv förefaller det ha varit eftersträfvansvärt att personer med en viss högre ålder och sänkt arbetsförmåga fick ersättas av yngre. Sådana tankar verkade i vart fall inte i riktning mot en höjd pensionsålder. Denna form av generaliserande och negativa utsagor baserade på kronologisk ålder har Carole Haber iakttagit kring sekelskiftet 1900 i USA.⁶³⁰ I Sverige skulle det alltså dröja cirka femtio år innan motsvarande utsagor syntes i statliga förslag och utredningar. Mot bakgrund av de vitt skilda budskap som kan utläsas är utredarnas slutsats inte förvånande: att det inte fanns någon "anledning att söka fixera en minimipensionsålder från teoretiska utgångspunkter".⁶³¹

Däremot argumenterade man denna gång för att kvinnors pensionsålder skulle vara lika hög som männens. En läkare hade fått i uppdrag att kommentera pensionsstyrelsens statistik över beviljad invalidpension. Statistiken visade att andelen kvinnor i åldrarna 60-66 med invalidpension sjunkit markant efter införandet av hustrutillägg och änkepension, och utredarna framhöll därför att nedgången inte kunde tolkas som en minskning av "kvinnornas invaliditetsrisk". Trots nedgången beviljades fortfarande kvinnor invalidpension vid i genomsnitt lägre ålder än män. Läkaren var dock tveksam till om den "högre invaliditetsfrekvensen" för kvinnor verkligen skulle tolkas som att kvinnor hade sämre hälsa än män. I själva verket hade han förväntat sig att kvinnor skulle uppvisa *lägre* "invaliditetsfrekvens" än männen givet att de faktiskt levde längre, och om de ändå i större utsträckning beviljades invaliditetspension kunde detta förklaras med faktorer "på det psykologiska planet" eller ekonomiska och sociala faktorer. Läkaren sammanfattade sin analys med att "skillnaden i invaliditetsrisk mellan män och kvinnor (utan hänsyn till civilstånd) ur medicinsk synpunkt icke är verklig". Därför kunde han heller inte "finna att det ur medicinsk eller biologisk synpunkt skulle föreligga några skäl för att pensionsgränsen skulle sättas lägre för kvinnor än för män".⁶³²

Läkarens uttalande var inte det enda som talade mot det tidigare förslaget om lägre pensionsålder för kvinnor. I samma riktning gick utredarnas diskussion kring den lägre pensionsåldern för kvinnor i existerande tjänstepensionsprogram. Visserligen hade utredarna förståelse för att kvinnor i allmänhet be-

⁶³⁰ Carole Haber. *Beyond Sixty-Five. The Dilemma of Old Age in America's Past*. Cambridge, Cambridge University Press, 2008 [1983], s. 4. Vid 1950-talets mitt användes "åldersdiskriminering" första gången i svenskt offentligt material. Ulrika Sutorius. *Arbeta! Mot passivitet och isolering! Kampen för medelålders och äldres rätt till arbete och aktivitet i Sverige 1950-1990*. Stockholm, 1996, s. 51. Diskussionerna påminner därför om vad som idag benämns ålderism, diskriminering på basis av ålder. För en introduktion till ålderism, se exempelvis Peter Townsend. "Ageism and Social Policy" i *Ageing and Social Policy a Critical Assessment*, Chris Philipson och Andrew Walker, red. Aldershot, 1991, s. 15-44; Lars Andersson. "Ålderism" i *Socialgerontologi*, Lars Andersson, red. Lund, 2002 (a), s. 104-127; Lars Andersson. "Ålderism – några infallsvinklar" i *SOU 2002:29 Riv ålderstrappan! Livslopp i förändring*. Bilagedel A. Stockholm. 2002 (b), s. 1-45.

⁶³¹ *SOU 1955:32*, s. 131.

⁶³² *SOU 1955:32*, s. 125-129, citat s. 128-129.

hövde ”efter den dagliga arbetstidens slut [...] utföra även det arbete hemmet kräver” och att detta kunde utgöra ”ett starkt motiv att lämna förvärvsarbetet vid en lägre ålder [...] för att övergå till arbete i hemmet”. Argumentet ansågs dock inte tillräckligt starkt för att föreslå lägre pensionsålder för kvinnor. Därtill framfördes behovet av kvinnlig arbetskraft som tungt vägande argument.⁶³³

Historikern Kerstin Abukhanfusa menar att det nya sättet att tolka pensionsstyrelsens statistik i 1955 års utredning just var kopplat till behovet av kvinnlig arbetskraft samtidigt som det ”så småningom tog död på den gamla seglivade frågan om kvinnornas pensionsålder”.⁶³⁴ Frågan skulle återkomma ännu en gång i 1957 års utredning.

Om änkor och 1957 års pensionsutredning

År 1952 presenterade den så kallade änkepensioneringskommittén ett förslag på hur man kunde hjälpa ”änkor och vissa andra ensamstående kvinnor” med försörjningen. Som enda utredning i det statliga materialet behandlade den enbart kvinnor och hade en majoritet kvinnor bland de sakkunniga. De första änkepensionerna hade utbetalats drygt fyra år tidigare och snabbt fått stort genomslag. Hela 56 procent av alla nyblivna änkor över femtiofem år fick den inkomstprövade förmånen.⁶³⁵ I första hand ville dock utredarna att hjälpen skulle utgå i form av arbetsförmedling och utbildning,⁶³⁶ komponenter som karaktäriserade svensk arbetsmarknadspolitik vid denna tid⁶³⁷.

Utredningen är anmärkningsvärd i sitt tonfall och uttryckssätt, men också därför att skulden för den uppkomna situationen allt som oftast lades på kvinnorna själva. Baserat på en intervjuundersökning utförd av lokala arbetsförmedlingar beskrevs kvinnor som ”fysiskt eller psykiskt klena”, med bristande ”förmåga att anpassa sig efter förvärvslivets krav” och som personer med ”konventionella tänkesätt och bristande förståelse för kompetenskrav”.⁶³⁸ Det moraliserande tonfallet i 1955 års tjänstepensionsutredning känns igen, liksom typen av åtgärdsförslag i form av exempelvis ”*upplysningsverksamhet* för att förmå arbetsgivare att i större utsträckning än hittills anställa även äldre arbetskraft”.⁶³⁹

⁶³³ *SOU 1955:32*, s. 132-134.

⁶³⁴ Abukhanfusa 1987, s. 77.

⁶³⁵ *SOU 1952:36*, s. 33.

⁶³⁶ *SOU 1952:36*, s. 168-170. Att många av utredningens förslag grundade sig i ett allmänt behov av arbetskraft framgick här tydligt, se även exempelvis s. 54-56.

⁶³⁷ Schöön 2009, s. 404.

⁶³⁸ *SOU 1952:36*, s. 44, 55, 42. I kommentarerna till intervjuundersökningen sammanställd av arbetsmarknadsstyrelsen kunde det låta så här: ”Denna kvinna hör tydligen till dem som på grund av bristande erfarenhet av arbetslivet sakna tilltro till sin förmåga att klara uppgiften.” (om kvinna 46 år, s. 180) och ”Samtidigt som de vilja ha ett ’fint arbete’, sakna de många gånger tilltro till sin förmåga att klara mycket enkla uppgifter.” (yttrandet gällde två kvinnor 38 och 53 år gamla, s. 183).

⁶³⁹ *SOU 1952:36*, s. 42. Kursivering i original.

I diskussionerna kring äldre kvinnor användes flera olika uttryck som inte närmare preciserades: "äldre husmödrar", "åldersbelastade", "vid högre ålder".⁶⁴⁰ Särskilt kvinnor över femtio år kunde vara "handikapade" [sic] på grund av ålder.⁶⁴¹ För en gift kvinna var den bakomliggande anledningen att hon arbetat i hemmet, och blev hon "änka efter fyllda 40 år" ansågs hon därför inte ha "samma möjligheter att erhålla en stadigvarande och tryggad anställning som om hon förblivit ogift".⁶⁴² Med denna typ av argument föreslog de sakkunniga att änkepension efter särskild prövning skulle kunna utgå redan från femtio års ålder.⁶⁴³ Av de sakkunnigas resonemang kring inkomstprövningen framgår att änkepensionen i praktiken fungerade som en ålderspension. Om inkomstprövningen togs bort skulle nämligen änkepensionen omvandlas till "ett slags ålderspension för en viss grupp av kvinnor och avsevärt sänka pensionsåldern för dessa". En sådan utveckling avrådde man bestämt från.⁶⁴⁴

År 1957 föreslog dock utredarna till förslaget om *Förbättrad pensionering* att denna inkomstprövning skulle tas bort. Utredningen behandlade i huvudsak en höjning av den allmänna folkpensionen samt ett nytt förslag till tjänstepension, men här lyfter jag fram de områden där åldersgränser diskuterades. Borttagandet av inkomstprövningen för änkor motiverades med att kvinnor som inte arbetat under äktenskapet blev "obenägna att inträda i förvärvsarbetslivet, ehuru de är fullt arbetsföra".⁶⁴⁵ Därtill föreslog utredarna att änkepension skulle kunna utgå med stegvis högre belopp från trettiosex års ålder på grund av förhållandet att "med stigande ålder minskas uppenbarligen möjligheterna för dessa kvinnor att välja yrke och förkovra sig i detsamma eller att få ålderstillägg till sin lön".⁶⁴⁶ Att ta bort inkomstprövningen för hustrutilläggen diskuterades emellertid inte, och i praktiken kan därför förslaget sägas ha handlat om att få ut änkor på arbetsmarknaden.⁶⁴⁷ Några år senare aktualiserades inkomstprövningen av hustrutilläggen på nytt men avfärdades återigen eftersom det skulle innebära att "pensionsåldern sänktes för flertalet gifta kvinnor".⁶⁴⁸ Återigen framgår det således att hustrutillägget i praktiken fungerade som en sorts ålderspension.

Också den aktuella pensionsåldern på sextiosju år berördes kort. Nu var det dock åter en sänkning som diskuterades, och med hänvisning till att "allt fler

⁶⁴⁰ SOU 1952:36, s. 42, 44, 77.

⁶⁴¹ SOU 1952:36, s. 55.

⁶⁴² SOU 1952:36, s. 43, 72.

⁶⁴³ SOU 1952:36, s. 88, 91.

⁶⁴⁴ SOU 1952:36, s. 94-95.

⁶⁴⁵ SOU 1957:7, s. 35.

⁶⁴⁶ SOU 1957:7, s. 42. Sänkt åldersgräns och borttagande av inkomstprövningen infördes år 1960. Samtidigt höjdes beloppen så att full änkepension utgick med ungefär samma belopp som ålderspension till ensamstående. SOU 1968:21 *Pensionstillskott m.m. Betänkande avgivet av Pensionsförsäkringskommittén*. Stockholm, 1968, s. 16.

⁶⁴⁷ Detta är även Kerstin Abukhanfusas tolkning. Abukhanfusa 1987, s. 145.

⁶⁴⁸ SOU 1961:29, *Förtidspensionering och sjukpenningförsäkring m.m. Förslag avgivet av 1958 års socialförsäkringskommitté*. Stockholm, 1961, s.126.

personer har sin arbetsförmåga i behåll vid 67 års ålder och senare” slogs tanken bort, även om pensionsåldern kunde anses ”väl hög i vissa yrken och måhända även för yrkesarbetande kvinnor i gemen”.⁶⁴⁹ Varför åldersgränsen möjligen var särskilt hög för kvinnor gick utredarna emellertid inte in på.

Som vi sett förekom termen ”åldrandet” för första gången i utredningarna ovan. ”Åldring” hade däremot i det närmaste utgått. I de vårdutredningar från 1950- och 1960-talen som följer närmast skulle emellertid ”åldring” användas med mycket stor frekvens. Samtidigt skulle ”åldrande” fyllas med allt mer detaljerat innehåll.

Helt om marsch i anstaltsvården

1956 års åldringsvårdsutredning

År 1956 publicerades den omfattande *Åldringsvård. Betänkande av 1952 års åldringsvårdsutredning*. Innehållet i den innebar en fullständig omsvängning jämfört med det sena 1940-talets övergripande tankar om att ålderdomshemmen skulle bli till inackorderingshem för självbetalande ”åldringar”. Dessa tankar hade formulerats och godtagits av riksdagen i det som kallats 1947 års principbeslut, men strax därpå syntes de första tecknen på en omsvängning av politiken.⁶⁵⁰ I 1956 års utredning skulle inte längre ”de gamla” flytta in i ålderdomshem utan ”få leva ett oberoende liv så länge som möjligt i sina egna hem”.⁶⁵¹ Det var från ”såväl humanitära som samhällsekonomiska utgångspunkter [...] angeläget, att så få gamla människor som möjligt behöver vistas på ålderdomshem och andra vårdinstanser”.⁶⁵² Nu, skrev utredarna, skulle samhällets åtgärder för att skapa ”trygghet och trivsel för de gamla” täcka ett långt större spektrum än ålderdomshem, och de vände sig mot att man ”[e]ndast för några år sedan” kunde få intrycket att huvudproblemet gällde i vilken utsträckning man byggde ålderdomshem.⁶⁵³ Utredarna medgav att denna ”omvärdering av ålderdomshemmens uppgifter” var i ”vissa hänseenden radikal”, om än både ”naturlig och riktig både för individerna själva och samhället”.⁶⁵⁴

⁶⁴⁹ SOU 1957:7, s. 31.

⁶⁵⁰ Edebalk 1992, s. 9, 13. Inriktningen framgick klart av en utredning från år 1947. SOU 1947:74 Råd och anvisningar rörande utformning av ålderdomshem, hem för kroniskt sjuka, vårdhem för lättskötta sinnessjuka samt folktandvårdspolikliniker utarbetade av 1945 års vårdhemssakkunniga. Stockholm, 1947.

⁶⁵¹ SOU 1956:1 Åldringsvård. Betänkande av 1952 års åldringsvårdsutredning. Stockholm, 1956, s. 22. Tanken att de äldre skulle bo hemma upprepades vid ett flertal tillfällen (s. 24, 27, 38, 98, 189).

⁶⁵² SOU 1956:1, s. 24-25.

⁶⁵³ SOU 1956:1, s. 21-22.

⁶⁵⁴ SOU 1956:1, s. 27. Även om idéinnehållet framgick tydligt i de politiska texterna skulle dock utbyggnaden av ålderdomshem fortsätta. Se exempelvis Anders Åman. *Om den offentliga vården. Byggnader och verksamheter vid svenska vårdinstitutioner under 1800- och 1900-talen. En arkitekturhistorisk undersökning*. Stockholm, 1976, s. 412-415.

Tidigare forskning har framhållit de höga kostnaderna som skäl till att de tidigare planerna på en utbyggnad av ålderdomshem inte förverkligades.⁶⁵⁵ Vidare har man pekat på vikten av den mediala – och negativa – uppmärksamhet som riktades mot dåtidens ålderdomshem av författaren och debattören Ivar Lo-Johansson.⁶⁵⁶ Samma år som höjningen av folkpensionen infördes år 1948 inledde Lo-Johansson tillsammans med en fotograf en resa till olika ålderdomshem runtom i Sverige.⁶⁵⁷ Bildreportagen kom först ut i tidskriften *Vi* år 1949 för att därefter ges ut i bokform. En uppmärksamrad radioserie bidrog till att reportagen väckte uppmärksamhet. Lo-Johansson var oförsonlig i sin kritik av hur ålderdomshemmen blandade friska och sjuka, av "anstaltstänkandet" och av brister i vården.⁶⁵⁸

Med Per Gunnar Edebalks uttryck var "hemmaboendeidologin" fast förankrad kort tid efter Lo-Johanssons reportage. Som idéhistorikern Roger Qvarsell har konstaterat har det dock "varken i början på seklet eller senare förts någon egentlig debatt kring varför det egna boendet är ett så viktigt ideal".⁶⁵⁹ I 1956 års utredning beskrevs hur hemmaboendet skulle bli möjligt. En lång rad åtgärder med avseende på både ekonomi, bostäder och vård skulle vidtas och kallades med en gemensam, ny term "åldringsvård".⁶⁶⁰ I de olika vårdformerna ingick inte minst hemhjälp, så kallad "öppen åldringsvård" eller den "sociala hemhjälp-verksamheten".⁶⁶¹ Utredarna beskrev hur denna typ av hjälp hade utvecklats bland annat i regi av Röda Korset under tidigt 1950-tal samt av vissa kommuner som erbjudit liknande hjälp åt barnfamiljer.⁶⁶² Utgångspunkten att äldre skulle bo kvar i sina hem föranledde resonemang om gränsen mellan de grupper som skulle bo kvar hemma, och de som skulle få bo i ålderdomshem. Hur gränsen etablerades visas nedan.

⁶⁵⁵ Per Gunnar Edebalk. *Drömmen om ålderdomshemmet – åldringsvård och socialpolitik 1900-1952*. Meddelanden från Socialhögskolan 1991:5. Lund, 1991, kapitel 6 och Edebalk 1992, s. 13-18. Höga kostnader omtalades även i vårdutredningen. *SOU 1956:1*, s. 7, s. 24-25.

⁶⁵⁶ Edebalk 1991, s. 47-48; Edebalk 1992, s. 14-16; David Gaunt. "Från Brantings soldater till folkhemmets paria" i *Sveriges Pensionärsförbund – kommunistiskt, borgerligt, opolitiskt? 1939-1999 – sextio år av varierad framtoning*, Lennart Levin, red. Stockholm, 1999, s. 62-64; David Gaunt. "Kulturell och social olikhet" i *Socialgerontologi*, Lars Andersson, red. Lund, 2002, s. 99.

⁶⁵⁷ Edebalk 1992, s. 14.

⁶⁵⁸ Ivar Lo-Johansson. *Ålderdoms-Sverige. En stridsskrift av Ivar Lo-Johansson*. Stockholm, 1987 [1952].

⁶⁵⁹ Roger Qvarsell. "Människosyn och äldreomsorg (1987)" i *Skall jag taga vara på min broder? Tolv artiklar om vårdens, omsorgens och det sociala arbetets idéhistoria*. Umeå, 1993, s. 41.

⁶⁶⁰ *SOU 1956:1*, s. 22.

⁶⁶¹ *SOU 1956:1*, s. 98, 103, 189.

⁶⁶² *SOU 1956:1*, s. 103. För en översikt över framväxten av svensk hemhjälp, se David Gaunt. "Hemvård i stället för vårdhem. Den öppna vårdens uppkomst" i *Hemmet i vården, vården i hemmet*, David Gaunt och Göran Lantz, red. Stockholm, 1996 (b), s. 39-64 och Marta Szebehely. *Vardagens organisering. Om vårdbiträden och gamla i hemtjänsten*. Diss. Lund, 1995.

Sociala skäl och medicinska behov

Den gränsdragning som höll på att växa fram gällde "sociala skäl" å ena sidan, och "verkligt medicinskt behov" eller behov av "ständig tillsyn och vård" å den andra.⁶⁶³ "Sociala" skäl hanterades i huvudsak i hemmet medan starka vårdbehov skulle krävas för en plats på ålderdomshem: "Det borde sålunda inte ifrågakomma att varje åldring som så önskar skall kunna inackordera sig på ålderdomshemmet eller att ålderdomshemmen skall vara inackorderingshem för personer, som inte behöver ständig tillsyn och vård".⁶⁶⁴

Utredarna poängterade fördelarna för individ och samhället med att äldre bodde kvar hemma, för att bara några rader senare diskutera "riskerna för social isolering i ålderdomen" och för "ensamboende åldringar".⁶⁶⁵ I utredningens sammanfattning beskrev utredarna hur "fullständig social isolering" delvis blivit avhjälpt av den allt vanligare förekommande hemhjälp. ⁶⁶⁶ Att denna totala isolering rimligen inte bör ha förekommit på ålderdomshemmen omnämndes inte.

Definitionen av "åldring och ålderdom"

I utredningen förekom hänvisningar till "de gamla", "de äldre" och "äldre personer". Helt dominerande var emellertid termen "åldring". Utredarna försökte sig även på en definition:

Begreppen åldring och ålderdom är relativa. Sättes av vissa skäl gränsen vid 67 år måste framhållas, att över denna åldersgräns finns många som kan föra ett i det stora hela normalt levnadssätt med god eller relativt god arbetsförmåga. Å andra sidan finns under 67-årsgränsen många som är i förtid åldrade och företer en tilltagande avtrubning av både fysiska och psykiska krafter och därigenom har en reducerad förmåga att leva ett normalt och oberoende liv.

När utredningen i det följande använder dessa båda begrepp får man därför hålla i minnet att biologisk och kronologisk ålder inte är identiska. Det har likväl varit nödvändigt att utgå från en undre gräns för ålderdomen. Av arbetstekniska skäl har utredningen valt 67-årsgränsen, där icke av statistiska redovisningsskäl annan gräns i stället måst användas.⁶⁶⁷

I citatet förekom för första gången i det statliga materialet en distinktion mellan "biologisk och kronologisk ålder". *Biologisk ålder* medförde en fysisk och psykisk "avtrubning" som påverkade både arbetsförmågan och möjligheten att "leva ett normalt och oberoende liv". Detta kunde inträffa vid olika *kronologisk ålder* hos olika individer, och utredarna var noga med att påpeka att det inte alltid hände

⁶⁶³ SOU 1956:1, s. 122-123, 27. Tankegången återkom vid flera tillfällen (s. 9, 24-25, 77, 128, 143, 194).

⁶⁶⁴ SOU 1956:1, s. 193.

⁶⁶⁵ SOU 1956:1, s. 24-25.

⁶⁶⁶ SOU 1956:1, s. 189.

⁶⁶⁷ SOU 1956:1, s. 15.

vid sextiosju års ålder. Med andra ord användes denna åldersgräns som riktmärke för när de negativa effekterna av stigande ålder förväntades uppkomma. När utredarna omtalade "åldringar" var det främst personer över denna ålder de hade i åtanke.⁶⁶⁸

Också termen "äldrandet" användes i utredningen. Det betecknade ett i grunden "biologiskt-medicinskt problem" som dock ansågs ha "ur samhällets synpunkt sin största räckvidd som social och ekonomisk fråga".⁶⁶⁹ En annan fråga som tilldrog sig stor uppmärksamhet gällde distinktionen mellan "vad som är normalt och vad som är sjukligt åldrande".⁶⁷⁰ Vad var exempelvis skillnaden mellan "äldersskräpplighet och sjukdom", mellan "kroniskt sjuka och de normalt ålderdomssvaga"?⁶⁷¹ Att dra upp denna svåra gräns och att lösa problem förknippade med äldrandet blev en uppgift för gerontologin eller "äldersforskningen", en relativt nystartad forskningsinriktning i Sverige som utredarna ville ge utökade resurser.⁶⁷²

Passivitet och pensionering – men kvinnor fortsatt aktiva

Också 1956 års utredare lät genomföra en stor intervjuundersökning. Tidigare utredningar hade inte grundat sig i statistiskt representativa undersökningar, ansåg utredarna, utan förlitat sig på information "utan större allmängiltigt värde". Med den nya metoden ville man få mer tillförlitlig kunskap på fler områden och samtidigt "låta åldringarna själva få komma till tals".⁶⁷³

För frågor som gällde "sysselsättning och aktivitet" känner vi igen de mönster som färgade 1950-talets pensionsutredningar. Ur "samhällsekonomisk synpunkt" vore det bra om "åldringarna bättre utnyttjades i produktionslivet". Minst lika viktiga var dock de "medicinska och sociala skäl" som talade för att äldre personer skulle fortsätta arbeta. "[P]ensionering efter rent kronologisk ålder" kunde leda till "passivitet" som i sin tur kunde "vara skadlig". Överlag ansågs "[s]ystemet med fixa åldersgränser" ur "medicinskt-biologiska och psykologiska synpunkter inte vara ändamålsenligt på grund av äldrandets stora indivi-

⁶⁶⁸ När utredarna resonerade kring "åldringarnas andel av befolkningen" användes inledningsvis en sextiofemårsgräns men stor vikt lades även vid sjuttioårsgränsen. Bland annat framgick att personer i åldrarna 60-70 år ansågs kunna "helt täcka sina egna behov". Personer i "de produktiva åldrarna" 25-60 år skulle försörja "åldringar" som i detta sammanhang var över 70 år. De "aktiva åldrarna" kunde även ställas mot "älderspensionärer" över sextiosju år. *SOU 1956:1*, s. 15-19.

⁶⁶⁹ *SOU 1956:1*, s. 23.

⁶⁷⁰ *SOU 1956:1*, s. 28.

⁶⁷¹ *SOU 1956:1*, s. 26, 119. Frågeställningen upprepades på s. 121, 128, 141, 143, 193.

⁶⁷² *SOU 1956:1*, s. 28, 123, 174-184. Se även Odén 1996 (b).

⁶⁷³ *SOU 1956:1*, s. 11-13. Håkan Jönson har visat att Pensionärernas Riksorganisation uppmuntrade sina medlemmar att medverka i intervjuerna. Håkan Jönson. *Det moderna äldrandet. Pensionärsorganisationernas bilder av äldre 1941-1995*. Diss. Lund, 2001, s. 169. Detta bör ha medverkat till att undersökningarna fick mycket hög svarsfrekvens. Studerar man populationen intervjuade närmare finner man dock att personer på sjukhus och vårdhem var exkluderade. Undersökningen var därför inte representativ. *SOU 1956:1*, s. 221-222.

duella variationer”.⁶⁷⁴ ”Arbetet” beskrevs som ”en källa till trivsel och glädje” och man ville därför ge ”den äldre arbetskraften möjligheter att fortsätta i arbetslivet så länge viljan och förmågan därtill finns”. För de personer som av olika anledningar inte kunde få betalt för sitt arbete föreslog utredarna att ”ålderdomens vila” kunde kombineras med en ”hobbybetonad sysselsättning”. Det handlade om att ge ”fritiden ett aktivare innehåll” i syfte att ”inte bara lägga år till livet utan att samtidigt ge livet innehåll och mening”.⁶⁷⁵

Att oron för skadlig passivitet främst gällde män framgår tydligt av intervjuundersökningen. Den visade att hela två tredjedelar av de intervjuade kvinnorna angav ”hemmafru” på frågan om deras ”huvudsakliga förvärvsarbete”.⁶⁷⁶ Kvinnor hade också ”fritidssysselsättning” i långt högre grad än män. Utredarna förklarade detta med att män ”nöjt sig med att helt enkelt ’koppla av’ när de kommer hem. De har aldrig utbildat någon vana eller haft något intresse för att syssla med något särskilt utöver det dagliga arbetet”.⁶⁷⁷ Som också Håkan Jönson har konstaterat medförde frågan om risker med pensionering att situationen blev helt obegriplig för de (många) kvinnor som inte tidigare förvärvsarbetat.⁶⁷⁸ Utredningens könsneutrala språk föreföll visserligen inkludera kvinnor, men när frågor bröts ner på kön framkom stora skillnader som inte ens alltid kommenterades av utredarna. Att en så stor andel kvinnor över sextiosju år fortfarande uppgav av de förvärvsarbetade som hemmafruar föranledde exempelvis inte någon förvånad kommentar från utredarnas sida.

I utredningen har vi kunnat se hur distinktionen mellan ”sociala” och ”medicinska” skäl användes för att skilja de grupper åt som skulle få hjälp i hemmet respektive i någon form av vårdhem. Vi har också sett hur utredarna försökte definiera viktiga åldersrelaterade termer och betonade fördelar med ”arbete” samt risker med ”passivitet”. Flera av dessa tankegångar återkom i 1960-talets vårdutredningar som presenteras härnäst.

Åldringsvårdens läge. Kartläggning och förslag under 1960-talet

I *Åldringsvårdens läge* kartlade den socialpolitiska kommittén fortsatta ”vårdbehov och vårdmöjligheter”.⁶⁷⁹ Som benämning på den grupp utredarna behandlade användes förvisso både ”pensionärer”, ”ålderspensionärer”, ”de gamla” och ”de äldre”. Helt dominerande förblev emellertid termen ”åldring”. Utredarna hade vid detta tillfälle börjat urskilja vad som kallades ”det äldsta åldringsklientelet”, ”de högsta åldersgrupperna” och så vidare, och vid flera tillfällen användes

⁶⁷⁴ SOU 1956:1, s. 114.

⁶⁷⁵ SOU 1956:1, s. 25.

⁶⁷⁶ SOU 1956:1, tabell 43, s. 269. Av tabellen framgår att 23 procent av kvinnorna och 73 procent av männen uppgav att de slutat med sitt ”huvudsakliga förvärvsarbete”.

⁶⁷⁷ SOU 1956:1, s. 242.

⁶⁷⁸ Jönson 2001, s. 217.

⁶⁷⁹ SOU 1963:47 *Åldringsvårdens läge. Undersökning utförd av socialpolitiska kommittén*. Stockholm, 1963, s. 9, 116.

åldersgränsen åttio år.⁶⁸⁰ I likhet med 1956 års utredning försökte man också definiera termen "åldring":

Någon allmänt godtagen definition av begreppet åldring finns inte. Det biologiska åldrandet inträder inte vid uppnåendet av en viss levnadsålder. Av rent praktiska skäl räknar kommittén som åldring den som uppnått folkpensionsåldern, dvs. 67 år. Personer som inte fyllt 67 år men som på grund av åldersförändringar är i behov av vård i någon form räknas av kommittén till handikappade. Åldringsvården avser således enligt kommitténs definition åtgärder för och vården av personer, som fyllt 67 år. Vården av invaliderade eller handikappade avser personer, som ännu inte fyllt 67 år.⁶⁸¹

Utgångspunkten var således att "det biologiska åldrandet" inte kunde fastställas med en kronologisk gräns, men att man av "praktiska skäl" valde att låta "åldringsvård" gälla personer över sextiosju år. Yngre personer i behov av vård kallades i denna period av vacklande språkbruk "invaliderade" eller "handikappade" och behandlades i en separat utredning.⁶⁸² Termen "åldrande" återkom i diskussionen om vården på ålderdomshem. Vid denna tid fanns avdelningar för "normalt åldrande", medan många personer med "anpassningssvårigheter" i stället ansågs ingå i "kategorin patologiskt åldrande (senil demens)".⁶⁸³ Här avspelas den utveckling som David Gaunt, Magnus Öhlander och Rita Schwarz har tecknat. Enligt författarna hörde "det stora antalet senildementa [...] ihop med åderförkalkning och var näst intill en del av normalt åldrande". Först under 1960-talet började läkarvetenskapen utgå från att sjukdomen Alzheimers kunde drabba äldre personer.⁶⁸⁴ Som Magnus Öhlander har framhållit hade då "flera medicinare hävdade att senilitet inte hör till normalt åldrande utan i vissa fall betingas av specifika sjukdomar".⁶⁸⁵ Alzheimers sjukdom omtalades ännu inte i utredningen, men däremot hade "senil demens" kommit att omtalas som "patologiskt åldrande" som skilts från det "normala".

Uppenbarligen var det dock inte alltid enkelt att skilja mellan grupperna på ålderdomshemmen. Utredarna gjorde reflektionen att hemmen "belägges med åldringar, som präglas av ålderssvaghet och skröplighet. Inte sällan blir det fråga om vårdfall, där ålderdomsskröplighet och sjukdom så nära sammanflätas med

⁶⁸⁰ SOU 1963:47, s. 9, 91, 120, 125.

⁶⁸¹ SOU 1963:47, s. 11.

⁶⁸² Utredningen gällde SOU 1964:43 *Social omvårdnad av handikappade*. Gränsdragningen vid 67 års ålder stämde med indelningen av befolkningen i stort: "16-66 år (produktiva) och 67-w år (åldringar)". SOU 1963:47, s. 23. I prognoser kring befolkningsutveckling och analys av ekonomi och bostäder användes även gränsen 65 år (s. 26-28, 34).

⁶⁸³ SOU 1963:47, s. 74-75, 84.

⁶⁸⁴ David Gaunt, Magnus Öhlander och Rita Schwarz. *Demenser och demensvård. Medicinska, sociala och kulturella aspekter*. Stockholm, 1994, s. 7.

⁶⁸⁵ Magnus Öhlander. *Skör verklighet. En etnologisk studie av demensvård i gruppboende*. Lund, 1999 [1996], s. 28.

varandra att det blir svårt att skilja symptomen åt”.⁶⁸⁶ ”[A]llmän åldersavtyning” hade angivits som orsak för mer än hälften av alla personer som var sängliggande på ålderdomshemmen, och förekomsten av ”åldersskräpighet” antogs ställa särskilda krav på den framtida sjukvården.⁶⁸⁷ Sjukvården hade ”över hela linjen utvecklats till en medicinsk åldringsvård”, något som föranledde rubriken: ”Långtidssjukvård – en variant av ålderdomshem”.⁶⁸⁸ De många äldre inom sjukvården satte utredarna i samband med införandet av den allmänna sjukförsäkringen år 1955, en reform som antogs ha tagit bort de ekonomiska hindren att söka sjukvård.⁶⁸⁹

Hemmaboende var dock fortfarande en ledstjärna vilket kraftfullt uttrycktes som ”[h]emvård i första hand, vårdhem där så är nödvändigt”.⁶⁹⁰ Som en särskild del av den öppna åldringsvården finner vi rubriken ”Kontakt med ensamma” med följande citat:

Radions och televisionens sändningar – i den mån de sker på tider som är lämpade för åldringar – är viktiga kontaktmedel. Den numera väldiga utbredningen av telefonen har ökat kontaktmöjligheterna.

Ensamheten torde likväl vara många åldringars svåraste problem. De som får hjälp i hemmet får därmed också en kontakt. Men många får inga besök, vare sig de behöver direkt fysisk hjälp eller inte. Posten kommer åtminstone med pensionsanvisningen, men hur värdefull den må vara är den präglad av hålkortets opersonlighet. En signal på dörren kan för en åldring vara så sällsynt att han blir rädd för den – och stundom har han skäl att bli det.⁶⁹¹

I den nästan bottenlöst pessimistiska bilden av den ensamme ”åldringen” förvändes det enda hoppet om besök i en skräck för brottslighet. Enligt gerontologen Lars Tornstam var dock denna uppfattning om äldres ensamhet till stora delar en myt.⁶⁹² I 1960-talets utredningar förmedlades emellertid hopp om att åtminstone delvis kunna avhjälpa problemet. I en utredning från år 1964 presenterades förslag med avseende på sjukhem, bostäder och hemhjälp, samt en ny metod i form ”inventering”.⁶⁹³ En särskild tillsynsorganisation skulle ”by- och kvartersvis” ”hålla kontinuerlig kontakt med åldringarna, hjälpa dem med råd

⁶⁸⁶ SOU 1963:47, s. 10.

⁶⁸⁷ SOU 1963:47, s. 84, 91.

⁶⁸⁸ SOU 1963:47, s. 124. Statistik visade att hela 80 procent av samtliga patienter i ”vården för långvarigt kroppssjuka” och mer än en fjärdedel ”vid lasarett och sjukstugor” var över sextio-sju år (s. 125).

⁶⁸⁹ SOU 1963:47, s. 121.

⁶⁹⁰ SOU 1963:47, s. 117.

⁶⁹¹ SOU 1963:47, s. 71.

⁶⁹² Lars Tornstam. ”En kritisk tillbakablick och nya perspektiv i gerontologisk forskning” i *Att åldras i Sverige*, Birgitta Odén, Alvar Svanborg och Lars Tornstam, red. Stockholm, 1993, s. 173.

⁶⁹³ SOU 1964:5 *Bättre åldringsvård. Sjukhem – Bostäder – Hemhjälp. Förslag av Socialpolitiska kommittén*. Stockholm, 1964, s. 87.

och upplysningar samt omedelbart anmäla till vederbörande myndighet, om den gamle behöver hjälp i något avseende”.⁶⁹⁴ Med samhällelig expertis och organisation skulle äldre få sina behov tillfredsställda.

Många av de förslag som lagts fram under 1960-talet genomfördes, och i en avslutande utredning från år 1966 kring kvarvarande behov märks de ljusa tongångarna fortfarande. Delvis gällde de nya målgrupper: ”Den sjuke behöver sjukvård, den friske hälsovård”.⁶⁹⁵ I framtiden skulle således även friska personer få experternas uppmärksamhet. Roger Qvarsell menar att modern vård i ett idéhistoriskt perspektiv har fyra beståndsdelar, nämligen ”vård och omsorg, läkekonst, medicinsk vetenskap och hälsoupplysning”,⁶⁹⁶ och i 1960-talets utredningar ser vi hur hälsoupplysning kompletterade det omsorgsperspektiv som varit framträdande redan i 1956 års utredning. Förbättring skulle även ske genom en ”vårdlag” som 1966 års utredare föreslog för att ”garantera den enskilde rätt till den omvårdnad han behöver”.⁶⁹⁷

1950- och 1960-talens utredningar präglades av tro på samhällets förmåga att åstadkomma goda lösningar för den enskilde. Denna inställning var starkt nedtonad i 1970-talets utredningar. Något arbetskraftsbehov märktes inte heller av. Konjunkturen hade åter vänt, och det fick effekt på innehållet.

1970-talets utredningar – nya pensionsregler och vaga gränser

Ända från det sena 1940-talet hade behovet av arbetskraft varit framträdande i de statliga pensionsutredningarna. Nu var tongångarna annorlunda. De första tre utredningar jag tar upp här behandlade olika pensionsfrågor. I 1971 års utredning ville man undersöka om skillnader mellan könen inom den allmänna pensioneringen skulle behållas.⁶⁹⁸ De två följande utredningarna var snarlika till innehållet. I utredningen *Sänkt pensionsålder m.m.* från år 1974 föreslogs en sänkning av den allmänna pensionsåldern från 67 till 65 år.⁶⁹⁹ Redan samma år fattade riksdagen beslut om att genomföra sänkningen och i utredningen om *Rörlig pensionsålder m.m.* från år 1975 föreslogs ytterligare möjligheter till flexibilitet med avseende på tidpunkt för pensionering.⁷⁰⁰ I detta avsnitt diskuterar

⁶⁹⁴ SOU 1964:5, s. 113-114.

⁶⁹⁵ SOU 1966:45, *Aktiv åldringsvård och handikappvård. Socialpolitiska kommitténs slutliga ståndpunkt.* Stockholm 1966, s. 21.

⁶⁹⁶ Roger Qvarsell. *Vårdens idéhistoria.* Stockholm, 1991, s. 14.

⁶⁹⁷ SOU 1966:45, s. 8-9, 14-15, citat s. 8.

⁶⁹⁸ SOU 1971:19 *Familjepensionsfrågor m.m. Betänkande avgivet av pensionsförsäkringskommittén.* Stockholm, 1971, s. 41-42.

⁶⁹⁹ SOU 1974:15 *Sänkt pensionsålder m.m. Betänkande av pensionsålderskommittén.* Stockholm, 1974, s. 7.

⁷⁰⁰ SOU 1975:10 *Rörlig pensionsålder m.m. Betänkande av pensionsålderskommittén.* Stockholm, 1975, s. 7-8.

jag även *Pensionär '75. En kartläggning med framtidsaspekter* från år 1977 som behandlade ungefär samma frågor som de tidigare vårdutredningarna.⁷⁰¹

I de fyra utredningarna urskiljs ett par teman av särskild vikt för analysen av hög ålder och åldrande. Inledningsvis redogör jag för bakgrunden till införandet av generösare regler för förtidspension. Därefter redogör jag för diskussionerna kring sänkt och rörlig pensionsålder och de effekter som de nya reglerna fick i form av utsuddade gränser av målgrupper. Avslutningsvis återges diskussioner kring hög ålder och åldrande i avsnitten skrivna av medicinsk expertis.

Om den generösare förtidspensionen

I de fyra utredningarna gjordes återkommande referenser till nyligen införda och mildare regler för förtidspension. Redogörelsen nedan ger en bakgrund.

När beslutet om obligatorisk tjänstepension hade fattats år 1959 blev en viktig uppgift att samordna folk- och tjänstepensionen. En utredning från år 1961 behandlade frågan. I utredningen behandlades bland annat villkoren för rätt till "förtidspension", den term som man nu valt framför "invalidpension". Av utredningen framkom att det inte kunde bli aktuellt med ett "renodlat medicinskt invaliditetsbegrepp" inom den allmänna försäkringen. De olika tillstånden – nu kallade "medicinska orsaker" vilka även ansågs kunna täcka "förtida åldersförändringar" – skulle visserligen utgöra utgångspunkt vid bedömningen, men därtill skulle andra faktorer inkluderas som påverkade en persons "möjligheter att utnyttja den återstående arbetsförmågan, såsom hans ålder och förutsättningar med avseende å krafter, utbildning, yrke o.d.".⁷⁰²

Inte minst hade ålder tillkommit som en möjlig faktor som kunde ge rätt till förtidspension. Ordalydelsen innehöll således ett stort mått av flexibilitet. Därmed fanns möjlighet att införa mildare regler för förtidspension, vilket skedde år 1970. Reglerna innebar att "de medicinska synpunkterna [skulle] bli av underordnad betydelse" vid bedömningen av arbetsförmågan hos "äldre förvärvsarbetande" över sextiotre år. "[Å]ldersförändringar", som "enligt vanligt betraktelsesätt inte utgjorde sjukdom i egentlig mening", skulle nu kunna anses "vara tillräcklig grund för att bevilja förtidspension för försäkrade med fysiskt tungt eller psykiskt pressande arbete, som med åren blivit utslitna och hade svårt att hänga med i arbetstakten". Lättnaderna byggdes successivt ut och år 1974 kunde förtidspension beviljas från sextio års ålder. Skälen till de generösare reglerna var enligt 1975 års utredning främst "att ge ökat utrymme för arbetsmarknadsmässiga hänsynstaganden vid invaliditetsbedömningen" och skulle ses mot bakgrund av "den strukturomvandling som pågick inom näringslivet".⁷⁰³

⁷⁰¹ SOU 1977:98 *Pensionär '75. En kartläggning med framtidsaspekter. Huvudresultat*. Stockholm, 1977, s. 11.

⁷⁰² SOU 1961:29, s. 9, 64, 68, SFS 1962:381 *Lag om allmän försäkring*, 3 kap, § 8, 7 kap, § 3.

⁷⁰³ SOU 1975:10, s. 66-68.

Genomslaget av dessa mildare regler blev stort. För åldersgruppen 63-66 ökade andelen kvinnor med förtidspension från 14 till 22 procent mellan år 1967 och år 1974, inklusive en mindre andel med förtida uttag av ålderspension. För männen var motsvarande siffror 20 procent år 1967 och 35 procent sju år senare. Förtidspension utgick sålunda till en långt högre andel män än kvinnor, och med de mildare reglerna hade skillnaden blivit ännu mer markerad. I detta sammanhang är det intressant att utredarna valde att göra ytterligare en beräkning för år 1974 som inkluderade änkepension och hustrutillägg. Motiveringen var att dessa förmåner "torde för många kvinnor i de högre åldersgrupperna innebära ett alternativ till förtidspension". I tidigare utredningar har vi sett stor ovilja att betrakta änkepension och hustrutillägg som någon form av ålderspension, men denna gång fann utredarna det rimligt att inkludera dem tillsammans med uppgifterna om förtida uttag av ålderspension. Statistiken ändrades därigenom i grunden och visade i stället att 59 procent av kvinnorna erhöll någon av dessa förmåner, att jämföra med 35 procent för männen.⁷⁰⁴

Sänkt och rörlig pensionsålder

De synpunkter som presenterades som bakgrund till sänkt och rörlig pensionsålder skilde sig markant från tidigare perioder. 1974 års utredare framhöll exempelvis att många hade "kommit att uppfatta pensioneringen som något eftersträvänsvärt. Man ser genom denna fram mot en fritid som man vill hinna utnyttja innan krafterna definitivt avtagit".⁷⁰⁵ Detta var onekligen en annorlunda framställning jämfört med 1950-talets moraliserande utsagor om att "den sunda människan" ville fortsätta arbeta så länge hon kunde. Resonemanget återkom i utredningen om rörlig pensionsålder från år 1975 där utredarna framhöll att det var ett "naturligt önskemål" för personer med "enformigt och slitsamt arbete" att vilja sluta "vid relativt tidig ålder".⁷⁰⁶ Ett återkommande tema var även individens rätt att själv få bestämma tidpunkt för att sluta arbeta eller "trappa ner", något som framhölls med uttryck som "individuella önskemål", "valfrihet" och "behov och önskemål".⁷⁰⁷

"[A]rbete" beskrevs förvisso fortfarande i ljusa färger och ansågs bidra till "ökad trivsel och helt allmänt en ökad livskvalitet". Jämfört med tidigare perioder var emellertid nyttan av arbetet för individen starkt nedtonad. Nyttan för samhället nämndes inte alls. Arbetets stora värde för individen framfördes dock

⁷⁰⁴ *SOU 1975:10*, s. 69-77, citat s. 75. Beräkningarna är gjorda baserade på tabell 5, s. 69 samt tabell 11:II, s. 76-77. Antalet kvinnor som erhöll änkepension och hustrutillägg var nästan dubbelt så många som de som fick förtidspension i åldrarna 63-66 år. Möjlighet till förtida uttag från 63 års ålder hade införts med 1962 års *Lag om allmän försäkring*. *SFS 1962:381* 6 kap, 1-2 §.

⁷⁰⁵ *SOU 1974:15*, s. 84.

⁷⁰⁶ *SOU 1975:10*, s. 81.

⁷⁰⁷ *SOU 1975:10*, s. 98, 57, 61, 80. Liknande uttryck s. 81, 99.

som ett viktigt skäl till förslagen om anpassning av arbetsmiljön till ”den enskildes förmåga och hälsotillstånd” samt införande av ”delpension och deltidsarbete”.⁷⁰⁸

I förslaget till sänkt pensionsålder framkom att pensionsåldern i praktiken hade sänkts för nästan alla grupper i samhället, antingen via särskilda pensionsavtal eller genom de nya reglerna för förtidspensionering. Kvar var endast ”hemmafruar och enskilda företagare, däribland jordbrukare”. Eftersom gruppen som ännu inte fått sänkt pensionsålder var så pass liten skulle en sänkning för denna bara medföra ett ”förhållandevis litet produktionsbortfall” – det skulle med andra ord bli billigt. Att sänka pensionsåldern även för dessa grupper hade dessutom kommit att framstå som en fråga om rättvisa. Några egentliga motiv till att den allmänna pensionsåldern skulle sänkas till just sextiofem år presenterades inte. Detta trots att utredarna själva kommenterade att sextiosjuårsgränsen, som gällt sedan år 1913, hade antagits utan att det egentligen fanns något i underlaget som direkt pekade ut den åldern.⁷⁰⁹

Effekter av de nya reglerna

I 1970-talets utredningar användes ofta benämningen ”pensionär”, ”ålderspensionär” eller ”äldre” för att namnge den äldre befolkningen. ”Åldring” användes i princip endast i diskussioner om andelen ”åldringar” i förhållande till befolkningen i sin helhet i 1970-talets pensionsutredningar.⁷¹⁰ Så sent som under 1960-talet hade ”åldring” varit en vanligt förekommande term i vårdutredningarna. I 1977 års *Pensionär ’75* som behandlade vårdfrågor förekom den dock endast undantagsvis. En anledning finner vi sannolikt i den starka koppling till vårdbehov som ”åldring” fått genom 1950- och 1960-talets vårdutredningar. Redan i *Den gyllene åldern*, en bok om pensionärlivet från år 1960, framfördes att det handlade om ett ”ord som vana och fördomar har fyllt med falska idéer om kroppslig och andlig svaghet”.⁷¹¹ SAOB’s arkiv innehåller flera exempel på denna form av kritik i insändare till dagstidningar under 1970-talet.⁷¹² Ordet upplevdes uppenbarligen som starkt negativt i tämligen vida kretsar vilket bör ha medfört att utredare anpassade sitt språkbruk.

Även den mer positiva bilden av pensionering och betoningen av individens valfrihet gjorde att behov uppstod av andra beteckningar än det belastade ”åldring”. Därtill ser jag de nya reglerna för förtidspension och sänkt pensionsålder som en viktig anledning till behovet av ett förnyat språk. Redan i inledningen förhöll sig de sakkunniga till dessa frågor. De beskrev hur det under 1960-talet varit rimligt att använda sextiosju år som gräns för ”åldring”. Därefter hade emellertid så många ändringar genomförts att det inte längre var ”möjligt att

⁷⁰⁸ *SOU 1975:10*, s. 81-82.

⁷⁰⁹ *SOU 1974:15*, s. 81-84.

⁷¹⁰ *SOU 1971:19*, s. 20, *SOU 1974:15*, s. 72, 79, *SOU 1975:10*, s. 43.

⁷¹¹ Citat i Sutorius 1996, s. 83.

⁷¹² Svenska Akademiens Ordboks arkiv, Lund, sökord ”Åldring”.

avgränsa ålderspensionärerna till en befolkningsgrupp som uppnått en viss ålder. Av praktiska skäl, bl.a. för beräkningen av relationstal, måste emellertid gruppen de äldre och ålderspensionärerna avgränsas”. Därför beslöt man att personer äldre än sextiofem år skulle räknas till ”ålderspensionärer”.⁷¹³

Undersökningen gjordes dock på en långt mer detaljerad nivå. I utredarnas uppdrag ingick att undersöka situationen för både ”förtidspensionärer” och ”ålderspensionärer”, men därtill skulle man undersöka situationen för ”*blivande* ålderspensionärer” (min kursivering). Åldersmässigt gick de tre grupperna in i varandra och utredarna använde också något skiftande definitioner.⁷¹⁴ Detta var sannolikt ytterligare en orsak till att äldre personer många gånger omtalades med vaga uttryck. I stället för ”åldringarna” och ”de gamla” från tidigare perioders utredningar användes återkommande den neutrala formuleringen ”personer i åldern xx år och däröver”. Men också termen ”åldringsvård” var på stark tillbakagång.⁷¹⁵ Tidigare hade ordet använts om åtgärder riktade mot äldre inom områdena ekonomi, bostad och vård. 1977 års utredning behandlade visserligen åtgärder inom samtliga tre områden men någon gemensam beteckning användes inte längre. Däremot användes ”äldreomsorg” och ”äldreomsorger” i 1977 års utredning, och då i den snävare betydelsen av ”social hemvård” eller ”social omsorg” i kommunernas regi.⁷¹⁶

Medicinsk expertis om hög ålder och åldrande

I 1970-talets utredningar fick medicinsk expertis stort utrymme. Flera tankegångar i 1975 års utredning känns igen från de medicinska resonemangen i 1950-talets utredningar. Exempelvis: ”En pensionsålder, strängt fixerad till en bestämd ålder, är obiologisk, och en flexibel pensionsålder inom ett lämpligt åldersområde mera naturligt” med hänvisning till att ”åldrandet [...] sker mycket individuellt”. Enligt den läkare som stod bakom yttrandet skulle pensionsåldern kunna fastställas för varje individ tack vare ”moderna medicinska, arbetsmedicinska, socialmedicinska och psykologiska undersökningsmetodiker”. Tidigare svårigheter i bedömningen av en persons invaliditet syntes därmed ha funnit sin moderna lösning. Riskerna med pensionering känns också igen. Läka-
ren refererade till undersökningar som visade att en ”plötslig övergång [...] från

⁷¹³ SOU 1977:98, s. 23-24. ”Åldring” användes i övrigt bland annat av en läkare som skrev om åldrandet (s. 397-398). Därutöver s. 374.

⁷¹⁴ SOU 1977:98, s. 142-143. Exempelvis angavs *blivande* ålderspensionärer vid något tillfälle vara personer i åldern 60-64 år, vid ett annat 60-66 år (s. 12, 142-143). Som nämnts hade utredarna bestämt att ålderspensionärer var personer över 65 år, men i intervjuundersökningen avsågs ”dels alla personer 67 år och äldre, dels personer i åldern 60-66 år som själva sagt sig ha” olika former av pension (s. 143).

⁷¹⁵ SOU 1977:98, s. 22, 420-421.

⁷¹⁶ SOU 1977:98, 453-454, 459, 466 (”äldreomsorger”), 469, 472. Den organisatoriska uppdelningen av vård mellan kommuner och landsting framträdde tydligt i utredningens inledning: ”Social omsorg – uppgift för primärkommunerna” och ”Den medicinska vården och omvårdnaden – en uppgift för sjukvårdshuvudmännen” (s. 5).

ett aktivt arbetsliv med många kontakter till ett pensionärsliv, med passivitet, frånvaron av meningsfylld sysselsättning och av mänskliga kontakter”, kunde ha negativa hälsoeffekter. En sådan utveckling kunde dock undvikas om ”äldre i god tid orienteras om problem efter pensioneringen, t.ex. beträffande behov av fysisk och psykisk aktivitet, föda, personlig hygien, bostadsproblem och ekonomiska frågor”. Vidare beskrev läkaren hur ”[d]e äldres arbetssituation har ytterligare försämrats i anslutning till industrialiseringen och den tekniska utvecklingen” samtidigt som ”de äldres positiva egenskaper i arbetet som långvarig arbetserfarenhet, noggrannhet och precision [spelar] mindre roll”. Vilka som faktiskt avsågs med ”de äldre” preciseras dock inte närmare.⁷¹⁷

Tanken att egenskaper hos äldre inte längre värdesattes i det industrialiserade samhället hade fått akademisk form i så kallade moderniseringsteorier från 1950-talet och framåt.⁷¹⁸ En viktig utgångspunkt i dessa teorier var att äldres status hade sjunkit i takt med industrialiseringen och moderniseringen utbredning. Kända uttolkare är de amerikanska gerontologerna Donald Cowgill och Lowell Holmes som år 1972 utkom med *Aging and Modernization*. I boken beskrev författarna hur äldres erfarenhet, som tidigare varit så värdefull, fick allt mindre betydelse i takt med den snabba utvecklingen.⁷¹⁹ Idéinnehållet i teorin känns väl igen i den medicinska texten.

Artikeln behandlade vidare skillnaden mellan ”kroniskt sjuka och de normalt ålderdomssvaga” som 1956 års utredare hade uppmanat gerontologisk forskning att undersöka. Läkaren underströk att det ofta inte var ”möjligt att skarpt skilja mellan funktionsnedsättning, orsakad av ’fysiologiskt åldrande’ och den, orsakad av genomgångna eller pågående sjukdomar”. På ett allmänt plan förklarades ”det normala åldrandet” som en ”successiv tillbakagång” som startade efter det att kroppens tillväxt var färdig. Med ”ökad ålder” minskade sedan personens ”prestationsförmåga” inom olika områden. Att detta skedde i olika takt för olika människor berodde dels på genetiska, icke påverkbara faktorer, dels på ”miljöfaktorer” som människan delvis ansågs kunna styra över. De senare exemplifierades med ”näring, särskilt under barn- och uppväxtåren, utbildning, yrke”, men även ”faktorer i livsföringen” nämndes. ”Aktivitet, såväl psykisk som fysisk” antogs kunna försena ”den med åldern förenade funktionsminskningen” medan ”inaktivitet” föreföll leda till motsatsen. Det implicita budskapet var således att en

⁷¹⁷ *SOU 1975:10*, s. 128-135, citat s. 135 och 132. För bestämning av ”de äldre” får vi ledning av de undersökningar artikeln refererade till. I något fall gällde de analyserade grupperna personer i 55- och 65-årsåldern, en annan gång avsågs män över 60 år samt kvinnor över 55 år, och i ytterligare ett fall avsågs ålderskategorin 60-67 år (s. 128, 133, 132). Frågan om förberedelser inför pensioneringen institutionaliserades i 1977 års utredning där den behandlades vid ett flertal tillfällen. *SOU 1977:98*, s. 179-182, 334-350, 471-476. Enskilda organisationer rapporterade exempelvis hålla förberedande kurser med ämnen som ”behöver vi kontakt och gemenskap”, ”att bli äldre”, ”sociala roller och rollförändringar” (s. 341-343).

⁷¹⁸ Gaunt 2002, s. 85.

⁷¹⁹ Donald Cowgill och Lowell Holmes. ”Summary and Conclusions: The Theory in Review” i *Aging and Modernization*. Donald Cowgill och Lowell Holmes, red. New York, 1972, s. 313.

aktiv livsstil kunde fördröja åldrandet. En nyhet i presentationen av hur åldrandet gick till var det stora utrymme som ägnades ”psykologiska funktioner”. Under denna rubrik presenterades bland annat undersökningar som visade att tester som krävde ”anpassning till nya situationer”, ”problemlösning” och ”uppmärksamhet och koncentration” gav märkbart sämre resultat hos ”äldre människor”.⁷²⁰

Det psykologiska perspektivet var ännu mer markerat i 1977 års utredning. I översikten över forskning kring åldrandet hade tre experter fått redogöra för ”Åldrandet utifrån allmänna medicinska utgångspunkter”, ”Åldrandet och dess psykiska sjukdomar” respektive ”Psykologiskt och socialpsykologiskt åldrande”.⁷²¹ I två av tre fall betonades sålunda psykiska aspekter av åldrandet. De så kallade ”åldersdemenserna” intog en framträdande plats i texten om psykiska sjukdomar medan relationer mellan individen och hennes omgivande miljö behandlades i den tredje översikten. I de tre texterna presenterades de senaste teorierna med avseende på åldrandet och detaljrikedomen var stor. Här vill jag emellertid särskilt peka på de individuella aspekter av åldrandet som tidigare framskymtat i diskussionen om ”livsföring” i 1975 års utredning. Dessa tankar återkom i texten om psykologiskt åldrande där tanken formulerades att såväl ”negativa attityder från omvärlden” som rollförluster kunde medföra ”inaktivitet” och ”ökat vårdbehov”, medan å andra sidan ”positiva attityder kan förhindra detta och minska behovet av service och omvårdnad”. I sammanhanget presenterades två olika teorier med olika syn på vad som ledde till ett ”lyckligt åldrande”. Enligt den så kallade aktivitetsteorin var ”fortsatt aktivitet från medelåldern” nödvändig, medan ”disengagemangsteorin” i stället stipulerade att individen och samhället drog sig tillbaka från varandra i en ömsesidig överenskommelse. Ingen av dem hade ”visat sig helt sann”.⁷²²

Tankar om ”lyckligt åldrande” och individens ansvar för att undvika vårdbehov i 1970-talets utredningar var nyheter jämfört med det tidigare diskuterade statliga materialet. Som Birgitta Odén har visat hade dock båda ämnena diskuterats på svensk botten långt tidigare. Läkaren David Schulzenheim publicerade år 1820 råd som skulle ge läsaren möjlighet att uppnå inte bara hög ålder utan även en lycklig ålderdom. Odén lyfter också fram att det fanns en tendens redan under tidigt 1900-tal i medicinska kretsar att lägga ansvaret för sjukdom hos den äldre individen själv.⁷²³

Ett tydligare fokus på individen i 1970-talets utredningar märktes även i resonemangen kring ”[p]ensioneringen”. Den beskrevs nu som en händelse som

⁷²⁰ SOU 1975:10, s. 127-130.

⁷²¹ SOU 1977:98, s. 373-406.

⁷²² SOU 1977:98, s. 398, 402. Med rollförlust avsågs exempelvis ”förlusten av arbetsrollen” eller ”att barnen flyttar hemifrån” (s. 402).

⁷²³ Birgitta Odén. ”Tröst för gamla. Kring Gottfrid Billings bönböcker” i *Arkiv, fakultet, kyrka. Festskrift till Ingmar Brohed, Anders Jarlert*, red. Lund, 2004, s. 224. Resonemangen kring individens ansvar baserar Odén på Elisabeth Reuterswärd Andréassons forskning.

också kunde ge "möjligheter till utveckling, självförverkligande".⁷²⁴ Utredarnas reflektioner stämmer väl överens med de svar man fått in från intervjuundersökningen. På frågan om personen hade velat fortsätta förvärvsarbete om möjlighet funnits, svarade mer än 50 procent "absolut inte".⁷²⁵ Den oro som uttryckts från samhällets sida inför medborgarnas förestående pensionärstillvaro verkade inte haft fog för sig annat än möjligen partiellt. Detta är något som läkaren och sociologen Lars Andersson också hade konstaterat i en undersökning baserad på svensk och internationell forskning publicerad strax före *Pensionär '75*.⁷²⁶ Av intervjuundersökningen framgick vidare att många kvinnor som förvärvsarbetat hade uppgivit "arbete i eget hushåll" som huvudsaklig sysselsättning, trots att de enligt utredarna "i själva verket också är pensionärer".⁷²⁷ Jämfört med 1956 års intervjuundersökning gjordes åtminstone en flyktig reflektion kring förhållandet att många kvinnor inte ansåg sig vara pensionerade.

Livet efter pensioneringen tecknades alltså i ljusare färger än i tidigare utredningar. Samtidigt framtonade ett implicit ansvar hos individen att inte hamna i en sådan situation att behov av vård uppstod. Tanken återkom i texten om medicinskt åldrande som beskrev ett projekt avsett att "minska vårdbehovet för sjukvårdens storkonsument, nämligen de äldre".⁷²⁸ I en analys av statligt material inom hälsoområdet finner Eva Palmblad och Bengt Erik Eriksson att individen ålades ett stort ansvar för sin hälsa under 1930- och 1940-talen. Den enskilde skulle ta sitt ansvar för att skapa "[e]tt sunt folk i ett sunt samhälle", och fördelar med högre hälsostandard sågs i den förbättrade "arbetskraften".⁷²⁹ I denna empiriska undersökning av reformer riktade mot en äldre befolkning skulle det dock dröja till 1970-talet innan individen fick ett tydligare ansvar för sin hälsa. Detta ligger i linje med Ulf Olssons resultat. Olsson har analyserat folkhälsofrågor i statliga utredningar från 1930- till 1990-talen och ser hur individen från 1970-talet gjordes till en "aktiv medskapare i den hälsofrämjande verksamheten".⁷³⁰ I detta sammanhang är Sofia Kjellströms avhandling intressant genom att hon specifikt analyserat idéer kring individens ansvar för sin hälsa. Kjellström betonar framförallt två faktorer som avgörande för att idén om individens ansvar fick genomslag vid denna tid. Dels framhåller Kjellström intresset för individers livsstil hos politiska och medicinska aktörer, dels att en ny syn på

⁷²⁴ *SOU 1977:98*, s. 402. Diskussionerna om äldres ensamhet var också starkt nedtonad jämfört med tidigare utredningar (s. 403-404).

⁷²⁵ *SOU 1977:98*, s. 180-181.

⁷²⁶ Lars Andersson. *Pensionering, psykosociala faktorer och hälsa. En bibliografi med kommentarer*. Stockholm, 1976, s. 18-19, 26-28, 33.

⁷²⁷ *SOU 1977:98*, s. 57. Även s. 156 och *SOU 1977:100 Pensionär '75. Bilaga B Intervjuundersökningen. Rapport av statistiska centralbyrån*. Stockholm, 1977, s. 101.

⁷²⁸ *SOU 1977:98*, s. 381.

⁷²⁹ Eva Palmblad och Bengt Erik Eriksson. *Kropp och politik. Hälsoupplysning som samhälls- spegel från 30-tal till 90-tal*. Stockholm, 1995, s. 34-44, citat s. 34, 36.

⁷³⁰ Ulf Olsson. *Folkhälsa som pedagogiskt projekt. Bilden av hälsoupplysning i statens offentliga utredningar*. Diss. Uppsala, 1997, s. 147.

människan som både ansvarig för och bäst lämpad att påverka sitt liv börjat slå rot.⁷³¹ Detta stämmer väl in på avhandlingens empiriska undersökning av statliga förslag och utredningar.

Ett annat nytt drag i 1970-talets framställningar var den mer instrumentella beskrivningen av olika åldersrelaterade tillstånd. Där tidigare utredningar hade omtalat hur äldre personer måst sluta sina anställningar för att de var "utslitna", kunde nu orsaken till "långtidssjukfrånvaro" bland gruvarbetare formuleras som "sjukdomar i rörelseapparaten".⁷³² Denna mer instrumentella syn var tydlig också i de avsnitt som handlade om vård i 1977 års utredning. Utredarna talade om "ADL-hjälpmedel" och om personer i behov av träning för att "öva upp det dagliga livets aktiviteter (ADL)".⁷³³ ADL, *activities of daily life*, hade börjat användas efter andra världskriget och är en beskrivning av en persons möjlighet att utföra olika aktiviteter som påklädning och att förflytta sig.⁷³⁴ Termen kan därmed ses som ett uttryck för att vården i 1977 års utredning framställdes som allt mer mätbar. Mer allmänt hållna ålders- och sjukdomsrelaterade uttryck hade ersatts av specifika diagnoser och instrumentella beskrivningar av hjälpbehov.⁷³⁵ Så sent som i 1963 års utredning hade "åldersskräpighet" haft en framträdande plats, men så var inte längre fallet.

Med 1977 års utredning kompletterades "kronologiskt" och "biologiskt åldrande" från 1950- och 1960-talets utredningar med "psykologiskt" och "socialt åldrande". Vid denna tidpunkt var därmed det statliga materialet komplett med avseende på de fyra sorterna av åldrande som skulle komma att prägla forskningen decennier framöver. Gunhild Hammarström Tornstams avhandling från år 1975 med definitioner av samtliga fyra typer av åldrande omnämndes i avhandlingens inledning.⁷³⁶ Med en fördröjning på något enstaka år skulle den gerontologiska terminologin ha fått sin motsvarighet i det statliga materialet.

Sammanfattning

Vid undersökningsperiodens början gällde 1871 års fattigvårdsförordning enligt vilken alla vuxna personer hade arbetsplikt. Äldre personer hanterades inte på något särskilt sätt i denna generella lag. Det uttryck som närmast gäller hög ålder och åldrande är "ålderdom" som avsåg ett sjukdomsliknande tillstånd som kunde ge arbetsbefrielse och rätt till hjälp. Det grundläggande problem som "ålderdom" hänvisade till var sålunda oförmåga till arbete och därmed oförmåga att

⁷³¹ Sofia Kjellström. *Ansvar, hälsa och människa. En studie av idéer om individens ansvar för sin hälsa*. Diss. Linköping, 2005, s. 9-11.

⁷³² SOU 1975:10, s. 131.

⁷³³ SOU 1977:98, s. 272, 288.

⁷³⁴ Ulrich Moritz, Nationalencyklopedin, sökord "ADL", hämtad 2011-04-11.

⁷³⁵ I kommentaren till intervjuundersökningen råkade man dock nämna att "de svårast sjuka och många med ålderssvaghet" inte hade kunnat delta i intervjuerna. SOU 1977:98, s. 142.

⁷³⁶ Se avsnitt *Dikotomin mellan kroppsligt och socialt åldrande*.

kunna försörja sig. De tidiga förslagen till pensionsförsäkringar från år 1889 och 1893 byggde dock inte på principen om arbetsoförmåga. För den äldre befolkningen föreslogs i stället principen om kronologisk ålder som grund för pension. Den population som åsyftades i lagen och förslagen bestod av fattiga personer jämte personer som var beroende av sina "arbetskrafter" för sin försörjning. Analysen visar sammanfattningsvis att både idén om arbetsoförmåga och den om kronologi var närvarande parallellt under det sena 1800-talet.

Med 1912 års förslag, som med smärre justeringar blev Sveriges första allmänna pensionsförsäkring år 1913, hade principen om kronologi reducerats till den låga avgiftspensionen. Möjligheten att erhålla den mer substantiella tilläggs-pensionen baserade sig i stället på principen om arbetsoförmåga. Anledningen till att en person enligt 1912 års utredare kunde tänkas behöva ett högre pensionsbelopp uttrycktes som "vid högre ålder, på grund af ytterligare nedsatt arbetsförmåga och däraf följande minskad arbetsförtjänst". Sveriges första pensionsreform har tilldragit sig mycket uppmärksamhet i forskningen som många gånger i positiva tongångar framhåvt dess universella sociala karaktär.⁷³⁷ Sven E. O. Hort och Per Gunnar Edebalk har framfört att 1913 års reform utgick från en generell försäkringstanke och bröt mot tidigare liberala idéer om hjälp till självhjälp. På liknande sätt har Per Borg framhållit att reformen var ett utslag för nya tankar om det önskvärda i att staten vidtog åtgärder för medborgarnas räkning.⁷³⁸ När pensionskonstruktionerna för den äldre befolkningen studeras enskilt kan man dock i stället urskilja en utveckling *från* generella principer *till* idéer om hjälp utifrån individuellt behov. De första pensionsförslagen byggde på en generell princip grundad i kronologi. Successivt jämkades dock förslagen i riktning mot fattigvårdsförordningens bestämmelser om understöd baserat på individens oförmåga att utföra arbete.⁷³⁹ Anne Leonora Blaakilde har framfört att fasen "ålderdom" infördes som en kronologiskt bestämd gräns och exemplifierar med införandet av pensionsförsäkringar i Tyskland och Danmark under sent 1800-tal.⁷⁴⁰ Det är lätt att tolka texten i den svenska antologin som att situationen var likartad i Sverige. Eftersom 1913 års reform innebar att endast mycket låga avgiftspensioner utgick baserat på kronologisk ålder är det dock svårt att hävda att någon försäkringsmässigt bestämd "ålderdom" då infördes i Sverige.

I 1930-talets utredningar gällde de problem man sökte hantera i mycket högre grad ekonomi och inte som tidigare arbetsoförmåga. I 1934 års utredning konstaterades att prövningen av en persons "invaliditet" för personer över sex-

⁷³⁷ Se avsnitt *Välfärdsforskning och bakgrundsteckning*.

⁷³⁸ Per Borg, *Systemskifte: en studie av tröghet vid fyra brytpunkter inom svensk välfärdspolitik*. Diss. Stockholm, 2004, s. 83.

⁷³⁹ Borg noterar att den relativa framgången för de förslag som föregick 1913 års reform sammanfaller med deras likhet med fattigvården. Att 1913 års reform hade en större teknisk överensstämmelse med fattigvården för äldre personer än de tidigare förslagen uppehåller sig Borg däremot inte vid. Borg 2004, s. 80.

⁷⁴⁰ Se avsnitt *Dikotomin mellan kroppsligt och socialt åldrande*.

tiosju år ”i mycket stor utsträckning äga rum i form av prövning av vederbörandes förmåga att skaffa sig inkomst”. Ett annat exempel på hur ekonomi ersatte arbetsförmåga som det problem som skulle hanteras finner vi i pensionärshemsutredningen från sent 1930-tal. Där beskrev utredarna hur stigande ålder kunde ge nedsatt förmåga att ”genom arbete förskaffa sig inkomst”. Individens fysiska förmåga att kunna utföra arbete omnämndes däremot inte. Att prövningen av arbetsförmågan i praktiken hade upphört var den huvudsakliga anledning som utredarna angav till att personer över sextiosju år inte längre skulle behöva dokumentera sin arbetsförmåga när de ansökte om tilläggspension. Förslaget gick igenom i 1935 års lag och innebar att Sverige övergick till kronologi som huvudsaklig princip för när pension skulle utgå till en äldre befolkning. Språkbruket i utredningarna visade klart att en ny princip baserad på kronologi införts. Utredarna talade om ”ålderdomspension” och ”pensionsålder” samtidigt som ”åldring” fick en fastare innebörd av person över sextiosju år.

Att den nya kronologiska principen skapade en ny kategori märks tydligt i 1938 års pensionärshemsutredning: ”vad angår *åldersgränsen* för kategorin åldringar, synes det ligga nära till hands att uppställa åldersstrecket 67 år”. I samma utredning finner vi också en ny form av argumentation som gällde äldres hälsa. ”Även vid allmän förslitenhet eller klen hälsa kan åldrighetens följder göra sig märkbara redan tidigare än vid 67 levnadsår”. Sextiosjuårsåldern som ärvts från 1913 års reform utgjorde sålunda den gräns från vilken ”åldrighetens följder” förväntades inträffa, ett förhållande som skulle komma att upprepas i 1950- och 1960-talets vårdutredningar. Redan mot slutet av 1930-talet började emellertid frågor kring ”åldringarnas” hälsa att diskuteras. Både i pensionärshemsutredningen samt i ålderdomshemsutredningen från år 1946 gjordes planer dels för ”pigga åldringar”, dels för äldre personer med behov av vård. I förslaget om ålderdomshem var man vidare noga med att framhålla att vård skulle erbjudas på basis av ”hälsotillstånd” och inte utifrån personens ekonomi. Karaktäristiskt för denna period var också ambitionen att utvidga gruppen förmånstagare. Det märktes tydligt i förslaget om ålderdomshem där den bärande tanken var att alla skulle ha råd att betala med den höjda folkpensionen. Också 1946 års pensionsreform innebar en betydande vidgning av den population som fick del av pensionen genom att även välbeställda kom att erhålla de höjda beloppen när inkomstprövningen togs bort.

Den period efter ålderspensionens införande år 1935 som diskuterade hälsotillstånd hos både ”pigga” och sjuka ”åldringar” varade dock endast en kort tid. Tio år efter det förslag från år 1946 som skulle göra ålderdomshem till attraktiva ”inackorderingshem” för en bredare krets var politiken helt förändrad. Tyngdpunkten förlades åter till sjuka och vårdbehövande äldre. I stället för ålderdomshem framhövdes kvarboende i hemmet som idealet. Hemma skulle ”åldringar” kunna ”leva ett oberoende liv så länge som möjligt”. Endast äldre personer med ”medicinska skäl” skulle erbjudas plats på ålderdomshemmen. I dessa utred-

ningar användes genomgående termen "åldring" som ett samlingsnamn på de äldre personer som behövde samhällets olika vårdrelaterade insatser. Samtidigt började termerna "biologisk ålder" och "biologiskt åldrande" användas som ett komplement till den ålder som var "kronologisk" för att förklara att vårdbehov kunde uppkomma tidigare än vid sextiosju års ålder.

1950-talets utredningar präglades av stor motsägelsefullhet. Å ena sidan innehöll utredningarna argument som betonade behovet av arbetskraft och verkade i riktning mot en höjning av pensionsåldern. Att "åldringarnas arbetskraft utnyttjas i största möjliga omfattning" hade betonats redan i 1945 års pensionsförslag och var ett tema som skulle bli helt centralt under 1950- och 1960-talen. "Arbetet" beskrevs som en "källa till trivsel och glädje" och både "medicinska och sociala skäl" förklarade varför förvärvsarbetet var så positivt för den enskilde. Utredarna upplyste dessutom om nackdelarna med att *inte* arbeta i form av "ödesdigra verkningar" om förvärvslivet plötsligt upphörde. Som Ulrika Sutorius och Håkan Jönson har konstaterat var det dock inte någon allmän uppmaning. I stället var det män och manliga arbetare som avsågs i denna typ av resonemang.⁷⁴¹ I 1950-talets tjänstepensionsutredningar diskuterades vidare om man inte borde införa "rörlig pensionsålder" och man ville till varje pris undvika "fixa åldersgränser". Man berörde även frågan om inte den ökade medellivslängden i själva verket talade för en höjning av pensionsåldern. Å andra sidan innehöll 1950-talets utredningar uppgifter om att personer över den kronologiska åldern sextiosju år var olämpliga för vissa former av arbetsuppgifter. Detta var således en generalisering om sämre prestationsförmåga vid en viss kronologisk ålder som snarare talade för att personer borde sluta arbeta tidigare än vid den allmänna pensionsåldern.

I de statliga utredningarna under 1970-talet märks återigen argument av helt nytt slag. Tanken framfördes att den som hade ett monotont arbete skulle kunna sluta arbeta före sextiosju års ålder. Utredarna underströk vikten av att individen själv fick avgöra vid vilken tidpunkt det var lämpligt att sluta förvärvsarbeta, kanske för att njuta av den hälsa/fritid som återstod.

Vid denna tid infördes mildare regler för förtidspension och sänkt pensionsålder från sextiosju till sextiofem år. I ökad utsträckning hade termen "pensionär" börjat användas och främst fått en innebörd av "ålderspensionär". Också inom vårdområdet användes termen i ökad grad. 1977 års utredning gavs symptomatiskt nog namnet *Pensionär '75*. Eftersom pensionsåldern vid det laget kunde utgå vid flera skilda åldrar hade utredarna svårt att definiera vem som skulle ingå i undersökningen. Därför använde de ofta vaga uttryck som "personer i åldern xx år och däröver". Kvalitativt nytt var att 1977 års utredning också omtalade "socialpsykologiskt åldrande" varvid avsågs relationen mellan individen och

⁷⁴¹ Jönson 2001, s. 217-218; Sutorius 1996, s. 43.

samhället. Återkommande var inslagen i utredningen som betonade individens ansvar för att inte bli i behov av vård.

Analysen av det statliga materialet visar att kontexten skiftat från tid till annan och haft inflytande över de olika utsagor som kunnat göras. Jag fördjupar mig denna typ av frågor i det avslutande kapitlet där resultaten från de tre empiriska undersökningarna sammanställs och sätts i relation till tidigare forskning.

5. Hundra år av åldrande

I detta avslutande kapitel diskuterar jag likheter och skillnader i hur hög ålder och åldrande framtonade i de tre källmaterialen. Inledningsvis diskuterar jag samband mellan sätten att uttrycka hög ålder och åldrande å ena sidan, och historisk kontext å den andra. Denna diskussion kring text och kontext är med andra ord resultatet av avhandlingens övergripande metod, den dubbla språk-historiska analysen. Därefter diskuterar jag några av avhandlingens resultat med bäring på centrala frågor inom tidigare forskning. En sammanfattande reflektion kring övergripande idéer om åldrandet i Sverige under hundraårsperioden avslutar kapitlet.

Text och kontext

I analysen av de tre källmaterialen har flera samband mellan utsagor om hög ålder och åldrande och samtida frågeställningar identifierats. Kring sekelskiftet 1900 var två parallella frågekomplex aktuella. Å ena sidan relaterade exempelvis fattigvårdsförordningens "ålderdom" till kroppen: till sjukdom och arbetsoförmåga. På samma sätt betonades i vissa ansökningar kroppens oförmåga att utföra arbete, till exempel genom formuleringar som "i följd af tilltagande ålder minskad arbetsförmåga". Å andra sidan kunde hög ålder sättas i relation till kronologi. Så skedde hos vissa sökande som under sent 1800-tal beskrev sig själva som "gamla". Även i de tidiga statliga försöken att införa "ålderdomspensionering" var den kronologiska åldern central och utgjorde den försäkringsmässiga starten för "ålderdomen". Hög ålder och åldrande omtalades alltså än som kroppslig arbetsoförmåga, än som en kronologiskt och försäkringsmässigt bestämd fas. I det statliga materialet kopplades så småningom arbetsoförmåga och kronologi ihop. Ett kort resonemang kring arbetsoförmåga och ålder hade förts år 1893, för att i nästa förslag från år 1912 uttryckas som ett tydligt samband mellan stigande ålder och att inte kunna arbeta och försörja sig: "vid högre ålder, på grund af ytterligare nedsatt arbetsförmåga och däraf följande minskad arbetsförtjänst". Den samtidiga förekomsten av dessa två parallella principer var inte unik för Sverige. Den schweiziske sociologen Martin Kohli framhåller att de tidiga tyska pensionerna för arbetare inte enbart byggde på principen om arbetsoförmåga. Enligt Kohli spelade också den franska modellen med en kronologiskt bestämd gräns för ålderdom in i utformningen av arbetar-

pensionerna.⁷⁴² Både i Tyskland och i Sverige skulle därför idéer om arbetsoförmåga och kronologi ha varit samtidigt närvarande.

Under 1920-talets ekonomiska turbulens och höga arbetslöshet hamnade pensionsfrågan i skymundan och statligt material riktat mot en äldre befolkning har därför inte studerats för denna period. I ansökningarna kring år 1925 är det emellertid märkbart hur argument kring den fysiska förmågan kraftigt reducerats. I stället framfördes ofta ekonomiska faktorer bortom den sökandes kontroll i åldersuttrycken. Också i det statliga materialet växte ett samband fram mellan hög ålder och ekonomi från 1930-talet, medan hänvisningar till personers möjlighet att utföra fysiskt arbete utelämnades. Sekelskiftets samband mellan hög ålder och oförmåga till både arbete och försörjning hade övergått i ett samband mellan enbart hög ålder och försörjningsoförmåga. Det ligger nära till hands att se det förändrade sambandet i ljuset av den ekonomiska konjunkturen. I många länder var det vid denna tid en uttalad målsättning att äldre arbetskraft skulle lämna plats för den yngre. Denna målsättning hade bland annat Internationella arbetsorganisationen,⁷⁴³ och i Storbritannien utarbetade Labourpartiet år 1934 ett förslag om sänkt pensionsålder i syfte att ge plats på arbetsmarknaden åt yngre arbetare⁷⁴⁴. Som David Gaunt har påpekat fanns det även i Sverige ett starkt tryck från såväl arbetsgivare som fackföreningar att äldre skulle lämna plats för yngre under 1930-talet.⁷⁴⁵ Det svenska förslaget år 1934 att ta bort invaliditetsprövningen för personer över sextiosju år förbättrade möjligheterna för personer över denna ålder att klara sig utan inkomster från fortsatt förvärvsarbete. Förutsättningar skapades därigenom för att plats kunde lämnas till yngre personer, även om sådana argument var helt frånvarande i förslaget. I senare utredningar beskrevs emellertid hur pensioner under 1930-talet sågs som ett sätt att hantera arbetslösheten. Det finns därför anledning att anta att den ekonomiska konjunkturen, och framförallt den höga arbetslösheten, hade samband med att Sverige år 1935 beslöt att ta bort det tidigare kravet på dokumenterad arbetsförmåga och införa en försäkringstekniskt bestämd "ålderdom".

Ungefär vid denna period märktes i ansökningshandlingarna och födelsedagsnotiserna hur allt fler hänvisningar gjordes till en fas efter förvärvsarbetslivets slut. I ansökningarna var tendensen tydlig under tidigt 1940-tal, och i födelsedagsnotiserna år 1950 framhävdes på flera olika sätt en sådan fas: genom en stor andel jubilarer med epitetet "f.d.", avisering av mäns förestående pensionering och genom notiser i vilka personer som överlämnat sina gårdar sades

⁷⁴² Martin Kohli. "Retirement and the Moral Economy. An Historical Interpretation of the German Case" i *Journal of Aging Studies* vol. 1 1987, s. 133.

⁷⁴³ Pat Thane. "The 20th Century" i *The Long History of Old Age*, Pat Thane ed. London, 2005, s. 272-273.

⁷⁴⁴ Janet Roebuck. "When Does 'Old Age' Begin?: The Evolution of the English Definition" i *Journal of Social History* vol. 12:3, 1979, s. 423-424.

⁷⁴⁵ David Gaunt. "Maktkampen om pensionerna under folkhemmets uppbyggnad" i *I all anspråkslöshet. En vänbok till Lars Björilin*, Kekke Stadin, red. Huddinge, 2005, s. 9.

”njuta sitt otium”. Det ligger nära till hands att sätta dessa utsagor i samband med den mer utbredda förekomsten av pensioner. Från år 1948 utgick den allmänna ålderspensionen till en långt större krets och med högre belopp än tidigare, och även införandet av änkepensioner och hustrutillägg bidrog till att pensionen blev en allt viktigare försörjningskälla för många. När det blev möjligt för många att klara sig på pensionen efter uppnåendet av en viss kronologisk ålder blev det också accepterat att beskriva en fas efter det ordinarie vuxenlivet.

Det statliga materialet avvek dock från de andra källorna eftersom hänvisningar till en fas efter förvärvsarbetslivets slut var mycket ovanliga där. Källmaterialet präglades i stället av utsagor där ”arbetet” prisades och ”fixa åldersgränser” framhölls som olämpliga. Därtill diskuterades en eventuell höjning av pensionsåldern mot bakgrund av den ökade medellivslängden, liksom en återgång till arbetsoförmåga som gräns för när pension skulle utgå. Önskemålet hos statsmakten att äldre borde fortsätta arbeta har uppmärksamats bland annat av etnologerna Ulrika Sutorius och Charlotte Mannerfelt. De framhåller att amerikansk gerontologi och dess fokus på ”aktivitet” haft stor betydelse för utvecklingen i Sverige.⁷⁴⁶ Sutorius har identifierat hur Socialstyrelsens ledare lät översätta amerikansk gerontologisk litteratur som behandlade hur ”en passiv tillvaro med lätthet leder till fysiskt förfall och död”.⁷⁴⁷ Argumenten känns igen från den empiriska undersökningen, och att idéinnehållet i amerikansk gerontologi skulle haft inflytande över den politiska retoriken förefaller rimligt. Men varför blev då denna form av litteratur så populär bland politiker? Ett återkommande tema i de statliga utredningarna vid denna tid var den rådande arbetskraftsbristen. Det hade framförts ända sedan år 1945, och de centrala budskapen i den gerontologiska litteraturen stämde väl med en politik som önskade stimulera till fortsatt förvärvsarbete. Den politiska retoriken om ”arbetets välsignelse” och den farliga passiviteten kan då ses som lagstiftarnas frustration över att nyligen ha skapat förutsättningar för pensionering – just då arbetskraften åter behövdes. Behovet av arbetskraft ser jag därför som en viktig anledning till att en fas efter ålderspensioneringen var så frånvarande i de statliga källorna.

Under 1970-talet framtonade dock denna fas också i det statliga materialet. Utredarna betonade då att ”pensioneringen” kunde vara eftersträfvansvärd, och betydelsen av att individen själv fick bestämma tidpunkt framhävdes. Den mer positiva inställningen till livet efter förvärvsarbetslivets slut motsvarades språkligt av att termen ”pensionär” började användas. ”Åldring” hade börjat upplevas negativt av stora grupper som en följd av hur 1950- och 1960-talens vårdutredningar givit ordet en allt tydligare association till kroppslig tillbakagång och

⁷⁴⁶ Ulrika Sutorius. *Arbeta! Mot passivitet och isolering! Kampen för medelålders och äldres rätt till arbete och aktivitet i Sverige 1950-1990*. Stockholm, 1996, 43-50; Charlotte Mannerfelt. *Det rätta pensionärlivet. Ideal, moral och civilisation*. Stockholm, 1999, s. 20. Även Håkan Jönson. *Ålderdom som samhällsproblem*. Lund, 2002, s. 80.

⁷⁴⁷ Sutorius 1996, s. 49.

vårdbehov. "Pensionär" var fritt från negativa associationer, och genom att det ställts mot "den aktiva befolkningen" hade ordet gradvis fått betydelsen "ålderspensionär". Symptomatiskt nog gavs 1977 års utredning titeln *Pensionär* '75.⁷⁴⁸ Det ligger nära till hands att se en ekonomisk bakgrund till den mer positiva inställningen till ålderspensionering i utredningarna vid denna tid. Mot slutet av 1960-talet påbörjades en utveckling där arbetstillfällena förlorades inom svensk industri och andelen äldre i befolkningen ökade.⁷⁴⁹ I 1975 års utredning antydde också att lättnaderna i förtidspensioneringen var relaterade till "den struktur-omvandling som pågick inom näringslivet". De generösare reglerna i förtidspensioneringen, införandet av sänkt och rörlig pensionsålder liksom förekomsten av hänvisningar till en fas efter förvärvsarbetslivets slut sammanföll sålunda med den gradvis försämrade konjunkturen.

Vid flera tillfällen har sålunda en viss överensstämmelse kunnat identifieras mellan samhällslig förändring och det sätt varpå hög ålder och åldrande uttrycktes. Det tyder på att hög ålder och åldrande inte i sig har haft någon fast kärna, utan delvis fått kontur av idéer och händelser i den historiska kontexten. Också i avsnittet om åldrandet som process nedan märks denna typ av samband.

Om åldrande, kvinnor och pensionering

Här behandlar jag vissa forskningsfrågor som de empiriska undersökningarna på olika sätt berört. Forskare har påpekat medicinens stora betydelse för uppfattningen om hög ålder och åldrande redan kring sekelskiftet 1900, och jag diskuterar inledningsvis förhållandet att det medicinska perspektivet var så föga närvarande i de undersökta källorna vid denna tid. Jag ger också en översikt över åldrandet som process som bland annat tydliggör den stora likheten mellan det

⁷⁴⁸ "Pensionär" kom i hög grad att motsvara en grupp som med ett begynnande språkbruk befann sig i "den tredje åldern". Som Angelika Thelin visat blev uttrycket mer allmänt spritt under 1970-talet med betydelsen "hela livet efter ålderspensioneringen" i fransk och anglosaxisk litteratur. I Sverige användes "den tredje åldern" första gången år 1973 men fick spridning först på 2000-talet då det presenterades som en socialt bestämd livsfas. Angelika Thelin. *Den tredje åldern – en kunskapsöversikt*. Växjö, 2009. Elektronisk resurs <http://lnu.diva-portal.org/smash/record.jsf?pid=diva2:221709>, hämtad 2011-02-04, s. 9, 15-16, 23. Uttrycken nådde en bred publik genom den brittiske historikern Peter Laslett's *A Fresh Map of Life: The Emergence of the Third Age*. Cambridge, Harvard University Press, 1991 [1989].

⁷⁴⁹ Lennart Schöön. *En modern svensk ekonomisk historia. Tillväxt och omvandling under två sekel*. Stockholm, 2009, s. 477, 474. Under 1950-talet hade argumentet framförts att pensionsåldern borde höjas på grund av ökad medellivslängd. Sedan dess hade den ökat för femtioåriga kvinnor från 26,32 till 29,98 år, medan motsvarande siffror för män var 24,99 respektive 25,86 år. Medellivslängden var dock inget argument vid denna tid. Statistiska Centralbyrån. *Statistisk årsbok för Sverige 1976*, Stockholm 1976, tabell 50, s. 78. Elektronisk resurs http://www.scb.se/Grupp/Hitta_statistik/Historisk_statistik/_Dokument/Statistisk%20årsbok%201914-2001/Statistisk%20årsbok%20for%20Sverige%201976.pdf, hämtad 2011-09-24 och *Statistisk årsbok för Sverige 1956*, Stockholm 1956, tabell 57, s. 62. Elektronisk resurs http://www.scb.se/Grupp/Hitta_statistik/Historisk_statistik/_Dokument/Statistisk%20årsbok%201914-2001/Statistisk%20årsbok%20for%20Sverige%201956.pdf, hämtad 2011-09-24.

sena 1800-talets "lifskraft" och "åldrandet" från 1900-talets senare hälft. Därefter kommenterar jag uppgifter i tidigare forskning om att kvinnor ansetts tidigare åldrade än män samt om att pensionsålder setts som ett utslag av "socialt åldrande". Dessa uppgifter har det varit svårt att finna tydliga belägg för i undersökningarna.

Från "lifskraft" till "åldrandet"

I forskningen har tanken framförts att medikalisering redan mot slutet av 1800-talet fått inflytande över hur politiker uppfattade hög ålder och åldrande. Med medikalisering avses med historikern Cecilia Rivings formulering "en övergripande samhällsprocess som har inneburit att allt fler mänskliga beteenden och problem sjukförklarats och stöpts i vetenskaplig form".⁷⁵⁰ Carole Haber har exempelvis framhållit att läkare mot slutet av 1800-talet i allt större utsträckning betraktade alla personer över en viss ålder som tillhörande en sjuklig och hjälpbehövande kategori. Dessa medicinska rön fick stort inflytande över den förda politiken redan kring sekelskiftet 1900. Till dessa forskare hör även den danske läkaren Henning Kirk. I likhet med Haber lägger han stor vikt vid den belgiske statistikern Adolphe Quételet vars resultat ligger till grund för det vi idag kallar BMI, *body mass index*.⁷⁵¹

Quételets undersökningar visade att den kroppsliga förmågan avtog särskilt efter femtio års ålder samt att den förväntade livslängden efter sextio eller sextiofem års ålder var mycket liten. Utifrån resultaten menade Quételet att "old age" började vid 60-65 års ålder, ett uttalande som enligt Kirk snabbt blev en "scientific truth". Kirk berör även argumentationen i lagstiftningen relaterad till införandet av de första pensionerna. Han konstaterade att resonemang utifrån en medicinsk förståelse av åldrandet var frånvarande i denna argumentation kring sekelskiftet 1900. I stället dominerade "social and economic reasons for defining 'the elderly'". Som förklaring till att den medicinska förståelsen inte var synlig föreslår Kirk att den skymdes bakom sociala och ekonomiska argument.⁷⁵²

Inte heller i det svenska politiska materialet var någon medicinsk förståelse av åldrandet framträdande kring sekelskiftet 1900. Jag ser dock något andra skäl till detta jämfört med Kirk, något jag återkommer till efter presentationen av hur åldrandet beskrivits som process framförallt i det statliga materialet.

⁷⁵⁰ Cecilia Riving. *Icke som en annan människa. Psykisk sjukdom i mötet mellan psykiatrin och lokalsamhället under 1800-talets andra hälft*. Hedemora, 2008, s. 31.

⁷⁵¹ Henning Kirk. "Geriatric Medicine and the Categorisation of Old Age – the Historical Linkage" i *Ageing and Society* vol. 12 1992, s. 489-491; *Nationalencyklopedin*, sökord "BMI", <http://www.ne.se/lang/bmi/131758>, hämtad 2011-09-16. Quételet behandlas i Haber 2008, s. 41-42. Även Anne Leonora Blaakilde lägger stor vikt vid den belgiske statistikern för att förklara hur "alderdommen blev opfundet". Anne Leonora Blaakilde. *Den Store Fortælling om Alderdommen*. Viborg, 1999, s. 25.

⁷⁵² Kirk 1992, s. 489-495. Det är Kirks formuleringar om Quételets forskning som återges här.

Resonemang om åldrandet

Det första pensionsförslaget från år 1889 var en ålderdomsförsäkring. Utredarna fann därför ett behov av att fastställa en kronologisk gräns från vilken försäkringen skulle gälla och angrep problemet genom att undersöka arbetares dödlighet i olika yrken. I en bilaga framskymtade tankar som visar på förhållandet mellan en persons "livskraft" och "ålderns inverkan". En människas fond av livskraft kunde påverkas i både positiv och negativ riktning av vad vi kan kalla interna och externa faktorer. Till de interna faktorerna hörde en "seg natur" som påverkade livskraften positivt, och "dålig motståndskraft" som hade motsatt effekt. Externa faktorer såsom att arbeta på landsbygden respektive att vara gift ansågs ha en starkt positiv effekt på livskraften för män, medan ogifta, manliga arbetare i staden tvärtom kunde räkna med minskad livskraft. (Att gifta kvinnor i medeltal dog tidigare än ogifta konstaterade utredarna och lämnade ämnet.)

Tanken att varje människa föddes med en viss mängd kraft eller energi som långsamt förbrukades under livstiden är gammal. Hippokrates på 400-talet f. Kr. nämns som upphovsmannen till denna teori. Undan för undan användes kraften upp under livstiden, och minskningen av kraften skapade åldrandet. Hur stora mängder kraft man fått varierade från person till person, och det var också möjligt att fylla på krafterna, åtminstone temporärt. Aristoteles byggde vidare på teorin och menade att när värmen eller kraften tagit alldeles slut hos en människa så dog hon en naturlig död. Dessa tankar skulle enligt Georges Minois inte ifrågasättas förrän i modern tid.⁷⁵³

Carole Haber menar på liknande sätt att den amerikanska läkarkåren under hela 1800-talet präglades av uppfattningen att åldrandet inträffade när en persons "vital energy" minskade.⁷⁵⁴ Långt in på 1900-talet fanns också denna typ av hänvisningar inom svensk läkarvetenskap. År 1937 presenterades en svensk läkares föreläsningar på temat *Åldrandets problem*. Läkaren beskrev då vad som förefaller direkt hämtat från Hippokrates: "Alla födas vi med en viss livskraft, till såväl grad som art sannolikt olika hos olika människor".⁷⁵⁵

I den mån det var samtida medicinska rön som framtonade i 1889 års resonemang om livskraft var sålunda överensstämmelsen stor med de antika idéerna. Det skulle dröja till år 1938 innan resonemang kring åldrandeprocessen åter och mycket kort framskymtade i det statliga materialet. I pensionärshemsutredningen konstaterades att "[ä]ven vid allmän förslitenhet eller klen hälsa kan åldrighetens följder göra sig märkbara redan tidigare än vid 67 levnadsår". Att det fanns en exakt punkt vid vilken "åldrighetens följder" förväntades inträffa – vid den år 1913 arbiträrt satta åldersgränsen sextiosju år – är en skillnad jämfört med livskraftsteorin. En annan är att endast faktorer med negativ inverkan påta-

⁷⁵³ Georges Minois. *Histoire de la vieillesse en Occident. De l'Antiquité à la Renaissance*. Paris, 1987, s. 107-109.

⁷⁵⁴ Haber 2008, s. 65-66.

⁷⁵⁵ Arnold Josefson. *Åldrandets problem. En vägledning*. Stockholm, 1937, s. 26.

lades. Detta skulle förbli fallet i det statliga materialet under lång tid framöver. Resonemangen i 1889 års förslag och i 1938 års utredning uppvisade emellertid också tydliga likheter. I båda fallen angavs hur såväl interna faktorer (seg natur respektive klen hälsa) som externa faktorer (civilstånd samt arbete i stad eller på landsbygd respektive förslitenhet) var betydelsefulla. I båda utredningarna var det också kombinationen av interna och externa faktorer som avgjorde i vilken utsträckning en person påverkades av de generellt sett negativa effekterna av stigande kronologisk ålder.

Även om det medicinska perspektivet inte var framträdande i utredningarna innebär inte det att läkarkåren saknade inflytande. I själva verket var det betydande. Efter 1913 års pensionsreform hade alla personer i behov av tilläggs pension behövt uppsöka läkare för att få intyg om arbetsoförmåga. Några år senare skärptes reglerna ytterligare så att en person som vägrade "underkasta sig sjukvård eller yrkesutbildning" kunde mista inte bara tilläggs pensionen utan även avgiftspensionen. Läkare hade således haft ett reellt och växande inflytande över de enskilda individernas möjlighet att erhålla pension. Inom forskningen har ofta framhålls hur medikaliseringen blivit allt starkare ju längre in på 1900-talet vi kommit.⁷⁵⁶ Läkarintygen skulle kunna tolkas just som ett utslag av tilltagande medikalisering. Med 1935 års lag togs dock kravet bort på dokumenterad arbetsoförmåga för alla över sextiosju år. Därmed *minskade* de facto läkarnas inflytande i ett slag för en stor andel av befolkningen. Någon entydig utveckling av tilltagande medikalisering kan därför inte urskiljas.

Explicita hänvisningar till samtida medicinsk expertis skulle inte förekomma i det statliga materialet förrän år 1950. Då förekom också för första gången termen "äldrandet" i dessa källor i samband med att forskning om "äldrandets problem" inom "det medicinskt-biologiska området" omnämndes. I SAOB's arkiv är det första belägget för "äldrandet" i denna betydelse emellertid redan från år 1907.⁷⁵⁷ *Äldrandets problem* utkom som nämnts under 1930-talet och bland ansökningarna beskrev en intygsgivare under 1940-talet hur en kvinnlig sökande hade svårt att arbeta till följd av "äldrandet". I de statliga källorna skulle det alltså dröja innan termen användes mer frekvent, och inledningsvis var språkbruket därtill vacklande. Två formuleringar i 1950 respektive 1955 års tjänstepensionsutredningar illustrerar detta. I den första utredningen beskrevs konse-

⁷⁵⁶ Se exempelvis Håkan Jönson. *Det moderna äldrandet. Pensionärsorganisationernas bilder av äldre 1941-1995*. Diss. Lund, 2001, s. 165-169; Riving 2008.

⁷⁵⁷ Svenska Akademiens Ordboks arkiv, Lund, sökord "Äldrande". Citatet gällde den ryske biologen Elie Metchnikoffs *Studier över människans natur* som just utkommit på svenska. Birgitta Odén. "Äldrandet som medicinskt problem – ett historiskt perspektiv" i *Humaniora och medicin*, Ingrid Gottfries och Bodil E. B. Persson, red. Lund, 1996 (b), s. 295. Elie Metchnikoff är känd för sina teorier kring yogurts förnyringseffekter. Metchnikoff behandlas utförligt i Thomas R. Cole. *The Journey of Life. A Cultural History of Aging in America*. Cambridge, Cambridge University Press, 2006 [1992]. Excerpten hos SAOB lyder: "Det är med andra ord själva äldrandet eller åtminstone vissa sidor af denna process som vetenskapen bör söka häfva eller framflytta (dvs enligt Metchnikoffs program)."

kvenserna av ökande ålder med orden: "[d]en snabbhet, varmed arbetsförmågan *avtager med levnadsåldern*, varierar såväl från individ till individ som mellan olika yrkesgrupper" (min kursivering). I 1955 års utredning var det däremot "allmänt känt att *åldrandet* sker kontinuerligt fast med olika snabbhet för olika individer" (min kursivering). Det korta och kärnfulla "åldrandet" ersatte "levnadsålder" och tidigare formuleringar om "åldrighetens följder", men betydelsen förblev i grunden densamma. Det vacklande språkbruket märktes även i vårdutredningarna där "biologisk och kronologisk ålder" år 1956 några år senare hade blivit "det biologiska åldrandet". Återigen hade sextiosjuårsgränsen skapat ett behov av att skilja det "biologiska åldrandet" från det kronologiska, och mellan vem som skulle betraktas som "förtida åldrade" respektive kunde före ett "normalt och oberoende liv".

Först i 1970-talets utredningar fick den medicinska expertisen större utrymme att diskutera frågor om åldrandets natur. De åldersrelaterade benämningar som varit vanliga decennierna dessförinnan, såsom "åldersskräpplighet" och "ålderssvaghet", hade då ersatts av mer specifika sjukdomsdiagnoser. Vårdbehov hade gjorts mätbara och uttrycktes i termer av *Activities of Daily Life*. Personer blev inte heller längre "utslitna" utan hade "sjukdomar i rörelseapparaten". Den franske historikern Philippe Albou uttrycker det som att "[å]ldrande som begrepp därefter mer och mer har ersatts av gerontologiska uppgifter".⁷⁵⁸ Samtidigt tycks åldrandet som sjukdom ha inträffat för en allt mindre del av befolkningen. Under sent 1800-tal tillskrevs dödsorsaken "ålderdomsaftyning" mer än hälften av alla kvinnor och män över sjuttiofem år. Det signalerar att sjukdom sågs som en både vanlig och förväntad följd av stigande ålder. Det finns därför anledning att instämma i Birgitta Odéns slutsats att "föreställningen om det naturliga åldrandet dominerade i vår nordiska kulturkrets ännu under 1800-talet".⁷⁵⁹ De senare och mer specifika sjukdomsdiagnoserna applicerades däremot på en väsentligt mindre del av befolkningen. Från ett naturligt tillstånd som inträffade för i stort sett alla i hög ålder hade därför sjukdom hos äldre mer fått karaktären av avvikelse som drabbade ett fåtal. Processen bakom åldrandet beskrevs under 1970-talet som dels "konstitutionellt betingad", dels beroende av olika "miljöfaktorer" såsom kost, utbildning och yrke. Med gynnsamma miljöfaktorer och genom att personen höll sig aktiv var det även möjligt att till viss del fördröja negativa effekter av åldrandet, således i likhet med 1889 års resonemang om "lifskraft". Ett sätt att åstadkomma detta var genom positiva attityder från omvärlden, ett uttryck för att "psykologiskt åldrande" och "socialt åldrande" gjort sitt inträde.

⁷⁵⁸ "La notion d'âge est désormais remplacée de plus en plus par les données de l'évaluation gérontologique", min översättning. Philippe Albou. *L'image des personnes âgées à travers l'histoire*. Paris, 1999, s. 159.

⁷⁵⁹ Birgitta Odén. "Arbete, medelålders och äldre: en historisk översikt" i *Arbete efter 45: historiska, psykologiska och fysiologiska perspektiv på äldre i arbetslivet*, Gunnar Aronsson och Åsa Kilbom, red. Solna, 1996 (a), s. 33.

Från att "åldrandet" nämndes första gången år 1950 tog det alltså totalt tjugofem år innan teorin om åldrandet som indelat i fyra olika slag – kronologiskt, biologiskt, psykologiskt och socialt – var etablerad i det statliga materialet.

Sammanfattning

Först på 1950-talet blev hänvisningar till samtida medicinsk vetenskap tydliga i materialet. Dessförinnan hade reflektioner kring åldrandets natur endast berörts flyktigt i 1889 och 1938 års förslag. Det långa uppehållet mellan dessa två förslag förefaller i sin tur inte slumpmässigt. Som tidigare nämnts hade den kronologiska principen blivit allt mindre framträdande efter 1889 års diskussioner om "ålderdomsförsäkring", till förmån för principen om arbetsoförmåga. Detta ändrades med 1935 års lag då den kronologiska principen på nytt blev dominerande för en äldre befolkning. Strax efter denna förändring framskymtade åter diskussioner kring åldrandet. Det långa uppehållet däremellan kan därför ses som ett utslag för att denna typ av diskussion inte var relevant eller möjlig att föra under den mellanliggande perioden. Att samtida medicinska perspektiv om åldrandet inte var mer närvarande i det statliga materialet vid sekelskiftet 1900 ser jag således som relaterat till att principen om arbetsoförmåga förhindrade sådana diskussioner.

Det är också påfallande vilken betydelse som sextiosjuårsgränsen haft i resonemangen om åldrandet ända sedan den kronologiska principen kom att dominera kring år 1935. Carole Haber menar att uppfattningar hos medicinsk expertis om att personer över en viss kronologisk ålder var sjukliga kom att få inflytande över den förda politiken. I det svenska material jag undersökt har jag inte funnit motsvarande utveckling. Här blev i stället medicinska diskussioner tydliga först *efter* det att den kronologiska principen hamnat i fokus. I detta avseende delar jag därför Anna Leonora Blaakildes uppfattning att den medicinska synen på "ålderdom" tydliggjordes först efter införandet av ålderspension.⁷⁶⁰

Avslutningsvis är det påtagligt hur likartade resonemangen om åldrande var över tid. Det är också tydligt vilken stor överensstämmelse som i sin tur fanns mellan dessa resonemang och den antika föreställningsvärlden: fysisk tillbakagång var i fokus, ökad kronologisk ålder hade en i grunden negativ kroppslig effekt, och åldrandet skedde individuellt och i olika takt för olika personer.

Om kvinnor och pensionering som "socialt åldrande"

En annan forskningsfråga har gällt att det under lång tid funnits föreställningar om att kvinnor åldrades tidigare än män. Historikerna Janet Roebuck och Jane Slaughter har exempelvis framfört att män ansågs gamla när de inte längre kun-

⁷⁶⁰ Anne Leonora Blaakilde. "Löper tiden från Kronos? Om kronologiseringens betydelse för föreställningar om ålder" i *Åldrandets betydelser*, Lars-Eric Jönsson och Susanne Lundin, red. Lund, 2008, s. 37.

de utföra sitt yrke, medan det var förmågan att föda barn som var avgörande för när kvinnor skulle anses vara gamla.⁷⁶¹ Det skulle således inträffa vid klimakteriets inträde, en tanke som även framförts av den amerikanske historikern Peter Stearns.⁷⁶² Tiden efter klimakteriet sågs som en sjuklig period och en regelrätt väntan på döden – "[u]tter calm and resignation were necessary just to survive".⁷⁶³ Tanken om kvinnors tidigare åldrande har uppmärksamats även av svenska historiker. Birgitta Odén har framfört att uppfattningen om kvinnors tidigare åldrande baserat på menopausen varit utbredd sedan antiken och varat "in i vår egen tid".⁷⁶⁴ På liknande sätt omnämner David Gaunt föreställningen att "kvinnor uppnår vanligtvis socialt åldrande tidigare än män".⁷⁶⁵ Uppgiften om kvinnors tidigare åldrande framträder också tydligt i artikeln i Nordisk familjebok från 1890-talet. Det framgick där att det inte ens var nödvändigt att invänta klimakteriets start, utan "hos qvinnan börjar senescensen ofta före den klimakteriska perioden".⁷⁶⁶ Internationella forskare har menat att uppfattningen om kvinnors tidigare åldrande delades av lagstiftare och även fått effekt på pensionslagstiftningen.⁷⁶⁷ Liknande tankar framför Christina Carlsson Wetterberg i sin analys av pensioneringsvillkoren för kvinnliga arbetare vid Malmö Yllefabrik kring sekelskiftet 1900. Kvinnor vid fabriken pensionerades vid lägre ålder – och med avsevärt mindre ersättning – än män. En viktig förklaring kan ha varit föreställningen om kvinnors tidigare åldrande, framhåller Carlsson Wetterberg.⁷⁶⁸ Åsa Andersson har studerat svenska läkartidningar under 1940-talet. Till övervägande del utgick artiklarna om hög ålder och åldrande enbart från män, och i den mån kvinnor behandlades kopplades åldrandet till hormonella förändringar och klimakteriet fortfarande vid denna tid.⁷⁶⁹ Såväl i forskningen som i Nordisk familjebok presenteras således föreställningar om att kvinnors åldrande skulle inträffa tidigare än för män och vara biologiskt betingat genom kopplingen till klimakteriet. Det har dock varit svårt att finna belägg för dessa uppgifter i de tre

⁷⁶¹ Janet Roebuck och Jane Slaughter. "Ladies and Pensioners: Stereotypes and Public Policy Affecting Old Women in England, 1880-1940" i *Journal of Social History* vol. 13:1 1979, s. 106.

⁷⁶² Peter N. Stearns. "Old Women: Some Historical Observations" i *Journal of Family History*, vol 5:1 1980, s. 44-45.

⁷⁶³ Stearns 1980, s. 44-48, citat s. 48.

⁷⁶⁴ Odén 1996 (a), s. 33.

⁷⁶⁵ David Gaunt. "Kulturell och social olikhet" i *Socialgerontologi*, Lars Andersson, red. Lund, 2002, s. 85.

⁷⁶⁶ Nordisk familjebok, sökord "Senescens" (1890), <http://runeberg.org/nfan/0444.html>, hämtad 2011-04-06.

⁷⁶⁷ Roebuck och Slaughter 1979, s. 109; Stearns 1980, s. 45.

⁷⁶⁸ Christina Carlsson Wetterberg, "Kvinnor, arbete och åldrande. Textilarbeterskor i Malmö 1870-1918", i *Scandia* 1988:2, s. 239, 241-246. Belägg för att svenska lagstiftare hade denna föreställning finner Carlsson Wetterberg i en utredning om kvinnliga statstjänstemän från år 1921 samt i uppgifter från tidigare forskning om kvinnors högre invaliditetsgrad respektive förda diskussioner om eventuellt lägre pensionsålder för kvinnor på 1950-talet (s. 239).

⁷⁶⁹ Åsa Andersson. "Förgubbningen och befolkningen" i *Historiens mångfald. Presentation av pågående forskning vid institutionen för historiska studier, Umeå universitet*, Ann-Katrin Hatje, red. Umeå, 2004, s. 111.

empiriska undersökningarna. Hänvisningar till kvinnors biologi eller klimakterium förekom inte vid något tillfälle. Inte heller på andra sätt är det lätt att urskilja tidigare åldrande hos kvinnor.

I det statliga materialet förekom inga explicita uttalanden som indikerade att utredare delade en sådan uppfattning. Det skulle dröja till 1912 års förslag innan skillnader mellan könen över huvud taget fick en mer framträdande plats. Skillnaden i medellivslängd hade visserligen inte ökat sedan tidigare förslag,⁷⁷⁰ men utredarna fann ändå anledning att låta medellivslängden utgöra en parameter som sänkte kvinnors avgiftspension. Den politiska utgångspunkten att reformen inte fick medföra ökade kostnader förefaller utgöra en viktig anledning. Undersökningen av fattigvårdskostnader hade visat att många kvinnor, unga som gamla, fick sin försörjning via fattigvården. Det medförde att skillnaden mellan kvinnor och män blev framträdande och verkade till kvinnors nackdel.

När det gäller den äldre befolkningen förekom uppgifter som visade att andelen kvinnor över sextio år som klassificerats som "alldeles eller nästan alldeles arbetsoförmögna" var nästan dubbelt så stor som andelen män. Möjligen ska dessa uppgifter ses som ett uttryck för att kvinnor ansågs åldras tidigare än män. Men om vi ska göra denna tolkning utifrån presenterad statistik i början av 1900-talet, skulle i så fall 1930-talets utredare ha bytt till uppfattningen att kvinnor och män åldrades exakt samtidigt. Uppgifterna om "invaliditet" i 1934 års utredning baserades på pensionsstatistik och visade att fördelningen av tilläggs-pension blivit helt jämn mellan könen. Detta var en viktig anledning till att pensionslagstiftningens skillnader mellan kvinnor och män togs bort, något som denna gång verkade till kvinnors fördel. Exempelen visar på det vanskliga i att försöka utläsa implicita föreställningar om kvinnors tidigare åldrande utifrån använd statistik.

De formuleringar som närmast antyder att kvinnor ansågs tidigare åldrade finner vi i 1950 års utredning. Här resonerade utredarna om att lägre pensionsålder för kvinnor i tjänstesektorn varit föranledd av "fysiologiska och andra orsaker". En sådan lägre pensionsålder skulle inte ha kommit till stånd om det inte hade varit för att "ett däremot svarande behov har funnits", skrev utredarna, utan att dock beskriva vilka dessa behov var. Tydligare hänvisningar har jag inte funnit. Konkreta belägg för att lagstiftare delade uppfattningen om kvinnors tidigare åldrande har därför inte identifierats.

Utredningarna innehåller däremot flera exempel som närmast tyder på motsatsen: en förväntan om att kvinnor skulle fortsätta arbeta och vara aktiva högt upp i åldrarna. En sådan uppfattning hos lagstiftare har också något berörts i forskningen. Roebuck och Slaughter har funnit hur äldre kvinnor år 1909 beskrevs som "more adaptable, [...] more useful, [...] can keep her little home together and do for herself on a small income." Författarna identifierade därmed

⁷⁷⁰ Se not 535.

vad de kallade en uppfattning om "active independent elderly women".⁷⁷¹ Ulla Rosén är inne på samma spår och har fångat att 1912 års utredare hävdade "generat att kvinnor inte behövde lika mycket för sin försörjning som män". Den empiriska undersökningen visar att uppgifter av detta slag förekom även under senare perioder. I 1955 års utredning visades förståelse för att kvinnor kunde vilja sluta förvärvsarbete före den allmänna pensionsåldern "för att övergå till arbete i hemmet". Och 1956 års utredare visade ingen förvåning över att kvinnor över sextiosju år i mycket liten utsträckning uppgav sig vara pensionerade, eller över att två tredjedelar av de intervjuade kvinnorna uppgav "hemmafru" på frågan om förvärvsarbete. Snarare än en uppfattning om kvinnors tidigare åldrande är det därför en syn på kvinnor som starka och aktiva högt upp i åldrarna som framträder i det statliga materialet.

Inte heller i de två andra källmaterialen har jag funnit någon tydlig bild av tidigare åldrande hos kvinnor. När det gäller ansökningshandlingar innehöll materialet vid två tillfällen en större andel manliga sökande vilket gjorde en jämförelse mellan könen möjlig. Det inträffade inför öppnandet av Nils Rosqvists stiftelse år 1884 och Dahlgrenska stiftelsens öppnande år 1903. I materialet till Dahlgrenska stiftelsen var kvinnor i genomsnitt yngre än män när de sökte och när de använde åldersuttryck. Däremot visar inte materialet från år 1884 några tydliga skillnader mellan könen i dessa avseenden. Det är viktigt att komma ihåg att talen är små, särskilt när det gäller antalet ansökningar med åldersuttryck. Några entydiga belägg för att äldre personer själva omfattade uppfattningen om kvinnors tidigare åldrande har jag dock inte kunnat urskilja. Inte heller i födelsedagsnotiserna har jag kunnat spåra en sådan uppfattning. Exempelvis framhölls den goda fysiska kapaciteten vid ungefär samma ålder hos både kvinnor och män.

Sammanfattningsvis framträder "active independent elderly women" tydligare än redogörelser för tidigare åldrade kvinnor i de tre undersökningarna. Den brittiska historikern Pat Thane har tidigare ifrågasatt forskningen med avseende på kvinnors tidigare åldrande. I stället hävdar hon att "for women as for men, old age was perceived more subjectively, in relation to social power and/or physical activity, appearance and capacity for work, rather than with reference to some abstract conception of old age".⁷⁷² Det stämmer väl överens med mina resultat.

Det finns också här anledning att kommentera den i forskningen vanliga uppfattningen att uppnåendet av pensionsåldern varit en form av "socialt åldrande".⁷⁷³ Jag har inte funnit belägg för att en person skulle anses vara gammal, varken av sig själv eller av sin omgivning, när hon nådde pensionsåldern. Det statliga materialet har förvisso innehållit både utförliga och återkommande re-

⁷⁷¹ Roebuck och Slaughter 1979, s. 108-109.

⁷⁷² Pat Thane. "An Untiring Zest for Life': Images and Self-Images of Old Women in England" i *Journal of Family History* vol. 25:2 2000, s. 235-236.

⁷⁷³ Se not 214.

sonemang om hur gruppen pensionsförmånstagare borde vara utformad. Att utredarna skulle anse att en person som uppnått pensionsåldern också uppfattades som gammal har jag dock inte sett exempel på. Politiska och ekonomiska hänsyn har i stället varit framträdande i bestämningen av de pensionsåldrar som gällt vid olika tidpunkter.⁷⁷⁴ Födelsedagsnotiserna innehåller inte heller indikationer på att personer som pensionerats eller kunde "njuta sitt otium" därmed betraktades som gamla av sin omgivning. Ansökningshandlingarna ger samma resultat. Sökande som omnämnde pensionsålder eller förväntade pensionsbelopp beskrev sig inte som gamla och framhöll knappast sin höga ålder. Tidigare forsknings uppgifter om pensionsålder som en form av "socialt åldrande" har jag därför inte funnit stöd för i de analyserade källorna.

Två teman

Jag ska nedan lyfta fram två övergripande teman som har framträtt i analysen av de tre empiriska källmaterialen. Det ena temat gäller de former i vilka hög ålder och åldrande har manifesterat sig. Det andra gäller i vilken utsträckning hög ålder och åldrande har beskrivits som ett mer kollektivt eller ett mer individuellt fenomen.

Kropp och kronologi

Analysen visar att hög ålder och åldrande inte har manifesterats och förståtts på något entydigt sätt i de tre materialen. Däremot har hög ålder och åldrande i de tre undersökningarna bytt skepnad mellan två huvudsakliga former: kropp och kronologi. Ibland var den ena formen mer framträdande än den andra, och inte sällan var både kropp och kronologi närvarande i olika utsagor vid samma tidpunkt. Fattigvårdsförordningens "ålderdom" relaterade exempelvis till *kroppen*, på samma sätt som ansökningar som beskrev "i följd af tilltagande ålder minskad arbetsförmåga" betonade kroppens oförmåga att utföra arbete. Under 1950-talet fokuserade det statliga materialet åter på arbetsoförmåga. I födelsedagsnotiserna framtonade både år 1925 och 1950 ett samband mellan ökande ålder och avtagande kroppslig förmåga och hälsa, trots den grundläggande positiva tonen i dessa hyllningstexter. I 1950- och 1960-talens vårdutredningar blev ett motsvarande samband tydligt mellan ålder, sviktande hälsa och vårdbehov, ett tema som även togs upp i ansökningarna under sent 1960-tal. *Kronologin* betonades å andra sidan hos sökande som under sent 1800-tal beskrev sig själva som "gam-

⁷⁷⁴ På liknande sätt har Janet Roebuck framhållit att förändringar av pensionsålder i brittisk lagstiftning inte vid något tillfälle var en följd av den brittiska statens definition av "old age". Detta är skälet till att Roebuck varnade för den i forskningen vanliga metoden att utgå från pensionsåldern vid studier av "old age". Roebuck 1979, s. 425.

la", liksom i de tidiga statliga försöken att införa "ålderdomspensionering". Det samma var fallet med 1935 års lag som fick till följd att den kronologiska principen applicerades fullt ut på pensioner till en äldre befolkning. Även i senare statligt material som beskrev "äldre arbetskraft" som generellt mindre kapabel att utföra vissa sysslor på grund av kronologisk ålder framtonade denna aspekt. Som nämnts i avsnittet om åldrande som process var kronologin också framträdande genom den stora roll som sextiosjuårsgränsen spelade efter införandet av 1935 års lag. Källmaterialens pendelrörelser mellan kropp och kronologi innebär således att hög ålder och åldrande har framskymtat än i *rumslig*, än i *tidslig* form.

Det är vidare viktigt att framhålla att åldersuttrycken i de analyserade källorna ofta gällt begränsade populationer och specifika problem. Dessa aspekter hör ihop. När exempelvis utredare under decennierna kring sekelskiftet beskrev hur stigande ålder medförde sjunkande arbetsförmåga och inkomster, handlade den övergripande frågan om att staten riskerade att behöva ta försörjningsansvaret för dem som inte kunde försörja sig genom arbete. Under denna period var det den "kroppsarbetande" alternativt en fattig del av befolkningen som avsågs i det statliga materialet. Vid sidan av klassaspekten har även könsaspekten varit tydlig i de statliga källorna. I föregivet könsneutrala formuleringar avsågs i allmänhet en manlig arbetande befolkning, ett förhållande som varade under hela undersökningsperioden. Som Kerstin Abukhanfusa har påtalat blev denna aspekt snarast mer påtaglig i samband med att inkomstbortfallsprincipen introducerades under 1950-talet. På liknande sätt har Håkan Jönson framfört att kvinnor inom pensionärsorganisationerna osynliggjordes efter 1946 års pensionsreform. Dessförinnan hade kvinnor inkluderats på basis av barnafödande och hårt arbete, men efter reformen framhövdes personernas tidigare yrke.⁷⁷⁵ Populationen var begränsad och påverkades av aktuella frågeställningar även i de två andra materialen. Födelsedagsnotiserna var kring år 1925 huvudsakligen koncentrerade till manliga jubilarer med olika typer av uppdrag i samhället. Därefter demokratiserades traditionen och spreds till bredare kretsar, vilket framgick i undersökningen från år 1950. Mer utförliga och personligt hållna omdömen och åldersuttryck förekom dock främst i de mindre landsortstidningarna. Analysen av hög ålder och åldrande vid denna tid baserar sig sålunda främst på dessa tidningar. År 1975 hade traditionen med längre notiser i princip upphört; som Nils-Arvid Bringéus har framhållit tappade födelsedagsnotiserna i nyhetsvärde. En tänkbar orsak är just demokratiseringen som samtidigt tog bort exklusiviteten, något som även den högre medellivslängden bidrog till. I ansökningshandlingarna hade antagningsvillkoren visst inflytande både över vilka grupper som sökte och över hur man formulerade sig i breven kring sekelskiftet 1900. Vi har dock sett flera exempel på utsagor från personer ur andra samhällsgrupper än dem hemmen hade som primär målgrupp. Vid alla undersökningstillfällen dominerade

⁷⁷⁵ Jönson 2001, s. 111, 87-88.

kvinnor som självständigt sökte sin utkomst. I takt med att 1900-talet fortskred minskade hänvisningarna till förlust av manliga försörjare och de yrkesarbetande och ensamstående kvinnornas andel ökade. Minskningen av andelen änkor i materialet kring år 1950 sammanfaller med att änkepension började utbetalas inom ramen för den allmänna pensionsförsäkringen år 1948. I samtliga undersökningar kan sålunda samband urskiljas mellan den aktuella populationen, och idéer och händelser i det omgivande samhället.

Kollektiv och individ

När det gäller pendelrörelsen mellan kropp och kronologi har jag alltså inte kunnat urskilja någon utveckling i en bestämd riktning. I ett annat avseende kan dock en förändring över tid urskiljas. Paul Johnson satte fingret på att hög ålder och åldrande har omtalats som "individual or societal", alltså som ett fenomen som sågs antingen ur individens eller ur ett kollektivt perspektiv. Martin Kohli har framhållit att industrisamhällets framväxt fått till följd att en människas liv delats in i allt mer distinkt åtskilda faser. Men han tillägger att denna utveckling har gått hand i hand med en annan som är att "the basic unit of social life" blivit allt mindre och slutligen kommit att bestå av den enskilde individen.⁷⁷⁶ Birgitta Odén är inne på samma tankegång och beskriver hur "[d]en liberala idén om individens frihet, oberoende och självansvar har segrat" och ser hur pensions- och vårdreformer tagit bort konflikter mellan generationerna.⁷⁷⁷ Från att äldre personer ingick i större konstellationer skulle de alltså i ökad utsträckning framstå som individer. Denna utveckling från kollektiv till individ kan skönjas i alla tre källorna.

I födelsedagsnotiserna beskrevs jubilarers relationer utförligt både år 1925 och 1950. Jubilarerna framställdes som på olika sätt delaktiga i samhälle och föreningsliv, deras stora vänskrets beskrevs liksom de olika grupper som kom för att uppvakta på högtidsdagen. År 1975 var notiserna reducerade till ett par rader med grundläggande personuppgifter. Hänvisningar till ett omgivande kollektiv var därmed i princip borta och jubilarerna kom att framstå som mer ensamma än under tidigare perioder. Jonas Frykman och Orvar Lövgren ser i det tidiga födelsedagsfirandet kring sekelskiftet 1900 en förskjutning mot "individualiserade livscykelriter". Dessa riter ställer de mot det tidigare bondesamhällets "kollektiva årsfester".⁷⁷⁸ Även om födelsedagsfirandet hela tiden haft individen i centrum har vi kunnat se ett starkt kollektiv inslag under tidigt 1900-tal. Över tid

⁷⁷⁶ Kohli 1987, s. 129.

⁷⁷⁷ Birgitta Odén. "Tidsperspektivet" i *Att åldras i Sverige*, Birgitta Odén, Alvar Svanborg och Lars Tornstam, red. Stockholm, 1993, s. 79, 84. Även Gunilla Kjellman beskriver en övergång "från en tidigare epoks ekonomiska beroendetillvaro till nutidens mer självständiga pensionsnärsliv". Gunilla Kjellman. *Åldringskultur i urbana miljöer. En etnologisk studie av boendemönster och livsformer bland äldre*. Uppsala, 1987, s. 17.

⁷⁷⁸ Jonas Frykman och Orvar Löfgren. *Den kultiverade människan*. Lund, 1979, s. 37.

försvann dock uppgifterna om släkt, vänner och förtroendeuppdrag så att enbart individen fanns kvar på 1970-talet.

I ansökningshandlingarna märks utvecklingen från kollektiv till individ på två sätt. Dels skrev den sökande in sig i ett kollektiv när hon eller han beskrev sin sociala samhällsplacering under decennierna kring sekelskiftet 1900. Kvinnor relaterade till mäns eller föräldrars yrken och samhällsposition, och män till egna och även till föräldrars yrken. Detta sätt att beskriva sig som del av något större upphörde successivt under den första hälften av 1900-talet. Då var det också tydligt att de sökande i mindre utsträckning bodde tillsammans med andra personer. Även boendet hade därför blivit mer av en individuell angelägenhet vid sekelskiftets mitt än under perioderna dessförinnan.

I det tredje källmaterialet, statliga förslag och utredningar, var trenden mindre tydlig. Visserligen visade vårdområdet på en utveckling där individen framträdde allt tydligare. I takt med hemmaboendeideologins genombrott skulle endast personer med "medicinska skäl" få plats på ålderdomshem. Så långt möjligt skulle personer i stället få "social hemhjälp" i det egna hemmet. Det mer kollektiva boendet i ålderdomshemmen skulle ersättas av hemmaboende – utan att utredarna själva reflekterade över att den därefter identifierade isoleringen och ensamheten hos äldre skulle kunna vara relaterad till den förändrade inriktningen. Ett område som dock inte stämmer in på den mer individuella framtoningen av hög ålder och åldrande gäller införandet av hustrutillägg. Att pensioner skulle utgå på individuell basis hade betonats i tidigare utredningar. Hustrutillägget utgick emellertid till pensionsberättigade män över sextiosju år vars hustru fyllt sextio år, med motiveringen att en persons pension inte räckte för båda makarna. Konstruktionen byggde sålunda på tvåsamhet och förmånen byggde på det heterosexuella *paret*, inte på individen. Det rätta sättet att åldras var att åldras i par. Det åldrande paret, utan barn och barnbarn, noterar Philippe Albou i franskt måleri redan under sent 1800-tal. Bakgrunden till detta nya motiv ser han i industrialisering och generationernas åtskiljande.⁷⁷⁹ Några årtionden senare skulle det åldrande paret framträda tydligt också i det svenska, statliga materialet. Även om utvecklingen således inte varit entydig visar ändå den sammantagna analysen av de tre källorna på en ökad individualisering i utsagorna om hög ålder och åldrande.

Slutord – idéer om åldrandet under hundra år

Jag inledde avhandlingen med två citat ur allmänna uppslagsverk från sent 1800-tal respektive sent 1900-tal. I båda fallen skildrades en medicinskt formulerad process av påverkan på kroppens fysiska förmåga till följd av hög ålder. Med det

⁷⁷⁹ Albou 1999, s. 103.

tydliga medicinska perspektivet i Nordisk familjebok under 1800-talet och dagens fokus inte minst på äldrevård är det lätt att utgå från att hög ålder och åldrande sedan lång tid tillbaka haft detta medicinska innehåll. Som avhandlingen visar har det inte alltid varit fallet. Jag valde att studera hur hög ålder och åldrande har uttryckts *utanför* den medicinska litteraturen. Jag fann då att medicinska resonemang framträdde tydligt först mot undersökningstidens slut. Hans-Joachim von Kondratowicz har undersökt tyska motsvarigheter till Nordisk familjebok. Baserat på sin analys konstaterar han att medicinsk vetenskap hade ett starkt inflytande på hur ålder beskrevs i allmänhet, och "old age" i synnerhet, i generella tyska uppslagsverk.⁷⁸⁰ Detta visar således på vikten av att inte utgå från att ett källmaterial är "emblematic of a view generally held in society" för att åter citera Paul Johnson – inte ens om källmaterialet utgör en så legitim kunskapskälla som uppslagsböcker.

De tre empiriska undersökningarna antyder att förståelsen av hög ålder och åldrande varierat över tid och har sett olika ut beroende på person och situation. Källorna har visat på ett pågående växelspel mellan kropp och kronologi, mellan rum och tid, utan att någon entydig utveckling kunnat skönjas. I en ofta återkommande grundberättelse i europeisk och amerikansk forskning beskrivs en tämligen enhetlig utveckling från ett tidigare jordbrukssamhälle till våra dagar. Mycket schematiskt är innebörden i denna berättelse att en person uppfattades som gammal när arbetsförmågan tog slut i det gamla jordbrukssamhället, medan det i vår tid i stället har blivit pensionsåldern som tillmätts stor betydelse.⁷⁸¹ Någon sådan tydlig grundberättelse har jag inte återfunnit. Georges Minois underströk i sin analys av "ålderdomen" från antiken till renässansen att identifierade förändringar inte pekade i någon viss riktning. De faktorer som påverkade var alltför många och alltför skiftande för att det skulle vara möjligt. Detta stämmer väl överens med avhandlingens resultat, inte minst mot bakgrund av att utsagor om hög ålder och åldrande tenderat att vara begränsade med avseende på vilken population som behandlats. Hög ålder och åldrande har därmed inte haft någon fast eller distinkt kärna i de tre undersökningarna. I stället har vi sett flera exempel på hur idéer och händelser i samhället influerat hur hög ålder och åldrande har manifesterats och förståtts. Snarare än entydiga och generella uppfattningar om hög ålder och åldrande har jag i likhet med Pat Thane mött "an ongoing dialectic between differing conceptions of what it is to be old".⁷⁸²

⁷⁸⁰ Hans-Joachim von Kondratowicz. "The Medicalization of Old Age. Continuity and Change in Germany from the Late Eighteenth to the Early Twentieth Century" i *Life, Death, and the Elderly. Historical Perspectives*, Margaret Pelling och Richard M. Smith, red. London, 1991, s. 135, 138.

⁷⁸¹ Se exempelvis Gunhild Hammarström Tornstam. *Det sociala åldrandet. Ett tvärkulturellt perspektiv*. Diss. Uppsala, 1975, s. 35; Kjellman 1987, s. 34; Haber 2008; Birgitta Odén. "Åldrandets förvandlingar: de gamlas villkor från senmedeltid till välfärdsstat" i *Svensk historia underifrån. Bryta, bygga, bo*, Gunnar Broberg, Ulla Wikander och Klas Åmark, red. Stockholm, 1994, s. 13; Blaakilde 2008.

⁷⁸² Thane 2000, s. 246.

Förhållandet att utsagor om hög ålder och åldrande varit situationsspecifika och gällt begränsade grupper betyder i sin tur att många personer *inte* varit inkluderade. Georges Minois beskrev hur den äldre människan var tvungen att vara både klok och utan några som helst fel och brister om hon inte skulle drabbas av omgivningens förakt. Men nog tycks ytterligare en möjlighet ligga nära till hands: att framstå på ett sådant sätt att personen över huvud taget inte uppfattades som gammal av sin omgivning. Mot slutet av avhandlingens undersökningsperiod gjorde två historiker oberoende av varandra reflektioner kring förändringar i förståelsen av hög ålder och åldrande. Philippe Ariès menade att "ålderdomen" försvunnit och blivit "en till åren kommen herre" respektive "väl bibehållna damer och herrar", och David H. Fischer framhöll att färre äldre betraktade sig som gamla på grund av ett allt starkare ungdomsideal.⁷⁸³ Någon entydigt bestämd "ålderdom" har jag visserligen inte kunnat urskilja. Däremot har idéer om åldrandet i vissa sammanhang och vid vissa tillfällen fått ett något mer precist innehåll. Därför kan man i likhet med dessa historiker uppleva att hög ålder och åldrande tidigare förknippats med vissa karaktäristika, varefter andra drag blivit framträdande. Historikernas resonemang antyder samtidigt att det varit möjligt för vissa människor att *undvika* att associeras med för tillfället rådande idéer om åldrandet. När å andra sidan hög ålder och åldrande har förknippats med visdom och erfarenhet, såsom beskrivits av Georges Minois och för långt senare perioder av exempelvis Pär Alexandersson, har enbart vissa personer *lyckats* bli associerade med denna typ av åldrande.

Hyllad visdom och erfarenhet har lyst med sin frånvaro i avhandlingens tre undersökningar. Kanske skulle mer existentiella aspekter komma fram i andra typer av studier.⁷⁸⁴ Det är också tydligt att de tre källmaterialen endast i begränsad utsträckning fångat utsagor från välbeställda grupper. Att utöka analysen till att gälla också dessa områden vore ett sätt att fortsätta detta projekt om hur hög ålder och åldrande har manifesterats och förstått.

⁷⁸³ Philippe Ariès. *Barndomens historia*. Stockholm, 1982 [1960], s. 46; David H. Fischer. *Growing Old in America*. Oxford, Oxford University Press, 1978, s. 132-134.

⁷⁸⁴ Birgitta Odéns forskning tyder på att religiösa och existentiella frågor i relation till ålder bör ha varit närvarande i Sverige långt in på 1900-talet. Bönböcker "För de gamla" utkom i ett flertal upplagor fram till mitten av 1900-talet vilket indikerar en betydande läsekrets. Birgitta Odén. "Tröst för gamla. Kring Gottfrid Billings bönböcker" i *Arkiv, fakultet, kyrka. Festskrift till Ingmar Brohed*, Anders Jarlert, red. Lund, 2004, s. 228-229.

Summary

“Old age”, in a Swedish encyclopaedia from the late nineteenth century, was described as a medical process of physical decline. A hundred years later, in another encyclopaedia, “ageing” was defined in a similar way. The words had changed, certainly, but the content was much the same. Since much of the current research on ageing also starts from a medical perspective, it is tempting to conclude that ageing was (and is) seen as a medico-biological phenomenon of physical decline.

But was this medical perspective dominant also *outside* encyclopaedias and medical literature? The three sources studied in this thesis show that this was not always the case. The investigation period covers about one hundred years from 1875 to 1975, and thus roughly spans the time between the two encyclopaedia entries. The first source consists of birthday notices for women and men aged sixty or more, published in seven local Swedish morning papers of varying circulation and political colour. The second source consists of applications for rent-free or subsidized apartments in four private old-age homes. These establishments were intended for women and men born into the upper classes but rendered impoverished through misfortune. In practice, however, people from many different social groups applied for apartments. The third source consists of official documents in the form of committee reports on legislative reforms concerning elderly people, as well as a number of resulting laws and regulations. The three sources can be said to represent three different perspectives – they show how older people were *spoken to*, how older people *spoke about themselves*, and how they were *spoken about*.

Earlier research on the history of elderly sometimes defined this group by the researcher’s choice of source material, and sometimes by an arbitrary chronological boundary. Alternatively, researchers used a model of ageing distinguishing between biological and social ageing, the latter being the subject for historians. As a result of these methodological choices, the question of what actually made a person “old” at a chosen point in time remained unanswered, leaving “older people” a curiously evasive and amorphous group. In addition, researchers often used various labels such as “old age”, “ageing” and “older people” synonymously and without clear definitions. The British historian Paul Johnson has pointed out that much of the resulting confusion stems from the “interchangeable use to describe both conditions and processes which can be either

individual or societal”. The methodological approaches adopted in previous research, I think, illustrate the inherent difficulty in defining the very subjects of old age and ageing.

In this difficulty, I found the seed to the research objective of this thesis: to analyse how old age and ageing were manifested and understood. Rather than establishing certain *a priori* criteria defining “old age” before conducting the empirical studies, I wanted to examine the nature and development of the idea of old age and ageing. In order to be able to study such a subject without distinct contours, I approached old age and ageing *indirectly* by examining related *expressions*. The relation between the research subject and the expressions can be explained in terms of the theory of Swiss linguist Ferdinand de Saussure. According to Saussure, a sign is made up of two parts: the idea on the one hand, and the “sound-image” relating to the idea on the other. The idea of old age and ageing is the research subject of the thesis, and analysing expressions (“sound-images”) relating to the subject is the way to track it.

The theoretical perspective of this thesis builds on the work of, among others, German historian Reinhart Koselleck and British historian Quentin Skinner. Their approaches have been described by various terms, e.g., “history of concepts”, “conceptual history”, and “history of political thought”. In many cases, differences between the approaches have been stressed. The perspectives share a number of *common* traits, however, which constitute the main theoretical perspective of this thesis. First, they start from the assumption of a mutual relationship between language and reality, between text and context. Language can therefore be studied in order to gain knowledge of the contemporary situation, at the same time as the historical context is considered to have an influence on language. Second, the agency of individuals is stressed, especially through their ability to choose how to express themselves. I call this approach “linguistic-historical research” (“språkhistorisk forskning”) to underline its reliance on both language and historical context.

On body and chronology, society and individual

The analysis of the sources indicates that old age and ageing have not been manifested and understood in an unambiguous, unchanging way. On an overall level, old age and ageing have tended to be linked to the *body* and to *chronology*, alternating and combining the two. For instance, in the poor-relief law of 1871, the meaning of “old age” (“ålderdom”) was an age-related illness that prevented the individual from carrying out physical work. “Ålderdom”, therefore, related to disability of the body. This was also the case in several applications to old-age homes from the late nineteenth century, where the inability to work was linked to the advanced age of the applicant. In this same period, however, references

were also made to chronological age. For instance, the first general pension proposal presented in 1889 was an “old-age insurance” granting a pension from the chronological age of sixty. Several letters from applicants in this period also emphasize advanced age as the applicant’s main argument. In a proposal of 1912, which resulted in the first general pension scheme in Sweden, the ideas of disability and chronology merged. A very modest contributory pension was paid from the age of sixty-seven, whereas additional supplements would only be granted to persons with low incomes and suffering from a disability attested by a doctor’s certificate.

These two themes were present in later periods, too. The analysis of birthday notices in 1925 and 1950 reveals a relation between age and declining physical health, despite the very positive general character of the notices. In the legislative material, old age and ageing were again closely related to chronology during the 1930s, when a new pension reform was put in place. After the reform, people aged sixty-seven or more no longer had to prove disability to obtain the additional pension supplement. Chronological age therefore became the main condition of the pension insurance. This change was linguistically accompanied by references to “old-age pensions” and “pensionable age”, terms that had not been used for decades in the legislative material. The main, explicit, reason for carrying out this change was that disability was already *de facto* assumed if a person who was aged sixty-seven or more had no income. Old age and ageing were thus related to economy, whereas the previous focus on the inability to carry out physical work had ceased to be a point of discussion. The same change can be seen in the applications to old-age homes. Rather than stressing their own inability to work, applicants around 1925 emphasized economic factors in society at large when relating to old age and ageing. Later, during the 1940s and the 1950s, applicants implicitly referred to a phase after the age of retirement. This was the case also in the birthday notices in the 1950s, where several different expressions related to a transition from working life to a subsequent phase.

However, references to such a phase were conspicuous by their absence in the legislative material. There, instead, the body re-emerged. Again, the inability to work, rather than a specific age, was suggested as the main criterion for a pension. The sources stressed the post-World War II shortage of labour and thoroughly underlined the intrinsic value of “work”. The body appeared also in the many committee reports on “old-age care” (“åldringsvård”) in the 1950s and the 1960s, linking advanced age and physical decline. At the same time, the chronological limit of sixty-seven years continued to play an important role. The effects of ageing seems to have been expected by the age of sixty-seven or thereafter. Until that age, persons were expected to be able to live a “normal and independent life”. During the 1970s, various laws and regulations reduced the actual pension age. It became easier to qualify for an illness pension for persons aged sixty or more, and the general pension age was reduced to sixty-five. The individual’s

ability to influence the timing of retirement was stressed, and the committee members furthermore suggested that retirement might be seen as a positive event by many. The more positive attitude to retirement in the political discussion was accompanied by a change in the labels used for the elderly population in general: the term “old people” (“äldring”) gave way to “pensioners” (“pensionärer”).

The three sources have thus alternated between body and chronology, with no apparent evolution in a specific direction. As previously mentioned, Paul Johnson suggested that old age and ageing may be studied on the “individual or societal” level. For these parameters, by contrast, the three empiric studies do reveal a certain trend. During the earliest period investigated, there was a tendency to place the ageing individual in a larger societal context. The birthday notices contained references to friends, relatives and colleagues. As the twentieth century progressed, the texts increasingly focused on the individual alone. Applicants for old-age homes at the turn of the century appeared as part of a larger context in the way they lived – often together with family – and by presenting themselves in relation to husbands, parents and/or their profession. By the end of the investigation period, applicants more often lived alone, and limited their letters of application to a few details regarding themselves. In the legislative material the pattern was less clear-cut. In the 1950s, there was a transition in the preferred form of the care of the elderly – from old-age homes to home care. This can be seen as a development from a more collective to a more individual-based care. At the same time, though, a new kind of reform was introduced, granting a pension to women whose spouses already received an old-age pension. In contrast with an earlier emphasis on the individual character of pensions, the ageing couple now emerged. Although less obvious in the political material, the three sources taken together show that old age and ageing were presented less as a societal phenomenon, bringing the individual to the foreground.

Text and context

The empirical studies more than once exhibit a correspondence between contemporary ideas and events, and the way in which old age and ageing were expressed. During the early stages of the period investigated, expressions relating to old age and ageing referred to the two co-existing principles of disability and chronology. Factors related to the economy of the individual were important during the 1920s and the 1930s, a period of economic turmoil and high unemployment rates. For instance, age was closely related to economic factors in the applications at the time. This relation can be distinguished also in the political material. The innovation in this period to grant additional supplements to per-

sons aged sixty-seven or more without medical proof of disability is likely to have increased the number of individuals who were able to leave their employment. That elderly people should make way for younger unemployed men was an argument heard at the time, albeit not in the committee report suggesting this change. It seems clear, however, that the change of conditions in the pension insurance corresponds to the depression and the unemployment, in the same way as the economic situation influenced the content of the applications.

The phase of life after retirement that was apparent in the birthday notices and old-age home applications around 1950 coincided with old age pensions becoming more common and providing higher levels of income. This was especially true after a considerable pension increase in 1948. Retirement became more widespread, and as a consequence became part of everyday discourse. That this was not mirrored in the political discussion is likely to be related to the shortage of labour during this period. Faced with this national problem, the political discussion emphasized the need for continued work past retirement age. Later on, the reduction of the retirement age in the 1970s coincided with a decline in Swedish industry.

As suggested above, the contemporary medical perspective of the late nineteenth century encyclopaedia was hardly apparent in the sources. In the legislative material, the medical perspective was not distinct until the 1950s. Previously, only cursory references to ideas of the process behind ageing were made. This occurred in the old age insurance proposal of 1889, and again in the late 1930s. The absence of discussions on the process of ageing in the interim period seems to be no coincidence. The 1889 proposal being an old age pension, the committee members had to decide on a chronological age from which the pension was to start. In these discussions, reference was made to "vital energy" ("lifskraft") and its impact on the individual. Subsequent pension proposals, however, emphasized disability as the main principle, making discussions relating to the process of ageing simply irrelevant. As a result of the reform of 1935, chronology was made the main condition for receiving an old-age pension. Shortly thereafter, reference was made to the process of ageing. Thus, once again, events and changes in society seem to have influenced how old age and ageing were expressed.

The discussion on "vital energy" referred to ancient ideas of ageing. When contemporary medical perspectives did become apparent by the middle of the twentieth century, the resemblance with the ancient theory was striking. The general negative physical effects of advancing age were a common trait, as was the suggestion that individual variation was explained by a combination of internal and external factors. The effects of "ageing" ("åldrandet") in texts written by medical experts thus showed a great resemblance with the effect of diminishing "vital energy".

Here, I also wish to relate to two research topics upon which the empirical studies shed some light. Previous research has pointed out that women were perceived to become old at an earlier age than men, and that this perception was linked to the menopause. I have not found clear evidence of this perception in my three sources, however, nor have I found any reference to female biology. I have rather found examples of the opposite of early female ageing: women keeping their strength and continuing to work at an advanced age. The second research topic deals with retirement. Researchers have argued that reaching the retirement age meant that a person was regarded as old. Although retirement was repeatedly discussed in all three sources, I have not found evidence of this presumed link between retirement and perceived old age.

One hundred years of ageing

This thesis suggests that old age and ageing have not had a single well-defined essence at any point in time, nor have their meanings been constant over time. The idea of what has been perceived as ageing has changed with time, situation and person. Perceptions and events in society have influenced it, sometimes putting an emphasis on the body, sometimes making chronology an important element. Rather than a clear-cut and general understanding of old age and ageing, I have identified, just like British historian Pat Thane, "an ongoing dialectic between differing conceptions of what it is to be old".

As we have seen, expressions of old age and ageing were often related to current ideas and events. In addition, they were often limited to certain populations. For instance, at the turn of the century 1900, the legislative material focused on the poor and the working classes, and the risk that they might not be able to earn their living from work. Furthermore, many expressions in the committee reports referred only to male workers, although purporting to relate to all elderly people. Taking the example of the applications to old-age homes, there was a marked decrease in the number of widows applying after the introduction of a widow's pension in 1948. In the period following the reform, single working women made up the majority of the applicants. As a result, references to old age and ageing would appear mainly in applications from this group. Contemporary ideas and events in society thus also had an impact on the population that was to appear in relation to old age and ageing.

Since the "conceptions of what it is to be old" have differed with time and situation, it seems likely that those who wished to do so could attempt to avoid being bracketed in the current definition of "old". By the same token, it may be a goal and a distant possibility for some to try and appear old once old age and ageing again become associated with experience and wisdom.

Käll- och litteraturförteckning

Källor

Opublicerat material

Malmö Stadsarkiv

Anna Margarethas Stiftelse

Arkivförteckning, Historik

A1 Stiftelseurkunder 1874-1914

E1 Korrespondens 1928-1977 (spridda år)

E2 Ansökningshandlingar 1894-1941

D1 Liggare över intagna

Dahlgrenska Stiftelsen

Arkivförteckning, Historik

A1 Stiftelseurkunder 1875-1921

D1 Liggare över boende i stiftelsen 1903-1941

D1 Liggare över boende i stiftelsen 1941

D2 A Liggare över ansökningar, gemensam serie, 1902, 1916-1951

D2 B Liggare över ansökningar, personer födda i Malmö, 1913-1933

D2 C Liggare över ansökningar, personer födda utom Malmö, 1902-1933

E1 Korrespondens

E2 Ansökningshandlingar 1902-1937

E2 Ansökningshandlingar 1940-1961

F1 Ämnesordnade handlingar 1899-1978

Gersoniska stiftelsen

Arkivförteckning, Historik

Ingrid Petronella Olssons stiftelse

Arkivförteckning, Historik

D1 Liggare 1890-1971

E1 A Beviljade ansökningar 1907-1958

E1 B Ansökningshandlingar 1892-1944

E2 Korrespondens 1940-1971

Nils Rosqvists Stiftelse

Arkivförteckning, Historik

A1 Stiftelseurkunder (1881)-1971

D1 Förteckningar över lägenhetsinnehavare 1884-1971

E2 A Bifallna ansökningar 1884-1969

E2 B Avslagna ansökningar 1884

Malmö Stadsfullmäktiges protokoll

Malmö Stadsfullmäktiges protokoll med bihang, år 1945-1956.

Göteborgs Stadsarkiv

Stiftelsen Eduard Magnus minne, Göteborgs stads fonder

F III: 1 1938 Handlingar rörande nybyggnad

Svenska Akademiens Ordboksredaktion, Lund

Sökord "äldrande", "äldring".

Malmö, S:t Pauli, Församlingsbok

31/12 1900, sida 504-505.

Offentligt tryck

Arbetaryrsförsäkringskommitténs betänkande. I. Utlåtande och förslag. 3. Ålderdomsförsäkring. Stockholm, 1889.

Arbetaryrsförsäkringskommitténs betänkande. III. Statistiska undersökningar. 3. Pensionsinrättningar för statens civile betjente, underbefäl och manskap vid armén och flottan samt kommunernas betjente. Stockholm, 1888.

Arbetaryrsförsäkringskommitténs betänkande. III. Statistiska undersökningar. 7. Ålders- och civilståndsfördelningen samt dödlighetsförhållandena inom olika yrken. Stockholm, 1889.

Fattigvårdslagstiftningskommitténs betänkanden. II. Fattigvårdslagstiftningen Del I. Förslag till Lag om Fattigvården m. fl. författningar. Afd. 1. Motiver och reservationer. Stockholm, 1915.

Kongl. Maj:ts nådiga förordning angående Fattigvården. Falun, 1871.

Lag om Allmän Pensionsförsäkring den 30 juni 1913. Stockholm, 1918.

Lag om fattigvården den 14 juni 1918. Stockholm, 1920.

Normalritningar till ålderdomshem, barnhem, m.m. utarbetade av därtill inom k. civildepartementet utsedda sakkunniga. Stockholm 1920

Nya arbetaryrsförsäkringskommitténs betänkande. I. Utlåtande och förslag. Stockholm, 1893.

SFS 1935:434, Lag om folkpensionering samt Kongl. Maj:ts förordning om invalidunderstöd av den 28 juni 1935 vilka träda i kraft den 1 januari 1937 jämte därtill hörande författning. Andra upplagan. Linköping, 1937

SFS 1946:431. Lag om folkpensionering. Stockholm, 1946.

SFS 1956:2 Lag om socialhjälp. m. fl. lagtexter med ändringar och tillägg t.o.m. 29 februari 1956. Stockholm, 1956.

SFS 1962:381 Lag om allmän försäkring. Stockholm, 1962.

Socialdepartementet. Hemmadöttrar: undersökningar och förslag av socialpolitiska kommittén. Stencil 1963:2. Stockholm, 1962.

SOU 1930:15 1928 års pensionsförsäkringskommitté och organisationssakkunniga. Statistiska undersökningar samt kostnadsberäkningar m.m. Stockholm, 1930.

SOU 1934:18. 1928 års pensionsförsäkringskommitté. Betänkande med förslag rörande revision av den allmänna pensionsförsäkringen. Stockholm. 1934.

- SOU 1938:40. *Betänkande med utredning och förslag rörande statsbidrag till anordnande av bostäder åt äldre och änkor i s.k. pensionärshem*. Stockholm, 1938.
- SOU 1940:22 *Socialvårdskommitténs betänkande I: Statistisk undersökning angående kommunernas ålderdomshem*. Stockholm, 1940.
- SOU 1943:10 1940 års civila byggnadsutredning. *Betänkande I. Förslag till ändringar i Kungl. Maj:ts byggnadsstadga samt till föreskrifter rörande planläggning och utförande av byggnad för vissa vårdanstalter och folktandpolikliniker*. Stockholm, 1943.
- SOU 1945:46 *Socialvårdskommitténs betänkande XI: Utredning och förslag angående lag om folkpensionering*. Stockholm, 1945.
- SOU 1946:52 *Socialvårdskommitténs betänkande XIV: Utredning och förslag angående ålderdomshem m.m.* Stockholm, 1946.
- SOU 1947:74 *Råd och anvisningar rörande utformning av ålderdomshem, hem för kroniskt sjuka, vårdhem för lättskötta sinnessjuka samt folktandvårdspolikliniker utarbetade av 1945 års vårdhemssakkunniga*. Stockholm, 1947.
- SOU 1950:11 *Socialvårdskommitténs betänkande XVII: utredning och förslag angående Lag om socialhjälp m.m. (socialhjälpslag)*. Stockholm, 1950.
- SOU 1950:33 *Allmän pensionsförsäkring. Undersökningar och förslag av pensionsutredningen. Principbetänkande*. Stockholm, 1950.
- SOU 1952:36 *Stöd åt änkor och vissa andra ensamstående kvinnor m.m. Änkepensionerkommittén*. Stockholm, 1952.
- SOU 1955:32 *Allmän pensionsförsäkring. Förslag avgivet av Pensionsutredningen*. Stockholm, 1955.
- SOU 1956:1 *Äldringvård. Betänkande av 1952 års äldringvårdsutredning*. Stockholm, 1956.
- SOU 1957:7 *Förbättrad pensionering. Betänkande avgivet av Allmänna pensionsberedningen*. Stockholm, 1957.
- SOU 1961:29 *Förtidspensionering och sjukpenningförsäkring m.m. Förslag avgivet av 1958 års socialförsäkringskommitté*. Stockholm, 1961.
- SOU 1963:47 *Äldringvårdens läge. Undersökning utförd av socialpolitiska kommittén*. Stockholm, 1963.
- SOU 1964:5 *Bättre äldringvård. Sjukhem – Bostäder – Hemhjälp. Förslag av Socialpolitiska kommittén*. Stockholm, 1964.
- SOU 1966:45 *Aktiv äldringvård och handikappvård. Socialpolitiska kommitténs slutliga ståndpunkt*. Stockholm, 1966.
- SOU 1968:21 *Pensionstillskott m.m. Betänkande avgivet av Pensionsförsäkringskommittén*. Stockholm, 1968.
- SOU 1971:19 *Familjepensionsfrågor m.m. Betänkande avgivet av pensionsförsäkringskommittén*. Stockholm, 1971.
- SOU 1974:15 *Sänkt pensionsålder m.m. Betänkande av pensionsålderskommittén*. Stockholm, 1974.
- SOU 1975:10 *Rörlig pensionsålder m.m. Betänkande av pensionsålderskommittén*. Stockholm, 1975.
- SOU 1977:98 *Pensionär '75. En kartläggning med framtidsaspekter. Huvudresultat*. Stockholm, 1977.
- SOU 1977:100 *Pensionär '75. Bilaga B Intervjuundersökningen. Rapport av statistiska centralbyrån*. Stockholm, 1977.
- Ålderdomsförsäkringskommittén. II. Kostnadsberäkningar*. Stockholm, 1912.
- Ålderdomsförsäkringskommittén. IV. Statistiska utredningar*. Stockholm, 1912.
- Ålderdomsförsäkringskommitténs Förslag till Lag om Allmän pensionsförsäkring*. Stockholm, 1912.

Tidningar

- Arbetet 1925-02-01-1925-02-07, 1950-02-01-1950-02-07, 1975-02-01-1975-02-07.
 Göteborgs-Posten 1925-02-01-1925-02-07, 1950-02-01-1950-02-07, 1975-02-01-1975-02-07.
 Husmodern 1950, nr. 14, Husmodern 1965, nr. 28.
 Jönköpings-Posten 1925-02-01-1925-02-07, 1950-02-01-1950-02-07, 1975-02-01-1975-02-07.
 Smålands Folkblad 1925-02-01-1925-02-07, 1950-02-01-1950-02-07, 1975-02-01-1975-02-07.
 Sydsvenska Dagbladet 1884-5-29.
 Sydsvenska Dagbladet 1902-11-25.
 Sydsvenska Dagbladet 1925-02-01-1925-02-07, 1950-02-01-1950-02-07, 1975-02-01-1975-02-07.
 Sydsvenska Dagbladet 1965-02-10.
 Skånska Dagbladet 1925-02-01-1925-02-07, 1950-02-01-1950-02-07, 1975-02-01-1975-02-07.
 Ystads Allehanda 1925-02-01-1925-02-07, 1950-02-01-1950-02-07, 1975-02-01-1975-02-07.

Litteratur

- Abukhanfusa, Kerstin. *Piskan och moroten. Om könsens tilldelning av skyldigheter och rättigheter i det svenska socialförsäkringssystemet 1913-1980*. Stockholm, 1987.
 Albou, Philippe. *L'image des personnes âgées à travers l'histoire*. Paris, 1999.
 Aléx, Lena. *Äldre människors berättelser om att bli och vara gammal tolkade utifrån genus- och etnicitetsperspektiv*. Diss. Umeå, 2007.
 Alexandersson, Pär. *Konsten att avstå. Framställningar av åldrande och visdom i västeuropeisk litteratur från Cicero till Fredrika Bremer*. Diss. Uppsala, 2009.
 Ambjörnsson, Fanny och Jönsson, Maria. "Inledning" i *Livslinjer. Berättelser om ålder, genus och sexualitet*, Ambjörnsson, Fanny och Jönsson, Maria, red. Göteborg, 2010, s. 7-24.
 Andersson, Bengt. *Värnhem och Rörsjöstaden runt östra Malmö*. Höör, 2008.
 Andersson, Janicke. *Konsten att leva länge. Föreställningar om livets förlängning i handböcker 1700-1930*. Stockholm, 2007.
 Andersson, Lars. *Pensionering, psykosociala faktorer och hälsa. En bibliografi med kommentarer*. Stockholm, 1976.
 Andersson, Lars. "Ålderism" i *Socialgerontologi*, Lars Andersson, red. Lund, 2002 (a), s. 104-127.
 Andersson, Lars. "Ålderism – några infallsvinklar" i *SOU 2002:29 Riv ålderstrappan! Livslopp i förändring*. Bilagedel A. Stockholm. 2002 (b), s. 1-45.
 Andersson, Åsa. "Förgubningen och befolkningen" i *Historiens mångfald. Presentation av pågående forskning vid institutionen för historiska studier*, Umeå universitet, Hatje, Ann-Katrin, red. Umeå, 2004, s. 110-119.
 Andersson, Åsa. "Konsten att åldras med värdighet. Om samtida och historiska åldrandeideal" i *Livslinjer. Berättelser om ålder, genus och sexualitet*, Ambjörnsson, Fanny och Jönsson, Maria, red. Göteborg, 2010, s. 93-122.
 Arber, Sara och Ginn, Jay. *Gender and Later Life: A Sociological Analysis of Resources and Constraints*. London, 1991.

- Arber, Sara och Ginn, Jay. "‘Only Connect’: Gender Relations and Ageing" i *Connecting Gender and Ageing. A Sociological Approach*, Arber, Sara och Ginn, Jay, red. Buckingham, Open University Press, 1995, s. 1-14.
- Arber, Sara, Davidson, Kate och Ginn, Jay. "Changing Approaches to Gender and Later Life" i *Gender and Ageing: Changing Roles and Relationships*, Arber, Sara, Davidson, Kate och Ginn, Jay, red. Buckingham, Open University Press, 2003, s. 1-14.
- Ariès, Philippe. *Barndomens historia*. Stockholm, 1982 [1960].
- Arvidsson, Alf. *Livet som berättelse. Studier i levnadshistoriska intervjuer*. Lund, 1998.
- Baldwin, Peter. *The Politics of Social Solidarity. Class Bases of the European Welfare State 1875-1975*. Cambridge, Cambridge University Press, 1996 [1990].
- Berg, Stig. *Åldrandet. Individ, familj, samhälle*. Stockholm, 1996.
- Berg, Stig. *Åldrandet. Individ, familj, samhälle*. Malmö, 2007.
- Berge, Anders. *Medborgarrätt och egenansvar. De sociala försäkringarna i Sverige 1901-1935*. Lund, 1995.
- Berge, Anders. "The 'People's Pensioner' in Sweden 1914-1954. On the Changing Moral Content of a Social Category" i *Scandinavian Journal of History* vol. 24 1999, s. 267-280.
- Berge, Anders. *Sjukvårdens underklass. Sjukvården i den kommunala fattigvården 1910-1950*. Umeå, 2007.
- Berger, Margareta. *Fruar & damer*. Stockholm, 1974.
- Berggren, Henrik och Trägårdh, Lars. "Historikerna och språket: teoretiska ambitioner och praktiska begränsningar. En taktisk programförklaring" i *Historisk tidskrift*, 1990:3, s. 357-375.
- Berggren, Henrik. *Seklets ungdom. Retorik, politik och modernitet 1900-1939*. Diss. Stockholm, 1995.
- Bjurling, Oscar. *Stadens fattiga. En studie över fattigdom och fattigvård i Malmö*. Malmö, 1956.
- Björck, Henrik. *Folkhemsbyggare*. Stockholm, 2008.
- Blaakilde, Anne Leonora. *Den Store Fortælling om Alderdommen*. Viborg, 1999.
- Blaakilde, Anne Leonora. "Löper tiden från Kronos? Om kronologiserings betydelse för föreställningar om ålder" i *Åldrandets betydelse*, Jönsson, Lars-Eric och Lundin, Susanne, red. Lund, 2008, s. 25-51.
- Bois, Jean-Pierre. *Les vieux: de Montaigne aux premières retraites*. Paris, 1989.
- Borg, Per. *Systemskifte: en studie av tröghet vid fyra brytpunkter inom svensk välfärdspolitik*. Diss. Stockholm, 2004.
- Bourdelaïs, Patrice. "The Ageing of the Population. Relevant Question or Obsolete Notion?" i *Old Age from Antiquity to Post-Modernity*, Johnson, Paul och Thane, Pat, red. Elektronisk resurs. London, 1998, s. 110-131.
- Bringéus, Nils-Arvid. *Livets högtider*. Stockholm, 1987.
- Bringéus, Nils-Arvid. *Lyckan kommer, lyckan går. Tankar, ord och föreställningar om lyckan*. Stockholm, 2004.
- Byrman, Gunilla. *Tidningsnotisen i förändring 1746-1997*. Lund, 1998.
- Byrman, Gunilla. "Mångkulturellt och harmoniskt på familjesidan?" i *HumaNetten*, nr. 11 2002 <http://vxu.se/hum/publ/humanetten/nummer11/art0216.html>, hämtad 2008-10-16.
- Byrman, Gunilla. "Manligt och kvinnligt på familjesidan", i *HumaNetten*, nr. 15 2004 <http://www.vxu.se/hum/publ/humanetten/nummer15/art0405.html>, hämtad 2008-10-20.
- Carlsson, Sten. *Ståndssamhälle och ståndspersoner 1700-1865. Studier rörande det svenska ståndssamhällets upplösning*. Lund, 1973.

- Carlsson. Sten. *Fröknar, mamseller, jungfrur och pigor. Ogifta kvinnor i det svenska ståndssamhället*. Uppsala, 1977.
- Carlsson Wetterberg, Christina. "Kvinnor, arbete och äldre. Textilarbeterskor i Malmö 1870-1918" i *Scandia* 1988:2, s. 235-250.
- Chudakoff, Howard P. och Hareven, Tamara K. "Family Transitions into Old Age" i *Transitions. The Family and the Life Course in Historical Perspective*, Hareven, Tamara K., red. New York, 1978, s. 217-243.
- Chudacoff, Howard P. "The Life Course of Women: Age and Age Consciousness, 1865-1914" i *Journal of Family History* vol. 5:3 1980 s. 274-292.
- Cole, Thomas R. *The Journey of Life. A Cultural History of Aging in America*. Cambridge, Cambridge University Press, 2006 [1992].
- Cowgill, Donald och Holmes, Lowell. "Summary and Conclusions: The Theory in Review" i *Aging and Modernization*. Cowgill, Donald och Holmes, Lowell, red. New York, 1972.
- Dahlgren, Curt. *När döden skiljer oss åt: anonymitet och individualisering i dödsannonser 1945-1999*. Lund, 2000.
- Dixon, Thomas. *From Passions to Emotions. The Creation of a Secular Psychological Category*. Cambridge, Cambridge University Press, 2003.
- Edebalk, Per Gunnar. *Hemmaboendeideologins genombrott – åldringsvård och socialpolitik 1945-1965*. Meddelanden från Socialhögskolan 1990:4. Lund, 1992 [1990].
- Edebalk, Per Gunnar. *Drömmen om ålderdomshemmet – åldringsvård och socialpolitik 1900-1952*. Meddelanden från Socialhögskolan 1991:5. Lund, 1991.
- Edebalk, Per Gunnar. *Välfärdsstaten träder fram. Svensk socialförsäkring 1884-1955*. Lund, 1996.
- Edebalk, Per Gunnar, Ståhlberg, Ann-Charlotte och Wadensjö, Eskil. *Socialförsäkringarna*. Stockholm, 1998.
- Edling, Nils. "Den svenska arbetslösheten tar form" i *Lokalt och internationellt. Dimensioner i den nordiska arbetarrörelsen och arbetarkulturen*, Kettunen, Pauli, red. Sällskapet för forskning i arbetarhistoria i Finland. Tammerfors, 2002, s. 296-321.
- Ehn, Billy. "Livet som intervjukonstruktion" i *Självbiografi, kultur, liv: levnadshistoriska studier inom human- och samhällsvetenskap*, Tigerstedt, Christoffer, Roos, J.P. och Vilkkö, Anni, red. Stockholm 1992, s. 199-219.
- Elmér, Åke. *Folkpensioneringen i Sverige. Med särskild hänsyn till ålderspensioneringen*. Lund, 1960.
- Elmér, Åke. *Från Fattigsverige till välfärdsstaten. Sociala förhållanden och socialpolitik i Sverige under nittonhundratalet*. Stockholm, 1975 [1963].
- Fischer, David H. *Growing Old in America*. Oxford, Oxford University Press, 1978.
- Foucault, Michel. *Diskursens ordning*. Stockholm, 1993 [1971].
- Foucault, Michel. *Vansinnets historia under den klassiska epoken*. Riga, 2010 [1972].
- Foucault, Michel. *Sexualitetens historia. Band 1 Viljan att veta*. Göteborg, 2009 [1976].
- Foucault, Michel. *Sexualitetens historia. Band 2 Njutningarnas bruk*. Göteborg, 2002 [1984].
- Foucault, Michel. *Sexualitetens historia. Band 3 Omsorgen om sig*. Göteborg, 2002 [1984].
- Franzén, Anders. "Dahlgrenska stiftelsen. En etnologisk studie av enskild välgörenhet" i *Elbogen Malmö fornminnesförening* nr. 18 1988, s. 107-120.
- Fry, Christine L. "Cross-Cultural Perspectives on Aging" i *Gerontology. Perspectives and Issues*, Ferraro, Kenneth F., red. New York, 1997, s. 138-154.
- Frykman, Jonas och Löfgren, Orvar. *Den kultiverade människan*. Lund, 1979.

- Frykman, Jonas. "Biografi och kulturanalys" i *Självbiografi, kultur, liv: levnads-historiska studier inom human- och samhällsvetenskap*, Tigerstedt, Christoffer, Roos, J.P. och Vilkkö, Anni, red. Stockholm 1992, s. 241-265.
- Gaunt, David. "Den pensionerade jordbrukaren: Dennes egendom och familjeförhållanden sedan medeltiden: Norra och centrala Europa" i *Äldre i samhället. Förr, nu och i framtiden. Del 2: Probleminventeringar* av Tornstam, Lars, Odén, Birgitta och Svanborg, Alvar, red. Stockholm, 1983, s. 137-167.
- Gaunt, David, Öhlander, Magnus och Schwarz, Rita. *Demenser och demensvård. Medicinska, sociala och kulturella aspekter*. Stockholm, 1994.
- Gaunt, David "Hemvård i stället för vårdhem. Den öppna vårdens uppkomst" i *Hemmet i vården, vården i hemmet*. Gaunt, David och Lantz, Göran, red. Stockholm, 1996 (b), s. 39-64.
- Gaunt, David. "Svenskarna upptäcker åldersdiskriminering inom arbetslivet" i Sutorius, Ulrika. *Arbeta! Mot passivitet och isolering! Kampen för medelålders och äldres rätt till arbete och aktivitet i Sverige 1950-1990*. Stockholm 1996 (c), s. 7-26.
- Gaunt, David. "Från Brantings soldater till folkhemmets paria" i *Sveriges Pensionärsförbund – kommunistiskt, borgerligt, opolitiskt? 1939-1999 – sextio år av varierad framtoning*, Levin, Lennart, red. Stockholm, 1999, s. 6-79.
- Gaunt, David. "Kulturell och social olikhet" i *Socialgerontologi*, Andersson, Lars, red. Lund, 2002, s. 83-103.
- Gaunt, David. "Maktkampen om pensionerna under folkhemmets uppbyggnad" i *I all anspråkslöshet. En vänbok till Lars Björlin*, Stadin, Kekke, red. Huddinge, 2005, s. 7-39.
- Gilleard, Chris. "Women Aging and Body Talk" i *Cultural Gerontology*, Andersson, Lars, red. Westport, Connecticut, 2002, s. 139-160.
- Götlind, Anna. *Att åldras i Backåkers. En mikrohistorisk studie av de äldres levnadsvillkor på en småbrukargård i södra Dalarna 1826-2001*. Falun, 2001.
- Haber, Carole. *Beyond Sixty-Five. The Dilemma of Old Age in America's Past*. Cambridge, Cambridge University Press, 2008 [1983].
- Hagberg, Bo. "Minnet av ett levt liv" i *Socialgerontologi*, Andersson, Lars, red. Lund 2002, s. 64-82.
- Hallerdt, Björn. *Drottninghuset 300 år*. Stockholm 1986.
- Hammarström Tornstam, Gunhild. *Det sociala åldrandet. Ett tvärkulturellt perspektiv*. Diss. Uppsala 1975.
- Hellberg, Staffan. "Ordet begrepp" i *Trygghet och äventyr. Om begreppshistoria*. Lindberg, Bo, red. Stockholm, 2005, s. 51-58.
- Hirdman Yvonne. *Att lägga livet till rätta*. Stockholm, 2000 [1979]
- Hort, Sven E. O. *Social Policy and Welfare State in Sweden*. Lund, 1993.
- Högman Ann-Kristin. *Ageing in a Changing Society: Elderly Men and Women in Urban Sweden 1830-1930*. Diss. Umeå, 1999.
- Höjer, Karl. *Svensk socialpolitisk historia*. Stockholm, 1952.
- Industriens utredningsinstitut. "Industrien och den äldre arbetskraften. Baserat av en diskussion" i *Industrien och förgubningen*. Stockholm, 1955, s. 105-126.
- Johnson, Paul. "Historical Readings of Old Age and Ageing" i *Old Age from Antiquity to Post-Modernity*, Johnson, Paul och Thane, Pat, red. Elektronisk resurs. London, 1998, s. 1-18.
- Johannisson, Karin. *Nostalgia. En känslas historia*. Stockholm, 2001.
- Johansson, Anna. *Narrativ teori och metod. Med livsberättelsen i fokus*. Lund, 2005.
- Jordansson, Birgitta. *Den goda människan från Göteborg. Genus och fattigvårdspolitik i det borgerliga samhällets framväxt*. Diss. Lund, 1998.
- Jordheim, Hans. *Läsningens vetenskap. Utkast till en ny filologi*. Gråbo, 2003.

- Josefson, Arnold. *Åldrandets problem. En vägledning*. Stockholm, 1937.
- Jönson, Håkan. *Det moderna åldrandet. Pensionärsorganisationernas bilder av äldre 1941-1995*. Diss. Lund, 2001.
- Jönson, Håkan. *Ålderdom som samhällsproblem*. Lund, 2002.
- Jönson, Håkan. "Inledning" i *Åldrande, åldersordning, ålderism*. Jönson, Håkan, red. Elektronisk resurs liu.diva-portal.org/smash/record.jsf?pid=diva2:354703, hämtad 2011-06-10. Linköping, 2009, s. 7-17.
- Keith, Jennie och Kertzer, David I. "Introduction" i *Age and Anthropological Theory*, Keith, Jennie och Kertzer, David I., red. Ithaca, Cornell University Press, 1984, s. 19-61.
- Kirk, Henning. "Geriatric Medicine and the Categorisation of Old Age – the Historical Linkage" i *Ageing and Society* vol. 12 1992, s. 483-497.
- Kjellman, Gunilla. *Åldringskultur i urbana miljöer. En etnologisk studie av boendemönster och livsformer bland äldre*. Uppsala, 1987.
- Kjellström, Sofia. *Ansvar, hälsa och människa. En studie av idéer om individens ansvar för sin hälsa*. Diss. Linköping, 2005.
- Kjellström, Åke. "Folkpensionerna den 31 december 1948" i *Folkpensioneringen, Organ för föreningen för främjande av pensionsstyrelsens verksamhet*, Nr. 7 1949, s. 160-162.
- Kohli, Martin. "Retirement and the Moral Economy. An Historical Interpretation of the German Case" i *Journal of Aging Studies* vol. 1:2 1987, s. 125-144.
- Kondratowitz, Hans-Joachim, von. "The Medicalization of Old Age. Continuity and Change in Germany From the Late Eighteenth to the Early Twentieth Century" i *Life, Death, and the Elderly. Historical Perspectives*, Pelling, Margaret och Smith, Richard M., red. London, 1991, s. 134-164.
- Koselleck, Reinhart. "Einleitung" i *Geschichtliche Grundbegriffe: historisches Lexikon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland. Bd 1, A-D*. Stuttgart 1972, s. XIII-XXVII.
- Koselleck, Reinhart. *Futures Past. On the Semantics of Historical Time*. Elektronisk resurs. New York, Columbia University Press, 2004 [1985].
- Krekula, Clary. *Kvinna i ålderskodad värld. Om äldre kvinnors förkroppsligade identitetsförhandlingar*. Diss. Uppsala, 2006.
- Kruse, Agneta. "Svenska pensionsreformer under 1900-talet. Ett 'Public-choice'-perspektiv" i 25 år i tåten. *En vänbok till Per Gunnar Edebalk*. Harrysson, Lars, Mallander, Ove och Petersson, Jan, red. Meddelanden från Socialhögskolan 2003:2. Lund, 2003, s. 83-98.
- Kurunmäki, Jussi. "Begreppshistoria" i *Textens mening och makt. Metodbok i samhällsvetenskaplig text- och diskursanalys*, Bergström, Göran och Boréus, Kristina, red. Lund, 2005, s. 181-217.
- Laslett, Peter. *A Fresh Map of Life: The Emergence of the Third Age*. Cambridge, Harvard University Press, 1991 [1989].
- Lilja, Agneta. "Tillbakadragna kvinnor och banbrytande män. Om könsordningen inom vetenskapen" i *Dialekter och folkminnen. Hyllningsskrift till Maj Reinhemmar den 17 maj 2000*, Elmevik, Lennart, red. Uppsala, 2000, s. 189-198.
- Lilja, Agneta. "En helgjuten personlighet – om konstruktioner av manlighet i dödsrunor över näringslivets män" i *Blad till Bladh. En vänbok till Christine våren 2006*, Monica Einarsson, red. Huddinge, 2006, s. 157-166.
- Liljewall, Britt. *Självskrivna liv. Studier i äldre folkliga levnadsminnen*. Stockholm, 2001.
- Lindberg, Bo. "Introduktion" i *Trygghet och äventyr. Om begreppshistoria*, Lindberg, Bo, red. Stockholm, 2005, s. 5-13.

- Lindqvist, Mats. "Diskursteori och etnologi. Tankar kring en diskursanalytisk avhandling" i *Rig*, 2004, s. 19-36.
- Lindström-Arver, Gun och Lundström, Catarina. *Rum för kvinnor. Stiftelsen Pauvres Honteux i Östersund 1903-2003*. Östersund, 2003.
- Lo-Johansson, Ivar. *Ålderdoms-Sverige. En stridsskrift av Ivar Lo-Johansson*. Stockholm, 1987 [1952].
- Lövgren, Karin. 'Se lika ung ut som du känner dig'. *Kulturella föreställningar om ålder och åldrande i populärpress för kvinnor över 40*. Diss. Norrköping, 2009.
- af Malmberg, Mikael och Stråth, Bo. "Introduction: The National Meanings of Europe" i *The Meaning of Europe*, af Malmberg, Mikael och Stråth, Bo, red. Oxford, 2002, s. 1-25.
- Malmö stads årsboks nämnd. *Malmö stads årsbok 1925*. Malmö, 1925.
- Mannerfelt, Charlotte. *Det rätta pensionärslivet. Ideal, moral och civilisation*. Stockholm, 1999.
- Minois, Georges. *Histoire de la vieillesse en Occident. De l'Antiquité à la Renaissance*. Paris, 1987.
- Molin, Björn. *Tjänstepensionsfrågan. En studie i svensk partipolitik*. Lund, 1967.
- Nilsson, Anna. "Etik, emotion och existens. Tankar kring en ny begreppshistoria" i *Möten med historiens mångfald*, Berggren, Lars, Karlsson, Klas-Göran och Tornbjär, Charlotte, red. Lund, 2010, s. 15-23.
- Nilsson, Magnus. *Våra äldre. Om konstruktioner av äldre i offentligheten*. Diss. Linköping, 2008.
- Nilsson, Sture. *Från basar till boende. En berättelse om Pauvres honteux i Örebro*. Örebro, 2001.
- Nordén, Bengt och Dehlin Ove, Ingvar, David H och Hulthén, Lennart. *Nationalencyklopedin, "åldrande"*, 1996, s. 339-340.
- Nyberg, Anita. "Arbetsmarknadsstatistiken – ideologi eller verklighet?" i *Arbetsmarknad & arbetsliv*, nr. 1 2005, s. 45-55.
- Nyman, Maria. "Stockholms sjömanshus och sjömansänkor som dess understödsgätagare, 1750-1800" i *Forum Navale* nr. 58 2003, s. 39-68.
- Odén, Birgitta. "Tidsperspektivet" i *Att åldras i Sverige*, Odén, Birgitta, Svanborg, Alvar och Tornstam, Lars, red. Stockholm, 1993, s. 13-86.
- Odén, Birgitta. "Åldrandets förändringar: de gamlas villkor från senmedeltid till välfärdsstat" i *Svensk historia underifrån. Bryta, bygga, bo*, Broberg, Gunnar, Wikander, Ulla och Åmark, Klas, red. Stockholm, 1994, s. 7-27.
- Odén, Birgitta. "Arbete, medelålders och äldre: en historisk översikt" i *Arbete efter 45: historiska, psykologiska och fysiologiska perspektiv på äldre i arbetslivet*. Aronsson, Gunnar och Kilbom, Åsa, red. Solna, 1996 (a), s. 23-39.
- Odén, Birgitta. "Åldrandet som medicinskt problem – ett historiskt perspektiv" i *Humaniora och medicin*, Gottfries, Ingrid och Persson, Bodil E. B., red. Lund, 1996 (b), s. 289-304.
- Odén, Birgitta. "Rätten till en god ålderdom" i *Rätten: en festskrift till Bengt Ankarloo*, Andersson, Lars M., red. Lund, 2000, s. 82-100.
- Odén, Birgitta. "Den gamla goda tiden? Kvinnor i äldreomsorgen förr och nu" i *Socialgerontologi*, Andersson, Lars, red. Lund, 2002, s. 274-288.
- Odén, Birgitta. "Gamla kvinnors krämpor i äldre tid" i *Könsmaktens förändringar. En vänbok till Anita Göransson*, Fredriksson, Göran, red. Göteborg, 2003, s. 147-159.
- Odén, Birgitta. "Tröst för gamla. Kring Gottfrid Billings bönböcker" i *Arkiv, fakultet, kyrka. Festskrift till Ingmar Brohed*, Jarlert, Anders, red. Lund, 2004, s. 221-234.
- Odén, Birgitta. "Gamla kvinnors vishet" i *Lagerlöfstudier*. Sunne, 2005, s. 71-82.

- Ohlander, Ann-Sofie och Strömberg, Ulla. *Tusen svenska kvinnoår. Svensk kvinnohistoria från vikingatid till nutid*. Stockholm, 2002 [1996].
- Ohlsson, Rolf. "Demografiska aspekter på det svenska välfärdssamhällets uppkomst och framväxt" i 25 år i täten. *En vänbok till Per Gunnar Edebalk*, Harrysson, Lars, Mallander, Ove och Petersson, Jan, red. Meddelanden från Socialhögskolan 2003:2. Lund, 2003, s. 99-114.
- Olofsson, Gunnar. "Det svenska pensionssystemet 1913-1993: historia, struktur och konflikter" i *Arkiv för studier i arbetarrörelsens historia* nr. 56/57 1993, s. 29-84.
- Olsson, Lars. *Gamla typer och nya produktionsförhållanden. Om rationalisering och medbestämmande, äldre och solidaritet bland typografer i Sverige från slutet av 1800-talet till omkring 1960*. Lund, 1986.
- Olsson, Tom. *Rätten att tala politik. Medieintellektuella och manlig medielogik under 1900-talet*. Stockholm. 2006.
- Olsson, Ulf. *Folkhälsa som pedagogiskt projekt. Bilden av hälsoupplýsning i statens offentliga utredningar*. Diss. Uppsala, 1997.
- Palmblad, Eva och Eriksson, Bengt Erik. *Kropp och politik. Hälsoupplýsning som samhällspegel från 30-tal till 90-tal*. Stockholm, 1995.
- Palonen, Kari. "Den begreppshistoriska Verfremdungseffekten" i *Trygghet och äventyr. Om begreppshistoria*. Lindberg, Bo, red. Stockholm, 2005, s. 35-50.
- Persson, Mats. "Begreppshistoria och idéhistoria" i *Trygghet och äventyr. Om begreppshistoria*. Lindberg, Bo, red. Stockholm, 2005, s. 14-34.
- Pocock, J.G.A. *Politics, Language & Time. Essays on Political Thought and History*. London, 1973.
- Premo, Terry L. *Winter Friends. Women Growing Old in the New Republic, 1785-1835*. University of Illinois Press, 1990.
- Qvarsell, Roger. *Vårdens idéhistoria*. Stockholm, 1991.
- Qvarsell, Roger. "Människosyn och äldreomsorg (1987)" i *Skall jag taga vara på min broder? Tolv artiklar om vårdens, omsorgens och det sociala arbetets idéhistoria*. Umeå, 1993, s. 32-42.
- Qvist, Gunnar. "Ett perspektiv på den s.k. kvinnoemancipationen i Sverige" i *Historisk tidskrift*, 1977:2, s. 145-180.
- Richter, Melvin. *The History of Political and Social Concepts. A Critical Introduction*. New York, Oxford University Press, 1995.
- Riving, Cecilia. *Icke som en annan människa. Psykisk sjukdom i mötet mellan psykiatrin och lokalsamhället under 1800-talets andra hälft*. Hedemora, 2008.
- Roebuck, Janet. "When Does 'Old Age' Begin?: The Evolution Of The English Definition" i *Journal of Social History* vol. 12:3 1979, s. 416-428.
- Roebuck, Janet och Slaughter, Jane. "Ladies and Pensioners: Stereotypes and Public Policy Affecting Old Women in England, 1880-1940" i *Journal of Social History* vol. 13:1 1979, s. 105-114.
- Ronström, Owe. "Ålder som perspektiv" i *Vård* nr. 2, 1999 s. 2-14.
- Rosborn, Sven. "En nyckel kvar av Dahlgrenska stiftelsen" i *Malmömagasinet* nr 45, 2005.
- Rosén, Ulla. *Gamla plikter och nya krav. En studie om egendom, kvinnoomsyn och äldreomsorg i det svenska agrarsamhället 1815-1939*. Växjö, 2004.
- Runcis, Maija. *Makten över barnen*. Falun, 2007.
- Sandberg, Linn. *Getting Intimate. A Feminist Analysis of Old Age, Masculinity & Sexuality*. Diss. Linköping 2011. Elektronisk resurs <http://liu.diva-portal.org/smash/record.jsf?searchId=1&pid=diva2:408208>, hämtad 2011-05-03.
- de Saussure, Ferdinand. "Course in General Linguistics" i *Literary Theory. An Introduction*, Rivkin, Julie och Ryan, Michael, red. Oxford, 1998, s. 76-90.

- Schöön, Lennart. *En modern svensk ekonomisk historia. Tillväxt och omvandling under två sekel*. Stockholm, 2009.
- Sewell, William H. Jr. *Logics of History. Social Theory and Social Transformation*. Chicago, Chicago University Press, 2005.
- Siivonen, Jonita. *Personporträtt som tidningsgenre. En närläsningssstudie med fokus på innehållsliga teman, berättarkonventioner och kön*. Diss. Helsingfors, 2007. Elektronisk resurs <https://www.doria.fi/handle/10024/5902>, hämtad 2008-10-22.
- Simmons, Leo. *The Role of the Aged in Primitive Societies*. New Haven, Yale University Press, 1945.
- Skinner, Quentin. "Meaning and Understanding the History of Ideas" i *History and Theory* vol. 8:1 1969, s. 3-53.
- Skinner, Quentin. *Visions of Politics. Volume 1. Regarding Method*. Cambridge, Cambridge University Press, 2002.
- Statistiska centralbyrån, *Historisk statistik för Sverige Del 1. Befolkning 1720-1967*. Stockholm, 1969.
- Statistiska Centralbyrån. *Statistisk årsbok för Sverige 1956*, Stockholm 1956. Elektronisk resurs http://www.scb.se/Grupp/Hitta_statistik/Historisk_statistik/_Dokument/Statistisk%20årsbok%201914-2001/Statistisk%20årsbok%20for%20Sverige%201956.pdf, hämtad 2011-09-24.
- Statistiska Centralbyrån. *Statistisk årsbok för Sverige 1976*, Stockholm 1976. Elektronisk resurs http://www.scb.se/Grupp/Hitta_statistik/Historisk_statistik/_Dokument/Statistisk%20årsbok%201914-2001/Statistisk%20årsbok%20for%20Sverige%201976.pdf, hämtad 2011-09-10.
- Stavenuiter, Monique. *Verzorgd of zelfstandig. Ouderen en de levensloop in Amsterdam in de tweede helft van de negentiende eeuw*. Diss. Groningen, 1993.
- Stavenuiter, Monique och Bijsterveld, Karin. "Introduction: Long Lives, Silent Witnesses – Elderly Women in the Past" i *Journal of Family History* vol. 25:2 2000, s. 196-201.
- Stavenuiter, Monique. "'Younger People are Preferred': The Self-Images of Elderly Women Represented in their Letters to a Dutch Almshouse, 1885-1940" i *Journal of Family History* vol. 25:2 2000, s. 211-220.
- Stearns, Peter N. "Old Women: Some Historical Observations" i *Journal of Family History* vol. 5:1 1980, s. 44-57.
- Ström-Billing, Inger. *Ett eget rum. Sällskapet De gamlas vänner 1895-1995*. Stockholm, 2002.
- Sundkvist, Maria. *De vanartade barnen. Mötet mellan barn, föräldrar och Norrköpings barnavårdsnämnd 1903-1925*. Diss. Uppsala, 1994.
- Sundström, Gerdt. *Caring for the Aged in Welfare Society*. Stockholm, 1983.
- Sutorius, Ulrika. *Arbeta! Mot passivitet och isolering! Kampen för medelålders och äldres rätt till arbete och aktivitet i Sverige 1950-1990*. Stockholm 1996.
- Svenska fattigvårdsförbundet. *Svenska fattigvårdsförbundets kalender 1911*. Stockholm, 1910.
- Svenska fattigvårdsförbundet. *Svenska fattigvårdsförbundets kalender 1925*. Stockholm, 1925.
- Svensson, Birgitta. "Livstid: metodiska reflexioner över biografiskt särskiljande och modern identitetsformering" i *Skjorta eller själ? Kulturella identiteter i tid och rum*. Alsmark, Gunnar, red. Lund, 1997, s. 38-61.
- Szebehely, Marta. *Vardagens organisering. Om vårdbiträden och gamla i hemtjänsten*. Diss. Lund, 1995.

- Thane, Pat. "An Untiring Zest for Life': Images and Self-Images of Old Women in England" i *Journal of Family History* vol. 25:2 2000, s. 235-247.
- Thane, Pat. "The 20th Century" i *The Long History of Old Age*, Thane, Pat ed. London, 2005, s. 263-300.
- Thelin, Angelika. *Den tredje åldern – en kunskapsöversikt*. Växjö, 2009. Elektronisk resurs <http://lnu.diva-portal.org/smash/record.jsf?pid=diva2:221709>, hämtad 2011-02-04.
- Thompson, Paul, Itzin, Catherine och Abendstern, Michele. *I Don't Feel Old. The Experience of Later Life*. Oxford, Oxford University Press, 1990.
- Thullberg, Signe. *Historik över Stockholms äldreomsorg*. Stockholm, 1990.
- Tollin, Sven. *Svensk Dagspress 1900-1967 En systematisk och kommenterad kartläggning*. Stockholm, 1967.
- Tornstam, Lars, Odén, Birgitta och Svanborg, Alvar. "Inledning" i *Äldre i samhället förr, nu och i framtiden. Del 1: Teorier och forskningsansatser*, Tornstam, Lars, Odén, Birgitta och Svanborg, Alvar, red. Stockholm, 1982, s. 7-16.
- Tornstam, Lars. "Livsstilsbegreppet i gerontologin" i *Äldre i samhället förr, nu och i framtiden. Del 1: Teorier och forskningsansatser*, Tornstam, Lars, Odén, Birgitta och Svanborg, Alvar, red. Stockholm, 1982, s. 181-214.
- Tornstam, Lars. *Äldrandets socialpsykologi*. Kristianstad, 1992.
- Tornstam, Lars. "En kritisk tillbakablick och nya perspektiv i gerontologisk forskning" i *Att åldras i Sverige*, Odén, Birgitta, Svanborg, Alvar och Tornstam, Lars, red. Stockholm, 1993, s. 143-242.
- Torres, Sandra och Hammarström, Gunhild. "Hög ålder som ohälsa och hot. Äldre människors erfarenheter" i *Äldrandets betydelser*, Jönsson, Lars-Eric och Lundin, Susanne, red. Lund, 2008, s. 53-76.
- Townsend, Peter. "Ageism and Social Policy" i *Ageing and Social Policy. A Critical Assessment*, Philipson, Chris och Walker, Andrew, red. Aldershot, 1991 [1986], s. 15-44.
- Troyansky, David G. *Old Age in the Old Regime. Image and Experience in Eighteenth-Century France*. Ithaca, Cornell University Press, 1989.
- Troyansky, David G. "I was wife and mother': French Widows Present Themselves to the Ministry of Justice in the Early Nineteenth Century" i *Journal of Family History* vol. 25:2 2000, s. 202-210.
- Troyansky, David G. "The Elderly" i *Encyclopedia of European Social History: From 1350 to 2000*, Stearns, Peter N. ed. in chief. Detroit, 2001, s. 219- 229.
- Wallander, Jan. "Försörjningsbörda och framstegstakt i ett åldrande samhälle" i *Industrien och förgubbningen*. Industriens utredningsinstitut. Stockholm, 1955, s. 9-36.
- Wegerman, Leif. *Försörd av sin hustru. Genus, folklig praktik och medborgarskap i arbetslöshetshjälpen 1921-1939*. Diss. Stockholm, 2008.
- White, Hayden. "Foreword" i Koselleck, Reinhart. *The Practice of Conceptual History. Timing, History Spacing Concepts*. Stanford, Stanford University Press, 2002, s. IX-XIV.
- Wien, Charlotte. *Äldrebilledet i medierna gennem 50 år. En undersøgelse af ældrestereotyper i dagbladene fra 1953 til 2003*. Syddansk Universitetet, 2005. Elektronisk resurs <http://www.aeldreforum.dk/udgivelser/aeldre-aldring-debat-1/aeldrebilledet-i-medierna-gennem-50-ar.-en-undersogelse-af-aeldrestereotyper-i-dagbladene-fra-1953-2003>, hämtad 2011-09-16.
- Winther Jørgensen, Marianne och Phillips, Louise. *Diskursanalys som teori och metod*. Lund, 2000

- Åman, Anders. *Om den offentliga vården. Byggnader och verksamheter vid svenska vårdinstitutioner under 1800- och 1900-talen. En arkitekturhistorisk undersökning*. Stockholm, 1976.
- Åmark, Klas. *Hundra år av välfärdspolitik. Välfärdsstatens framväxt i Norge och Sverige*. Umeå, 2005.
- Öberg, Peter. *Livet som berättelse. Om biografi och åldrande*. Diss. Uppsala, 1997.
- Öhlander, Magnus. *Skör verklighet. En etnologisk studie av demensvård i gruppboende*. Lund, 1999 [1996].

Opublicerad litteratur

- Milton, Lena. *Jubileumsskrift Sällskapet Vänner till Pauvres Honteux*. 2003.
Opublicerat manuskript vänligen skickat av författaren via e-post 2007-12-13.

Internet

- Dehlin, Ove. *Nationalencyklopedin*, sökord "Gerontologi", <http://www.ne.se/lang/gerontologi>, hämtad 2010-09-08.
- Edgren, Lars. *Nationalencyklopedin*, sökord "Borgare", <http://www.ne.se/lang/borgare> hämtad 2010-04-20.
- Oderstedt, Ingemar, Utberg, Rolf. *Nationalencyklopedin*, sökord "Handikapprörelsen", <http://www.ne.se/lang/handikapprörelsen>, hämtad 2010-02-03.
- Nationalencyklopedin*, sökord "BMI", <http://www.ne.se/lang/bmi/131758>, hämtad 2011-09-16.
- Nationalencyklopedin*, sökord "Bostadsstyrelsen", <http://www.ne.se/bostadsstyrelsen>, hämtad 2011-08-24.
- Nationalencyklopedin*, sökord "Kardioskleros", <http://www.ne.se/lang/kardioskleros>, hämtad 2010-09-07.
- Nationalencyklopedin*, sökord "Myokardit", <http://www.ne.se/lang/myokardit>, hämtad 2010-09-07.
- Nordén, Bengt och Dehlin Ove, Ingvar, David H. och Hulthén, Lennart. *Nationalencyklopedin*, sökord "Åldrande", hämtad 2011-09-16.
- Nordisk familjebok*, sökord "Ålderdom" (1894), <http://runeberg.org/nfar/0207.html>, hämtad 2011-04-06.
- Nordisk familjebok*, sökord "Senescens" (1890), <http://runeberg.org/nfan/0444.html>, hämtad 2011-04-06.
- Nordisk familjebok*, sökord "Pauvres honteux" (1888), <http://runeberg.org/nfal/0465.html>, hämtad 2010-04-12.
- Nordisk familjebok*, sökord "Pauvres honteux" (1915), <http://runeberg.org/nfca/0178.html>, <http://runeberg.org/nfca/0179.html>, hämtad 2010-04-12.
- Sällskapet Vänner för Pauvres Honteux, <http://www.svph.se/default.asp?Content=CategoryID&levelID=120&CategoryID=121>, hämtad 2010-04-21.
- Stockholms Stad, <http://www.stockholm.se/-/Serviceenhetsdetaljer/?enhet=48b75ca57b1244eb9ee4b7c770c99abd>, hämtad 2010-04-21.

Förteckning över tabeller

Tabell 1. Politisk färg och upplaga för sju svenska dagstidningar (vardagar).....	53
Tabell 2. Antal födelsedagsnotiser för kvinnor och män över 60 år per tidning år 1925, 1950 och 1975, fördelat på kvinnor och män.	54
Tabell 3. Antal födelsedagsnotiser för kvinnor och män över 60 år per tidning år 1925, fördelat på kvinnor och män.	55
Tabell 4. Antal födelsedagsnotiser för kvinnor och män över 60 år, år 1925 fördelat på kön och ålder samt med uppgift om åldersuttryck.....	56
Tabell 5. Antal födelsedagsnotiser för kvinnor och män över 60 år per tidning år 1950, fördelat på kvinnor och män.	61
Tabell 6. Antal födelsedagsnotiser för kvinnor och män över 60 år, år 1950 fördelat på kön och ålder samt med uppgift om åldersuttryck.....	61
Tabell 7. Antal födelsedagsnotiser för kvinnor och män över 60 år per tidning år 1975, fördelat på kvinnor och män.	68
Tabell 8. Antal födelsedagsnotiser för kvinnor och män över 60 år, år 1975 fördelat på kön och ålder samt med uppgift om åldersuttryck.....	69
Tabell 9. Privata hem för gamla utifrån starttidpunkt.	78
Tabell 10. Målgrupp för fyra malmöhem.....	83
Tabell 11. Analyserade ansökningshandlingar.....	88
Tabell 12. Analyserade ansökningshandlingar, fördelat på kvinnor och män.	89
Tabell 13. Antal ansökningar till Nils Rosqvists stiftelse år 1884 fördelat på ålder och kön samt med uppgift om åldersuttryck.....	92
Tabell 14. Antal ansökningar till Nils Rosqvists stiftelse år 1884 med avseende på civilstånd/titel.	93
Tabell 15. Antal ansökningar till Dahlgrenska stiftelsen år 1902 med avseende på civilstånd/titel.	104
Tabell 16. Antal ansökningar till Dahlgrenska stiftelsen år 1902 fördelat på ålder och kön samt med uppgift om åldersuttryck.....	105
Tabell 17. Antal ansökningar till Dahlgrenska stiftelsen år 1925-1927 fördelat på ålder och kön samt med uppgift om åldersuttryck.	111
Tabell 18. Antal ansökningar till Dahlgrenska stiftelsen år 1925-1927 med avseende på civilstånd/titel.	112

Tabell 19. Antal ansökningar till Dahlgrenska stiftelsen 1940-1942 fördelat på ålder och kön.	117
Tabell 20. Antal ansökningar till Dahlgrenska stiftelsen med avseende på civilstånd/titel 1940-1942.	118
Tabell 21. Antal ansökningar till Dahlgrenska stiftelsen 1949-1950 med avseende på civilstånd/titel.	122
Tabell 22. Antal ansökningar till Dahlgrenska stiftelsen år 1949-1950 fördelat på ålder och kön samt med uppgift om åldersuttryck.....	123
Tabell 23. Antal ansökningar till Nils Rosqvists stiftelse år 1966-1969 fördelat på ålder och kön samt med uppgift om åldersuttryck.....	125
Tabell 24. Centrala förslag och utredningar.	132
Tabell 25. Andel kvinnor och män i olika ålderskategorier med dödsorsaken "älderdomsaftyning" i städer och på landsbygd år 1879-1882.	138

Förteckning över använda förkortningar

AMS	Anna Margarethas Stiftelse, Malmö Stadsarkiv
DS	Dahlgrenska Stiftelsen, Malmö Stadsarkiv
IPOS	Ingrid Petronella Olssons Stiftelse, Malmö Stadsarkiv
NRS	Nils Rosqvists Stiftelse, Malmö Stadsarkiv
GP	Göteborgs-Posten
JP	Jönköpings-Posten
SmFB	Smålands Folkblad
SDS	Sydsvenska Dagbladet Snällposten
SkD	Skånska Dagbladet
YA	Ystads Allehanda

Denna avhandling är tillkommen inom ramen för Forskarskolan i historia. Forskarskolan i historia är en av de nationella forskarskolor som tillkom på regeringens initiativ hösten 2000. Forskarskolan genomförs i samarbete mellan Lunds universitet, Linnéuniversitetet samt Malmö och Södertörns högskolor med Lunds universitet som världhögskola.

Doktorsavhandlingar från Forskarskolan i historia

- Stefan Persson, *Kungamakt och bonderätt. Om danska kungar och bönder i riket och i Göinge härad ca 1525–1640*, 2005.
- Sara Edenheim, *Begärets lagar. Moderna statliga utredningar och heteronormativitetens genealogi*, 2005.
- Mikael Tossavainen, *Heroes and Victims. The Holocaust in Israeli Historical Consciousness*, 2006.
- Henrik Rosengren, "Judarnas Wagner". *Moses Pergament och den kulturella identifikationens dilemma omkring 1920–1950*, 2007.
- Victor Lundberg, *Folket, yxan och orättvisans rot. Betydelsebildning kring demokrati i den svenska rösträttsrörelsens diskursgemenskap, 1887–1902*, 2007.
- Tommy Gustafsson, *En fiende till civilisationen. Manlighet, genusrelationer, sexualitet och rasstereotyper i svensk filmkultur under 1920-talet*, 2007.
- Jesper Johansson, "Så gör vi inte här i Sverige. Vi brukar göra så här". *Retorik och praktik i LO:s invandrarpolitik 1945–1981*, 2008.
- Christina Jansson, *Maktfyllda möten i medicinska rum. Debatt, kunskap och praktik i svensk förlossningsvård 1960–1985*, 2008.
- Anne Hedén, *Röd stjärna över Sverige. Folkrepubliken Kina som resurs i den svenska vänsterradikaliseringen under 1960- och 1970-talen*, 2008.
- Cecilia Riving, *Icke som en annan människa. Psykisk sjukdom i mötet mellan psykiatrin och lokalsamhället under 1800-talets andra hälft*, 2008.
- Magnus Olofsson, *Tullbergsska rörelsen. Striden om den skånska frälsejorden 1867–1869*, 2008.
- Johan Östling, *Nazismens sensmoral. Svenska erfarenheter i andra världskrigets efterdyning*, 2008.
- Christian Widholm, *Iscensättandet av Solskensolympiaden – Dagspressens konstruktion av föreställda gemenskaper vid Stockholmsolympiaden 1912*, 2008.
- Ainur Elmgren, *Den allrakäraste fienden. Svenska stereotyper i finländsk press 1918–1939*, 2008.
- Andrés Brink Pinto, *Med Lenin på byrån. Normer kring klass, genus och sexualitet i den svenska kommunistiska rörelsen 1921–1939*, 2008.
- Helena Tolvhed, *Nationen på spel. Kropp, kön och svenskhet i populärpressens representationer av olympiska spel 1948–1972*, 2008.
- Lennart Karlsson, *Arbetarrörelsen, Folkets hus och offentligheten i Bromöllo 1905–1960*, 2009.

- Stefan Nyzell, *"Striden ägde rum i Malmö". Möllevångskravallerna 1926. En studie av politiskt våld i mellankrigstidens Sverige*, 2009.
- Louise Sebro, *Mellem afrikaner og kreol. Etnisk identitet og social navigation i Dansk Vestindien 1730–1770*, 2010.
- Simon Larsson, *Intelligensaristokrater och arkivmartyrer. Normerna för vetenskaplig skicklighet i svensk historieforskning 1900–1945*, 2010.
- Vanja Lozic, *I historiekanons skugga. Historieämne och identifikationsformering i 2000-talets mångkulturella samhälle*, 2010.
- Marie Eriksson, *Makar emellan. Äktenskaplig oenighet och våld på kyrkliga och politiska arenor, 1810–1880*, 2010.
- Anna Hedtjärn Wester, *Män i kostym. Prinsar, konstnärer och tegelbärare vid sekelskiftet 1900*, 2010.
- Malin Gregersen, *Fostrande förpliktelser. Representationer av ett missionsuppdrag i Sydindien under 1900-talets första hälft*, 2010.
- Magnus Linnarsson, *Postgång på växlande villkor. Det svenska postväsendets organisation under stormaktstiden*, 2010.
- Johanna Ringarp, *Professionens problematik. Lärarkårens kommunalisering och välfärdsstatens förvandling*, 2011.
- Carolina Jonsson Malm, *Att plantera ett barn. Internationella adoptioner och assisterad befruktning i svensk reproduktionspolitik*, 2011.
- Fredrik Håkansson, *Standing up to a Multinational Giant. The Saint-Gobain World Council and the American Window Glass Workers' Strike in the American Saint Gobain Corporation in 1969*, 2011.
- Christina Douglas, *Kärlek per korrespondens. Två förlovade par under andra hälften av 1800-talet*, 2011.
- Martin Kjellgren, *Taming the Prophets. Astrology, Orthodoxy and the Word of God in Early Modern Sweden*, 2011.
- Anna Rosengren, *Åldrandet och språket. En språkhistorisk analys av hög ålder och åldrande i Sverige cirka 1875–1975*, 2011.

Södertörn Doctoral Dissertations

1. Jolanta Aidukaite, *The Emergence of the Post-Socialist Welfare State: The case of the Baltic States: Estonia, Latvia and Lithuania*, 2004.
2. Xavier Fraudet, *Politique étrangère française en mer Baltique (1871–1914): de l'exclusion à l'affirmation*, 2005.
3. Piotr Wawrzeniuk, *Confessional Civilising in Ukraine: The Bishop Iosyf Shumliansky and the Introduction of Reforms in the Diocese of Lviv 1668–1708*, 2005.
4. Andrej Kotljarchuk, *In the Shadows of Poland and Russia: The Grand Duchy of Lithuania and Sweden in the European Crisis of the mid-17th Century*, 2006.
5. Håkan Blomqvist, *Nation, ras och civilisation i svensk arbetarrörelse före nazismen*, 2006.
6. Karin S Lindelöf, *Om vi nu ska bli som Europa: Könsskapande och normalitet bland unga kvinnor i transitionens Polen*, 2006.
7. Andrew Stickley, *On Interpersonal Violence in Russia in the Present and the Past: A Sociological Study*, 2006.
8. Arne Ek, *Att konstruera en uppslutning kring den enda vägen: Om folkrörelser modernisering i skuggan av det Östeuropeiska systemskiftet*, 2006.
9. Agnes Ers, *I mänsklighetens namn: En etnologisk studie av ett svenskt biståndsprojekt i Rumänien*, 2006.
10. Johnny Rodin, *Rethinking Russian Federalism: The Politics of Intergovernmental Relations and Federal Reforms at the Turn of the Millennium*, 2006.
11. Kristian Petrov, *Tillbaka till framtiden: Modernitet, postmodernitet och generationsidentitet i Gorbachevs glasnost' och perestrojka*, 2006.
12. Sophie Söderholm Werkö, *Patient patients? Achieving Patient Empowerment through Active Participation, Increased Knowledge and Organisation*, 2007.
13. Peter Bötter, *Leviatan i arkipelagen: Staten, förvaltningen och samhället. Fallet Estland*, 2007.
14. Matilda Dahl, *States under scrutiny: International organizations, transformation and the construction of progress*, 2007.
15. Margrethe B. Søvik, *Support, resistance and pragmatism: An examination of motivation in language policy in Kharkiv, Ukraine*, 2007.
16. Yulia Gradska, *Soviet People with female Bodies: Performing beauty and maternity in Soviet Russia in the mid 1930-1960s*, 2007.
17. Renata Ingbrant, *From Her Point of View: Woman's Anti-World in the Poetry of Anna Świrszczyńska*, 2007.
18. Johan Eellend, *Cultivating the Rural Citizen: Modernity, Agrarianism and Citizenship in Late Tsarist Estonia*, 2007.

19. Petra Garberding, *Musik och politik i skuggan av nazismen: Kurt Atterberg och de svensk-tyska musikrelationerna*, 2007.
20. Aleksei Semenenko, *Hamlet the Sign: Russian Translations of Hamlet and Literary Canon Formation*, 2007.
21. Vytautas Petronis, *Constructing Lithuania: Ethnic Mapping in the Tsarist Russia, ca. 1800–1914*, 2007.
22. Akvile Motiejunaite, *Female employment, gender roles, and attitudes: the Baltic countries in a broader context*, 2008.
23. Tove Lindén, *Explaining Civil Society Core Activism in Post-Soviet Latvia*, 2008.
24. Pelle Åberg, *Translating Popular Education: Civil Society Cooperation between Sweden and Estonia*, 2008.
25. Anders Nordström, *The Interactive Dynamics of Regulation: Exploring the Council of Europe's monitoring of Ukraine*, 2008.
26. Fredrik Doeser, *In Search of Security After the Collapse of the Soviet Union: Foreign Policy Change in Denmark, Finland and Sweden, 1988–1993*, 2008.
27. Zhanna Kravchenko, *Family (versus) Policy: Combining Work and Care in Russia and Sweden*, 2008.
28. Rein Jüriado, *Learning within and between public-private partnerships*, 2008.
29. Elin Boalt, *Ecology and evolution of tolerance in two cruciferous species*, 2008.
30. Lars Forsberg, *Genetic Aspects of Sexual Selection and Mate Choice in Salmonids*, 2008.
31. Eglė Rindzevičiūtė, *Constructing Soviet Cultural Policy: Cybernetics and Governance in Lithuania after World War II*, 2008.
32. Joakim Philipson, *The Purpose of Evolution: 'struggle for existence' in the Russian-Jewish press 1860–1900*, 2008.
33. Sofie Bedford, *Islamic activism in Azerbaijan: Repression and mobilization in a post-Soviet context*, 2009.
34. Tommy Larsson Segerlind, *Team Entrepreneurship: A process analysis of the venture team and the venture team roles in relation to the innovation process*, 2009.
35. Jenny Svensson, *The Regulation of Rule-Following: Imitation and Soft Regulation in the European Union*, 2009.
36. Stefan Hallgren, *Brain Aromatase in the guppy, Poecilia reticulata: Distribution, control and role in behavior*, 2009.
37. Karin Ellencrona, *Functional characterization of interactions between the flavivirus NS5 protein and PDZ proteins of the mammalian host*, 2009.
38. Makiko Kanematsu, *Saga och verklighet: Barnboksproduktion i det postsovetiska Lettland*, 2009.
39. Daniel Lindvall, *The Limits of the European Vision in Bosnia and Herzegovina: An Analysis of the Police Reform Negotiations*, 2009.
40. Charlotta Hillerdal, *People in Between – Ethnicity and Material Identity: A New Approach to Deconstructed Concepts*, 2009.
41. Jonna Bornemark, *Kunskapens gräns – gränsens vetande*, 2009.
42. Adolphine G. Kateka, *Co-Management Challenges in the Lake Victoria Fisheries: A Context Approach*, 2010.

43. René León Rosales, *Vid framtidens hitersta gräns: Om pojkar och elevpositioner i en multietnisk skola*, 2010.
44. Simon Larsson, *Intelligensaristokrater och arkivmartyrer: Normerna för vetenskaplig skicklighet i svensk historieforskning 1900–1945*, 2010.
45. Håkan Lättman, *Studies on spatial and temporal distributions of epiphytic lichens*, 2010.
46. Alia Jaensson, *Pheromonal mediated behaviour and endocrine response in salmonids: The impact of cypermethrin, copper, and glyphosate*, 2010.
47. Michael Wigerius, *Roles of mammalian Scribble in polarity signaling, virus offense and cell-fate determination*, 2010.
48. Anna Hedtjärn Wester, *Män i kostym: Prinsar, konstnärer och tegelbärare vid sekelskiftet 1900*, 2010.
49. Magnus Linnarsson, *Postgång på växlande villkor: Det svenska postväsendets organisation under stormaktstiden*, 2010.
50. Barbara Kunz, *Kind words, cruise missiles and everything in between: A neoclassical realist study of the use of power resources in U.S. policies towards Poland, Ukraine and Belarus 1989–2008*, 2010.
51. Anders Bartonek, *Philosophie im Konjunktiv: Nichtidentität als Ort der Möglichkeit des Utopischen in der negativen Dialektik Theodor W. Adornos*, 2010.
52. Carl Cederberg, *Resaying the Human: Levinas Beyond Humanism and Anti-humanism*, 2010.
53. Johanna Ringarp, *Professionens problematik: Lärarkårens kommunalisering och välfärdsstatens förvandling*, 2011.
54. Sofi Gerber, *Öst är Väst men Väst är bäst: Östtysk identitetsformering i det förenade Tyskland*, 2011.
55. Susanna Sjödin Lindenskoug, *Manlighetens bortre gräns: Tidelagsrätttegångar i Livland åren 1685–1709*, 2011.
56. Dominika Polanska, *The emergence of enclaves of wealth and poverty: A sociological study of residential differentiation in post-communist Poland*, 2011.
57. Christina Douglas, *Kärlek per korrespondens: Två förlovade par under andra hälften av 1800-talet*, 2011.
58. Fred Saunders, *The Politics of People – not just mangroves and monkeys: A study of the theory and practice of community-based management of natural resources in Zanzibar*, 2011.
59. Anna Rosengren, *Åldrandet och språket. En språkhistorisk analys av hög ålder och åldrande i Sverige cirka 1875–1975*, 2011.

unlu

Vad är åldrande? När började man över huvud taget tala om "åldrande"? När fick ordet "pensionär" den betydelse vi är vana vid idag?

I *Åldrandet och språket* studeras ord och uttryck för att ringa in vad man har menat med hög ålder och åldrande i Sverige under hundraårsperioden mellan 1875 och 1975. Frågor kring hög ålder och åldrande har stor aktualitet idag. I Sverige och Europa talar politiker om ökade kostnader för äldreomsorgen och om behovet av att höja pensionsåldern i takt med att medellivslängden ökar. I avhandlingen ges en historisk bakgrund till dessa frågor – en diskussion om höjd pensionsålder fördes till exempel för mer än femtio år sedan.

I de tre källmaterialen – födelsedagsnotiser, ansökningshandlingar till privata ålderdomshem samt statliga förslag och utredningar – har åldrandet inte haft någon distinkt och oföränderlig kärna. Medicinska perspektiv som vanligen förknippas med åldrande hade länge en undanskymd plats. I stället har idéer och händelser i det omgivande samhället påverkat hur åldrandet manifesterades i en pendelrörelse mellan kropp och kronologi. Avhandlingen visar hur förståelsen av åldrandet sett olika ut beroende på tidpunkt, person och situation.

Anna Rosengren är ekonom och historiker verksam vid Södertörns högskola samt knuten till Forskarskolan i historia med Lunds universitet som värdhögskola. *Åldrandet och språket* är hennes doktorsavhandling.

M. Rosengren

Söderteknad, som sig är gammal